

PIAE FUNDATIONES

Zbožné fundácie a ich význam
pre rozvoj uhorskej spoločnosti
v ranom novoveku

Mgr. Ingrid Kušniráková, PhD.
- je vedeckým pracovníkom
Historického ústavu SAV.
Venuje sa najmä uhorským
cirkevným a sociálnym dejinám
v ranom novoveku.

PIAE FUNDATIONES

**Zbožné fundácie a ich význam
pre rozvoj uhorskej spoločnosti
v ranom novoveku**

Ingrid Kušniráková

2009

© **Mgr. Ingrid Kušnieráková PhD.**
© **Historický ústav Slovenskej akadémie vied**

Recenzent:

PhDr. Eva Kowalská, DrSc.

Návrh obálky a grafická úprava:

Milan Beladič

Jazykový redaktor:

Mgr. Peter Macho PhD.

Vydal:

Historický ústav SAV vo vydavateľstve PRO HISTORIA.

Vydanie monografie finančne podporili:

Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky
SAVOL – Spoločnosť autorov vedeckej a odbornej literatúry
Literárny fond

Podkapitola III.1 Šľachtické konvikty vznikla ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA 2/0046/09 Formy a obsah spoločenskej a sociálnej disciplinizácie v historickom procese, ktorý sa rieši v Historickom ústave SAV v rokoch 2009 – 2011.

Podkapitola Ženské rehoľné komunity V. kapitoly vznikla ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA 2/7181/27 Možnosti profesijnej a spoločenskej realizácie žien v moderných dejinách, ktorý sa v rokoch 2007 – 2009 riešil v Historickom ústave SAV.

Všetky práva vyhradené. Nijakú časť tejto publikácie nemožno reprodukovať, kopírovať, uchovávať či prenášať prostredníctvom žiadnych médií – elektronických, mechanických, rozmnožovacích či iných – bez predchádzajúceho písomného súhlasu Historického ústavu SAV a autora.

Bratislava 2009

ISBN 978-80-970060-5-1

Ingrid Kušniráková

PIAE FUNDATIONES

**Zbožné fundácie a ich význam
pre rozvoj uhorskej spoločnosti
v ranom novoveku**

Bratislava: Pro Historia 2009

ISBN 978-80-970060-5-1

Obsah

Úvod	7
I. Fundácie – ich majetok, zakladatelia a spôsob spravovania	11
Fundácie a ich majetok	11
Fundácie a ich zakladatelia	15
Spravovanie fundácií v konfesionalne rozdelenej uhorskej spoločnosti	17
Vplyv štátu na spravovanie katolíckych fundácií v období 17.-18.storočia	19
II. Uhorská spoločnosť a katolícka cirkev v ranom novoveku	25
II.1 Konfesionalizácia spoločnosti v 17. – 18. storočí	27
Vytvorenie moderných konfesií v Uhorsku	28
Podiel rekatolizácie na konfesionalizácii uhorskej spoločnosti	40
II.2 Obnova katolíckej cirkvi v Uhorsku	41
Pojmy katolícka reformácia a rekatolizácia v slovenskej historiografii	41
Vplyv Tridentského koncilu na obnovu katolíckej cirkvi v Uhorsku	41
Obnova katolíckej cirkvi v Uhorsku a podoby ľudovej zbožnosti	43
II.3 Osvietenský absolutizmus	51
Osvietenský absolutizmus – ideové východiská	51
Osvietenské reformy v Uhorsku	53
III. Fundácie školských a vzdelávacích inštitúcií	59
III.1 Šľachtické konvikty	59
Majetok konviktov a jeho spravovanie	62
Prehľad šľachtických konviktov na území Slovenska	63
Každodenný život v konviktoch	81
Osvietenská reforma vzdelávania a šľachtické konvikty	84
Reforma konviktov v čase panovania Jozefa II.	92
III.2 Kňazské semináre	99
Tridentský koncil a reforma prípravy kňazov	99
Reforma kňazského vzdelávania v Uhorsku	100
Významné centrá vzdelávania uhorského duchovenstva	102
Finančné zabezpečenie seminárov a každodenný život alumnistov	107
Spravovanie seminárov v období panovania Karola VI. a Márie Terézie	109
Reforma teologického štúdia za vlády Márie Terézie	111
Transformácia kňazských seminárov v čase episkopátu F. Barkóczyho	114
Jozef II. a generálne semináre	117

III.3 Školské inštitúcie	121
Finančné zabezpečenie univerzít v Uhorsku	122
Finančné zabezpečenie jezuitských a piaristických gymnázií	128
Finančné zabezpečenie ľudových škôl	130
IV. Fundácie charitatívnych inštitúcií	133
Reforma sociálnej starostlivosti v ranom novoveku	133
Formy sociálnej starostlivosti v Uhorsku raného novoveku	135
Vláda Karola VI. a Márie Terézie – prvé kroky k reforme charitatívnych inštitúcií a dobročinnosti	140
Sociálna a zdravotnícka starostlivosť v období panovania Jozefa II.	150
Zmeny v systéme sociálnej starostlivosti po smrti Jozefa II.	158
Systém dôchodkového zabezpečenia v 18. storočí	160
V. Fundácie konventov, votívne fundácie	163
V.1 Fundácie konventov	163
Kolégia Spoločnosti Ježišovej	165
Kolégia piaristov	166
Konventy pavlínov	167
Konventy františkánov	169
Konventy ostatných žobravých reholí	172
Ženské rehoľné komunity	177
Reformy Márie Terézie a Jozefa II.	184
V.2 Votívne fundácie	191
Votívne fundácie – cesta k spáse pre duše v očistci	191
Votívne fundácie pod správou Bratislavskej kapituly	192
Votívne fundácie konventu františkánov v Bratislave	194
Záver	195
Zoznam tabuliek	199
Archívne pramene	200
Edície prameňov a dobová tlač	200
Zoznam použitej a citovanej literatúry	201
Menný register	210
Miestny register	213

Úvod

Katolícke fundácie a ich význam pre rozvoj školstva, ústavov sociálnej starostlivosti a cirkevných inštitúcií v období raného novoveku sú témou, ktorej slovenská historiografia doteraz nevenovala takmer žiadnu pozornosť. Základiny ako majetkové podstaty založené s cieľom materiálne zabezpečiť cirkevné, školské a charitatívne ústavy sa okrajovo spomínajú takmer vo všetkých prácach venovaných dejinám týchto inštitúcií v sledovanom období, väčšina z nich však prináša len základné údaje o ich majetku, zakladateľoch a o cieľoch, ktoré mali plniť. V slovenskej historiografii, ale i v dejepisectve okolitých krajín absentujú práce, ktoré by dôslednejšie analyzovali miesto fundácií v systéme financovania cirkví, školstva a sociálnej starostlivosti, sledovali spôsob spravovania a využívania ich majetku a poukázali na vzájomnú súvislosť medzi podriadením fundácií kontrole štátu a realizáciou niektorých reforiem osvietenských panovníkov.

Fundácie (základiny) boli významným fenoménom v živote ranonovovekej spoločnosti, tvorili základ finančného zabezpečenia cirkví, školstva a sociálnej starostlivosti. Ranonovoveký štát sa prakticky nepodieľal na budovaní cirkevných, školských a charitatívnych inštitúcií a nepoznal inštitút štátneho rozpočtu s vyčlenenými kapitolami na financovanie spomínaných oblastí spoločenského života. Rôzne cirkevné inštitúcie, všetky typy škôl a sociálnych ústavov mohli vzniknúť a pôsobiť len vďaka dostatočne stabilným a výnosným základinám, ktoré zakladali cirkevné a svetské elity vtedajšej spoločnosti. Kniha o dejinách fundácií v ranom novoveku je súčasne prácou o dejinách cirkevných, školských a charitatívnych inštitúcií v tomto období a o systéme ich finančného zabezpečenia.

Budovanie sakrálnych objektov, vzdelávacích a charitatívnych ústavov bolo súčasťou formovania novovekých konfesií v Uhorsku. Každá z nich si s podporou svojej cirkevnej hierarchie a solventných veriacich budovala vlastné inštitúcie, ktorých financovanie bolo zabezpečené najmä výnosmi z fundácií. V dôsledku konfesionalizácie uhorskej spoločnosti štát diferencoval svoj prístup k existencii a pôsobeniu fundácií jednotlivých cirkevných spoločenských skupín. Základiny každej konfesionálnej skupiny vznikali a pôsobili v podmienkach, ktoré existujúce právne normy vytvorili pre jej pôsobenie a činnosť. Jednotlivé konfesionálne skupiny so svojimi inštitúciami (farnosti, kláštory, školy a chudobince) vytvorili v Uhorsku v období 17. a 18. storočia uzavreté komunity, ktoré síce žili v rovnakých politických a spoločenských pomeroch, ale ich život okrem všeobecne platných právnych noriem ovplyvňovali aj zákony, platné pre konkrétnu konfesionálnu skupinu. V Uhorsku v sledovanom období pôsobili štyri významné kresťanské konfesionálne skupiny a každá z nich spravovala svoje vlastné fundácie. Dejiny fundácií jednotlivých konfesií je nevyhnutné skúmať v rámci vlastných cirkevných dejín a v kontexte vzájomných vzťahov týchto spoločenských skupín a štátu. Takto postavená téma by však presahovala možnosti jednej knihy, preto bolo nevyhnutné tému obmedziť a vzhľadom na dominantné postavenie katolíckej cirkvi v krajine zamerať pozornosť len na fundácie tejto konfesionálnej skupiny.

Na začiatku 17. storočia stála pred katolíckou cirkvou a jej stúpenkami v Uhorsku historická výzva obnoviť cirkev a získať späť pozície v spoločnosti, ktoré stratila v priebehu reformácie. Cirkev si musela nanovo zdefinovať svoje dogmy, formy zbožnosti a organizačnú štruktúru. Dogmatické otázky vyriešil Tridentický koncil, obnova cirkevného života bola v rukách domácej cirkevnej hierarchie a stúpencom katolíckej cirkvi. Nevyhnutným predpokladom obnovy cirkvi bol schopný a vzdelaný klerus, vzdeláva-

cie príležitosti pre katolícku mládež a primeraná sieť farností. Všetky tieto inštitúcie však mohli vzniknúť a pôsobiť len vďaka stabilným a dobre zabezpečeným fundáciám. Základiny boli v 17. storočí jedným z predpokladov obnovy katolíckej cirkvi v Uhorsku a nástrojom jej financovania.

Fundácie, ich vznik a aktivity, boli významne poznačené časom, v ktorom vznikli, ako aj kultúrnym a spoločenským prostredím, v ktorom pôsobili. Fundácie vznikali ako „večné“ inštitúcie, ale spoločnosť, v ktorej existovali, sa menila. V čase veľkých spoločenských zmien preto dochádzalo k vzájomnému napätiu medzi správcami fundácií a svetskými či cirkevnými jurisdikciami. Pod vplyvom spoločenských zmien sa museli nanovo definovať ciele niektorých základín, zmenil sa správca i spôsob ich spravovania. Správcovia fundácií sa v Uhorsku v 18. storočí museli vyrovnávať najmä s dôsledkami osvietenských reforiem Márie Terézie a Jozefa II. V čase ich panovania, teda v druhej polovici 18. storočia, začal štát riadiť a reformovať oblasť školstva a sociálnej starostlivosti, ktoré sa dovtedy vnímali najmä ako súčasť života cirkvi, ale aj samotnú cirkev a jej vnútorný život. Reforma cirkevných štruktúr, školských a charitatívnych inštitúcií nebola možná, pokiaľ štát nepodriadil svojej kontrole finančné zdroje, z ktorých boli tieto inštitúcie financované. Podriadenie fundácií kontrole štátu bolo prvým krokom na ceste k osvietenskej reforme týchto sfér spoločenského života. Kontrola základín zároveň významným spôsobom posilnila vplyv štátu na riadenie školstva a systému sociálnej starostlivosti, obmedzila kompetencie cirkvi v tejto oblasti a stala sa nástrojom osvietenských reforiem.

Nemecká historiografia, ktorá sa už dlhší čas venuje systematickému skúmaniu fenoménu stredovekých fundácií¹, používa tri základné koncepcie skúmania a spracovania ich dejín. Prvá, najstaršia z nich, je právnohistorická, ktorá vznikla na konci 19. storočia. Právne charakteristiky definujú základiny najmä ako inštitúcie, ktoré plnia fundátorom stanovený cieľ. Za základnú črtu fundácií považujú trvalú existenciu ich majetku a právnu subjektivitu.² Fundácie však boli sociálnym i kultúrnym fenoménom, z tohto dôvodu sa najmä v posledných desaťročiach stali predmetom výskumu sociálnych a kultúrnych dejín. Sociálnohistorický prístup skúma fundácie ako nástroje spásy a kolektívnej pamäte, sleduje vzťahy medzi fundátorom a obdarovanými osobami³, analyzuje sociálne javy, ktoré fundácie vytvorili a sociálne súvislosti, v ktorých vznikli a plnili svoje poslanie. Vzťahy medzi fundátormi a adresátmi základín mali aj svoju kultúrnu rovinu, ktorá spočívala v pestovaní a upevňovaní pamiatky jednotlivca v kolektívnej pamäti. Fundácie vytvorili rámec, v ktorom sa organizovaným spôsobom pestovali spomienky žijúcich na zosnulých členov spoločnosti. Fundácie sa stali súčasťou obrazu spoločenských vrstiev, ktorých sebareprezentácia je predmetom výskumu kultúrnych dejín.⁴

Predkladaná kniha sleduje všetky tri uvedené aspekty dejín fundácií, nosnou témou sú dejiny fundácií ako školských, charitatívnych a cirkevných inštitúcií. Kniha má však

1 Početné odkazy na literatúru sú uvedené v práci Lusiardi, R.: *Stiftung und städtische Gesellschaft. Religiöse und soziale Aspekte des Stiftungsverhaltens im spätmittelalterlichen Stralsund*. Berlin 2000.

2 Scheller, B.: *Memoria an der Zeitenwende. Die Stiftungen Jacob Fuggers des Reichen vor und während der Reformation (1505-1555)*. Berlin 2004, s. 17n. Lusiardi, R.: *Stiftung und städtische Gesellschaft*, s. 50.

3 Lusiardi, R.: *Stiftung und städtische Gesellschaft*, s. 51.

4 Scheller, B.: *Memoria an der Zeitenwende*, s. 21.

ambíciu prekročiť právnohistorický rámec výskumu, preto sleduje i dôvody fundátorov, ktoré ich viedli k založeniu fundácie, analyzuje spoločenské skupiny, ktoré boli z výnosov fundácií podporované a povinnosti obdarovaných osôb voči pamiatke fundátora i fundácii samotnej. Vzhľadom nato, že základiny sa v ranom novoveku aktívne podieľali na obnove katolíckej cirkvi a jej inštitúcií, vnímam dejiny fundácií v tomto období aj ako súčasť cirkevných dejín.

Práca je chronologicky vymedzená obdobím 17. a 18. storočia, konkrétne časovým úsekom, ktorý sa začal nástupom Petra Pázmánya na stolec ostrihomského arcibiskupa v roku 1616 a skončil smrťou Leopolda II. v roku 1792. Úspešná rekatolizácia pod vedením P. Pázmánya sa stala počiatkom renesancie katolíckych inštitúcií v krajine, ktoré nemohli vzniknúť a pôsobiť bez výnosných a stabilných fundácií. Obnova katolíckej cirkvi v Uhorsku vyvrcholila v polovici 18. storočia, teda v období, keď Mária Terézia začala realizovať osvietenské reformy i v uhorskej časti svojej monarchie. Smrťou Leopolda II. sa končí éra osvietenských reforiem a začína sa nová epocha v dejinách Uhorska.

Práca vychádza predovšetkým zo štúdia archívnych prameňov Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady v Maďarskom krajinskom archíve v Budapešti, fond Acta fundationalia. Vo fonde sa nachádza veľké množstvo historikmi doteraz nevyužitých písomností, ktoré pochádzajú z rokov 1723 – 1780 a dokumentujú proces podriadenia fundácií štátnej kontrole. Pre potreby práce sa stali prínosom archívne fondy všetkých inštitúcií, ktoré v sledovanom období spravovali fundácie, teda najmä archívy cirkevných inštitúcií, miestnych samospráv a župných úradov. Využila som archívne fondy deponované v Slovenskom národnom archíve, v Archíve mesta Bratislavy a v Štátnom archíve v Bratislave. Touto cestou sa chcem poďakovať pracovníkom spomínaných archívov za ich pomoc a ochotu.

I.

Fundácie – ich majetok, zakladatelia a spôsob spravovania

Fundácie a ich majetok

Fundáciu (základinu, nadáciu) môžeme charakterizovať ako samostatnú majetkovú podstatu (napr. kapitál alebo nehnuteľnosť), ktorú pôvodný majiteľ venoval na dobročinné alebo iné verejnoprospešné ciele. Fundácia v širšom význame predstavovala dobročinný alebo vzdelávací ústav s vlastnou budovou a jej zariadením, v užšom zmysle slova to bol majetok určený na plnenie stanovených cieľov. Z právneho hľadiska nebol medzi nimi žiadny rozdiel. Fundácie v období raného novoveku možno rozdeliť na dve základné skupiny. Prvú tvorili základiny, ktoré boli pripojené k už existujúcej právnickej osobe, ktorá prevzala zodpovednosť za spravovanie ich majetku a plnenie cieľov. Druhú skupinu tvorili samostatne existujúce fundácie, ktorých majetok mal priamo slúžiť stanovenému účelu. Takéto fundácie nepatriли fyzickej osobe ani inej inštitúcii, v podstate tvorili samostatnú právnickú osobu spôsobilú k právam a k právnym záväzkom.⁵

Fundácia vznikla vtedy, keď jeden alebo viacerí fundátori určili časť svojho majetku na trvalé plnenie nimi stanovených cieľov. Podmienka trvalej existencie a účelové využívanie majetku odlišovali fundácie od bežných darov. Právnohistorické definície, ktoré pochádzajú najmä z konca 19. storočia, určili za základný znak fundácie trvalú existenciu jej majetku. Nový sociálnohistorický prístup k skúmaniu základín považuje za základné kritérium trvanlivosť sociálnych vzťahov medzi fundátorom a každým, kto dostáva dobrodenie z jeho fundácie.⁶ V tomto kontexte môžeme fundácie charakterizovať ako darovaný majetok, ktorý sa má trvalo (navždy) využívať len na konkrétne ciele vopred definované darcom.⁷

Fundácie z hľadiska svojho poslania vytvorili rôznorodú skupinu, ktorú možno rozčleniť na základe rôznych kritérií a hľadísk. Žiadne členenie však nedokáže v úplnosti podchytiť rozmanitosť cieľov, ktoré mali základiny plniť v uhorskej spoločnosti raného novoveku. Východiskom môže byť kategorizácia založená na kombinácii cieľov, ktoré fundácie plnili, a inštitúcii, ktoré fundácie zo svojich výnosov podporovali. Na základe tejto kategorizácie možno zjednodušene konštatovať, že väčšina fundácií založených v období raného novoveku bola určená na podporovanie školských, charitatívnych a cirkevných inštitúcii a ich aktivít.

Založenie fundácie bolo majetkovo-právnym aktom, ktorý musel byť potvrdený fundačnou listinou. Fundačná listina deklarovala vôľu fundátora založiť základinu, definovala jej ciele, majetkovú podstatu a spôsob jeho spravovania. Za fundačnú listinu mohol byť považovaný aj testament, musel však obsahovať všetky potrebné údaje. Fundačná listina bola väčšinou potvrdená na hodnovernom mieste alebo spísaná v prítomnosti významných svedkov. Väčšinu základín zverili fundátori do správy cirkevných inštitúcii. Cirkevné inštitúcie spravovali fundácie určené na ich vlastný rozvoj a aktivity, ale

5 Kodex kanonického práva. Úřední znění textu a překlad do češtiny. Praha 1994, 569, 571. Ottův slovník naučný. 17. díl. Praha 1901, s. 966.

6 Scheller, B.: Memoria an der Zeitenwende, s. 20.

7 Lusiardi, R.: Stiftung und städtische Gesellschaft, s. 51.

aj fondácie, ktorých výnosy boli určené na rôzne charitatívne ciele. Cirkevná inštitúcia v takomto prípade nevystupovala ako majiteľ fondácie, ale len jej správca. Veľké cirkevné inštitúcie zvyčajne spravovali početné fondácie, ktoré vlastnili rozsiahly majetok. Každú základinu spravovali osobitne, o jej majetku, príjmoch i výdavkoch viedli samostatnú evidenciu. Správcovia nemohli majetky základní svojvoľne spájať alebo používať ich výnosy na ciele, ktoré boli v rozpore s ustanoveniami fundáčnej listiny. Cirkevné inštitúcie a ich predstavitelia nespravovali fondácie zadarmo, odmenu spravidla určil fundátor vo fundáčnej listine.

Majetok fundácií tvorili nehnuteľnosti alebo kapitál. Vzhľadom na to, že spravovanie nehnuteľností sa spájalo s mnohými ťažkosťami a výnosy z nich boli nepravidelné, väčšina fundátorov zabezpečila svoje fondácie kapitálom uloženým na úroky. Hodnota majetku novozaloženej fondácie bola rôzna a ovplyvňovali ju mnohé faktory, najmä finančné možnosti fundátora a ciele, ktoré mala fondácia plniť. Majetok fondácie tak mohlo tvoriť niekoľko zlatých i suma tisícnásobne vyššia.

Nehuteľností spravoval správca fondácie vo vlastnej réžii alebo ich prenajímal. Kapitál sa za primeranú úrokovú sadzbu požičiaval Uhorskej kráľovskej komore (ďalej len Uhorská komora), súkromným osobám alebo cirkevným inštitúciám. Štát v období raného novoveku nebol dôveryhodným finančným partnerom, preto správcovia fundácií i samotní fundátori uprednostňovali investovanie peňazí u súkromných osôb alebo cirkevných inštitúcií. V mnohých prípadoch fundátor nedaroval fundácii priamo kapitál, ale fondácia prevzala jeho pohľadávky voči dlžníkom a v budúcnosti sa stala prijímateľom dohodnutých úrokov. Úroková sadzba sa v 17. a 18. storočí pohybovala v rozpätí 5 – 6%. Nižšiu úrokovú sadzbu obyčajne platili cirkevné inštitúcie a štát, vyššie úroky najmä individuálni dlžníci. Dlžník počas trvania úveru platil len dohodnuté úroky a to podľa dohody ročne, polročne alebo štvrťročne, istina sa priebežne nesplácala. Kapitál sa požičiaval dlhodobo, doba splatnosti úveru zvyčajne nebola určená. Dlžník mohol podľa vlastného uváženia a finančných možností vrátiť celý kapitál naraz alebo mohol dlh vyplatiť viacerými splátkami. Fundácie a ich kapitál v podstate nahrádzali neexistujúce bankové inštitúcie v krajine a predstavovali jeden z mála zdrojov výhodných úverov pre štát a urodzené vrstvy uhorského obyvateľstva.

Dlhodobé pôžičky boli výhodné pre všetkých dlžníkov, najväčší záujem však o ne prejavoval štát. Uhorská komora bola dlžníkom takmer všetkých významných základní v krajine. V roku 1705 vznikla z iniciatívy cisárskeho dvora Viedenská mestská banka, ktorá mala zabezpečovať finančné prostriedky pre potreby vládnúcej dynastie a prevziať na seba aj úlohu umorovať štátny dlh.⁸ Banka sa pomerne rýchlo stala významným dlžníkom fundácií v krajine. Zo svojich záväzkov platila rovnako ako Uhorská komora úroky vo výške 5%. Rozsiahly kapitál, ktorý fondácie spravovali, a absencia bankových inštitúcií v krajine spôsobili, že kapitál fundácií predstavoval jednu z mála možností získať úver za primeranú úrokovú sadzbu. Z tohto dôvodu sa dlžníkmi fundácií okrem štátu stali všetky vrstvy obyvateľstva a inštitúcie, ktoré na zabezpečenie svojich životných potrieb a aktivít potrebovali väčšie finančné čiastky. Najväčšiu skupinu dlžníkov tvorili príslušníci uhorskej šľachty, ktorí požičaný kapitál investovali najmä do výstavby reprezentatívnych sídel. Niektoré šľachtické rodiny dlhovali viacerým fundáciám v krajine a v budúcnosti by bolo zaujímavé zistiť, aký bol pomer medzi výškou dlhu niektorých

⁸ Fuchs, R.: Die Wiener Stadtbank. Wien 1998, s. 36.

dlžníkov a hodnotou ich majetku, aký podiel predstavovali úroky na ich celkových ročných výdavkoch a ako napokon svoje podlžnosti voči fundáciám vyrovnali.

Veriteľmi šľachtického obyvateľstva boli najmä fundácie, ktoré vlastnili rozsiahly kapitál. Správcovia menších základnín zvyčajne požičiavali kapitál mešťanom v mieste svojho pôsobenia, pričom požičané sumy v tomto prípade predstavovali len niekoľko desiatok či stoviek zlatých. Mešťania na rozdiel od šľachty, ktorá využívala najmä dlhodobé pôžičky,⁹ vrátili požičaný kapitál v horizonte niekoľkých rokov. Dlžníkmi fundácií boli i cirkevné inštitúcie a mestá. Cirkevné inštitúcie si často požičiavali kapitál na financovanie svojich stavebných aktivít a po ukončení výstavby požičané peniaze pomerne rýchlo vrátili. Mestá, ktoré boli nútené siahnuť po pôžičke, sa zvyčajne nachádzali vo finančnej tiesni, ktorá často vyústila do problémov so splácaním úrokov.

Výnosy z majetku fundácie mohol jej správca použiť iba na ciele určené vo fundaçnej listine alebo v testamente fundátora. Na zabezpečenie aktivít fundácie sa využívali len úroky z kapitálu, samotný kapitál sa považoval za nedotknuteľný a na financovanie bežných potrieb fundácie sa využíval len v ojedinelých prípadoch. Zveľadenie a rozmnoženie získaného majetku patrilo k nepísaným povinnostiam správcov fundácií a pre nich samotných bolo prestížnou záležitosťou. Každý správca fundácie sa časť ročných príjmov snažil ušetriť a následne investovať; šetrilo sa najmä znižovaním počtu podporovaných osôb alebo na úkor kvality poskytovanej stravy či ošatenia. Niektorí fundátori zabezpečili trvalý rast svojej fundácie už priamo vo fundaçnej listine, keď správcu zaviazali pravidelne investovať stanovenú časť ročných príjmov. Dlhodobý rast kapitálu bol zárukou trvalého navyšovania príjmov fundácie a počtu podporovaných a zabezpečených osôb.

Ustanovenia fundaçnej listiny boli pre správcu záväzné a nemohol ich svojvoľne zmeniť alebo porušiť. Záväznosť fundaçnej listiny bola vnímaná ako záruka stability a trvalej existencie fundácie i inštitúcie, ktorá bola z jej výnosov financovaná. Nemenosť fundaçnej listiny však zväzovala správcov fundácií ruky a bránila im pružne reagovať na vzniknuté problémy a okolnosti. Väčšina fundátorov určila, koľko osôb má byť z výnosov fundácie podporovaných a aká starostlivosť im má byť poskytnutá, ale nerešpektovala skutočnosť, že ceny potravín a iných tovarov postupne rastú. Mnohí fundátori nezohľadnili vo svojich výpočtoch ani náklady na údržbu budov, vnútorného zariadenia či personál. V dôsledku týchto skutočností mnohé budovy výchovno-vzdelávacích a charitatívnych ústavov chátrali, neobnovovalo sa zariadenie interiéru a ich chovancom sa poskytovala nekvalitná strava a nedostatočné ošatenie. V ojedinelých prípadoch požiadali správcovia fundácie nadriadenú inštitúciu (biskupa, rádových predstaviteľov) o povolenie porušiť príslušný bod fundaçnej listiny a prispôbiť spravovanie fundácie novým okolnostiam. V druhej polovici 18. storočia sa každá zmena mohla uskutočniť len so súhlasom panovníka a Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady (ďalej len Miestodržiteľská rada).

Pôžičky z kapitálu základnín neboli zo strany veriteľov žiadnym spôsobom garantované, napriek tomu nedobytné pohľadávky predstavovali len bezvýznamnú časť všetkých poskytnutých pôžičiek. Nesolventnosť dlžníka nebola ojedinelým javom; dlžník a správca fundácie sa však väčšinou dohodli na spôsobe úhrady dlhu a nezaplatených úrokov. Dlžník v prípade krátkodobej nesolventnosti mohol úroky zaplatiť naturáliami alebo úroky určitý čas neplatiť. Vzniknutý dlh však musel neskôr vyrovať, pokuty

⁹ Pôžičky často prechádzali z otca na synov a niektoré šľachtické rodiny nedokázali požičaný kapitál vrátiť ani po niekoľkých desaťročiach.

Pro P. Pauline in Abscondit ad Augustinam	114200
Pro S. Basilide pro nequitibus publicis gratis	17000
Pro S. Basilide pro nequitibus publicis gratis	100000
Pro S. Basilide pro nequitibus publicis gratis	20000
Pro reparations Programmatum Budovici	30000
Pro P. Capucinis Budovici	20000
P. P. Franciscanis Posoni	20000
Pro Conventu Trancherf. una cum parochia domus ab eis cedente	42000
Pro Conventu S. Augustini	75000
Pro reparations domus illorum borch. posoni	12000
Pro reparations Curie S. Symonis	4000
Pro reparations Curie ad S. Augustinum	12000
P. P. S. Trinitatis de Redempt. Capl.	80000
Pro S. Hieronymi	10000
Pro S. Basilide S. Augustini Gismarbo	10000
Pro reparations Monasterii S. Francisci	10000
Pro S. Scolastica S. Francisci in tota Hung. dignitate	6000
Pro reparations Collegii superiorum in bonis Ungaricis et S. J. 3000	
Pro S. Hieronymi in fere plebe in eisdem bonis quae ad gradum hunc spectant	3000
Pro reparations Collegii S. Augustini et S. Hieronymi in eisdem	3000
Pro reparations Collegii S. Hieronymi et S. Augustini in eisdem	8000
Pro S. Franciscanis Gismarbo	2000
Solus pro modum hunc in parochia parochia	72000
Solus pro modum hunc in parochia parochia	300000
S. Basilide in fere plebe in eisdem bonis quae ad gradum hunc spectant	
rationis et reparations portamus Budovici	180000
Diversis Conventibus suis in vita et post mortem debet ad solvendum	1420000
	2572000

Summa tota fundationum parochiarum pro defunctis Archiepiscopi Augustini
 in summa numerata est per totum duo miliones quatuorcenta
 septuaginta septem milia et septuaginta florenis.

Obr. č. 1 – Časť zo zoznamu fundácií a darov ostrihomskeho arcibiskupa Juraja Szechényiho.

za neplatenie úrokov neboli bežné. Ak dlžník nebol schopný splácať svoje záväzky dlhšie časové obdobie, správca fundácie obyčajne získal ako protihodnotu za poskytnutú pôžičku a nezaplatené úroky nehnuteľnosť primeranej hodnoty. V prípade, že medzi správcom a nesolventným dlžníkom nedošlo k dohode, správca fundácie musel pohľadávku odpísať a dlžník nebol žiadnym spôsobom potrestaný. Strata na majetku a nedobytné pohľadávky však poškodzovali prestíž správcu fundácie, a preto sa každý správca usiloval takejto situácii zabrániť všetkými dostupnými prostriedkami.

Fundácie a ich zakladatelia

Zakladatelia fundácií pochádzali z rôznych spoločenských vrstiev a ich postavenie v spoločenskej či cirkevnej hierarchii malo vplyv aj na ciele a poslanie základín, ktoré založili a materiálne zabezpečili. Založenie fundácie nebolo podmienené len individuálnymi motívmi fundátora, ale aj aktuálnymi potrebami cirkvi, prípadne inej komunity (diecézy, farnosti, mesta, panstva)¹⁰.

Tridentský koncil svojimi dekrétmi prispel k vytvoreniu ideálu nového biskupa-zakladateľa, ktorý organizačne i materiálne podporuje vznik potrebných cirkevných inštitúcií vo svojej diecéze. V Uhorsku sa jeho priekopníkom stal ostrihomský arcibiskup Peter Pázmány. Napriek vojnovým časom a exilu vo Viedni sa Pázmányovi postupne podarilo zhromaždiť množstvo kapitálu, ktorý použil na založenie cirkevných inštitúcií pre potreby svojej diecézy. Zakladateľské aktivity P. Pázmány sa pokúsili napodobniť všetci ostrihomskí arcibiskupi 17. storočia a poskytlí významné finančné čiasty na založenie kňazských seminárov, šľachtických konviktov a kláštorov rôznych reholí. Podporovanie zverených diecéz bolo prioritou všetkých biskupov, ktorých diecézy sa nenachádzali v tureckom zábore. Vzhľadom na vojnové časy a materiálne pomery však mohli na tieto ciele venovať podstatne menšie finančné čiastky ako ostrihomskí arcibiskupi, ktorým sa rozsahom spravovaných diecéz a ani výškou svojich príjmov nemohli rovnať.

Okrem Petra Pázmány treba osobitne spomenúť ostrihomského arcibiskupa Juraja Szechényiho, ktorý daroval na rôzne účely viac ako dva milióny zlatých. Časť týchto peňazí bola investovaná do rôznych stavebných podnikov, časť z nich sa zachovala v podobe fundácií. Arcibiskup financoval výstavbu kolégií Spoločnosti Ježišovej v Györi, Budíne, Ostrihome, Egeri a Kőszegu, založil fundácie pre viaceré šľachtické konvikty (Győr, Budín, Levoča, Trenčín) a kňazské semináre (Győr, Budín).¹¹ Finančne podporil i rády, ktoré v Uhorsku neboli známe a rozšírené (pavlánov, karmelitánov a servitov), založil kláštor trinitárov v Ilave a značne odporil kolégium a nemocnicu milosrdných bratov v Bratislave. Arcibiskup vo svojich zakladateľských aktivitách nesledoval len záujmy cirkvi, ale reflektoval i potreby krajiny poznačenej ničivými tureckými vojnami. Významné finančné čiastky venoval na výstavbu opevnenia v Györi, Ostrihome, Budíne a Nových Zámkoch. Ako prvý v Uhorsku sa zaoberal problémom vojenských invalidov a na založenie vojenských špitálov v Bratislave a Budíne odkázal viac ako 300 tisíc zlatých.

10 Lusiardi, R.: Stiftung und städtische Gesellschaft, s. 24.

11 Juraj Szechényi daroval kolégiám a gymnáziám Spoločnosti Ježišovej tieto finančné čiastky : Győr - 70 tis. zl., Budín - 107 tis. zl., Ostrihom - 50 tis. zl., Eger 60 tis. zl. a Kőszeg - 60 tis. zl.

Náboženská a politická situácia v Uhorsku významne ovplyvnila zakladateľské a mecenášske aktivity šľachty. Zakladanie a podporovanie rôznych cirkevných inštitúcií bolo prejavom vernosti katolíckej cirkvi a vládnucej dynastii a súčasne i prezentáciou vlastného bohatstva a spoločenského postavenia. Uhorská šľachta zakladala a podporovala cirkevné a charitatívne inštitúcie na svojich panstvách a v slobodných kráľovských mestách, participovala na výzdobe interiérov cirkevných inštitúcií a výstavbe rôznych plastík v exteriéroch. Zakladaním fundácií manifestovali svoje spoločenské postavenie aj obyvatelia miest, hodnota nimi založených fundácií zodpovedala ich majetkovým pomerom. Fundácie mešťanov boli určené najmä na podporovanie miestnych charitatívnych a cirkevných inštitúcií.

Najvýznamnejším fundátorom 18. storočia v Uhorsku bola Mária Terézia. Panovníčka založila vo Viedni i na území Uhorska niekoľko kráľovských akadémií, ktoré mali uhorskej šľachtickej mládeži poskytovať vzdelanie podľa osvietených názorov a predstáv. Významne prispela i k rozvoju inštitúcií, ktoré poskytovali vyššie vzdelanie dievčatám z uhorských šľachtických rodín. V roku 1770 založila kláštor anglických panien v Budíne, významnú finančnú čiastku darovala bratislavskému kláštoru Notre Dame a niektorým kláštorom uršulínok. K najvýznamnejším zakladateľským počinom spomínanej panovníčky patrilo i založenie kráľovského sirotinca v Tomášikove (pôvodne Tallos). Fundácie v rôznej finančnej hodnote získali aj iné cirkevné a charitatívne inštitúcie po celej krajine. Vzdelávacie a dobročinné inštitúcie, ktoré založila Mária Terézia, boli rovnako ako ostatné podobné ústavy v krajine financované z výnosov fundácií ich zakladateľky. Panovníčka podobne ako ostatní fundátori považovala výnosné a dostatočne zabezpečené základiny za záruku ich stability a trvalej existencie. Napriek svojmu postaveniu v krajine nezverila ich financovanie Uhorskej komore alebo inému orgánu štátnej moci. Štát v tomto období nemal vytvorené potrebné finančné zdroje a inštitúcie, ktoré by zabezpečili pravidelné a trvalé financovanie cirkevných, školských a charitatívnych inštitúcií bez ohľadu na osobu ich zakladateľa.

Reformné myšlienky a teórie, ktoré od polovice 18. storočia ovplyvňovali politiku Márie Terézie a jej poradcov, sa pomerne výrazne premietli i do poslania fundácií založených v tomto období uhorskými šľachticmi, ktorí sa z rôznych dôvodov pohybovali v blízkosti viedenského dvora. Všetky fundácie, bez ohľadu na ich ciele a poslanie, preferovali vo svojich aktivitách podporovanie konvertitov rôzneho veku a spoločenského postavenia (deti-sirotky, urodzení študenti i chudobní dospelí), dobročinné fundácie striktné delili chudobných na „hodných“ a „nehodných“ podpory a školské inštitúcie podporovali vzdelávanie detí a mládeže podľa pokynov a predstáv viedenského dvora.

Dôvody fundátorov založiť základinu a darovať jej časť svojho majetku boli rôzne. Zakladanie a podporovanie cirkevných, školských a charitatívnych inštitúcií patrilo k povinnostiam biskupov potridentského obdobia a k spoločenskému postaveniu šľachty a bohatých mešťanov. Všetci fundátori založením fundácie prezentovali svoje bohatstvo, náboženské cítenie a dobročinnosť. Zjednocujúci motív základín predstavovala túžba po spasení duše fundátora, prípadne jeho blízkych. Fundácie boli obetou Bohu, odmenou za darovaný majetok mal byť večný život. Početná skupina osôb, podporovaná z prostriedkov niektorej fundácie, bola zaviazaná modliť sa za spásu duše fundátorov a ich rodinných príslušníkov. Základiny však neboli len nástrojom na spásu duše, ich

poslaním bolo aj zachovávanie svetskej spomienky na fundátorov a šírenie ich dobrého mena počas života i po smrti.¹²

Spravovanie fundácií v konfesionalne rozdelenej uhorskej spoločnosti

Konfesionalizáciu spoločnosti sprevádzalo upevnenie náboženskej identity obyvateľstva a vytvorenie silných konfesionalných bariér vo všetkých spoločenských vrstvách. Príslušnosť k cirkvi neovplyvňovala len náboženský život veriacich a ich spoločenské uplatnenie, ale determinovala aj ich vzdelávacie príležitosti a možnosti sociálnej podpory v čase staroby, choroby či hmotnej núdze. Jednotlivé cirkvi si vytvorili systém vlastných sociálnych a vzdelávacích ústavov, ktoré mali jasne určenú konfesionalnú príslušnosť a konfesionalne podmieneného adresáta svojich aktivít. Rozdelenie obyvateľstva podľa náboženskej príslušnosti sa naplno prejavilo aj v oblasti mecenášstva a podporovania cirkevných, sociálnych a školských inštitúcií. Vierovyznanie donátora určovalo konfesionalnú príslušnosť inštitúcií, ktoré sa rozhodol založiť či podporiť.

Konfesionalne rozdelenie spoločnosti sa prenieslo i do vzťahu štátu a fundácií jednotlivých konfesíí. V 18. storočí, kedy štát postupne posilňoval kontrolu nad katolíckymi fundáciami, vo vzťahu k ostatným konfesiam riešil najmä otázku ich pôsobenia v rámci existujúcich zákonov (napr. dodržiavanie artikulačných miest) a spravovanie ich fundácií ponechal plne v kompetencii jednotlivých cirkví a svetských patrónov. Takýto prístup štátnej moci, na prvý pohľad výhodný pre protestantov, sa stal handicapom v momente, keď sa správcovia protestantských fundácií cítili akýmkoľvek spôsobom ohrození vo svojich právach. Panovník, najvyšší patrón katolíckych základní v krajine, a štátna moc im negarantovali a neposkytovali žiadnu ochranu ich majetku a práv.

Protestanti boli znevýhodnení i v prípade súdnych sporov s katolíckmi o využívanie výnosov zo sporných fundácií. Ako modelový príklad možno uviesť dlhodobý spor o základinu Štefana Kapornakyho.¹³ Štefan Kapornaky, urodzený občan mesta Győr, odkázal vo svojom testamente z roku 1581 dvetisíc zlatých na založenie štipendijnej fundácie. Kapitál základiny natrvalo požičal mestu Bratislava, z jeho výnosov sa mali uhrádzať náklady na štúdium dvoch urodzených mládencov. Fundátor žiadal, aby študenti boli vychovávaní v luteránskej viere, keďže on sám sa hlásil k tomuto vierovyznaniu. Luteránom a ich inštitúciám daroval i ďalšie finančné čiastky a časť svojho nehnuteľného majetku.

Osudy fundácie sú v nasledujúcom storočí nejasné a interpretované rôznym spôsobom. Zo zachovaných archívnych prameňov vyplýva, že výnosy z fundácie v rokoch 1653-1676 rovnakým dielom využívali Peter a Barnabáš Muslay. V roku 1677 polovicu výnosov začala využívať rodina Torkos. Ján Muslay, radca Uhorskej komory a brat medzitým zosnulého Petra Muslaya vo svojom testamente z roku 1695 odkázal polovicu výnosov fundácie svojmu bratovi Štefanovi, podľa znenia testamentu druhú polovicu fundácie „ex antiqua ordinatione majorum nostrorum“ využívala rodina Torkos. V roku 1702 sa Štefan Muslay, brat zosnulého Jána Muslaya, stal vlajkonosičom v Kollonichovom vojsku a musel s ním odísť do Nemecka, preto fundáciu nemohol viac spravovať a využívať. Svoj diel základiny preto odpredal Jánovi a Štefanovi Torkosovi za 200 zlatých, päť laktov hodvábu a niekoľko pištolí. V roku 1708 podpísalo mesto Bratislava dohodu so synmi Jána Torkosa o pravidelnom vyplácaní výnosov z kapitálu fundácie.

¹² Scheller, B.: Memoria an der Zeitenwende, s. 19.

¹³ Magyar Országos Léveltár Budapest (ďalej len MOL), C 39, LAD. A, fasc. 11.

V roku 1714 začala rodina Muslayovcov dlhoročný spor o opätovné získanie vlastníckych práv na výnosy základiny. Peter Muslay, synovec zosnulého Jána a Štefana Muslaya sa obrátil na mesto Bratislavu a žiadal prinavrátanie celej fundácie jeho rodine. Vzhľadom na to, že sporné strany nepodliehali mestskému súdu, mesto im odporučilo, aby sa obrátili na kompetentnú súdnu inštitúciu. Rodina Torkosova, zrejme z obavy z neistého výsledku, nechcela riešiť spor súdnou cestou a pristúpila na dohodu. Za ukončenie sporu a prepustenie všetkých práv na fundáciu vyplatila Petrovi Muslayovi 318 zlatých. Spor sa však týmto ani zďaleka neskončil. Do sporu vstúpilo mesto Bratislava a v roku 1725 prestalo Torkosovcom vyplácať úroky z kapitálu fundácie. Svoj krok odôvodnilo protestantským vierovyznaním rodiny, ktoré ju podľa názoru predstaviteľov mesta vylučovalo z využívania základiny. Torkosovci sa v roku 1733 obrátili so sťažnosťou na Miestodržiteľskú radu a žiadali vyplatiť úroky za predchádzajúce obdobie a v budúcnosti ich pravidelnú platbu. V roku 1736 sa o výnosy z fundácie začal uchádzať aj Gabriel Muslay, jeden z potomkov Muslayovcov.¹⁴

Spor trval do roku 1747 a jeho priebeh sám o sebe nie je zaujímavý. Dobu a význam konfesie pre život jednotlivca i spoločnosti v ranom novoveku významným spôsobom približuje najmä argumentácia katolíckej strany sporu – teda mesta, Miestodržiteľskej rady a Gabriela Muslaya. Ich argumenty možno rozdeliť na tri okruhy. Prvým bolo spochybnenie samotného testamentu, ktorý sa nezachoval v originále, ale len v odpise Ostrihomskej kapituly. Na testamente chýbali mená svedkov, miesto spísania testamentu i podpis samotného Štefana Kapornakyho. Navyše odporcovia Torkosovcov tvrdili, že odpis vznikol preto, lebo testament sa stal predmetom sporov a je neplatný, keďže Kapornaky vylúčil z dedičstva katolíckych príbuzných. Druhý okruh argumentov spochybňoval platnosť testamentu na základe právneho postavenie luteránskej cirkvi v Uhorsku v čase jeho spísania. V roku 1571 nemala luteránska cirkev v krajine legálny status, jej legálnu existenciu potvrdil až viedenský mier podpísaný v roku 1606, preto podľa názoru katolíckej strany sporu luteráni v uvedenom roku nemohli vlastniť a spravovať žiadne fundácie. Posledná skupina argumentov sa opierala o skutočnosť, že fundácia sa považovala za večnú a nemennú, ktorú nemožno predať a ani odstúpiť inej osobe. V roku 1677 umožnil Peter Muslay, aby časť fundácie prevzala rodina Torkos. Bol to však súkromný akt, bez akéhokoľvek právneho základu. Nebolo možné pokladať ho za legálny a preto nemohol byť prekážkou, aby rodina Muslayova aj naďalej využívala výnosy z fundácie. Katolícka strana tvrdila, že rodina Torkosova sa do užívania fundácie „votrela“, prípadne nátlakom donútila členov rodiny Muslayovcov, aby jej fundáciu prenechali. Príznačné pre dobu je, že nikto sa nezaoberal skutočnosťou, že Muslayovci druhú polovicu fundácie v roku 1702 i 1714 predali, prevzali peniaze za jej predaj a o krátky čas sa o ňu opätovne uchádzali, hoci existovali písomné doklady o jej odpredaji.

Spor sa napokon skončil v roku 1747 dohodou sporných strán. Výnosy z fundácie sa v budúcnosti mali rovnakým dielom deliť medzi obidve rodiny. Gabriel Muslay sa zaviazal vrátiť Torkosovcom sumu 518 zlatých a vyplatiť z tejto sumy úroky od roku 1725. Druhá strana sa vzdala uvedenej sumy i s úrokmi, pokiaľ Muslayovci nebudú namietajú proti spoločnému využívaniu fundácie. Konfesionalizácia uhorskej spoločnosti, preferované postavenie katolíckej cirkvi a snahy o marginalizáciu protestantov spôsobili, že spor o Kapornakyho fundáciu nebol založený na dokazovaní či popieraní vlastníckych práv sporných strán, ale na argumentoch o práve protestantov vlastniť a spravovať

¹⁴ Gabriel Muslay bol synom Petra Muslaya, ktorý predal Torkosovcom druhú polovicu fundácie v roku 1714.

vať fundácie. Konfesionálny aspekt sporu zdôrazňovala i rodina Torkosovcov, ktorú na základe dostupných prameňov môžeme považovať za poškodenú stranu. Vo svojich argumentoch nekládla dôraz na predaj časti fundácie v rokoch 1702 a 1714 a na vierolomnosť Muslayovcov. Torkosovci považovali za rozhodujúce luteránske vierovyznanie fundátora a konfesionálne definované poslanie jeho fundácie. Muslayovci konvertovali na katolícku vieru a tým sa podľa názoru Torkosovcov dobrovoľne vzdali využívania výnosov fundácie.

Konfesionálne podmienený prístup štátnej moci k fundáciám v krajine sa skončil v čase panovania Jozefa II. Tolerančný patent formálne zrovnoprávnil všetky povolené cirkvi v krajine a štátnej moci vytvoril priestor, aby podriadila svojej kontrole i fundácie nekatolíckych konfesíí. V roku 1789 vydal Jozef II. nariadenie, na základe ktorého museli správcovia evanjelických, kalvínskych a pravoslávnych fundácií dodržiavať všetky nariadenia adresované správcom katolíckych základní.¹⁵

Vplyv štátu na spravovanie katolíckych fundácií v období 17. – 18. storočia

Po nástupe Ferdinanda I. na uhorský trón sa Uhorsko stalo súčasťou rozsiahlej habsburskej monarchie, ktorú tvorili tri stredoveké štátne útvary – rakúske dedičné krajiny, krajiny českej a uhorskej koruny. Integrujúcim faktorom novovytvoreného súštitia sa okrem panovníka a jeho dvora stali ústredné úrady štátu vybudované vo Viedni. Poradným orgánom pre všeobecné otázky štátnej politiky sa stala Dvorská tajná rada, pre vojenské záležitosti Dvorská vojenská rada a pre finančné otázky Dvorská komora. Napriek centralizačným snahám Ferdinanda I. a jeho nástupcov ostala zachovaná teritoriálna štruktúra štátu, princíp krajín bol nedotknuteľný, bol zakotvený v praxi i mentalite a panovník nemal dostatok síl ho zmeniť.¹⁶

Štruktúra ústredných orgánov štátnej správy vo Viedni sa v priebehu 16. a 17. storočia čiastočne zmenila a modifikovala. Kompetencie týchto úradov v podstate odrážali priority vládnucej dynastie vo vzťahu k Uhorsku: budovanie armády, vedenie vojny, zahraničná politika a kontrola nad spravovaním štátnych finančných prostriedkov. Vo Viedni sa nevytvoril žiadny orgán štátnej správy, ktorý by spravoval ostatné záležitosti Uhorska. Podobne ako na centrálnej úrovni vo Viedni, ani v Uhorsku neexistovala ústredná inštitúcia, ktorá by mala kompetencie riadiť v mene panovníka také oblasti spoločenského života ako sociálna a zdravotná starostlivosť alebo školstvo. Starostlivosť o najchudobnejšie vrstvy obyvateľstva, zdravotnícka starostlivosť ako aj oblasť školstva a vzdelávania boli plne v kompetencii miestnych samospráv, zemepanskej vrchnosti a cirkevných inštitúcií. Panovník preberal iniciatívu pri riešení problémov v týchto oblastiach len pod tlakom vonkajších udalostí, akou bola napr. morová epidémia.

Panovníkovi na základe zákonného článku 12/1548 patrilo najvyššie patronátne právo nad fundáciami v krajine. V praxi to znamenalo, že v krajine nemohli vzniknúť nové fundácie bez súhlasu panovníka. Z praktických dôvodov však nebolo možné, aby panovník schválil založenie každej fundácie. Bez jeho súhlasu nemohli vzniknúť najmä nové cirkevné inštitúcie a veľké charitatívne ústavy. Panovníkov súhlas so založením nových inštitúcií zároveň garantoval právo na jeho ochranu v prípade, že majetková podstata týchto ústavov by bola napadnutá alebo sponchybná. Panovník a ani iné orgány

15 Štátny archív Bratislava (ďalej len ŠA Bratislava), Kongregačné písomnosti, 1789, fasc. 16, n. 45.

16 Válka, J.: Morava reformace, renesance a baroka. Brno 1995, s. 21.

štátnej správy však nezasahovali do spravovania majetku týchto inštitúcií a do ich vnútorného života.

Zmena mocenského postavenia panovníka viedla k novej forme vzťahov s katolíckou cirkvou. Panovník a cirkev vytvorili záujmovú alianciu, v ktorej panovník garantoval mocenské postavenie kléru a cirkev svojím učením a pôsobením spoluvytvárala inštrumentárium panovníkovej moci.¹⁷ Toto spojenectvo však nebolo výsledkom vzájomného súladu, ale v praxi vytvorenej rovnováhy medzi dvoma partnermi, z ktorých sa každý usiloval o dominantné postavenie. Úsilie štátu o subordináciu cirkvi a jej boj o autonómiu napokon vyústili do početných konfliktov. Zásahy štátnej moci do právnej a sociálnej autonómie cirkvi, do jej hospodárskej samostatnosti, obmedzovanie jurisdikcie cirkevných úradov a silnejúci dozor štátu nad cirkevným majetkom sa stali hlavnými črtami cirkevného systému, ktorý chcel podriaďiť cirkev neobmedzenému dozoru štátu.¹⁸

Uhorské zákonodarstvo v období raného novoveku nemalo právne normy, ktoré by upravovali vznik a pôsobenie katolíckych fundácií v krajine. Fundácie boli spravované podľa vôle fundátora, ktorá bola zakotvená vo fundačnej listine a podľa zvykového práva. Legislatívou bol najprv upravený vzťah panovníka ku fundáciám vzdelávacích ústavov. Zákonný článok 74/1715 uzákonil právo uhorského panovníka vykonávať najvyšší dozor nad fundáciami konviktov, seminárov a kolégií, ktoré boli určené pre klerikov i svetskú mládež.¹⁹ Zákonný článok 70/1723 potvrdil patronátne právo panovníka nad všetkými zbožnými fundáciami v krajine, panovník mohol i túto právomoc delegovať na novovzniknutú Miestodržiteľskú radu.²⁰

Spomínané zákonné články garantovali uhorským panovníkom práva, ktoré využívali rôznym spôsobom. V 17. storočí sa právomoci panovníka voči fundáciám v podstate obmedzili na konfirmovanie fundačných listín nových základní a na riešenie sporných záležitostí, ktoré sa nejakým spôsobom dotýkali fundácií a inštitúcií financovaných z ich výnosov. Systematický dozor štátu nad fundáciami v krajine sa začal po založení Miestodržiteľskej rady a po kreovaní jej komisie pre zbožné fundácie (*Commissio piarum foundationum*). Úlohy komisie určil Karol VI. svojím mandátom z 30. decembra 1724. Komisia bola poverená vyzvať diecéznych biskupov a stolice, aby informovali o fundáciách na svojom území. Hlásenia mali obsahovať údaje o hodnote kapitálu jednotlivých fundácií, charakterizovať spôsob ich spravovania a informovať do akej miery sa rešpektujú ustanovenia fundačnej listiny. Povinnosťou komisie bolo získané informácie spracovať, overiť a navrhnúť odstránenie zistených nedostatkov. Navrhované opatrenia sa mali prerokovať v pléne Miestodržiteľskej rady a predložiť panovníkovi na schválenie.²¹

Miestodržiteľská rada adresovala prvé nariadenia správcom fundácií v roku 1725. Spravovanie fundácií a s nimi súvisiacich inštitúcií prináležalo v Uhorsku oddávna do kompetencie cirkví a samospráv, preto oslovené subjekty vnímali tieto intimáty ako neoprávnené zásahy štátnej moci do svojich práv a slobôd a odmietali ich splniť. Mies-

17 Bahlcke, J.: Geistlichkeit und Politik. Der ständisch organisierte Klerus in Böhmen und Ungarn in der frühen Neuzeit. In: Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa: überationale Gemeinsamkeit in der politischen Kultur vom 16. – 18. Jahrhundert. Hrsg. von J. Bahlcke. Leipzig, Univ. Verlag 1996, s. 172.

18 Tamže, s. 178.

19 Corpus Juris Hungarici seu Decretum Generale Incltyi Regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum in duos tomos distinctum. Tomus secundus. Budae 1779, s. 117.

20 Tamže, s. 119

21 MOL, C 39, Acta idealia, cs. 88.

todržiteľská rada v nasledujúcich rokoch opakovane publikovala intimáty,²² v ktorých vyzývala biskupov a samosprávy, aby informovali o fundáciách pod svojou správou. Správcovia fundácií sa postupne intimátom Miestodržiteľskej rady podriadili, ich hlásenia však boli veľmi všeobecné a v podstate neobsahovali žiadne konkrétne informácie.²³ Problém vládnej moci získať potrebné informácie nepredstavoval uhorské špecifikum 18. storočia. V predštatistickom veku bolo problematické získať informácie na „kvalifikované“ rozhodnutia a na reálne zhodnotenie dosahu týchto rozhodnutí. Väčšina vlád mala len obmedzené poznatky o materiálnych, finančných a ľudských zdrojoch svojej krajiny a to ovplyvňovalo ich schopnosť stanoviť si reálne ciele.²⁴ V Uhorsku, rovnako ako v celej Európe, bola poslušnosť voči autoritám poznačená vzdorom a snahou uchrániť si existujúce privilégia.²⁵ Snaha Miestodržiteľskej rady získať informácie o majetku základní odporovala tradíciám krajiny a ich správcovia ju vnímali ako ohrozenie svojich práv a výsad.

Panovanie Márie Terézie začalo novú etapu v procese budovania kontrolných mechanizmov štátu nad fundáciami a s nimi súvisiacimi inštitúciami. V roku 1744 panovníčka nariadila všetkým jurisdikciám v krajine, aby informovali Miestodržiteľskú radu o fundáciách pod svojou správou. Na základe mandátu z roku 1754 mali zaslať Miestodržiteľskej rade informácie o tom, aké fundácie spravujú, kto ich založil, aký majú majetok a koľko osôb podporujú. Informácie mali byť zaslané spolu s fundačnými listinami. V roku 1756 Mária Terézia prikázala komisii pre zbožné fundácie vypracovať súpis kapitálu všetkých fundácií v krajine. Súčasťou materiálu mali byť údaje o tom, kde je kapitál uložený, kto rozhoduje o jeho uložení, s akou pravidelnosťou sa platia úroky a akým spôsobom sú pôžičky poistené.²⁶

Postavenie panovníka a Miestodržiteľskej rady sa v čase panovania Márie Terézie výrazne posilnilo a hoci sa správcovia fundácií naďalej pokúšali obísť ich nariadenia, nemohli ich už otvorene ignorovať. Miestodržiteľská rada v priebehu 50. a 60. rokov 18. storočia zhromaždila početné informácie o fundáciách na území Uhorska a postupne prevzala kontrolu nad spravovaním a využívaním ich majetku, získala kompetencie rozhodovať o investovaní kapitálu a kontrolovať ročné výkazy príjmov a výdavkov. Kontrola využívania finančných prostriedkov základní znamenala prvý krok na ceste k zásahom štátu do vnútorného života inštitúcií, ktoré boli z ich výnosov financované. Ovládnutie majetkovej podstaty fundácií štátom otvorilo cestu k osvietenským reformám cirkevných, školských a charitatívnych inštitúcií. Mária Terézia podriadila spravovanie a využívanie majetku fundácií kontrole štátnych úradov, ale rešpektovala tradície a zvyklosti, ktoré v tejto oblasti spoločenského života existovali.

Zlá finančná situácia, výrazné zadĺženie a dlhotrvajúce vojny po smrti Karola VI. nútili vládu Márie Terézie nájsť a využiť všetky finančné zdroje, ktoré sa nachádzali v krajine. Jedným z opatrení na získanie finančných prostriedkov bol mandát z 24. marca 1757, ktorý prikazoval správcovi fundácií, aby vyzvali individuálnych dlžníkov nimi spravovaných základní vrátiť požičaný kapitál a tento následne investovať v Uhorskej komore.²⁷ Štát týmto spôsobom mohol v krátkom čase získať veľké množstvo peňazí

22 Intimáty vyšli v roku 1727 a každoročne v období rokov 1732 – 1737.

23 MOL, C 39, Lad. E, fasc. 5.

24 Black, J.: States and societies in Early Modern Europe. A Revisionist History. London 2004, s. 26.

25 Tamže, s. 21.

26 MOL, C 39, Acta idealia, cs. 88.

27 MOL, C 39, LAD. C, fasc. 90.

splatných v dlhodobom časovom horizonte a úročených nízkou úrokovou sadzbou. Mandát bol v priebehu roka 1757 niekoľkokrát publikovaný, jeho aplikovanie v praxi však prinieslo minimálne výsledky. O účinnosti opatrenia museli pochybovať i samotní jeho tvorcovia. Správcovia fondácií nemali k dispozícii žiadne nástroje, ktorými by donútili dlžníkov vrátiť požičaný kapitál. Krajina trpela trvalým nedostatkom peňazí a väčšina dlžníkov nedisponovala finančnou hotovosťou, ktorou by mohla splatiť svoje záväzky voči fondáciám. Správcovia fondácií okrem toho nemali záujem investovať peniaze v Uhorskej komore, ktorá platila z pôžičiek nižšie úroky ako individuálni dlžníci, čo pre fondáciu znamenalo pokles ročných príjmov. Uhorská komora mala navyše povest' nesolventného dlžníka, a preto niektorí fondátori v snahe zabezpečiť trvalú existenciu svojich základní, zakázali investovanie kapitálu v tejto inštitúcii priamo vo fundačnej listine.

Rozsah kapitálu fondácií a početné finančné operácie, ktoré súviseli s jeho spravovaním, postavili fondácie do pozície významnej finančnej inštitúcie, ktorej sa aj v nasledujúcom období bezprostredne dotýkali takmer všetky opatrenia štátu zamerané na zlepšenie finančných pomerov krajiny. Správcovia fondácií sa museli predovšetkým vysporiadať s dôsledkami nariadení, ktorých cieľom bolo znížiť výdavky štátu na dlhovú službu. Na základe kráľovského mandátu publikovaného 30. júna 1766 začala Uhorská komora a Viedenská mestská banka platiť zo svojich úverov štvorpercentné úroky a následne sa o jedno percento znížila aj úroková sadzba pre ostatných dlžníkov.²⁸ Pokles úrokovej sadzby znamenal zníženie príjmov všetkých fondácií v krajine a viedol k obmedzeniu ich aktivít. Realizácia tohto nariadenia zároveň posilnila dozor štátu nad spravovaním základní a z ich výnosov financovaných inštitúcií. Správcovia fondácií protestovali voči poklesu úrokovej sadzby a s ním súvisiacim výpadkom príjmov, ktorý mal výrazne zredukovať ich aktivity a znížiť počet chovancov a podporovaných osôb. Reakciou Márie Terézie a Miestodržiteľskej rady na sťažnosti správcov boli nariadenia, ktoré podrobne určili štruktúru výdavkov jednotlivých inštitúcií, počet podporovaných osôb i rozsah aktivít.

Zásadné zmeny v oblasti spravovania fondácií nastali za vlády Jozefa II. Panovník mnohé z nich zrušil, ich majetok zveril do správy niektorému z verejno-právnych fondov²⁹ alebo sa z jeho výnosov vyplácali ročné štipendia. Inštitúcie, ktoré boli uznané za vhodné a spoločnosti prospešné, mohli aj naďalej spravovať svoje fondácie, ich spravovanie však skomplikovala rozsiahla administratíva. Správcovia základní museli zasieľať Miestodržiteľskej rade početné tabuľky, hlásenia a výkazy, ktoré podrobne mapovali materiálne a personálne pomery danej inštitúcie.

Reformy Jozefa II. podstatne zmenili systém spravovania fondácií, ktoré neboli súčasťou majetku konkrétneho dobročinného alebo vzdelávacieho ústavu. V krajine existovalo množstvo základní, ktoré mali najmä charitatívne poslanie a ich správu zverili fondátori niektorej cirkevnej inštitúcii. Koncom roku 1787 panovník nariadil odňať tieto fondácie cirkevným inštitúciam, odovzdať ich do správy Miestodržiteľskej rady a kapitál inkamerovať (začleniť do Uhorskej komory). Komora týmto spôsobom mala získať veľké množstvo dlhodobého kapitálu za nízky, len triapolpercentný úrok. Kapitál však bolo potrebné dostať späť od pôvodných dlžníkov fondácií, čo vyvolalo nemalo súdnych sporov. Mnohé z nich trvali až do roku 1790, keď sa správa fondácií vracia

28 Fuchs, R.: Die Wiener Stadtbank, s. 115n.

29 K verejno-právnyom fondom podrobnejšie Sedlák, F.: Verejné základiny dištriktu Šafa 1785 – 1954. In: Slovenská archivistika, 27, 1992, č. 2, s. 17 – 42.

do rúk pôvodných správcov. Uhorská komora spravovala majetok každej fundácie ako samostatnú finančnú podstatu. Poslanie pôvodných fundácií sa naďalej plnilo, hoci vôľa fundátorov sa často porušovala, a to dosť zásadným spôsobom.

Väčšina reforiem Jozefa II, ktoré sa týkali spravovania fundácií, neprežila svojho tvorca. Leopold II. nariadil vrátiť správu fundácií pôvodným správcom, teda najmä cirkevným inštitúciám. Uhorská komora nemala dostatok finančných prostriedkov, aby mohla správcom fundácií okamžite vrátiť celý kapitál, začala však z neho platiť bežný päťpercentný úrok. Správcovia fundácií dostali prísľub, že komora im v budúcnosti odobratý kapitál postupne vráti. Súdne spory proti dlžníkom fundácií boli zastavené a kapitál sa opäť mohol požičiavať aj súkromným osobám, podmienkou bolo poskytnutie dostatočných záruk zo strany dlžníka. Mnohé cirkevné, charitatívne a vzdelávacie inštitúcie sa však už nepodarilo obnoviť alebo boli obnovené len v obmedzenom rozsahu. Ich majetok ostal naďalej súčasťou verejno-právnych fondov alebo sa z jeho výnosov poskytovali ročné podpory či štipendiá.

Leopold II. v podstate obnovil pomery, ktoré v oblasti spravovania fundácií existovali v čase nástupu Jozefa II. na trón. Väčšina fundácií sa vrátila pôvodným správcom, ale všetky ich aktivity zostali pod prísnou kontrolou Miestodržiteľskej rady. Miestodržiteľská rada dohliadala na spravovanie majetku fundácií, efektívnosť využívania ich príjmov a rozhodovala o investovaní kapitálu. Poverené departmenty posudzovali žiadosti o štipendiá a rôzne podpory, pravidelne kontrolovali počet chovancov a kvalitu poskytovanej stravy a ošatenia v rôznych charitatívnych inštitúciách. Miestodržiteľská rada dostávala každý polrok hlásenia o študijnom prospechu študentov–štipendistov a rozhodovala o obsadení uvoľnených štipendijných miest, ktoré vznikli v dôsledku smrti alebo vylúčenia zo štúdia niektorého štipendistu.

V druhej polovici 18. storočia sa niekoľkokrát menila organizačná štruktúra Miestodržiteľskej rady a spolu s ňou i názvy komisii a výborov, ktoré vykonávali dozor nad fundáciami v krajine. V roku 1769 komisia pre zbožné fundácie splynula s výborom pre cirkevné veci. Výbor mal naďalej kontrolovať účty fundácií, rozhodovať o investovaní fundačného kapitálu, posudzovať žiadosti o prijatie do konviktov a iných fundácií a sledovať prospech podporovaných študentov. Reorganizácia Miestodržiteľskej rady v čase panovania Jozefa II. rozdelila správu fundácií do dvoch departmentov, do departmentu cirkevných fundácií a departmentu hospodárenia svetských fundácií. Nariadením Františka I. sa 30. januára 1794 opätovne zriadil cirkevný department Miestodržiteľskej rady, ktorý okrem iného prevzal i úlohy spojené so spravovaním fundácií. Department sa neskôr rozdelil na dve časti – department svetských fundácií a na department hospodárenia svetských fundácií. Ako už z názvov vyplýva, prvý z nich sa zaoberal vnútornými záležitosťami sirotincov, chudobincov a ústavov pre choromyseľných, sledoval plnenie vôle fundátorov a rozhodoval o prijatí nových štipendistov. Druhý z uvedených departmentov sa zaoberal ekonomickými záležitosťami fundácií.³⁰

30 Felhő, I. – Vörös, A.: A Helytartótanácsi Levéltár. Budapest 1961, s. 340.

II. Uhorská spoločnosť a katolícka cirkev v ranom novoveku

Fundácie vďaka svojmu poslaniu, početnosti a rozsahu spravovaného majetku mali silné väzby k sociálnemu a kultúrnemu prostrediu, v ktorom pôsobili. Fundácie vznikali ako „večné“ inštitúcie a táto črta bola ich základným atribútom. Avšak spoločnosť a kultúra okolo nich sa menili a tieto zmeny vyvolávali vzájomné napätie. Ak sa vzájomné vzťahy medzi fundáciami (správcami fundácií) a spoločnosťou (resp. štátom) využijú ako východiskový bod pri skúmaní fenoménu fundácií, umožní nám to prepojiť rôzne prístupy k historickému výskumu ako aj makro- a mikroperspektívu historického vývoja. Fenomén fundácií je preto potrebné skúmať v kontexte politickej a náboženskej situácie v krajine, v kontexte procesov a javov, ktoré zásadným spôsobom formovali vývoj uhorskej spoločnosti raného novoveku.

Život v Uhorsku v ranom novoveku najvýraznejšie ovplyvňovalo vzájomné spoluzitíe viacerých konfesíí a tlak vládnucej dynastie na jednotné katolícke vierovyznanie uhorského obyvateľstva. Dlhodobé turecké nebezpečenstvo a opakujúce sa stavovské povstania pôsobili, že v krajine existovala náboženská sloboda v rozsahu neobvyklom vo vtedajšej Európe. Habsburgovci museli tolerovať protestantské cirkvi, hoci ich práva a spoločenské postavenie sa menili podľa politickej situácie a ich stúpenci boli trvalo vystavení rekatolizačným snahám zo strany štátom podporovanej katolíckej cirkvi. Prepojenie štátu a cirkvi s cieľom zabezpečiť jednotné vierovyznanie obyvateľstva nazýva moderná historiografia pojmom konfesionalizácia spoločnosti a tento proces považuje za dominantnú črtu v dejinách ranonovovekej Európy.

Existencia konfesijných cirkví bola podmienená jasným definovaním viery a obradov, dostatočným počtom vzdelaného kléru a materiálnym zabezpečením potrebných cirkevných inštitúcií. Základom finančného zabezpečenia cirkví sa stali základiny, z ktorých výnosov sa financovali ich náboženské, vzdelávacie a charitatívne aktivity. Katolícka cirkev sa vďaka podpore štátu a vlastnému obrodnému procesu stala v priebehu 17. storočia najvplyvnejšou a najsilnejšou konfesiou v Uhorsku, ktorá spravovala veľké množstvo fundácií s rozsiahlym majetkom. Fundácie výrazne prispeli k obnove katolíckej cirkvi v krajine a k opätovnému získaniu pozícií v spoločnosti, ktoré stratila počas reformácie.

V polovici 18. storočia vlastnili katolícke fundácie rozsiahly majetok, z ktorého boli financované aktivity cirkevných, školských a charitatívnych inštitúcií. Tieto dva faktory boli dôvodom rastúceho záujmu panovníka podriaďiť majetok základín a jeho spravovanie vlastnej kontrole. Dozor štátu nad fundáciami bol prvým krokom k osvietenскеj reforme cirkvi, školstva a sociálnej starostlivosti. Fundácie v dôsledku reforiem Márie Terézie a Jozefa II. nestratili svoje opodstatnenie, osvietenске reformy spomínaných panovníkov však modifikovali spôsob ich spravovania, kompetencie ich správcov a nanovo stanovili aktivity a ciele inštitúcií, ktoré boli financované z ich výnosov.

II. 1. Konfesionalizácia uhorskej spoločnosti v 17. – 18. storočí

Dejiny Uhorska 17.-18. storočia sú významne poznačené konfesionálnym rozdelením krajiny. Podstatnou črtou tohto obdobia uhorských dejín, často nazývaného aj časom konfesionalizácie, je vznik moderných inštitucionalizovaných cirkví a rozvoj konfesí ako náboženských a kultúrnych systémov, ktoré sa od seba odlišujú učením, rítom, formami zbožnosti a kultúrou každodenného života.³¹ Konfesionálne cirkvi si po prvýkrát jasne definovali svoje dogmy, formy zbožnosti a organizačnú štruktúru. Toto konštatovanie sa týka tak novovzniknutých protestantských cirkví ako aj katolíckej cirkvi. Teoretická koncepcia konfesionalizácie spoločnosti³² považuje vytvorenie moderných konfesí za významný faktor v budovaní moderného štátu. Konfesionálne cirkvi podporovali jednotu poddaných a obyvateľstva a vštepovali im zmysel pre disciplínu a lojalitu voči autoritám. Konfesionálna rôznorodosť bola výzvou pre panovníkov, lebo v mnohých prípadoch sa stala hrozbou pre integritu krajiny a stabilitu panovníckej moci. Vládna moc sa preto musela rozhodnúť pre jednu cirkev a jej dominantné postavenie potom presadzovať všetkými dostupnými mocenskými prostriedkami³³. Ochrana konkrétnej cirkvi znamenala obmedzenie verejných pobožností ostatných náboženských skupín a ako dôsledok aliance štátu a cirkvi boli príslušníci iných vierovyznaní obmedzovaní vo svojich politických právach a v možnosti získať úrad.³⁴

Dominantné tézy konfesionalizácie tvrdia, že konfesionalizmus spoločnosti vznikol ako dôsledok spoločného úsilia cirkevnej a svetskej vrchnosti o zavedenie poriadku, disciplíny a náboženskej uniformity na danom území. Cirkevná vrchnosť sformulovala základné dogmy, zabezpečila inštitucionalizáciu cirkvi, vzdelávanie kleru a náboženskú výchovu veriacich. Štátna moc toto úsilie podporovala, prípadne iniciovala.³⁵ Protestantské a katolícke cirkevné i svetské elity spustili a riadili podobný proces, ktorý sa často nazýva aj „dlhá reformácia“, počas ktorej boli všetky vrstvy spoločnosti podriadené silnejúcemu dozoru štátu a cirkvi s cieľom zlepšiť ich správanie a posilniť vieru. Návšteva bohoslužieb, účasť na rituáloch, prijímanie sviatostí a katechézy sa stali povinnými. Tí, ktorí odporovali, boli spoločensky degradovaní alebo potrestaní.³⁶ Spolupráca štátu a cirkvi predstavovala rozhodujúci aspekt tohto procesu, lebo cirkevná regulácia bola ďaleko účinnejšia ako regulácia svetská. Na rozdiel od predstaviteľov štátnej moci, zástupcovia cirkvi žili a pôsobili v každej farnosti. Väčší dôraz na sviatosti zvýšil autoritu cirkvi nad jej členmi a viedol k sformovaniu cirkevnej teritoriálnej štruktúry, ktorá chýbala svetskej moci. Vytvorenie, obnovenie a posilnenie cirkevných štruktúr a sys-

31 Bireley, R.: *The Refashioning of Catholicism, 1450 - 1700*. Washington 1999, s. 4.

32 S teóriou ako prvý vystúpil nemecký historik Ernst Walter Zeeden v roku 1958 a následne bola rozpracovaná Wolfgangom Reinhardom a Heinzom Schillingom. Koncepcia skúma paralely vývoja jednotlivých konfesí a ich sformovanie považuje za rozhodujúci impulz modernizácie európskej spoločnosti.

33 Black, J.: *State and societies*, s. 33.

34 Tamže. s. 40.

35 Forster, M. R.: *With and without confessionalization, varieties of Early Modern German Catholicism*. In: *Journal of early modern history*. Vol. 1, 1997, N. 4, s. 325n.

36 Tamže, s. 38.

témov sa považuje za významný a rozhodujúci úspech štátnej moci v ranonovovekej Európe.³⁷

Konfesionalizáciu spoločnosti sprevádzal proces formovania silných konfesionálnych identít, ktoré posilňovali súdržnosť vo vnútri jednotlivých cirkví a viedli k vytvoreniu výrazných náboženských, kultúrnych a sociálnych hraníc medzi jednotlivými konfesiami.³⁸ Súčasťou konfesionálnej identity katolíkov i protestantov bol zákaz konfesionálne zmiešaných manželstiev (v legislatíve i sociálnej praxi) a vytvorenie konfesionálne vyhranených sociálnych inštitúcií.³⁹ Historici politických dejín nazvali obdobie rokov 1550 – 1650 storočím konfesionalizácie. Konfesionalizácia v tomto období však bola predovšetkým záležitosťou politických, spoločenských a cirkevných elít. Viacerí historici vo svojich výskumoch naznačujú, že ľudové vrstvy pochopili rozdiel medzi jednotlivými konfesiami a vnútorne sa s niektorou z nich stotožnili až v období po skončení 30-ročnej vojny, v niektorých oblastiach ešte neskôr⁴⁰. Sformovanie konfesionálnych identít v ľudových vrstvách nastalo približne jedno storočie po vytvorení konfesionálnych kultúr a konfesionálnych bariér medzi politickými a spoločenskými elitami. Konfesionálnu identitu ľudových vrstiev však viac ako dogmatické a teologické otázky ovplyvňovali vonkajšie, viditeľné znaky ich viery. Predovšetkým to bola otázka účasti na sv. omši v nedeľu a vo sviatok, dodržiavanie pôstu, ušná spoveď, prijímanie obidvoma spôsobmi, procesie a kult svätých.

Vzťahy medzi štátom a cirkvou (katolíckou či protestantskou) napriek vzájomnej pomoci a podpore neboli nikde ideálne, aliancia „trónu a oltára“ však ostala zachovaná až do polovice 18. storočia. V tomto období došlo k významnému posunu vo vzájomných vzťahoch, štát výrazne posilnil svoju kontrolu nad vnútornými záležitosťami cirkví, vrátane ich majetku, náboženskej praxe a cirkevnej disciplíny. V rokoch 1770-1780 nastala demontáž konfesionálneho štátu, štátna moc začala akceptovať, prípadne priamo podporovať náboženskú toleranciu.⁴¹ Napriek tomu, že v tomto období členov kresťanských konfesií vo väčšine európskych krajín občiansky zrovnoprávnili, konfesionálne bariéry vytvorené a prehlbované v predchádzajúcich desaťročiach sa nepodarilo okamžite odstrániť a vo väčšine krajín ostali súčasťou spoločenského života i v nasledujúcom storočí.

Vytvorenie moderných konfesií v Uhorsku

Šírenie reformácie neznamenalo okamžité vytvorenie moderných konfesionálnych cirkví. V prvej polovici 16. storočia chýbali vznikajúcim cirkvám jasne vymedzené dogmatické východiská a pevná organizačná štruktúra. Medzi novým evanjelickým a starým katolíckym náboženstvom neboli spočiatku zjavné žiadne väčšie rozdiely, a preto reformátori ľahko získavali katolíckou cirkvou zanedbané masy veriacich. Stúpenci novej náuky sa

37 Black, J.: *State and societies*, s. 36-38.

38 Schilling, H.: *Confessionalisation and the Rise of Religious and Cultural Frontiers in Early Modern Europe*. In: *Frontiers of Faith. Religious Exchange and the Constitution of Religious Identities 1400-1750*. Ed. E. Andor, I. G. Tóth. Budapest 2000, s. 22.

39 Forster, Marc R.: *With and without confessionalization*, s. 339.

40 Tamže, s. 316.

41 Black, J.: *State and societies*, s. 43.

nazývali katolíkmí a to dokonca ortodoxnými.⁴² Príslušnosť k reformovanej cirkvi alebo vernosť starému učeniu bolo za týchto okolností veľmi ťažké určiť a ešte ťažšie dokázať. Toto tvrdenie podporuje aj skutočnosť, že všetky tri známe vyznania viery z územia dnešného Slovenska – *Pentapolitana* (1549), *Heptapolitana* (1559) i *Scopusiana* (1569) boli potvrdené alebo vzaté na vedomie ostrihomským arcibiskupom aj panovníkom, hoci už obsahovali prvky Lutherovho učenia.⁴³ Prvé kontúry konfesiónálnych bariér sa začali v uhorskej spoločnosti vytvárať v polovici 16. storočia. Do kresla ostrihomského arcibiskupa si zasadol humanista Mikuláš Oláh, ktorý si uvedomoval svoju zodpovednosť za obnovu katolíckej cirkvi v krajine. Jeho snaha uviesť do praxe reformné dekréty Tridentského koncilu a založiť potrebné cirkevné inštitúcie síce výrazne nezmenila dovtedajšie postavenie katolíckej cirkvi, ale vytvorila bázu, na základe ktorej sa katolícka cirkev začala vymedzovať voči vznikajúcim protestantským konfesiam.

Podobný vývoj vedúci k posilneniu bariér medzi formujúcimi sa konfesiami prebiehal aj na evanjelickej strane. Šľachta a slobodné kráľovské mestá ako patróni cirkvi na svojom území významne prispeli k vybudovaniu inštitucionálnej bázy vznikajúcich protestantských cirkví. Vďaka inštitútu patronátneho práva prestúpili k novému náboženstvu nielen samotní obyvatelia mesta, ale evanjelická cirkev získala aj kostoly s celým ich inventárom a s bohatými donáciami.⁴⁴ Mestský senát ako patrón volil kňazov i učiteľov, organizoval bohoslužby a schvaľoval učebný poriadok mestskej školy.⁴⁵ Na vidieku bol patrónom cirkvi zemepán, ktorý na základe patronátneho práva pozýval na svoje panstvá kazateľov a organizoval školstvo.

Materiálne zabezpečenie cirkevných zborov (cirkevné budovy, fundácie na vydržovanie kňazov a učiteľov) a rozdielne náboženské obrady boli len prvým predpokladom pre vznik a dlhodobú existenciu konfesiónálnych cirkví. Ich skutočné základy sa položili až vtedy, keď si jednotlivé konfesie jasne definovali základné princípy viery a stanovili cirkevné obrady. Formujúce sa konfesiónálne cirkvi v Uhorsku boli vo vieroučných otázkach závislé od zahraničných autorít. Katolícka cirkev ako prísne centralizovaná inštitúcia bola v otázkach viery a disciplíny podriadená pápežskej kúrii. Evanjelické cirkevné zbory neboli síce žiadnym spôsobom podriadené cirkevným autoritám v Nemecku, avšak pri formulovaní vlastných dogmatických východísk a postojov sa opierali o znenie ríšskych cirkevných zákonov, o práce popredných predstaviteľov nemeckej reformácie alebo názory garantované autoritou univerzít.

Stredoveký cirkevný univerzalizmus spôsobil, že v čase nastupujúceho konfesiónálneho zápasu nemala ani katolícka cirkev jasne vymedzené mnohé vieroučné otázky. Katolícka cirkev sa transformovala na novú, konfesiónálnu cirkev až na základe dekrétov Tridentského koncilu.⁴⁶ Všeobecný cirkevný koncil mal pôvodne vyriešiť nahromadené problémy v cirkvi a obnoviť jej jednotu. Zvolanie koncilu sa však o 20 rokov oneskorilo a protestanti sa ho už nezúčastnili. Ambíciou koncilu už teda nebolo prekonanie rozporov medzi katolíkmí a protestantmi, ale vyriešenie vnútorných problémov katolíckej cirkvi. Rokovanie koncilu sa sústredilo na dva základné okruhy problémov – na otázku katolíckej dogmatiky a na otázku organizácie cirkevného života. Reforma cirkevného

42 Bodnárová, M.: Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v prvej polovici 16. storočia. In: Trnavská univerzita 1635 – 1777. Zost. M. Šimončíč. Trnava 1996, s. 337.

43 Chalupecký, I.: Protireformácia alebo rekatolizácia? In: Historické štúdie, 40, 1999, s. 133.

44 Bodnárová, M.: Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách, s. 342.

45 Kvačala, J.: Dejiny reformácie na Slovensku. Lipt. Sv. Mikuláš 1935, s. 64.

46 Schilling, H.: Confessionalisation and the Rise of Religious and Cultural Frontiers, s. 24.

života si vyžadovala spoluprácu cirkevnej a svetskej moci, problém tejto spolupráce sa však podarilo uzavrieť len v podobe všeobecne sformulovanej rezolúcie.⁴⁷ Naopak, závery Tridentského koncilu dotýkajúce sa dogmatiky a disciplíny prijal celý katolícky svet. Dekréty odstránili všetky pochybnosti o tom, čomu katolícka cirkev naozaj verí a ukončili stav neistoty, ktorý napomáhal rýchlemu šíreniu reformácie v prvej polovici 16. storočia.⁴⁸

Prijatie a konsolidovanie reformácie v Uhorsku prebiehalo paralelne s vývojom reformačného hnutia v Nemecku a detailne odrážalo aj všetky jeho teologické rozpory a diskusie.⁴⁹ Reformačné hnutie od začiatku trpelo absenciou záväznej cirkevnej autority, čo sa prejavovalo vnútornými rozporami a určitou nejednotnosťou. Prvým významnejším krokom k prekonaniu rozporov sa stala Augsburská konfesia vyhlásená Filipom Melanchtonom na ríšskom sneme v Augsburgu v roku 1530. *Confessio augustiana* cisár Karol V. odmietol, ale v priebehu pätnástich rokov sa k nemu pridala väčšina ríšskych stavov hlásiacich sa k reformácií.⁵⁰ Dogmatický vývoj evanjelickej cirkvi ukončila tzv. konkordačná formula (*Formula concordiae*) vypracovaná v roku 1577, ktorá eliminovala niektoré extrémne názory medzi luteránmi. Augsburskou konfesiou sa luteráni vymedzili voči katolíkom a novokrstencom, konkordačná formula jasne stanovila rozdiely medzi luteránmi a kalvíni a to definitívne, bez možnosti ďalšej dohody. *Formula concordiae* vyšla v roku 1580 tlačou ako *Liber concordiae* a postupne ju prijala väčšina luteránskej cirkvi.⁵¹

Vierovyznanie formujúcich sa protestantských cirkevných zborov v Uhorsku v prvej polovici 16. storočia sa vyvíjalo pod vplyvom miestnych kňazov, rektorov alebo mestskej rady a táto nejednotnosť viedla k častým sporom vo vnútri jednotlivých zborov. Rovnako ako v Nemecku, aj v Uhorsku došlo k prvým pokusom o zjednotenie učenia až pod tlakom panovníka a katolíckej cirkevnej hierarchie. Na sneme v roku 1548 boli prijaté zákonné články o návrate náboženstva k jeho pôvodnej podobe a o odstránení kacírstva. Nariadenia snemu smerovali najmä proti anabaptistom a sakramentárom, slobodné kráľovské mestá však cítili potrebu jasne definovať svoje vierovyznanie, aby sa vyhlí prenasledovaniu kvôli náboženským otázkam. V roku 1549 predložili zástupcovia východoslovenských kráľovských miest svoje vyznanie viery, ktoré nazvali *Confessio Pentapolitana*. Toto vyznanie viery vychádzalo z Augsburskej konfesie a v duchu Melanchtona ho pravdepodobne vypracoval bardejovský rektor Leonard Stöckel. Na základe *Confessio Pentapolitana* zostavili svoje vyznanie viery aj stredoslovenské banské mestá a spolok 24 spišských miest.

Dogmatický vývoj evanjelikov v Uhorsku sa zavŕšil na synodách v Žiline (1610) a v Spišskom Podhradí (1614). Záväznou podobou vierovyznania sa stala *Formula svornosti* a v nej obsiahnutá Augsburská konfesia. Na synodách sa dobudovala inštitúcio-

47 Dawson, Ch: Rozdělení nebo reforma západního křesťanstva. Praha 1998, s. 133.

48 Tamže, s. 134.

49 Kowalská, E.: Evanjelické a.v. spoločenstvo v 18. storočí. Bratislava 2001, s. 104.

50 Pojar, M.: Reformace a protireformace ve střední Evropě. In: Problém tolerance v dějinách a perspektivě. Zost. M. Machovec. Praha 1995, s. 50.

51 Tamže, s. 53. K prijatiu konkordačnej formuly na území Slovenska podrobnejšie: Daniel, D. P.: The Acceptance of the Formula of Concord in Slovakia. In: Archiv für Reformationsgeschichte, 70, 1979, s. 260–299.

nálna podoba evanjelickej cirkvi⁵² a etablovala sa jej cirkevná hierarchia, čo ukončilo jurisdikciu katolíckych biskupov nad evanjelickým klérom. Podoba evanjelického vierovyznania prijatá na Žilinskej synode sa stala v časoch tvrdej rekatolizácie symbolom identity luteránov a vlastnej legality evanjelickej cirkvi.⁵³

Proces formovania vlastnej vieroučnej doktríny sa postupne zavŕšil i vo vnútri reformovaných cirkevných zborov. Učenie Jána Kalvína sa výrazne rozšírilo najmä v oblasti východného Uhorska (povodie rieky Tisy) a v Sedmohradsku.⁵⁴ Rozkol medzi luteránmi a kalvínmi v Uhorsku definitívne spečatila synoda, ktorá sa v roku 1567 konala v Debrecíne pod vedením tamojšieho kňaza Petra Meliusa. Synoda pod vplyvom Meliusa prijala *Confessio Helvetica Posterior*, ktorá sa dogmaticky opierala o tarčalsko-turdské vyznanie viery (1562-1563). Prijatie konfesie neukončilo rozdiely v náboženskej praxi jednotlivých cirkevných zborov, politická a duchovná organizácia reformovaných v Uhorsku sa ukončila až okolo roku 1600.⁵⁵

Formovanie konfesionálnych cirkví vyvrcholilo v Uhorsku zákonnými článkami uhorského snemu z roku 1608, ktorý priznal právo na legálnu existenciu trom kresťanským cirkvám - katolíckej, evanjelickej a kalvínskej. V čase konania snemu mali už všetky tri konfesie jasne definované dogmy, zbožnosť a v krátkom čase dotvorili aj svoju organizačnú štruktúru.

Dogmatické vymedzenie jednotlivých konfesií, dobudovanie ich organizačnej štruktúry a zabezpečenie vzdelávacích príležitostí pre duchovných vytvorilo potrebné predpoklady pre konfesionalizáciu uhorskej spoločnosti. Tá sa nezačala v momente vzniku konfesionálnych cirkví, ale prebiehala súbežne s týmto procesom, po vytvorení konfesionálnych cirkví však dostala novú podobu. Proces konfesionalizácie v uhorských pomeroch bol silne ovplyvnený stavovským charakterom monarchie, alianciou panovníckej moci a katolíckej cirkvi a dlhodobým vojnovým stavom s Osmanskou ríšou.

Konfesionálna identita vládnucej dynastie

Konfesionálna identita bola na začiatku 17. storočia výlučne záležitosťou spoločenských, politických a cirkevných elít, za ktoré možno považovať šľachtu, meštianstvo slobodných kráľovských miest a cirkevnú hierarchiu s časťou podriadeného kléru. V tomto

52 Proces budovania organizačnej štruktúry evanjelickej cirkvi je podrobne opísaný v štúdií Bodnárová, M.: Vývoj územnej organizácie evanjelickej cirkvi a.v. na Slovensku. In: Slovenská archivistika, 31, 1996, č. 1, s. 25-37.

53 Kowalská, E.: Evanjelické a.v. spoločenstvo v 18. storočí, s. 105.

54 Učenie M. Luthera sa rozšírilo predovšetkým v slobodných kráľovských mestách so silným nemeckým meštianstvom a medzi šľachtou na území dnešného Slovenska, kalvinizmus prijala najmä šľachta v Podunajsku, Potisí a v Sedmohradsku ako aj meštianstvo maďarského pôvodu. V historiografii sa niekedy recipienti rôznych smerov reformácie charakterizujú etnicky – nemecké a slovenské etnikum prijalo reformáciu v podobe evanjelického vierovyznania, maďarské etnikum prijalo prevažne kalvinizmus. Vzhľadom na to, že až do konca 17. storočia bola väčšia časť dnešného Maďarska a teda i maďarského etnika v tureckom zábore, prebiehal hlavný konfesionálny zápas medzi stúpenkami katolíckeho a evanjelického vierovyznania. Z tohto dôvodu, ale i kvôli prehľadnosti textu budeme ďalej popisovať konfesionálne pomery v Uhorsku len z pohľadu vývoja katolíckej a evanjelickej cirkvi. Právne postavenie kalvínov sa vyvíjalo rovnako ako postavenie luteránov, na rovnakom základe sa vyvíjali aj vzťahy medzi katolíckmi a luteránmi i medzi katolíckmi a kalvínmi. Konfesionálne bariéry sa vytvorili aj medzi luteránmi a kalvínmi, stáli však na iných základoch ako vzájomné vzťahy medzi protestantskými cirkvami a štátom podporovanou katolíckou cirkvou.

55 Eberhard, W.: Voraussetzungen und strukturelle Grundlagen der Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. In: Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur. Hrg. J. Bahlcke, A. Strohmeyer. Stuttgart 1999, s. 92.

období predstavovala najsilnejší subjekt v katolíckom tábore dynastia Habsburgovcov. V podmienkach monarchie, ktorú tvorilo niekoľko krajín s rozdielnou históriou a formou správy a ktorá viac ako dvesto rokov nemala spoločný názov, predstavovala katolícka cirkev popri osobe panovníka a ústredných štátnych orgánoch vo Viedni jediný zjednocujúci faktor súštatia. Vernosť katolíckej viere nebola pre Habsburgovcov len otázkou osobnej zbožnosti a rodinnej tradície, ale aj záväzným politickým gestom, ktorým dynastia určovala svoje miesto v Európe.⁵⁶

Ferdinand I. a Maximilián II. vystupovali v náboženských otázkach tolerantne a zmierlivo. Takýto postoj zodpovedal ich politickému presvedčeniu, ale aj myšlienkam humanizmu a tolerancie, ktoré v 16. storočí formovali duchovný život Európy. Umiernené názory oboch panovníkov ovplyvňovala i skutočnosť, že disponovali len minimálnym množstvom možností účinne potlačiť rýchlo sa šíriace myšlienky reformácie⁵⁷ a tolerantný postoj k nekatolíckom bol jedinou alternatívou otvorenej náboženskej vojny. Náboženská tolerancia bola zároveň garanciou lojality a podpory zo strany protestantských stavov v boji proti vonkajšiemu nepriateľovi.⁵⁸ Obdobie tolerancie sa skončilo v habsburskej monarchii na konci 16. storočia. Vyhrotenie náboženských pomerov v tomto období sa v historiografii často pripisovalo španielskej výchove Rudolfa II. Cisár Rudolf II. však prispel k vyhroteniu náboženských pomerov v krajine viac svojou pasivitou a nezaujímavosťou vo vládske povinnosti ako jasným náboženským postojom a vyhraneným politickým programom.

Obdobie relatívnej náboženskej tolerancie sa skončilo spolu s Tridentským koncilom a s nástupom katolíckej protireformácie. Tridentský koncil vyslal všetkým katolíkom a najmä katolíckym panovníkom posolstvo, v ktorom ich zaväzoval postarať sa o konvertovanie miliónov kresťanov, ktorí sa hlásili k niektorému z protestantských viero-vyznaní. Duch protireformácie prispel k pocitu výlučnosti laických veriacich a k pocitu nespokojnosti s postavením menšiny. Vývoj v monarchii na prelome 16. a 17. storočia nezadržateľne smeroval k náboženskej konfrontácii. Šírenie reformácie dosiahlo svoj vrchol, katolícka cirkev bola v celej monarchii výrazne oslabená, ale vďaka podpore zo strany dynastie si uchovávala pozíciu štátom preferovaného náboženstva. Stavovské obce v jednotlivých častiach monarchie boli silne konfesijné rozdelené, do čela obidvoch táborov sa dostali osobnosti odmietajúce kompromis. V blízkom sa náboženskom konflikte musel panovník zaujať jednoznačný postoj, časy náboženskej tolerancie na panovníckom dvore boli nenávratne preč.⁵⁹

Udalosti v Košiciach v roku 1604⁶⁰ a následný bratislavský snem výrazne prispeli k vyhroteniu náboženských pomerov v Uhorsku. Bezprostrednou reakciou na spomínané udalosti bolo vypuknutie ozbrojeného povstania Štefana Bocskaya, ktoré odštartovalo sériu protihabsburských povstaní uhorskej šľachty za náboženskú slobodu a šľachtické výsady. Postup cisárskych i povstaleckých vojsk počas týchto konfliktov priamo ovplyvňoval náboženskú situáciu na danom území. Povstalecké vojská na dobytom území vyhánali katolíckych kňazov a rehoľníkov, zaberali cirkevné majetky a obsadzovali kostoly. S cisárskym vojskom sa na dobyté územia vracali katolícki duchovní, a naopak, svoje

56 Janáček J.: Rudolf II. a jeho doba. Praha 1987, s. 13.

57 Evans, R. J. W.: Vznik Habsburské monarchie 1550 – 1700. Praha 2003, s. 29n.

58 Ingraio, Ch.: The Habsburg Monarchy 1618 - 1815. Cambridge 1994, s. 29.

59 Vytváranie konfesijných bariér v prostredí českej šľachty a na dvore cisára Rudolfa II. zaujímavým spôsobom priblížil J. Janáček vo svojej knihe Ženy české renesance. Praha 1996.

60 Udalosti v Košiciach v roku 1604 sú podrobne popísané v práci Janáček, J.: Rudolf II. a jeho doba, s. 374, Kvačala, J.: Dejiny reformácie na Slovensku, s. 143n.

pôsobiská museli opustiť protestantskí kazatelia a učители. Všetky stavovské povstania prvej polovice 17. storočia boli ukončené vzájomnou dohodou medzi povstalcami a Habsburgovcami. Mierové zmluvy mali dlhodobý vplyv na náboženský život v krajine a rôznym spôsobom prispeli ku konfesionalizácii uhorskej spoločnosti. Mierová zmluva uzavretá v roku 1606 vo Viedni zrovnoprávnila evanjelické a kalvínske vierovyznanie s katolíckym a zaručovala slobodné vyznávanie viery pre privilegované vrstvy obyvateľstva – šľachtu, slobodné kráľovské mestá, privilegované mestecká a vojakov v pohraničných pevnostiach. Predkorunovačný dekrét kráľa Mateja II. z roku 1608 rozšíril slobodu vierovyznania aj na poddanské obyvateľstvo. Nejednoznačná formulácia tohto bodu predkorunovačného dekrétu sa onedlho stala predmetom dlhotrvajúcich sporov.⁶¹

Časť uhorskej šľachty po svojom konvertovaní na katolícku vieru na základe patronátneho práva odstraňovala protestantských kazateľov zo svojich majetkov a opätovne povolávala katolíckych duchovných. Protestantské komunity na vidieku v dôsledku týchto opatrení prišli nielen o duchovných, ale aj o cirkevné budovy a cintoríny. Protestantská šľachta vo svojej argumentácii tvrdila, že spomínaný predkorunovačný dekrét obmedzuje patronátne právo šľachty, a preto táto nemôže svojim poddaným odoberať kostoly a vyháňať duchovných. Spory o používanie kostolov, zvonov a cintorínov sa stali predmetom rokovania všetkých krajinských snemov v rokoch 1618 – 1646/47.⁶² Spornú otázku patronátneho práva a držby kostolov uzavrela až mierová dohoda podpísaná v Linzi v roku 1645. Tento dokument ukončil prioritu patronátneho práva a garantoval slobodné praktizovanie viery spojené s držbou cirkevných budov a cintorínov aj pre poddanské mestecká a obce. Obe strany, katolícka i protestantská, sa však snažili ustanovenia mierovej zmluvy obchádzať a využívať ich vo svoj prospech. Katolíci sa aj naďalej usilovali ovplyvňovať prostredníctvom patronátneho práva vierovyznanie poddaných a napriek ustanoveniam mierovej zmluvy bránili protestantom vo výstavbe nových chrámov. Protestanti žiadali slobodu vierovyznania pre svojich spoluveriacich, ale sami utláčali katolíkov na svojich panstvách.⁶³

Mierové zmluvy uzavreté vo Viedni a Linzi výrazne oslabovali možnosti vládnucej dynastie presadzovať v Uhorsku tvrdú protireformačnú politiku, podobnú tej, ktorá postihla ostatné časti monarchie. Situácia sa čiastočne zmenila v prospech Habsburgovcov po strate samostatnosti Sedmohradského kniežatstva a po odhalení Wesselényiho sprisahania,⁶⁴ v dôsledku čoho sa začala nová etapa vo vývoji konfesionálnych pomerov v Uhorsku. Kým v období do roku 1670 boli náboženské pomery v krajine určované obsahom mierových zmlúv medzi uhorskými stavmi a panovníkom a patronátnym právom šľachty, v nasledujúcom období (až do roku 1781) upravovali rozsah náboženskej slobody v krajine zákonné články snemu (ktoré mu predkladal na schválenie panovník) a nariadenia panovníka.

61 Spomínaný bod predkorunovačného dekrétu Mateja II. je rozdielne hodnotený aj zo strany historikov. V syntéze Dejiny Slovenska sa uvádza, že predkorunovačný dekrét Mateja II. uzákonil náboženskú slobodu aj pre obyvateľov poddanských mestečiek a dedín a to bez ohľadu na vierovyznanie zemepána. In: Dejiny Slovenska. Zost. D. Čaplovič, V. Čičaj, D. Kováč, L. Lipták, J. Lukačka. Bratislava 2000, s. 141. Maďarská historička Katalin Péter sa zas domnieva, že spomínaný článok predkorunovačného dekrétu znamená len toľko, že aj poddaní protestantského zemepána majú právo sa hlásiť k protestantskému vierovyznaniu. Fazekas, I.: Dorfgemeinde und Glaubenswechsel in Ungarn im späten 16. und 17. Jahrhundert. In: Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa, s. 341.

62 Tamže.

63 Tamže, s. 342.

64 Evans R. J. W.: Die Grenzen der Konfessionalisierung, die Folgen der Gegenreformation für die Habsburgerländer (1650-1781). In: Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa, s. 404.

Tvrde protireformačné opatrenia, ktorými viedenský dvor reagoval na odhalenie Wesselényiho sprisahania, čoskoro narazili na odpor uhorskej šľachty a viedli k ďalšiemu povstaniu, ktoré sa tentokrát skončilo priaznivejšie pre katolícku stranu. Dôsledkom bolo výrazné oklieštenie práv protestantov, napriek tomu rozsah náboženskej slobody v Uhorsku zostal aj po tomto stavovskom povstaní väčší než v iných krajinách vtedajšej Európy. Zákonné články prijaté na šopronskom sneme v roku 1681 a opätovne schválené v roku 1687 obmedzili slobodu vierovyznania len na privilegované vrstvy obyvateľstva. V stoliciach, v ktorých protestanti nemali žiadne kostoly, boli určené dve obce, v ktorých si mohli vybudovať nové, tzv. artikulárne, chrámy. V slobodných kráľovských mestách si protestanti mohli kostoly ponechať, ak ich nemali, mohli si ich postaviť, ale iba drevené a na predmestí.⁶⁵ Úspechy cisára Leopolda I. v boji proti vonkajšiemu nepriateľovi upevnili aj jeho mocenské postavenie v Uhorsku, ktoré využil na ďalšie reštriktívne opatrenia voči protestantom. Dekrétom *Explanatio Leopoldina* (1691) rozhodujúcim spôsobom zmenil celú predchádzajúcu legislatívu, ktorá upravovala náboženské otázky. Dekrét obmedzil právo protestantov na verejnú bohoslužbu, nariadil im sláviť katolícke sviatky a evanjelickým remeselníkom povinnú účasť na katolíckych procesiách.⁶⁶

Výrazný pokrok v protireformačnom úsilí panovníckeho dvora sa dosiahol v čase panovania Karola VI. Otázka náboženskej slobody bola stiahnutá z rokovania uhorského snemu, v budúcnosti mohol o nej rozhodovať výlučne panovník.⁶⁷ Karol VI. svojím dekrétom, tzv. *Resolutio Carolina* (1733), nariadil povinnú dekretálnu prísahu (*juramentum decretale*) pre všetkých kráľovských úradníkov. Prísaha bola pre svoje znenie neprijateľná pre protestantov, a preto sa stala nástrojom diskriminácie protestantov pri uchádzaní sa o úradnícke miesta. Odpor nekatolíkov vyvolávala aj právna úprava o existencii zmiešaných manželstiev a poručníctva, trestanie apostázy ako aj pretrvávajúce spory o cirkevné budovy a právo katolíckych duchovných vizitovať protestantských kazateľov.⁶⁸

Zákonný článok 26/1681 a následné nariadenia Leopolda I. a Karola VI. mali negatívny dopad aj na úroveň evanjelického školstva a prispeli k jeho výraznej redukcii. Spomínaný zákonný článok definoval triviálne (základné) školstvo ako súčasť verejného praktizovania viery, a preto povolil protestantom triviálne školy (vrátane gramatickej triedy) na každom artikulárnom mieste. Vyššie školy mohli existovať len na základe osobitného súhlasu panovníka, keďže tento bol potrebný aj na zriadenie vyšších katolíckych škôl. Na základe tohto zákona museli byť všetky protestantské gymnáziá na artikulárnych miestach transformované na triviálne školy, mimo týchto miest mali byť zrušené.⁶⁹ Ozbrojené povstania v krajine na prelome 17. a 18. storočia znemožnili dôsledné dodržiavanie zákonného článku 26/1681 v praxi, dôraznejšie sa začal uplatňovať až na začiatku 18. storočia. Napriek tejto skutočnosti si niektoré protestantské školy na základe panovníkovho privilégia (napr. Bratislava) alebo s tichým súhlasom dvora udržali aj filozofické a teologické kurzy.⁷⁰ Napriek tvrdým protireformačným opatreniam Leopolda I. a Karola VI. sa nepodarilo dosiahnuť úplnú rekatolizáciu uhorského obyvateľstva. Celé regióny, predovšetkým severovýchodné Uhorsko a Sedmohradsko,

65 Corpus Juris Hungarici, Tomus secundus, s. 61 – 62, s. 83.

66 Kiraly, B. K.: Hungary in the late 18th century. New York; London 1969, s.18.

67 Zákonný článok 30/1715. Corpus Juris Hungarici, Tomus secundus, s. 103.

68 Evans, R. J. W.: Die Grenzen der Konfessionalisierung, die Folgen der Gegenreformation, s. 405.

69 Karšai, F.: Prešovské kolégium v dejinách pedagogiky. In: Prešovské kolégium v slovenských dejinách. Zost. I. Sedlák. Košice 1967, s. 49.

70 Podrobnejšie Špiesz, A.: Slobodné kráľovské mestá v rokoch 1680-1780. Košice 1983, s. 230.

ostali baštami protestantizmu.⁷¹ Mária Terézia potvrdila náboženské nariadenia svojich predchodcov a snažila sa ešte viac upevniť postavenie katolíckej cirkvi. Apostáza sa stala trestným činom, obmedzili sa možnosti evanjelikov študovať v zahraničí, duchovní nemohli navštevovať svojich veriacich a superintendenti vizitovať zbory.⁷² Od 70. rokov 18. storočia badať v politike viedenského dvora určité náznaky tolerance, zrejme pod vplyvom spoluregenta Márie Terézie, neskoršieho panovníka Jozefa II.

Konfesionálne silne vyhranený postoj panovníka a jeho dvora mal priamy dopad na konfesionalizáciu celej uhorskej spoločnosti. Katolícka konfesia získala postavenie štátneho náboženstva, protestantské cirkvi boli síce v dôsledku politického vývoja trpené, ale ich existenciu a pôsobenie výrazne limitovali zákonné úpravy. Status jednotlivých cirkví predurčoval aj možnosti pôsobenia cirkevných inštitúcií a ovplyvňoval spoločenské a politické postavenie príslušníkov jednotlivých konfesií. Silne zakorenené konfesionálne bariéry v spoločnosti sa pokúsil odstrániť až Jozef II., ktorý pochopil, že konfesionálne motivované obmedzenia jednotlivca či celých skupín bránia hospodárskemu rozvoju krajiny. Náboženské rozdelenie spoločnosti však nebolo možné odstrániť ani občianskym zrovnoprávnením príslušníkov zákonom povolených cirkví, ani nariadením o striedavom využívaní kostolov či pokusom zaviesť inštitút zmiešaných škôl.⁷³ Silne vyhranené konfesionálne povedomie uhorskej spoločnosti spôsobilo, že väčšina nariadení Jozefa II., ktorých cieľom bolo integrovať nekatolíkov do spoločenského života, sa buď nikdy nerealizovala v praxi alebo ich účinnosť bola zrušená krátko po jeho smrti.

Konfesionálna identita uhorskej šľachty

Uhorská šľachtická spoločnosť bola na počiatku 17. storočia prevažne protestantská, katolícka šľachta predstavovala výraznú menšinu. V priebehu prvej polovice 17. storočia došlo v dôsledku početných konverzií k významnej zmene konfesionálnej skladby šľachty, najmä magnátskych rodín. Táto zmena nastala pod vplyvom katolíckeho panovníckeho dvora a v dôsledku postupnej obnovy katolíckej cirkvi a jej pôsobenia v Uhorsku. Vplyv dvora na konvertovanie šľachty mal rozmer duchovný aj politický. Viedenský (i pražský) dvor Habsburgovcov sa stal prítiaživým centrom spoločenského diania s novými zvykmi a názormi, ktorý sprostredkúval šľachte v monarchii nové módné trendy prichádzajúce najmä z Talianska a Španielska. Prítiažlivosť dvorskej a katolíckej kultúry umocňovala ešte obratnosť jezuitov a úroveň ich školstva.⁷⁴ Nezanedbateľným dôvodom šľachtických konverzií na katolícku vieru bola aj skutočnosť, že takýto preskupenie otváral cestu k spoločenskému a majetkovému vzostupu. Habsburskí panovníci z titulu uhorského kráľa čoraz viac preferovali katolíkov pri udeľovaní titulov barón a gróf, na základe ktorých mohli uhorskí šľachtici zasadať v hornej komore uhorského snemu.⁷⁵ Katolíci boli uprednostňovaní aj pri obsadzovaní krajinských a dvorských úra-

71 Eberhard, W. : Voraussetzungen und strukturelle Grundlagen der Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa, s. 93.

72 Bodnárová, M.: Protireformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v 18. storočí. In: Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredo európskeho kontextu. Zost. J. Doruľa. Bratislava 1998, s. 60.

73 Kowalská, E.: Otázka intolerancie po vydaní tolerančného patentu. In: Historický časopis, 47, 1999, č.2, s. 187-201.

74 Tamže, s. 491.

75 Tamže, s. 488.

dov, hoci Matej II. musel po korunovačnom sneme v roku 1608 dočasne z tejto pozície ustúpiť.

Odôvodniť radikálnu zmenu v konfesionalnej skladbe uhorskej magnátskej vrstvy v priebehu rokov 1600-1650 len výhľadom na materiálne zisky a spoločenské výhody by bolo príliš zjednodušujúce a zavádzajúce. V uvedenom období konvertovali najmä členovia rodov, ktoré sa síce hlásili k protestantskej viere, ale šírenie reformácie aktívne nepodporovali (napr. vydávaním kníh, zakladaním škôl alebo podporovaním študentov na protestantských univerzitách v zahraničí). Šľachta, ktorá v minulosti aktívne podporovala šírenie reformácie, obyčajne nekonvertovala. Konvertovanie jednotlivca nebolo jednorazovým aktom, ale výsledkom dlhšieho procesu. Katolícka cirkev podporovala a uľahčovala konvertovanie šľachty osobnými kontaktmi, individuálny prístup zohral významnú úlohu pri zmene vierovyznania väčšiny uhorských magnátov. V tomto procese zohral kľúčovú úlohu najmä Peter Pázmány. Po vymenovaní za ostrihomského arcibiskupa pokračoval v cestách po západnom Uhorsku, katolícku šľachtu upevňoval vo viere a protestantskú nabádal na návrat do katolíckej cirkvi. Jeho pôsobenie medzi uhorskou šľachtou podporovali svojimi aktivitami jezuiti a v neposlednom rade uhorský palatín Mikuláš Esterházy. Významný fenomén v tomto procese predstavoval systém cirkevného patronátu. Kariéra v cirkvi bola zárukou budúcnosti urodzeného mládenca, ale aj poistkou majetkového a spoločenského rastu rodiny. Člen katolíckej cirkevnej hierarchie mohol svojej rodine poskytnúť v prípade potreby pomoc a ochranu a sprostredkovať potrebné spoločenské kontakty.⁷⁶

Rekatolizácia strednej a nižšej uhorskej šľachty zďaleka nepostupovala tak úspešne ako rekatolizácia magnátskej vrstvy. Moderná historiografia už čiastočne modifikovala názor, že väčšina uhorskej nižšej šľachty sa hlásila ku kalvínskemu vierovyznaniu. Kalvínska viera dominovala medzi šľachtou na východe krajiny a v Sedmohradsku, na západe Uhorska si silné postavenie uchovalo luteránske vierovyznanie, časť strednej a nižšej šľachty sa vrátila ku katolíckej viere. Napriek postupujúcej obnove katolíckej cirkvi a obmedzovaniu práv protestantov po roku 1670 zostala väčšina uhorskej nižšej šľachty verná protestantskej viere.⁷⁷ Vládna moc sa sústredila na rekatolizáciu tejto vrstvy uhorskej spoločnosti najmä v čase panovania Márie Terézie, keď sa podporovanie urodzených konvertitov stalo jednou z priorit vládnej politiky.

Konfesionalná identita poddanského obyvateľstva

Náboženská príslušnosť uhorskej šľachty silne ovplyvňovala i konfesionalne pomery poddanského obyvateľstva. Kým v druhej polovici 16. storočia víťazne postupujúca reformácia získala svojich stúpencov i medzi poddanými, v 30. rokoch 17. storočia začala svoje víťazné ťaženie protireformácia a jej prvá fáza trvala približne do roku 1670. V tomto období ovplyvňovala náboženské pomery v Uhorsku najmä šľachta, keďže panovník vďaka mierovým zmluvám z Viedne, Mikulova a Linzu stratil na tieto záležitosti vplyv. Predpoklady na výraznú zmenu náboženských pomerov poddanského obyvateľstva nevytvorili len početné konverzie šľachty, ale aj vnútorná obnova katolíckej cirkvi. Do Uhorska prišli niektoré nové rády (najmä jezuiti), staršie rády obnovili svoju činnosť a zvýšila sa vzdelanostná úroveň katolíckeho kléru.

76 Schimert, P. G.: Péter Pázmány and the reconstitution of the Catholic aristocracy in Habsburg Hungary, 1600-1650. Michigan 1997, s. 344n.

77 The European nobilities in the 17th and 18th centuries. Vol. 2. Northern, Central and Eastern Europe. Ed. H.M. Scott. London; New York 1995, s. 178-179.

Prvým krokom k rekatolizácií poddaných bolo zvyčajne odstránenie protestantských kazateľov a učiteľov a povolanie katolíckeho kňaza. V priebehu 17. storočia sa postupne odstraňoval nedostatok katolíckych kňazov a vo všeobecnosti možno povedať, že sa zlepšila aj ich príprava na pôsobenie v duchovnej správe. Zemepanská vrchnosť mala dostatok mocenských nástrojov, aby prinútila svojich poddaných k účasti na cirkevných obradoch, jej vplyv na rekatolizáciu poddaného obyvateľstva však zvyčajne nebol založený len na mocenských prostriedkoch. K rekatolizácií poddaného obyvateľstva výrazne prispeli misie niektorých rehoľných rádov (najmä fran-tiškáňov, jezuitov a pavlínov) a vonkajšia príťažlivosť náboženského života katolíkov v jeho barokovej podobe.

Napriek spojenému úsiliu šľachty a katolíckej hierarchie o rekatolizáciu poddaného obyvateľstva časť poddaných svoje protestantské vierovyznanie odmietala zmeniť. V myslení a konaní ľudí zohrávala tradícia veľkú úlohu, svojimi rodičmi boli vychovávaní v určitej viere a nemali žiadnu ambíciu tento stav meniť. Dedinské komunity boli vo svojej podstate konzervatívne, svoj život postavili na dlhodobých tradíciách a snažili sa prekaziť všetky zásahy zvonka. V neposlednom rade treba ešte spomenúť, že uhorská šľachta nepoužila tie najostrejšie prostriedky, aby donútila svojich poddaných k zmene viery. Nedostatok obyvateľstva, ktorý dlhodobo pretrvával v Uhorsku a s ním spojená ekonomická strata boli dôvodom, prečo zemepáni násilne nevysťahovali poddaných, ktorí odmietli konvertovať.⁷⁸

Otázkou zostáva, ako dlho mohli jednotlivé protestantské komunity poddaných zotrvať vo svojej viere. Rozhodujúcou bola pravdepodobne skutočnosť, aké časové obdobie boli tieto komunity bez kazateľa a ako dôrazne trval zemepán na ich konvertovaní. Mnohé cirkevné zbory na vidieku sa ešte v roku 1781 nachádzali v takej situácii, že mohli opätovne obnoviť svoju existenciu. Protestantská tradícia sa uchovávala predovšetkým vo folklóre a vďaka uchovávaným náboženským knihám, najmä modlitebným knižkám.⁷⁹

Konfesionálna identita obyvateľov slobodných kráľovských miest

Slobodné kráľovské mestá v Uhorsku nemôžeme vnímať ako monolitný celok, v ktorom sa reformácia šírila rovnakým tempom a spôsobom. V stredoslovenskej banskej oblasti a na východnom Slovensku mali slobodné kráľovské mestá všetky predpoklady nielen pre rýchle šírenie reformácie medzi obyvateľmi, ale i na vybudovanie cirkevného zboru s potrebnými cirkevnými budovami.⁸⁰ Iná bola situácia v slobodných kráľovských mestách na juhozápadnom Slovensku (napr. v Bratislave⁸¹ a Trnave⁸²). Aj v týchto mestách žila početná skupina nemeckých mešťanov, ktorí pomerne rýchlo prešli na stranu reformácie. Iné však boli náboženské a politické pomery, ktoré ovplyvňovali formovanie tunajších cirkevných zborov. Prítomnosť cirkevnej hierarchie alebo stálej cisárskej vojenskej jednotky v meste ako aj blízkosť dvora v Prahe či vo Viedni nútila protestantov postupovať opatrnejšie. S ohľadom na spomínané okolnosti sa evanjelici uspokojili

78 Fazekas, I.: Dorfgemeinde und Glaubenswechsel in Ungarn im späten 16. und 17. Jahrhundert, s. 341.

79 Tamže.

80 Šírenie reformácie vo východoslovenských slobodných kráľovských mestách podrobne mapuje vo vieracerých štúdiách najmä M. Bodnárová, časť z nich je citovaná aj v tejto práci. Problematike sa čiastočne venuje aj P. Kónya v prácach o protireformácii a protihabsburských povstaniach v týchto mestách v rokoch 1671-1711, niektoré z nich sú citované aj v tejto práci.

81 Kamenický, M.: Náboženský zákon z roku 1608 a Bratislava. In: Historické štúdie, 40, 1999, s. 159 – 167.

82 Dejiny Trnavy. Zost. J. Watzka, J. Šimončí. Bratislava 1988, s. 77n.

s konaním svojich bohoslužieb na predmestí, príp. v súkromných domoch. Postavenie protestantov sa podobným spôsobom vyvíjalo aj v mestách, v ktorých si katolíci udržali väčšinu v mestskej rade (napr. Skalica⁸³). Prvá etapa formovania protestantských cirkevných zborov v slobodných kráľovských mestách sa zavŕšila podpisom viedenskej mierovej zmluvy a zákonnými článkami uhorského snemu z roku 1608. Tieto právne normy postavili existenciu protestantských cirkevných zborov v slobodných kráľovských mestách na právne základy. Náboženská sloboda v týchto mestách sa zmenila zo slobody „de facto“ na slobodu „de iure“.

Zákonom garantovaná náboženská sloboda pre slobodné kráľovské mestá nebola súčasne zárukou náboženskej slobody pre ich obyvateľov. Náboženský život miest riadila predovšetkým mestská rada, a preto náboženské pomery zodpovedali predovšetkým konfesionalnej skladbe meštianskych elít a mestskej rady. Vo východoslovenských mestách si prevahu v mestskej rade naďalej udržali nemeckí mešťania evanjelického viero- vyznania, takže vo väčšine týchto miest takmer 140 rokov nepôsobili katolícke cirkevné inštitúcie a katolícki duchovní. Vďaka silnému prepojeniu cirkvi a mestskej rady mala evanjelická cirkev v meste aj politickú moc. Konfesionalne hľadisko zohrávalo kľúčovú úlohu pri obsadzovaní mestských úradov aj pri prijímaní mešťanov. Politická moc umožňovala evanjelikom netolerantné správanie ku katolíkom i reformovaným.⁸⁴ Náboženskú situáciu v stredoslovenských banských mestách ovplyvňovala prítomnosť kráľovských komorských úradníkov a cisárskych vojsk. Tieto okolnosti spôsobili, že napriek odporu evanjelickej väčšiny sa v týchto mestách usadili jezuiti a rozvinuli svoje protireformačné aktivity. V slobodných kráľovských mestách na juhozápadnom Slovensku (v Bratislave, Trnave, Skalici) protestanti z rôznych dôvodov nikdy nezabrali farské kostoly a svoje cirkevné budovy si vybuodovali na vlastné náklady. V niektorých slobodných kráľovských mestách v období rokov 1608 (príp. neskôr) až do roku 1671 legálne koexistovali dve alebo tri cirkevné spoločenstvá.

Tvrdá rekatolizácia, ktorá nastala v Uhorsku po odhalení Wesselényiho sprisahania, postihla predovšetkým slobodné kráľovské mestá. Väčšina z nich bola v dôsledku predchádzajúceho vývoja výrazne evanjelická a habsburskí panovníci doteraz nemali potrebné nástroje na presadenie protireformácie v ich prostredí. Rekatolizácia týchto miest nebola možná bez použitia štátnej moci podporovanej silou vojska. Podmienky na jej realizáciu sa vytvorili až po roku 1670 a využil ich panovník aj cirkevná hierarchia. Krátko po odhalení Wesselényiho sprisahania odobrli evanjelikom kostoly a spolu s nimi aj všetky cirkevné budovy a majetky, následne odstránili protestantských kňazov a učiteľov. Časť z nich emigrovala dobrovoľne, časť bola k emigrácii donútená. Kňazov a rektorov, ktorí odmietli emigrovať či konvertovať, odsúdili a poslali na galeje. Po likvidácii evanjelickej cirkevnej organizácie v mestách sa štátna moc snažila zabezpečiť dominantné postavenie katolíckej cirkvi aj násilnou zmenou konfesionalného zloženia orgánov mestskej samosprávy. Voľby členov mestskej rady sa konali pod dozorom cisárskych komisárov, ktorí mali zabezpečiť víťazstvo katolíckych kandidátov. Nedo- statok katolíckych mešťanov spôsobil, že v niektorých mestách zostali členmi mestskej rady aj evanjelici, avšak vo výraznej menšine.⁸⁵

83 Podrobnejšie Šátek, J.: Náboženské pomery v Skalici od reformácie do jezofinizmu. Trnava 1946.

84 Kónya, P.: Evanjelici augsburského vyznania v Prešove v 17.-19. storočí. In: Miscellanea anno 1998. Acta Collegii Evangelici Prešovensis III. Zost. P. Kónya, R. Matlovič. Prešov 1998, s. 65n.

85 Podrobnejšie napr.: Kónya, P.: Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní (1670-1711). Prešov 2000. Jankovič, V.: Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici. Bratislava 1941.

Náboženské pomery slobodných kráľovských miest dočasne zmenil postup vojsk Imricha Thökölyho. Evanjelici na území ovládanom povstalcami opätovne získali cirkevné a školské budovy, obnovil sa ich náboženský život a zloženie mestských rád sa upravilo podľa konfesionalnej skladby obyvateľstva. Povstanie sa však bez dostatočnej zahraničnej pomoci skončilo neúspešne, čo v konečnom dôsledku viedlo k opätovnej reštrikcii práv evanjelikov. Nádejou na zmenu k lepšiemu sa stali bratislavským snemom (1687) schválené artikuly šopronského snemu (1681), ktoré garantovali ich trvalú platnosť, hoci v obmedzenej podobe. Artikuly snemu sa však v praxi nedodržiavali. *Explanatio Leopoldina* a *Resolutio Carolina* znamenali ďalšiu redukciu práv evanjelikov, naďalej im však zaručovali legálnu existenciu na artikulárnych miestach.

Tvrdá rekatolizácia, ktorá postihla slobodné kráľovské mestá v desaťročiach po potlačení Wesselényiho povstania, viedla k zmene konfesionalnej skladby ich obyvateľov. Katolícke vierovyznanie bolo nevyhnutnou podmienkou na vykonávanie úradu v mestskej samospráve, ale i na prijatie do cechu alebo za mešťana. V snahe zachovať si materiálne a spoločenské postavenie, časť mešťanov konvertovala, časť z nich si svoje vierovyznanie napriek reštrikciám uchovala.⁸⁶ Zmena vierovyznania obyvateľov miest rovnako ako v prípade poddanského obyvateľstva neprebíhala len pod mocenským tlakom panovníka, ale i v dôsledku obnovy katolíckych inštitúcií v týchto mestách. Pod tlakom panovníka museli mestské rady súhlasiť s usadením nových cirkevných rádov na svojom území, poskytnúť im prostriedky na živobytie i potrebnú budovu a peniaze na jej rekonštrukciu. Vďaka podpore štátnej moci sa podarilo vybudovať sieť kláštorov vo väčšine slobodných kráľovských miest už v priebehu prvej polovice 17. storočia.⁸⁷ Významným medzníkom sa stal rok 1671. Protestantom v slobodných kráľovských mestách boli odobraté ich cirkevné budovy a v prevažnej miere odovzdané náboženským rádom, ktoré mali vykonať rekatolizáciu obyvateľstva.

Hlavnú úlohu v rekatolizácií obyvateľov slobodných kráľovských miest zohrali jezuiti, ktorí sa vo svojom pôsobení zameriavali predovšetkým na mestské obyvateľstvo. Hoci ich aktivity boli všestranné, úspechy dosiahli najmä vďaka svojmu školstvu. Jezuitské gymnáziá poskytovali bezplatné štúdium a svojim vzdelávacím programom sa stali atraktívnymi aj pre časť protestantskej mládeže. Poslaním jezuitských škôl nebolo len poskytovanie všeobecného vzdelávania a základov viery, rovnaký význam sa prikladal aj povzbudzovaniu v náboženskej horlivosti. Študenti jezuitských gymnázií sa organizovali v mariánskych družinách a bratstvách, ktoré vo svojich členoch okrem náboženskej horlivosti pestovali aj pocit výlučnosti a jedinečnosti. Jezuitské školstvo vychovávalo katolícku elitu miest a prostredníctvom študentov formovalo aj náboženské myslenie ich rodičov. Jezuitské kolégia a rezidencie neboli jedinými rehoľnými inštitúciami v uhorských mestách, ktoré prispeli k zmene ich konfesionalnej skladby. Pri kláštoroch všetkých rehoľných komunít vznikali cirkevné bratstvá, ktoré okrem pestovania zbožnosti dávali obyvateľom miest pocit spolupatričnosti a určitej solidarity.⁸⁸ Úspech rekatolizačného úsilia panovníka a katolíckej cirkevnej hierarchie nemožno pripísať výlučne rehoľným inštitúciám, náboženský život miest v druhej

86 Bodnárová, M.: Protireformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v 18. storočí, s. 66.

87 Kowalská, E.: Die ungarischen Städte und das Problem der Konfessionalisierung aus kulturpolitischer Sicht. In: Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa, s. 365n.

88 Zásadnou a doteraz neprekonanou prácou k dejinám a pôsobeniu jezuitských bratstiev je kniha L. Châtelliera *The Europe of the Devout. The Catholic Reformation and the Formation of a New Society*. Cambridge 1989.

polovici 17. storočia významne ovplyvňoval aj svetský klérus, ktorého výchove sa od 17. storočia venovala zvýšená pozornosť.

Podiel rekatolizácie na konfesionalizácii uhorskej spoločnosti

Proces konfesionalizácie uhorskej spoločnosti možno z hľadiska uplatňovania moci panovníka pri riešení otázok náboženskej slobody rozdeliť na dve etapy. V období rokov 1606 (príp. 1608) až 1670 sa riešili otázky náboženskej slobody najmä na základe mierových zmlúv uzavretých medzi uhorskou šľachtou a panovníkom. Zmluvy uznávali autoritu šľachty a mestských rád slobodných kráľovských miest pri riešení náboženských otázok. V tomto období je teda nevyhnutné chápať konfesionalizáciu ako prepojenie akejkoľvek mocenskej autority (panovník, šľachta, mestská rada) s ktoroukoľvek konfesijnou cirkvou. Táto konfesia potom na danom území (slobodné kráľovské mesto, poddanské mestečko alebo obec) získala privilegované postavenie, kým ostatné konfesie boli utláčané a obmedzované vo svojom pôsobení.

V rokoch 1671 až 1781 mal rozhodujúci vplyv na riešenie otázok náboženskej slobody panovník. V tomto období znamená konfesionalizácia prepojenie štátnej moci a katolíckej cirkvi. Stúpajúci význam štátnej moci spätý s určitou konfesiou mal priame dôsledky na každodenný život jednotlivca. Príslušnosť k dominujúcej konfesii sa stala symbolom zaradenia k uprednostňovanej skupine obyvateľstva, pričom toto zvýhodnenie bolo evidentné v rámci príslušnej sociálnej vrstvy.⁸⁹ Pre šľachtu otváralo katolícke vierovyznanie cestu k majetkovému a spoločenskému vzostupu, pre obyvateľov slobodných kráľovských miest bolo spôsobom ako si uchovať spoločenský a majetkový status. Obyvatelia poddanských miest a obcí sa vďaka „správnemu“ vierovyznaniu mohli vyhnúť perzekúcií zo strany zeme pána a katolíckej cirkevnej hierarchie. Naopak, príslušníci formálne akceptovaných nekatolíckych konfesií sa ocitli v postavení členov ohrozenej a utlačanej, ale v konečnom dôsledku exkluzívnej skupiny, ktorá si bola vedomá svojej výlučnosti. Vytvorili sa bariéry medzi členmi rovnakej sociálnej vrstvy, ktorú upevňovali štátom sankcionované cirkevné nariadenia a prejavy pestujúce mentálnu odolnosť a odpor.⁹⁰

Protireformácia bola súčasťou konfesionalizácie Uhorska a znamenala v prvom rade politizáciu náboženstva a náboženskej ideológie. Protireformácia v Uhorsku sa začala vtedy, keď sa katolícka hierarchia pokúsila využiť politické a vojenské prostriedky štátu na zastavenie šírenia reformácie a bezpodmienečne dosiahnuť rekatolizáciu nekatolíkov a elimináciu protestantizmu.⁹¹ K výraznej zmene konfesionalnej skladby uhorského obyvateľstva v 17.-18. storočí nedošlo len pod mocenským tlakom panovníka, ale i v dôsledku obnovy katolíckej cirkvi a jej inštitúcií. V krajine začali pôsobiť nové náboženské rády, svoje pôsobenie obnovili aj niektoré staršie rehoľné komunity. Postupne sa odstraňoval nedostatok katolíckych kňazov, nižšie duchovenstvo bolo vďaka seminárnej výchove lepšie pripravené na svoje poslanie v duchovnej správe. Krása nových cirkevných budov, veľkoleposť cirkevných obradov, príťažlivosť procesií a pútí pozdvihovali úroveň náboženského života a pôsobili motivujúco na ďalšie konvertovanie obyvateľstva.

⁸⁹ Kowalská, E.: Evanjelické a.v. spoločenstvo v 18. storočí, s. 24.

⁹⁰ Tamže.

⁹¹ Daniel, D. P.: K problému a interpretácii konfesionalizácie a protireformácie na Slovensku. In: Evanjelici a evanjelická teológia na Slovensku. Zborník pri príležitosti sedemdesiatky doc. ThDr. A. Hajduka a doc. ThDr. D. Š. Veselého. Zost. D. P. Daniel. Bratislava 1999, s. 59.

II.2. Obnova katolíckej cirkvi v Uhorsku

Pojmy katolícka reformácia a rekatolizácia v slovenskej historiografii

Termín protireformácia sa v slovenskej historiografii používa ako synonymum násilnej rekatolizácie uhorského obyvateľstva, ktorú presadzovala vládnuca dynastia a podporovala katolícka cirkevná hierarchia. Samotnej obnove katolíckej cirkvi v krajine sa v podstate nevenovala pozornosť, a preto nebol dôvod používať termíny ako katolícka reformácia alebo katolícka reforma.⁹² Dejiny oboch sporných termínov a spôsob ich interpretácie objasnil vo svojej štúdií Hubert Jedin⁹³ a zároveň ponúkol aj vlastný výklad oboch pojmov. Katolícku reformáciu interpretoval ako obrodné hnutie vo vnútri cirkvi, ktoré vzniklo v predformačnom období nezávisle na nemeckej reformácii. Protireformáciu vnímal ako pokus Ríma opätovne získať protestantské obyvateľstvo pre katolícku vieru. Pomocou Jedinovej koncepcie sa môžu veľmi jednoducho a zrozumiteľne oddeliť a popísať oba spomínané procesy aj v podmienkach Uhorska. Katolícku reformu môžeme charakterizovať ako obrodný proces, ktorý bol súčasťou celkovej obnovy katolíckej cirkvi, ale jeho formy a možnosti boli v každej krajine limitované domácimi politickými a spoločenskými pomermi. Termínom protireformácia môžeme nazvať úsilie Habsburgovcov obrátiť protestantské obyvateľstvo všetkými dostupnými prostriedkami na katolícku vieru a protestantské vierovyznania v krajine úplne zakázať alebo ich stúpencom aspoň vytlačiť na okraj spoločnosti.

Téme protireformácie v priebehu 17. a 18. storočia venovala slovenská historiografia podstatne viac pozornosti ako obnove katolíckej cirkvi a jej inštitúcií. Predmetom výskumu sa však stali najmä stavovské povstania a represívne opatrenia štátnej moci voči nekatolíkom. Na okraji záujmu ostali nenásilné formy rekatolizácie – katolícke festivity so silným propagačným záberom, príťažlivosť katolíckych združení a v neposlednom rade materiálne podporovanie konvertitov a ich detí, ktoré sa maximálne vystupňovalo v čase panovania Márie Terézie. Vzhľadom na tému práce budem v ďalšej časti tejto kapitoly venovať pozornosť len procesu katolíckej obnovy.

Vplyv Tridentského koncilu na obnovu katolíckej cirkvi v Uhorsku

Tridentský koncil bol prvým významným impulzom pre reformu katolíckej cirkvi v Uhorsku. O jeho priebehu a význame existuje množstvo prác, preto považujem za dostatočné, ak poukážem len na dekréty koncilu, ktoré formovali budúcu podobu katolíckej cirkvi a základy jej učenia. Koncil mal tri fázy v období rokov 1545 – 1563. Účastníci každého zasadnutia prijali vieroučné i reformné dekréty. Vieroučné dekréty potvrdili autoritu Písma a tradície, sedem hlavných sviatostí a omšu ako skutočnú obeť Bohu. Na poslednom zasadnutí koncilu sa prijali dekréty o očistci, o úcte k svätým, o uctievaní obrazov a relikvií a o odpustkoch. Cieľom reformných dekrétov bolo zastaviť duchovný a mravný úpadok cirkvi a obnoviť

92 S používaním oboch pojmov sa pokúsil vysporiadať len I. Chalupecký v štúdií Protireformácia alebo rekatolizácia?, ktorá bola publikovaná v Historických štúdiách, 40, 1999, s. 131 – 140. Autor dospel k záveru, že mierny priebeh reformácie i rekatolizácie na Slovensku je dôvodom nahradiť často používané slovo protireformácia pojmom rekatolizácia.

93 Jedin, H.: Katholische Reformation oder Gegenreformation? In: Counter-Reformation. The Essential Readings. Ed. D. M. Luebke. Oxford 1999, s. 21-45.

autoritu cirkevných inštitúcií. Biskupom sa uložila povinnosť sídlit' vo svojich diecézach, pravidelne vizitovať farnosti a zvolávať diecézne synody. Zákazom hromadenia benefícií pre biskupov i kňazov sa mal odstrániť jeden z hlavných dôvodov hlbokého úpadku cirkvi. Farári museli žiť vo svojich farnostiach a v nedeľu a vo sviatok povinne kázať. Vzdelávanie a príprava kňazov sa mala sústrediť do kňazských seminárov, ich zakladanie a podporovanie bolo povinnosťou biskupov. Snem sa skončil 4. decembra 1563 a v nasledujúcom roku vydal pápež Pius IV. bulu, ktorou potvrdil všetky dekréty koncilu.

Prvé pokusy o realizáciu záverov Tridentského koncilu v Uhorsku sa uskutočnili v čase konania koncilu a bezprostredne po jeho skončení. Inciátorom reforiem sa stal ostrihomský arcibiskup Mikuláš Oláh. V snahe zistiť reálny stav arcidiecézy vyslal svojich vizitátorov do všetkých archidiakonátov. V rokoch 1560 – 1564 každoročne zvolal diecéznu synodu do Trnavy, na synode v roku 1564 vyhlásil závery Tridentského koncilu. Na synode konanej v roku 1566 založil Seminár sv. Štefana v Trnave, prvý kňazský seminár v Uhorsku. Pre potreby uhorských kňazov vydal vlastným nákladom breviár a rituál. V roku 1561 pozval do Trnavy Spoločnosť Ježišovu a zveril jej do správy školu, ktorú on sám predtým založil a zreformoval. Pre cirkev získal späť niektoré odcudzené majetky a pod svoju správu prevzal neobsadené benefíciá. Oláhove aktivity mali na náboženské pomery v krajine len veľmi umiernený dosah. To však nebolo len uhorským špecifikom, podobný osud mali aj reformy biskupov v oblasti Nemecka či Talianska. Navyše, po Oláhovej smrti ostal z politických dôvodov stolec ostrihomského arcibiskupa dlhodobo neobsadený a celému procesu tak chýbala dostatočne silná vedúca osobnosť. Reformný proces nepodporila svojimi aktivitami ani Spoločnosť Ježišova, lebo jej jediné kolégium v Trnave po krátkej existencii zaniklo.

Obroda katolíckej cirkvi v krajine dostala nový impulz po nástupe Petra Pázmánya na stolec ostrihomského arcibiskupa. Nový arcibiskup mal koncepciu, dobré styky na viedenskom dvore a manažérske schopnosti, ktoré mu umožnili zhromaždiť veľké množstvo finančných prostriedkov na zakladanie potrebných cirkevných inštitúcií. Nasledovníci Petra Pázmánya v kresle ostrihomského arcibiskupa počas celého 17. storočia pokračovali v jeho zakladateľských a organizačných aktivitách a významne sa podieľali na obnove katolíckej cirkvi v krajine.

V českej či rakúskej historiografii sa všeobecne tvrdí, že Habsburgovci neboli štedrými mecenášmi cirkevných inštitúcií, hoci sa ku katolíckej viere hlásili a všemožne sa usilovali o náboženskú jednotu v krajine. Už na prvý pohľad je však jasné, že cirkev v západnej časti monarchie podporovali výraznejšie ako v Uhorsku. Ferdinand I. už v polovici 16. storočia inicioval príchod členov Spoločnosti Ježišovej do Viedne, Prahy a Grazu a novovzniknuté kolégiá dostatočne materiálne zabezpečil. Do Uhorska prišli jezuiti na pozvanie arcibiskupa Mikuláša Oláha, avšak po krátkom čase museli Trnavu opustiť. Dôvodov neúspechu prvej misie Spoločnosti Ježišovej v krajine bolo viac, ale neisté finančné pomery kolégia k nemu výrazne prispeli. Hoci rozvrat cirkevných inštitúcií v Uhorsku a v Českom kráľovstve bol porovnateľný, v Uhorsku sa na rozdiel od českých krajín nevytvoril s podporou panovníka žiadny finančný fond na obnovu cirkevných inštitúcií.⁹⁴ Chabá finančná podpora cirkevných

94 Zasluhou pražského arcibiskupa Arnošta Haracha podpísal 22. 3. 1630 český kráľ Ferdinand II. s pápežom Urbanom VIII. zmluvu nazvanú „contractus salis“. Na základe tejto zmluvy sa malo 15 gracijarov z každej miery predanej soli odvieť do tzv. „solnej pokladnice“. Taktó vytvorený fond mal spravovať pražský arcibiskup a jeho výnosy sa mali prerozdeľovať medzi kláštory postihnuté náboženskými nepokojmi a vojnami v predchádzajúcom období. Vilímková, M.: Staviteľé paláců a chrámů. Kryštof a Kilián Ignác Dientzenhoferové. Praha 1986, s. 34 – 35.

inštitúcií v Uhorsku zo strany Habsburgovcov súvisí s obmedzenými finančnými možnosťami krajiny, ktorá bola vyčerpaná dlhotrvajúcimi vojnami a stavovskými povstaniami, ale pravdepodobne aj s počiatočným neistým postavením dynastie v Uhorsku a s neustále sa meniacou náboženskou situáciou v krajine. Napriek tomu nemožno tvrdiť, že vládnúca dynastia k obnove katolíckych inštitúcií v krajine neprispela. Uhorskí panovníci zachránili pre náboženské ciele aspoň časť cirkevného majetku a zverili ho do správy novousadeným náboženským rádom, najmä jezuitom alebo ho vrátili pôvodným majiteľom.⁹⁵ Jednotlivé kláštory dostali od panovníkov pri rôznych príležitostiach drobné finančné dary alebo im bola priznaná podpora z Uhorskej komory. Podporovanie katolíckej cirkvi zo strany vienského dvora rozhodne nemožno zredukovať len na materiálnu podporu. Habsburgovci svojimi politickými aktivitami a oficiálnym deklarováním vernosti katolíckej cirkvi vytvorili na jej obnovu vhodné politické a spoločenské podmienky.

Obnova katolíckej cirkvi v Uhorsku a podoby ľudovej zbožnosti

Prvá polovica 17. storočia znamenala pre obnovu katolíckej cirkvi v Uhorsku rozhodujúce obdobie. Politické a spoločenské pomery sa po potlačení Bethlenovho povstania stále viac vyvíjali v prospech katolíckej cirkvi. Habsburgovci si upevnili svoje mocenské pozície, pod vplyvom dvora a Petra Pázmánya konvertovala na katolícku vieru významná časť uhorských magnátov a na stolci ostrihomského arcibiskupa sa vystriedalo niekoľko schopných osobností aktívne podporujúcich obnovu cirkvi vo svojej diecéze i v celom vtedajšom Uhorsku. Okolnosti boli v uvedenom období priaznivé najmä pre rozvoj rehoľných inštitúcií a rehoľného života. Náboženské rády v prvej polovici 17. storočia prekonali krízu predchádzajúceho obdobia a stali sa nástrojom obnovy katolíckej cirkvi v krajine. Pre nedostatok svetských kňazov a chýbajúcu farskú sieť boli kláštory v mieste svojho pôsobenia často jedinými inštitúciami, ktoré vyvíjali pre katolíkov náboženské, vzdelávacie a charitatívne aktivity.

Jezuitské kolégiá vznikali najmä vďaka fundáciám ostrihomských arcibiskupov, ktorí v tomto období mali najviac možností zhromaždiť potrebnú sumu na ich hmotné zabezpečenie. Uhorská šľachta iniciovala početné jezuitské misie, ktoré výrazne prispeli k rekatolizácii viacerých oblastí Uhorska. Jezuitov na svoje panstvá pozýval najmä palatín Mikuláš Eszterházy (Lackenbach, Landsee, Bytča, Eisenstadt, hrad Forchtenstein, Galanta), ale nezaostávali ani členovia rodu Erdődyovcov. Jezuitskí misionári pôsobili na panstve rodu v Eberau (dnes v Rakúsku) a na majetkoch Anny Erdődyovej a jej manžela Melchiora Alaghyho, župana Zemplínskej stolice. Vdova po Krištofovi Thurzovi Zuzana Erdődyová podporovala misie na Spišskom hrade a v okolí. Uhorskí magnáti aktívne participovali aj na obnove a zakladaní konventov františkánov. Mikuláš Eszterházy obnovil kláštor v Eisenstadte, Krištof Erdődy vybudoval kláštor sv. Kataríny pri Dechticiach a čerstvý konvertita Adam Batthyányi demonštroval vernosť novej viere založením františkánskeho konventu na svojom panstve v Güssingu.

Odhalenie Wesselényiho sprisahania a vytlačenie Turkov z Uhorska definitívne obrátili pomery v krajine v prospech katolíckej cirkvi. Konventy náboženských rádov aj naďalej patrili k najrýchlejšie sa rozvíjajúcim katolíckym cirkevným inštitúciám. V krajine dominovali rehoľné domy jezuitov, františkánov, pavlínov, ale postupne pribúdali

95 Vďaka podpore panovníkov sa kláštorom pavlínov podarilo zachrániť časť ich pôvodného majetku.

i kolégiá piaristov a iných náboženských rádov, ktoré vznikli v predchádzajúcom storočí v Španielsku, Taliansku a vo Francúzsku.

Nedostatočná sieť farností a ich filiálok stála v ostrom protiklade voči rýchlo sa rozvíjajúcim a dobre zabezpečeným kláštorným inštitúciám. Farnosti boli rozsiahle, nedostatočne finančne zabezpečené a mnohé z nich dlhodobo neobsadené. Tento stav bol v rozpore s formujúcim sa náboženským životom v potridentskom období, ktorý kládol dôraz na dodržiavanie sviatostí a pravidelné nedeľné bohoslužby. Nové nároky na náboženský život veriacich si vyžadovali stálu prítomnosť kňaza vo farnosti a dostupnosť jeho služieb. Nedostatok a zlé materiálne pomery cirkevných inštitúcií na vidieku boli trvalým javom cirkevného života v Uhorsku v období novoveku. Napriek tomu, že väčšina obyvateľstva žila a pracovala mimo mestských centier, cirkev sústredila väčšinu svojho bohatstva, vplyvu a prestíže do miest. V mestách žili cirkevné elity, fary boli obsadené schopným a vzdelaným klérom, vznikla tu podstatná časť rehoľných inštitúcií a nimi spravovaných školských, výchovných a charitatívnych zariadení.

Obnovenie katolíckej cirkvi v Uhorsku v období raného novoveku nemožno zredukovať len na obnovu a zakladanie rehoľných inštitúcií. Základným predpokladom úspechu katolíckej reformy bolo schopné a vzdelané duchovenstvo. V priebehu 17. storočia sa v krajine vytvorila sieť kňazských seminárov, avšak trvalý nedostatok kňazov bol príčinou, že celý teologický kurz mohol absolvovať len zlomok záujemcov o kňazskú vysviacku. Väčšina klerikov odchádzala do farností po skončení skráteného kurzu, čo negatívne ovplyvnilo vzdelanostnú úroveň vidieckych kňazov. Napriek tejto skutočnosti v seminároch vychovaní kňazi vytvorili novú kategóriu duchovných, odlišnú od stredovekých vidieckych farárov, ktorých život sa výrazne nelíšil od života ostatného roľníckeho obyvateľstva. Nástrojom disciplinizácie kléru sa na základe dekrétov Tridentského koncilu stali vizitácie farností a diecézne synody. Tieto inštitúty sa stali prostriedkom obnovy katolíckej cirkvi najmä v čase arcibiskupa Mikuláša Oláha a v prvej polovici 17. storočia, rastúca mravná a vzdelanostná úroveň katolíckych kňazov postupne zatlačila ich význam do úzadia.

Hoci sa potridentské reformy sústredili viac na reformu a disciplinizáciu katolíckeho kléru, bokom nezostala ani zbožnosť ľudových vrstiev. Reformátori sa usilovali zosúladiť ľudovú zbožnosť s učením cirkvi, zamedziť zneužívaniu sviatostí a zabrániť rôznym výstrelkom a poverám. Zmena zvykov a tradícií ľudových vrstiev však predstavovala ťažký a dlhodobý proces. Vidiecke i mestské obyvateľstvo nepreberalo pasívne náboženskú prax cirkevných a spoločenských elít, ale zohralo aktívnu úlohu v procese formovania katolíckej ľudovej zbožnosti a katolíckej identity. Napriek reformným snahám elít bola katolícka cirkev ochotná vnímať a uspokojovať náboženské potreby veriaceho ľudu. Táto tolerantná politika spolu s aktívnou úlohou ľudu v každodennom náboženskom živote výraznejšie posilnila náboženskú identitu ako vynucovanie náboženskej lojality či násilné prispôsobovanie sa teologickým normám predpísaným zhora.⁹⁶ Púte, procesie, náboženské bratstvá a rôzne pobožnosti sa stali základom zbožnosti, ktorá urobila náboženstvo integrálnou súčasťou každodenného života.⁹⁷

Definícia pojmu ľudová zbožnosť nie je jednoznačná. Možno sa však stotožniť s názorom renomovaného rakúskeho historika Karla Vocelku, podľa ktorého ľudová

96 Forster, M. R.: *Catholic revival in the age of the baroque. Religious identity in Southwest Germany, 1550 – 1750*. Cambridge 2001, s. 3.

97 Callahan, W. J. – Higgs, D.: *Church and society in Catholic Europe of the eighteenth century*. Cambridge 1979, s. 7.

zbožnosť nepredstavuje samostatnú veličinu, lebo ľud prijíma cirkevné predstavy a náboženské praktiky reprezentované svetskými elitami. Podľa tohto názoru existuje teda vzájomné ovplyvňovanie medzi „vysokým“ a „ľudovým“ náboženstvom.⁹⁸ Vzhľadom na to, že medzi týmito dvoma rovinami náboženskej praxe však ani zďaleka nemožno považovať za jednosmerný. Ľudová zbožnosť zvyčajne predstavuje náboženské rituály s vonkajšími prejavmi zbožnosti, ktoré sú založené na primitívnej náboženskej vierouke zodpovedajúcej nízkej úrovni gramotnosti a sú spojené s určitými prvkami „tradičnej“ kultúry. Ľudovú zbožnosť charakterizuje na jednej strane prevažne vonkajšie dodržiavanie náboženského rituálu (návšteva kostola, znalosť hlavných liturgických úkonov), na druhej strane vkladanie magicko-kozmozologického významu do tohto rituálu a do predmetov s ním spojených. Takáto forma zbožnosti však nie je typická len pre ľudové vrstvy. Bez ohľadu na meniaci sa význam slova *ľud* v závislosti od času a miesta, má pojem ľudová zbožnosť širší význam ako len zbožnosť najnižších sociálnych vrstiev. V tomto prípade dochádza často k zužovaniu sociálneho prostredia tejto formy zbožnosti.⁹⁹

Zbožnosť širokých ľudových vrstiev sa v Uhorsku v období novoveku vytvárala v rámci trojuholníka – panovnícka dynastia, katolícka cirkev a šľachta. Všetky tieto zložky spoločenskej a duchovnej elity vtedajšieho Uhorska sa spolupodieľali na formovaní ľudovej zbožnosti v krajine a každá strana spomínaného trojuholníka mala v tomto procese svoje nezastupiteľné miesto.

Katolícka cirkev v Uhorsku ako súčasť univerzálnej katolíckej cirkvi formovala zbožnosť svojich veriacich predovšetkým na základe dekrétov Tridentského koncilu. Podľa nich sa svätá omša stala hlavným prameňom Božej milosti a bola definovaná ako skutočná obeta Bohu. Liturgia a s ňou spojené rituály sa zjednotili a v budúcnosti sa mali konať výlučne podľa rímskeho rituálu. Tridentský koncil opäť schválil sedem Kristom ustanovených sviatostí ako skutočné prostriedky Božej milosti. Tieto sviatosti vytvárali prirodzený rámec pre život človeka a sprevádzali ho od jeho narodenia až po hodinu smrti. Významný impulz pre rozvoj katolíckej zbožnosti v období raného novoveku znamenal dekrét o úcte k svätým, ich ostatkom a posvätným obrazom, ktorý bol schválený na poslednom, 25. zasadnutí koncilu. Dekrét potvrdil správnosť týchto foriem zbožnosti a vyzdvihol ich význam pre náboženský život veriacich.¹⁰⁰ Domnievam sa, že spomínaný dekrét Tridentského koncilu výrazne prispel k podobe katolíckej zbožnosti v 17. – 18. storočí a zásadne ovplyvnil všetky oblasti kultúry tohto obdobia. Uctievanie Panny Márie a ostatných svätých, ako aj ich ostatkov a obrazov podnietilo vznik a výstavbu pútnických miest, rôznych sôch a plastík v exteriéry a významne zasiahlo aj do výzdoby kostolných interiérov. K šíreniu kultu Panny Márie a svätých významne prispela aj kníhtlač. Tlačené slovo propagovalo slávu pútných miest a zázrakov s nimi spojených, úctu k zázračným a milostivým sochám či obrazom. Katolícka zbožnosť formovala kultúru tohto obdobia a kultúrne artefakty prispievali ku krásnej a dôstojnej priebehu náboženských obradov, ktoré ovplyvňovali zbožnosť veriacich a ich náboženské predstavy.

Samotné závery Tridentského koncilu však nemohli zásadne zmeniť náboženský život v Uhorsku, pokiaľ si cirkev nezabezpečila dostatok vzdelaných a schopných kňazov, ktorí by dekréty koncilu realizovali v praxi. Takmer všetky kňazské semináre, ktoré boli zalo-

98 Vocelka, K.: Habsburská zbožnosť a ľudová zbožnosť. (K mnohovrstevnatosti vzťahů mezi elitní a lidovou kulturou). In: Folia Historica Bohemica, 18, 1997, s. 226.

99 Dějiny hmotné kultury II/1. Zost. J. Petráň. Praha 1995, s. 51.

100 Špirko, J.: Cirkevné dejiny II. Martin 1943, s. 230-231. Kadlec, J.: Dějiny katolíckej cirkve III. Olomouc 1993, s. 340n.

žené pre uhorských klerikov, spravovala Spoločnosť Ježišova.¹⁰¹ Z tohto dôvodu sa väčšina adeptov kňazstva vzdelávala podľa jezuitského *Ratio studiorum* a podľa vzoru rímskeho kolégia. Vďaka jezuitskej výchove do dušpastierskej praxe nastupovali kňazi, ktorých základom osobnej zbožnosti sa stala úcta k Panne Márii a časté prijímanie eucharistie. Túto formu zbožnosti potom viac alebo menej úspešne šírili aj medzi svojimi veriacimi.

Dlhodobý nedostatok katolíckych duchovných v krajine významne posilnil postavenie niektorých rehoľných spoločenstiev v procese rekatolizácie uhorského obyvateľstva a ich podiel na formovaní ľudovej zbožnosti. Napriek univerzálnosti katolíckej cirkvi každý náboženský rád pestoval a preferoval vlastné formy zbožnosti, ktoré sa stali dominantnými aj v jeho aktivitách medzi veriacimi. Jezuiti sa vo svojom pôsobení zamerali najmä na šírenie úcty k Panne Márii a ku sviatostiam, predovšetkým ku svätej spovedi a ku sv. prijímaniu. Zo svätcov boli jezuitom najbližší ich rádoví svätci – zakladateľ rehole sv. Ignác z Loyoly a misionár František Xaverský. Úctu k Panne Márii šírili jezuiti najmä prostredníctvom mnohopočetných mariánskych družín a náboženských bratstiev. Jezuiti iniciovali aj vznik prvých kalvárií v krajine, zaviedli tradíciu pobožnosti krížovej cesty a propagovali úctu k Božskému srdcu Ježišovmu. Zbožnosť františkánov spočívala najmä na úcte k Panne Márii a k rádovým svätcom – sv. Františkovi z Assisi a sv. Antonovi Paduánskemu. Súčasťou františkánskej spirituality sa stali aj kultové objekty, ktoré boli aktualizáciou palestínskych svätých miest – Sväté schody, Kaplnka Bolestnej Panny Márie a Márie Magdalény, Loreťanska kaplnka a Boží hrob. Tieto atribúty františkánskej zbožnosti mimoriadne vyhovovali ľudovému vnímaniu viery a medzi ľuďom sa stali veľmi obľúbenými. Pavlíni založili svoje pastoračné aktivity najmä na uctievaní Panny Márie a sv. Pavla pustovníka. Stredobodom piaristickej zbožnosti bola úcta k Panne Márii, ktorú si zakladateľ rádu zvolil za patrónku piaristických aktivít medzi mládežou.¹⁰² Jozefa Kalazanského, jediného zástupcu piaristov v početnej skupine katolíckych svätých, kanonizovali až v roku 1767. Oneskorený proces kanonizácie zabránil tomu, aby sa tento predstaviteľ piaristickej rehole stal súčasťou ľudovej zbožnosti v sledovanom období.

Náboženské praktiky všetkých spoločenských vrstiev v krajine významným spôsobom ovplyvňovala zbožnosť vládnucej dynastie, označovaná ako *Pietas Austriaca*.¹⁰³ Jej základnými atribútmi bola horlivosť v katolíckej viere, úcta k eucharistii a Panne Márii, najmä k jej Nepoškvrnenému počatiu.¹⁰⁴ Pobožnosť Habsburgovcov sa sformovala predovšetkým pod vplyvom rodinných legiend a potridentskej katolíckej cirkvi, osobitne treba spomenúť vplyv jezuitov. Členovia Spoločnosti Ježišovej mali od čias Ferdinanda II. výrazný vplyv na náboženské myslenie členov dynastie, nakoľko jezuitskí spovedníci získali monopolné postavenie na viedenskom dvore. Habsburskou dynastiou preferované formy zbožnosti ovplyvňovali a formovali náboženské myslenie a pobožnosť všetkých spoločenských vrstiev v krajine. Neodmysliteľnou súčasťou zbožnosti vládnucej dynastie bola úcta k zemským patrónom jednotlivých častí monarchie.

Poslednou zložkou uhorskej stavovskej spoločnosti, ktorá mohla významne prispieť k podobe ľudovej zbožnosti, bola šľachta. Uhorskí šľachtici disponovali počet-

101 Jezuiti nespravovali seminár sv. Štefana v Trnave, seminár v Egeri a Nitre.

102 Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1631- 1950. Zost. M. Zemek, A. Filip, J. Bombera. Prievidza 1992, s. 85.

103 Predovšetkým práca A. Coreth: *Pietas Austriaca. Österreichische Frömmigkeit im Barock*. 2. Auflage. Wien 1982.

104 Vocelka, K.: *Habsburská zbožnost' a lidová zbožnost*, s. 227n.

nými možnosťami, ktoré im umožňovali formovať a ovplyvňovať náboženské myslenie a náboženskú prax svojich poddaných. Zemepán disponoval na svojich majetkoch patronátnym právom, ktoré ho oprávňovalo rozhodovať o osobe farára v príslušnej farnosti. Zemepáni tak mohli prostredníctvom farárov, ktorí od nich navyše aj materiálne záviseli, bezprostredne ovplyvňovať náboženský život vo farnosti a podporovať tie formy zbožnosti, ktoré im boli blízke. Podľa môjho názoru však šľachta ovplyvňovala religiozitu poddaných najmä svojimi zakladateľskými a mecenášskymi aktivitami.

Vybudovaním seminárov na výchovu kňazov, dostatočného počtu kláštorov a ostatných sakrálnych objektov sa vytvorila materiálna základňa, ktorá spolu so spoločenskými a duchovnými elitami formovala náboženské myslenie ľudových vrstiev. Ľud ako nevzdelaná vrstva si nemohol vytvoriť svoje náboženské predstavy a praktiky vlastným štúdiom, preberal to, čo mu sprostredkovali spoločenské elity, vo svojom prostredí si však mohol tieto predstavy prispôbovať vlastnému vnímaniu sveta.

Katolícka cirkev, svetskí duchovní, rovnako ako členovia náboženských rádov, vládnúca dynastia i jezuitmi vychovávaná šľachta propagovali ako základ katolíckej zbožnosti úctu k Panne Márii a jej Nepoškvrnenému počatiu. Pestovanie mariánskeho kultu v Uhorsku nadviazovalo na stredovekú legendu, podľa ktorej sv. Štefan zveril svoju krajinu pod ochranu Panny Márie. V 17. storočí sa stala patrónkou obnovenej katolíckej cirkvi, záštitou bojovníkov proti tureckým vojskám i symbolom sebaidentifikácie katolíkov voči protestantom. Úcta k Panne Márii sa v tomto období nerozšírila len pod vplyvom cirkevných a spoločenských elít. V Uhorsku, tak ako aj v ostatných častiach strednej Európy, bolo 17. storočie obdobím vojen, násilia a nestability. Vojnové útrapy dopĺňali opakujúce sa morové epidémie a hladomory. Viera sa tak stala jediným pevným bodom v živote všetkých spoločenských vrstiev a Panna Mária bola vzývaná ako sprostredkovateľ medzi veriacim ľudom a jej synom i Bohom Otcom. V ponímaní veriacich bola ženou, matkou a trpiteľkou, ku ktorej sa možno utiekať v každej bolesti a nešťastí. O tom, že bola skutočne vnímaná ako ľudská bytosť svedčí i v Uhorsku rozšírený zvyk obliekania a zdobenia milostivých sošiek tejto svätice.¹⁰⁵ V postave Panny Márie sa sklúbila náboženská a politická symbolika sledovaného obdobia. Od polovice 17. storočia začali námestia uhorských miest postupne zdobiť sochy Panny Márie, ktoré vyjadrovali vďaka za pomoc v boji proti tureckým vojskám, inovercom a moru alebo prosbu o pomoc v ťažkostiach. Zároveň však symbolizovali víťazne postupujúcu rekatolizáciu, keďže stáli na miestach, kde by to ešte pred pár rokmi nebolo kvôli odporu protestantskej väčšiny mesta vôbec možné.

Katolícka zbožnosť v Uhorsku v 17. storočí sa pochopiteľne neobmedzovala len na uctievanie Panny Márie, ale úcte veriacich sa tešili aj ostatní svätci z bohatého spektra katolíckou cirkvou uctievaných svätých. Zatiaľ čo silná úcta k Panne Márii sa rozšírila v celom vtedajšom Uhorsku, vzťah veriacich k jednotlivým svätcom sa formoval najmä na základe miestnych a regionálnych daností. Veriaci sa utiekali o pomoc a podporu k svätcom, ktorých poznali, teda k tým, ktorých sochy a obrazy sa nachádzali v mieste ich bydliska. Rozšírená bola najmä úcta k protimorovým svätcom, ktorí boli zobrazovaní samostatne (najmä sv. Rozália), ale aj ako súčasť morových súsoší a súsoší Immaculaty. Napriek tomu, že Uhorsko malo agrárny charakter, výraznejšie sa tu nepestoval kult sv. Izidora, patróna sedliakov, ale pomerne veľkej obľube sa tešil sv. Vendelín, sv. Urban a sv. Florián. V banských mestách intenzívnejšie uctievali sv. Barboru a sv. Katarínu

105 Mimoriadne bohatú zbierku ošatenia a šperkov mala milostivá socha Panny Márie v Marianke. In: Documenta artis paulinorum. Ed. N. Aradi. 1. füzet. Budapest 1975, s. 278 – 364.

Obr. č. 2 – Stanovy Bratstva sv. Štefana založeného v Bratislave v roku 1749.

Alexandrijskú, patrónky baníkov. Najmä socha sv. Barbory bola často zakomponovaná do súsoší Immaculaty alebo morových stĺpov. Svojich patrónov mali všetky remeselnícke odvetvia, záležalo len na solventnosti a zbožnosti jednotlivých cechov, či v mieste svojho bydliska zasvätili svojmu patrónovi oltár v kostole alebo plastiku v exteriéri. Náboženské rády mali vlastných svätcov, ktorí popri úcte k Panne Márii tvorili základ rádovej spirituality. Vo svojich kostoloch im postavili oltáre, či aspoň významnejšie plastiky a ich sviatky svätili slávnostným spôsobom. Uctievanie týchto svätcov malo zvyčajne len lokálny alebo regionálny rozmer a obmedzovalo sa najmä na oblasti, v ktorých príslušný rád pôsobil. Kult zemských patrónov (sv. Štefana, Imricha a Ladislava) sa v Uhorsku v spomínanom storočí nestal významnejšou súčasťou ľudovej zbožnosti.

Náboženské bratstvá sa už v priebehu 17. storočia stali neoddeliteľnou súčasťou náboženského života veriacich, hoci „zlatý vek“ týchto združení nastal v Uhorsku až v období rokov 1721 – 1770.¹⁰⁶ Ich vznik iniciovali najmä členovia náboženských rádov a ostrihomskí arcibiskupi.¹⁰⁷ Najväčšiu aktivitu v tomto smere vyvíjali jezuiti, mariánske družiny a bratstvá sa stali neoddeliteľnou súčasťou ich pôsobenia.¹⁰⁸ Cieľom mariánskych družín bolo prehlbovať náboženský život svojich členov a podporovať ich v častom prístupovaní k sviatostiam. Jezuiti zakladali osobitné mariánske združenia pre študentov svojich škôl a pre mešťanov miest, v ktorých pôsobili. Prvá mariánska družina vznikla v Uhorsku v roku 1602 v Šali a s pribúdajúcimi jezuitskými kolégiami v krajine sa postupne rozširovala aj sieť tých náboženských spolkov. Okrem mariánskych združení zakladali jezuiti aj náboženské bratstvá, najviac sa rozšírili *Bratstvo Krista umierajúceho na kríži* alebo *Bratstvo Kristovej agónie*, jeho obdobu predstavovalo *Bratstvo Matky zomierajúcich a zomretých*. Tieto združenia pestovali úctu k ukrižovanému Ježišovi Kristovi¹⁰⁹ a účinne spájali úctu ku Kristovej obeti na kríži s úctu k Panne Márii, jeho matke, ktorá ho na tejto ceste sprevádzala. Bratstvá Krista umierajúceho na kríži často iniciovali vznik kalvárií v mieste svojho pôsobenia alebo participovali na ich vybudovaní.¹¹⁰

Náboženské bratstvá zakladané františkánmi pôsobili najmä na uhorskom vidieku. Františkáni vo svojich kostoloch zakladali opaskové bratstvá sv. Františka, tretí rád sv. Františka a bratstvá sv. Antona Paduánskeho. Opaskové bratstvo sv. Františka sa stalo najrozšírenejším a najpočetnejším náboženským bratstvom v Uhorsku v období 17. - 18. storočia.¹¹¹ Pavlíni, ktorí spolu s jezuitmi a františkánmi významne prispeli k rekatolizácii Uhorska v sledovanom období, zakladali najmä ružencové bratstvá, ich počet bol však výrazne menší ako počet bratstiev, ktoré založili jezuiti a františkáni.¹¹²

106 Tüskés, G. – Knapp, É.: Bruderschaften in Ungarn im 17. und 18. Jahrhundert. In: Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde. München 1992, s. 6.

107 Ostrihomský arcibiskup František Forgach inicioval v roku 1615 v Trnave vznik Bratstva Nanebovzatia Panny Márie. Jeho nástupca v úrade P. Pázmány prispel k založeniu Bratstva Navštívenia Panny Márie v tom istom meste a v roku 1629 spolupôsobil pri založení Bratstva Nanebovstúpenia Panny v Bratislave. Iniciátorom vzniku viacerých náboženských bratstiev v Trnave a Bratislave bol aj ďalší ostrihomský arcibiskup Juraj Lippai. In: Tüskés, G. – Knapp, É.: Volksfrömmigkeit in Ungarn: Beiträge zur vergleichenden Literatur- und Kulturgeschichte. Hrsg. D. Harmening. Dettelbach 1996, s. 579-580.

108 O vplyve a pôsobení jezuitských mariánskych družín a bratstiev podrobnejšie: Châttelier, L.: The Europe of the Devout.

109 Tamže, s. 203.

110 Kalvárie a krížové cesty na Slovensku. Zost. M. Čičo, M. Kalinová, S. Paulusová a kol. Bratislava 2002, s. 13n.

111 Tüskés, G. – Knapp, É.: Bruderschaften in Ungarn im 17. und 18. Jahrhundert, s. 7, tab. č. 4.

112 Tamže, s. 8.

Súčasťou ľudovej zbožnosti sa stalo aj uctievanie svätých obrázkov, obrázkov pútnických miest ako aj rôznych sošiek, odznakov a amuletov. Tu sa však opäť treba vrátiť už k vyššie prezentovanému názoru, že medzi ľudovou formou zbožnosti a jej oficiálnou podobou je veľmi úzky vzťah. Ani tento aspekt katolíckej zbožnosti nemožno považovať za výlučnú doménu ľudovej zbožnosti, nakoľko aj spomínané devocionálne rozširovali medzi ľudom členovia oficiálnych štruktúr katolíckej cirkvi. V prvom období rekatolizácie Uhorska ich niektorí misionári získavali priamo z pápežskej kúrie.¹¹³ Ďalším aspektom katolíckej zbožnosti, ktorý je často považovaný výlučne za prejav ľudovej zbožnosti, je posväcovanie budov, pôdy, vody ako aj rôznych predmetov každodennej potreby. Toto posvätenie však mohol vykonať iba kňaz a jemu bola táto moc daná oficiálnym kňazským svätením. Avšak kým tieto posvätené predmety považovala katolícka cirkev a jej predstavitelia len za predmet úcty a symbol Božej pomoci, v predstavách ľudu často nadobúdali nadprirodzené a čarovné schopnosti.

Proces obnovy katolíckej cirkvi v Uhorsku vyvrcholil v prvej polovici 18. storočia. Jeho sprievodným javom bolo nerovnomerné rozdelenie cirkevných inštitúcií a duchovných medzi vidiekom a mestom, veľké disproporcie medzi príjmami cirkevnej hierarchie a radových kňazov, rozdiely v materiálnom zabezpečení rehoľných inštitúcií a vidieckych farností. Trvalým problémom zostala nedostatočne vybudovaná sieť farností a príliš rozsiahle diecézy nevhodné pre aktívnu pastoračnú prácu biskupov. V čase panovania Karola VI. sa o riešenie týchto problémov začal zaujímať štát. Cirkev v Uhorsku, jej pastoračná činnosť, verejnoprospešné aktivity i finančné zdroje sa postupne dostali pod kontrolu štátu, katolícka cirkev sa musela vyrovnáť s fenoménom osvietenského absolutizmu a s jeho reformnými opatreniami.

113 Tóth, I. G.: Počiatky rekatolizácie na východnom Slovensku. (Pôsobenie Jána Vanovicziho a rádu pavlínov). In: Historický časopis, 50, 2002, č. 4, s. 600.

II.3. Osvietenský absolutizmus

Osvietenský absolutizmus – ideové východiská

Osemnásťe storočie pomenovali už súčasníci osvietenou dobou, storočím osvietenov či rozumu. Označenie celej epochy ako obdobie osvietenstva sa presadilo až oveľa neskôr. Isté však je, že osvietenstvo nepredstavuje len určitý filozofický smer, ale týmto pojmom môžeme charakterizovať aj zmeny, ku ktorým došlo v spoločnosti v priebehu 18. storočia.¹¹⁴ Osvietenské reformy panovníkov boli výsledkom úsilia o odstránenie hospodárskej zaostalosti krajiny a okrem mieru, pokoja a poriadku mali krajine zabezpečiť aj všeobecné blaho. Predstava šťastia sa však v čase osvietenstva ešte nevzťahovala na jednotlivca, ale na krajinu ako celok. Osvietenský štát požadoval od každého jednotlivca podriadenie vlastných záujmov prospechu krajiny. Reformy osvietenských panovníkov preto jednotlivcovi neprinesli väčšiu mieru osobnej slobody, ale nariadenia panovníka a štátnych úradov sa snažili detailne riadiť všetky oblasti spoločenského života a života jednotlivca.¹¹⁵

Epochu osvietenstva nemožno chápať ako obdobie, keď sa poznanie filozofie stalo všeobecne rozšíreným a výrazne ovplyvňovalo konanie a myslenie vzdelaných vrstiev spoločnosti. Názory osvietenov sa stali známymi a módnymi len v najvyšších spoločenských vrstvách. Osvietenstvo malo vplyv na reformné úsilie osvietenských panovníkov, ale ich reformy musíme vnímať ako súbor osvietenských ideálov a pragmatického prístupu k riešeniu existujúcich problémov. Jednoznačne určiť, do akej miery sú osvietenské reformy výsledkom teoretických úvah alebo pragmatického prístupu, je veľmi ťažké a u jednotlivých panovníkov rôznorodé. V podmienkach habsburskej monarchie druhej polovice 18. storočia sa postup Márie Terézie pokladá hlavne za výsledok pragmatického prístupu k riešeniu naakumulovaných problémov, kým postup Jozefa II. mal výraznejšie ideologické pozadie.

Európski historici dospeli k záveru, že rakúske osvietenstvo nemožno vysvetliť v intenciách osvietenstva francúzskeho.¹¹⁶ Názory francúzskych osvietenov boli príliš antireligiózne, z tohto dôvodu sa napokon *Encyklopédia*, ich najslávnejšie dielo, dostala v monarchii v roku 1762 na index. Stúpencom osvietenstva v habsburskej monarchii boli bližšie a prijateľnejšie myšlienky nemeckého osvietenstva. Nemecké osvietenstvo sa rozvinulo do podoby výrazne na prax orientovanej filozofie, ktorá nebola namierená proti náboženstvu, ale proti cirkvi. Za najvýznamnejšieho predstaviteľa nemeckého osvietenstva je považovaný Gottfried Wilhelm Leibniz, ktorý však nespracoval svoje myšlienky do uceleného filozofického systému. Jeho učenie dôsledne spracoval a popularizoval Christian Wolff. Nosnou myšlienkou učenia oboch hlavných predstaviteľov

114 Vocelka, K.: Otázky výskumu 18. století v habsburské monarchii ve světle nejnovější metodologické diskuse. In: Časopis Matice moravské, 121, 2002, s. 443n.

115 Čaplovičová, K.: Absolutizmus ako historický jav a pojem. In: Historický časopis, 49, 2001, č.1, s. 114.

116 Scott, H. M.: Reform in the Habsburg Monarchy, 1740 – 1790. In: Enlightened absolutism. Reform and reformers in the later 18th century Europe. Ed. H. M. Scott. London 1990, s. 147. Rovnaký názor prezentoval aj J. Tibenský v štúdií Príspevok k dejinám osvietenstva a jozefinizmu na Slovensku. In: Historické štúdie, 14, 1969, 103n.

nemeckého osvietenstva sa stala teória, že pokrok ľudstva je založený na rozvoji poznania odpútaného od scholastickej metafyziky.¹¹⁷

Myslenie a konanie predstaviteľov rakúskeho osvietenstva (Johann Heinrich Gottlob von Justi, Paul Joseph von Riegger, Karl Anton Martini a Joseph von Sonnenfels) najvýraznejšie ovplyvnili práce nemeckých pietistov, predovšetkým Samuela Pufendorfa, Christiana Thomasia a Christiana Wolffa a sčasti aj holandská prirodzenoprávna škola, ktorá sa opierala najmä o Huga Grotia.¹¹⁸ Myšlienky H. Grotia rozpracoval do podoby uceleného výkladu najmä nemecký právnik Pufendorf. Jeho diela *De iure naturali et gentium* a *De officio Hominis et Civis iuxta legem naturalem* sa stali základom právnického vzdelania v 18. storočí. Pufendorfove názory, že štát je povinný zabezpečiť blaho ľudu, privedli Ch. Wolffa k záveru o opodstatnenosti neobmedzenej moci panovníka.¹¹⁹

Jedno z východísk rakúskeho osvietenstva predstavuje ekonomická a hospodárska teória merkantilizmu. Merkantilizmus kládol dôraz na rast populácie, podporovanie domácej výroby, podporu vývozu a hromadenie tvrdej meny v krajine (zlata, striebra). V druhej polovici 17. storočia žili a pôsobili vo Viedni traja významní teoretici merkantilizmu – Philipp Wilhelm Hörnigk, Wilhelm von Schröder a Johann Joachim Becher.¹²⁰ Ich teoretické úvahy sa v tomto období ešte nedali uplatniť v praxi, ich myšlienky sa začali realizovať až v čase panovania Karola VI. a významne ovplyvňovali politiku viedenského dvora aj počas vlády Márie Terézie. V 80. rokoch 18. storočia teóriu merkantilizmu postupne vytlačila myšlienka voľného obchodu a fyziokratizmus. Merkantilizmus nebol prínosom len v oblasti ekonomiky a hospodárstva. V prácach rakúskych merkantilistov sa objavili aj myšlienky o potrebe náboženskej tolerancie k iným kresťanským vierovyznaniam a o význame pozývania zahraničných odborníkov bez ohľadu na ich konfesijnú príslušnosť.¹²¹

Reformný katolicizmus bol pôvodne považovaný za jeden z dôsledkov a nástrojov osvietenského absolutizmu. V posledných desaťročiach sa však historici priklonili k názoru, že reformný katolicizmus vznikol ako samostatná entita, ktorej vznik predchádzal epochu osvietenského absolutizmu. Výskumy potvrdili, že reformy osvietenských panovníkov nemali len svetský pôvod, ale často ich ovplyvnili aj názory predstaviteľov katolíckej reformy.¹²²

Najvýznamnejším predstaviteľom katolíckej reformácie je Talian Ludovico Antonio Muratori (1672 – 1750). Hoci základ jeho činnosti tvoril archívny výskum a historické bádanie, pre reformu katolíckej cirkvi majú kľúčový význam jeho práce *Della regolata*

117 Duchhardt, H.: *Das Zeitalter des Absolutismus*. München 1998, s. 121n.

118 Holand'an H. Grotius vo svojej práci *Tri knihy o vojnovom a mierovom práve* rozobral aktuálny právny stav. Z jeho analýzy mu vyplynulo, že existuje päť právnych okruhov či právnych tradícií – právo silnejšieho alebo tzv. prospech štátu, zvykové právo s teritoriálnou platnosťou, filozofické stanoviská z rôznych období, rímske právo a božské právo odvodené z Biblie. Grotius sa snažil nájsť spoločného menovateľa uvedených právnych systémov a našiel ho v práve prírody. Grotius pozoroval vzťahy medzi ľuďmi a výsledkom jeho pozorovaní bolo päť zásad prirodzeného práva – neusilovať sa o majetok druhých, povinnosť zaplatiť za privlastnené statky, povinnosť dodržiavať sľuby, náhrada škody a úmerný trest za priestupky proti prirodzenému právu. In: Hof, Ulrich im: *Evropa a osvícenství*. Praha 2001, s. 153n.

119 Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století. Zost. J. Petráň a kol. Praha 1990, s. 92.

120 Winter, E.: *Frühauflklärung. Der Kampf gegen dem Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die deutsch-slawische Begegnung*. Berlin 1966, s. 115n.

121 Maur, E.: Merkantilistický populacionizmus a kritika feudalismu. In: *Československý časopis historický*, 72, 1974, č. 6, s. 859.

122 Sorokin, D.: *Reform Catholicism and Religious Enlightenment*. In: *Austrian History Yearbook*, 30, 1999, s. 187n.

divozione de christiani a Della carita christiana in quanto essa e' amore del prossimo. Muratori v nich odsúdil poverčivé praktiky, ktoré sa stali súčasťou katolíckej zbožnosti a ostrej kritike podrobil najmä masívne uctievanie svätých a ich zázrakov. Barokovú podobu zbožnosti žiadal nahradiť vnútorne prežívanou vierou a jednoduchou liturgiou; kresťania mali upustiť od dovtedajších praktík, najmä pútí a okázalého svätenia veľkého počtu sviatkov. Cirkve mala podľa jeho názoru klásť dôraz na pastoračnú prácu kňazov medzi veriacimi.¹²³ Hoci Muratori nepokladal sám seba za jansenistu, jeho názory boli ovplyvnené týmto reformným hnutím vo vnútri katolíckej cirkvi. Umiernený jansenizmus 18. storočia bol už pomerne vzdialený učeniu Cornelia Jansenia z polovice 17. storočia.¹²⁴ Pôvodné teologické názory jansenistov o božej milosti a predurčení boli v polovici 18. storočia už menej významné ako jansenistická kritika niektorých aspektov súvekeho života katolíckej cirkvi (nárast počtu kláštorov a ich osadenstva, nedostatočná úroveň pastorácie, baroková zbožnosť, moc jezuitov a pápežskej kúrie). Kritika jansenistov sa teda zamerala na rovnaké ciele ako kritika Muratoriho, obe koncepcie spájala aj požiadavka nahradiť barokové pobožnosti jednoduchou liturgiou a každodennou pastoračnou činnosťou farárov. A tak hoci jansenizmus a učenie Muratoriho mali odlišný pôvod, vo svojich cieľoch a zámeroch sa navzájom prekrývali a ovplyvňovali.¹²⁵

Tretím zdrojom reformných myšlienok bola kniha trevírskeho svätiaceho biskupa Johanna Nicolausa z Hontheimu *De statu ecclesiae et legitime potestate Romani pontificis*, ktorú vydal pod pseudonymom Febronius. Ústrednou myšlienkou tejto práce je tvrdenie, že biskupi dostali svoju moc priamo od Boha a nie od pápeža ako prostredníka. Všetci biskupi majú teda rovnaké práva a pápež nemá právo zasahovať do správy ich diecéz. Kresťanskí panovníci by sa mali spoločne postaviť proti zasahovaniu zo strany pápežskej kúrie, biskupi by mali hľadať ochranu u svetskej moci. Podľa názoru Hontheima by obmedzenie pápežskej moci obnovilo starú cirkve a uľahčilo opätovné zjednotenie katolíckej cirkvi s protestantmi a pravoslávnyimi.¹²⁶ Mnohé z myšlienok katolíckej reformácie sa v druhej polovici 18. storočia postupne pretransformovali do zákonov a nariadení, ktoré zmenili obraz katolíckej cirkvi v monarchii.

Osvietenské reformy v Uhorsku

V Uhorsku sa už tradične považuje za obdobie osvietenského absolutizmu vláda Márie Terézie a jej synov Jozefa II. a Leopolda II. Domnievam sa však, že počiatky osvietenských reforiem spadajú do obdobia panovania Karola VI. Na začiatku 18. storočia boli na viedenskom známe najmä myšlienky talianskeho osvietenstva sprostredkované talianskymi duchovnými, ktorí vo Viedni pôsobili najmä ako správcovia knižnice Eugena Savojského, ktorá sa neskôr stala základom dvorskej knižnice. K stúpencom osvietenstva patrili okrem kniežata Eugena Savojského aj pápežský nuncius Domenico Passionei a prednosta Dvorskej komory Gundacker Thomas Starhemberg. Prvých troch

123 Scott, H. M.: Reform in the Habsburg Monarchy, s. 162.

124 Cornelius Jansenius, biskup v Yprách. Vo svojom celožitovnom diele Augustinus (vyšlo v roku 1640 dva roky po jeho smrti) poukázal na potrebu obnovy katolíckej teológie na základe učenia sv. Augustína, najmä jeho nauky o milosti.

125 Scott, H. M.: Reform in the Habsburg Monarchy, s. 162-163.

126 Winter, E.: Jozefinizmus a jeho dejiny, s. 33-34.

menovaných ovplyvnil najvýraznejšie jansenizmus, Starhemberg patril k prívržencom a propagátorom merkantilizmu.¹²⁷

V čase panovania Karola VI. sa práce rakúskych merkantilistov Bechera, Schrödera a Hörnigka stali všeobecne známymi a uznávanými, Hörnigkova kniha *Österreich über alles* vyšla v tomto období po šestnásťkrát. Karol VI. veril, že úspech Anglicka a Spojených nizozemských provincií súvisí s ich ekonomickým rozmachom, a preto podporoval rozvoj výroby a obchodu v krajine. Novovzniknuté manufaktúry osobne navštevoval a do ich rozvoja investoval aj vlastné peniaze. Panovník vytvoril administratívne úrady na podporovanie svojej merkantilistickej stratégie a na vytvorenie vhodného prostredia pre nové podnikateľské projekty. Aktivity panovníka v ekonomickej oblasti sa len veľmi okrajovo dotkli uhorskej časti monarchie. Uhorsko bolo definované ako agrárna krajina, ktorá bude zásobovať zvyšok monarchie poľnohospodárskymi produktami a surovinami. Reformy sa mu napriek tomu úplne nevyhli. Karolovi VI. sa podarilo zriadiť v Uhorsku stálu armádu a zaviesť pravidelné dane, určitý pokrok sa dosiahol aj v oblasti súdnictva.

Karol VI. dôsledne odmietal reformu administratívy a všetky návrhy, ktoré mali viesť k posilneniu jednoty monarchie. Podľa môjho názoru však nie je dostatočne docenené zriadenie Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady v roku 1723. Po takmer dvestoročnej vláde Habsburgovcov v Uhorsku sa podarilo vytvoriť orgán, ktorý reprezentoval moc panovníka v krajine, vykonával jeho nariadenia a plnil úlohu sprostredkovateľa medzi panovníkom a uhorskými cirkevnými a samosprávnymi inštitúciami. Miestodržiteľská rada na príkaz panovníka vytvorila zo svojich úradníkov komisie, ktoré začali realizovať zámery a nariadenia panovníka v praxi. Štát sa prostredníctvom Miestodržiteľskej rady začal angažovať aj v tých oblastiach spoločenského života (zdravotníctvo, cirkevné fundácie, výchova kňazov), ktoré dovtedy stáli mimo priorít panovníka a iných štátnych orgánov.

Spoločenský a náboženský život protestantov významne ovplyvnil dekrét nazývaný *Resolutio Carolina*, ktorý je väčšinou interpretovaný ako ďalšia reštrikcia práv protestantov na vyznávanie svojho náboženstva. Panovník však týmto zákonom prvýkrát akceptoval existenciu protestantských cirkví, ich predstaviteľov a štruktúr, preto tento zákon vyvolal veľkú nevôľu medzi katolíckymi biskupmi a arcibiskupmi.¹²⁸ Karol VI. si zároveň uvedomil, že katolícku vieru nemožno šíriť len obmedzovaním práv protestantov a násilnou rekatolizáciou. Katolícka viera v krajine sa mala rozšíriť a upevniť prostredníctvom hustejšej siete katolíckych farností a pôsobením dostatočného počtu vzdelaných a schopných kňazov. Panovník vnímal nedostatok aktivity katolíckej cirkevnej hierarchie v tejto oblasti a jej pasivitu sa rozhodol nahradiť aktivitou štátu.

V čase panovania Karola VI. sa začala vytvárať aj nová kvalita vzťahov medzi panovníkom a katolíckou cirkvou. Karol VI. síce nebol tak sekulárny ako jeho brat a predchodca na tróne Jozef I., mal však ďaleko aj k náboženskému fanatizmu svojho otca. Po Jozefovi I. prevzal okruh poradcov, ktorí prezentovali antiklerikálne postoje raného osvietenstva a ich vplyv je badateľný aj v cirkevnej politike tohto panovníka.¹²⁹ Karol VI. vydal

127 O osvietenstve na dvore Karola VI. podrobnejšie: Winter, E.: *Frühaufklärung*, s. 125 – 136.

128 Bahlcke, J.: *Michael Fridrich hrabě z Althannu (1680-1734). Životní etapy preláta ve službách habsburské monarchie na počátku 18. století*. In: *Nový Mars Moravicus*. Zost. B. Chocholáč, L. Jan, T. Knoz. Brno 1999, s. 511.

129 Tamže, s. 135n.

7. marca 1733 kráľovský mandát¹³⁰, ktorý začal, obrazne povedané, novú etapu formovania vzťahov medzi štátom a katolíckou cirkvou. Panovník v úvode dekrétu veľmi jednoducho a stručne načrtol svoj záujem o rozkvet pravej viery a spásu duší svojich poddaných. Toto sa podľa jeho názoru dalo zabezpečiť len schopnými pastiermi duší a potrebnými inštitúciami. Preto pokladal za nevyhnutné postarať sa o ústavy, ktoré vychovávajú dostatok schopných kňazov a kňazov v aktívnej službe zabezpečiť kongruou. Mandát obsahoval celý rad opatrení, ktorými sa mal dosiahnuť vytýčený cieľ – zakladanie seminárov, skrátenie štúdia teológie, založenie fondu na zriaďovanie nových farností a podporovanie ich farárov. Na základe dekrétu mali biskupi zaslať Miestodržiteľskej rade podrobné informácie o stave svojich diecéz a zemepáni sa mali postarať o farské a školské budovy ako aj o hmotné zabezpečenie farárov a učiteľov na svojich panstvách.

Väčšina nariadení Karola VI. zo spomínaného dekrétu sa nerealizovala v praxi počas jeho vlády, ale až v nasledujúcich desaťročiach za panovania Márie Terézie a Jozefa II. Dekrét stál na počiatku budovania novej cirkvi plne podriadenej záujmom a kontrole štátu. Celý tento proces bol neskôr pomenovaný ako jozefinizmus. Aktivity Karola VI. v oblasti cirkevnej politiky sa však neobmedzili len na vydanie tohto nariadenia. Panovník mal záujem zistiť rozsah cirkevného majetku i majetku, ktorý cirkevné inštitúcie spravovali v podobe rôznych základní. Miestodržiteľská rada preto opakovane vydávala nariadenia, na základe ktorých mali cirkevné inštitúcie povinnosť informovať o majetku fondácií, ktoré spravovali. Aj v tejto oblasti však panovník i Miestodržiteľská rada dosiahli len minimálne úspechy.

Otázkou zostáva reálny dosah reformných opatrení Karola VI. Za najväčší prínos jeho panovania možno v Uhorsku považovať vytvorenie Miestodržiteľskej rady, ktorá sa stala prvým dlhodobým nástrojom panovníckej moci v krajine a vykonávateľom jeho nariadení a zámerov. Panovník si vytvoril orgán štátnej moci, ktorý riadil a usmerňoval aj tie oblasti hospodárskeho a spoločenského života, ktoré dovtedy patrili najmä do kompetencie samosprávnych a cirkevných inštitúcií. Keďže v krajine neexistovala tradícia zásahov štátnej moci do takých oblastí ako bola zdravotnícka a sociálna starostlivosť, školstvo či spravovanie cirkevného majetku, nariadenia panovníka boli dlho ignorované či plnené nedostatočným spôsobom. Vytvoril sa však určitý precedens, na ktorý neskôr nadviazala Mária Terézia a jej synovia.

Za jeden z najdôležitejších impulzov k spusteniu osvietenských reforiem je považovaná medzinárodná rivalita a s ňou spojené budovanie armády. V prípade habsburskej monarchie je to séria porážok, ktorá sa začala v 30. rokoch 18. storočia v tureckých vojnách a skončila sa stratou Sliezska. Medzinárodný neúspech a snaha vyrovnať sa Prusku v ekonomickej a vojenskej oblasti priviedli Máriu Teréziu a jej poradcov k poznaniu o nevyhnutnosti radikálnych reforiem. Následná politika vienského dvora bola výsledkom pragmatického prístupu k riešeniu aktuálnych problémov monarchie a vplyvu rôznych filozofických, politických a ekonomických teórií.¹³¹ Úspech reforiem Márie Terézie ovplyvnila aj skutočnosť, že na ich realizáciu mala k dispozícii štyri desaťročia vlády a dlhé mierové obdobie. Panovanie Márie Terézie sa obyčajne delí podľa priorít vlády a rozsahu reforiem na dve obdobia. Prvé sa začína nástupom na trón a končí sa spolu s rakúsko-pruskými vojnami v roku 1763, druhé je vymedzené rokmi 1763 – 1780. V prvom období sa realizovali reformné opatrenia, ktorých cieľom mal byť okamžitý finančný zisk. V dedičných krajinách sa uskutočnila reforma správneho a daňového sys-

130 MOL, C 39, Idealia, cs. 88.

131 Scott, H.M.: Reform in the Habsburg Monarchy, s. 150.

tému, ktorá vylepšila aktuálnu finančnú situáciu krajiny a prispela k posilneniu kráľovskej autority, ale súčasne prehĺbila rozdiely medzi západnou a východnou časťou monarchie.¹³² Zásadné reformy vo všetkých oblastiach politického, hospodárskeho a spoločenského života nastali až po roku 1763.

Po skončení prusko-rakúskych vojen už nebolo možné odkladať reformy ani v Uhorsku. V roku 1764 zvolala Mária Terézia uhorský snem, ktorý mal okrem iného prerokovať aj reformné návrhy na zlepšenie hospodárskej situácie v tejto časti monarchie. Snem sa skončil neúspechom a ďalší už panovníčka ne zvolala. Zamýšľané reformy presadzovala prostredníctvom kráľovských mandátov a Miestodržiteľskej rady. Dokázala však vhodne zvoliť postupnosť reforiem a brala ohľad na zvyky a tradície. Výsledkom bolo, že napriek nesúhlasu časti spoločnosti s reformnými zmenami sa nikdy voči nim nesformovala taká silná opozícia ako voči reformám Jozefa II.

V hospodárskej oblasti malo najväčší význam zavedenie právnej normy, ktorá upravovala vzťah medzi poddanými a zemepánmi. Vydaním urbárskeho patentu a zavedením celokrajinského urbára sa vláda snažila zamedziť zdieľaniu obyvateľstva zo strany šľachty, zastaviť pokles produktivity práce a zvýšiť schopnosť obyvateľstva platiť dane. Zvýšiť produktivitu rastlinnej i živočíšnej výroby mali nariadenia a osvetové pôsobenie, ktorých cieľom bolo zaviesť modernejšie a efektívnejšie metódy práce (nové plemená zvierat, nové druhy poľnohospodárskych rastlín, nové osivá). Rozvoj remesiel a obchodu mala podporiť reforma cechovej organizácie.

Záujem štátu o rast populácie ako zdroj bohatstva a obranyschopnosti krajiny úzko súvisí s reformami, ktoré smerovali k pozdvihnutiu vzdelanostnej a mravnej úrovne ľudu a k zabezpečeniu lepšieho zdravotného stavu obyvateľstva. V priebehu 50. a 60. rokov 18. storočia sa pod kontrolu štátu dostal obsah výchovy a vzdelávania v šľachtických konviktoch a na začiatku 70. rokov sa uskutočnila reforma trnavskej univerzity. Zrušenie Spoločnosti Ježišovej a vydanie *Ratio educationis* viedlo k vytvoreniu jednotného systému vzdelávania, ktorý mal pod kontrolou štátu poskytovať jednotlivým spoločenským vrstvám primerané vzdelanie. V druhej polovici panovania Márie Terézie sa začal proces formovania systému verejného zdravotníctva, ktorý bol zavýšený vydaním *Normativum generale in re sanitatis* v roku 1770. So zdravotnou starostlivosťou úzko súvisela sociálna starostlivosť. Štát prevzal kontrolu nad spravovaním inštitúcií sociálnej starostlivosti. Za cieľ si vytýčil najmä zabezpečenie racionálneho využívania existujúcich finančných prostriedkov a nasmerovanie podpory k tým, ktorí to naozaj potrebovali (starí, nevládni, chorí). Za vlády Márie Terézie začal štát participovať na sociálnom zabezpečení a výchove sirôt a opustených detí. Hoci tieto aktivity sledovali najmä konfesijné záujmy panovníčky, nemožno im uprieť ani sociálne a charitatívne poslanie.

Neoddeliteľnou súčasťou osvietenských reforiem je aj reforma cirkvi a cirkevného života. Cirkvi a jej inštitúciám sa dotkla väčšina reforiem školstva, zdravotníckej a sociálnej oblasti. Štát prevzal pod svoju kontrolu verejno-prospešné aktivity náboženských rádov (vzdelávanie, starostlivosť o chorých a chudobných) i využívanie finančných prostriedkov určených na tieto ciele. Cirkevná reforma Márie Terézie mala oveľa širší záber. Ekonomické dôvody si vyžiadali zníženie počtu náboženských sviatkov, reštrikciu vena pri vstupe do kláštora a pevne stanovený minimálny vek uchádzačov o vstup do niektorého rádu. Snaha pozdvihnúť mravné povedomie ľudu súvisela so snahou rozšíriť farskú

132 Dickson, P.G.M.: Finance and Government under Maria Theresia, 1740 –1780. Vol. 2. Oxford 1987, s. 1- 35.

sieť, vytvoriť menšie diecézy a zlepšiť vzdelanie kňazov v oblasti pastorácie. Z tohto dôvodu Mária Terézia nariadila reformu teologického štúdia a podporovala zakladanie nových farností.

Vláda Jozefa II. bola menej pragmatická, jeho reformné kroky boli silne podriadené doktríne osvietenstva a racionalizmu. Panovníkovi chýbal takt a schopnosť v primeranej miere rešpektovať zvyky a tradície. Nedostatok manévrovacích schopností a taktiky viedli takmer k zrúteniu jeho reformného diela a zachránili ho len schopnosti jeho brata Leopolda II. Tolerančný patent (1781), zrušenie nevoľníctva (1785) a reforma súdnictva (1787) patria k najvýznamnejším opatreniam Jozefa II. a zostali v platnosti aj po jeho smrti. Jozef II. sa ako prvý habsburský panovník pokúsil o centralizáciu krajiny a kvôli tomuto cieľu nariadil reformu štátnej správy, zrušenie šľachtickej samosprávy a zavedenie jednotného štátneho jazyka. Tieto opatrenia však neprežili svojho pôvodcu a krátko po jeho smrti v roku 1790 boli odvolané.

Jozef II. venoval veľkú pozornosť reforme katolíckej cirkvi a náboženského života. Spomínaný panovník bol veriaci katolík a navyše, cirkvi prisudzoval významné miesto v procese budovania štátu a formovania uvedomelého, poslušného a mravného občana. Jeho reformné vízie preto nemožno interpretovať ako snahu zničiť cirkev či vytlačiť ju zo spoločenského života. Jeho zámerom bolo vybudovať novú cirkev, plne podriadenú kontrole a potrebám štátu. Jozef II. nariadil zrušiť veľké množstvo kláštorov a cirkevných bratstiev, ich majetok však nevyužil na riešenie finančných problémov krajiny, ale vytvoril z neho náboženský fond, z ktorého výnosov sa v nasledujúcich desaťročiach zakladali a podporovali nové farnosti a ich duchovní. Ciele panovníka v oblasti cirkevnej politiky nebolo možné realizovať bez dostatočného počtu kňazov, schopných a ochotných realizovať jeho zábery a predstavy. Z tohto dôvodu zrušil kňazské semináre riadené diecéznymi biskupmi a zriadil tzv. generálne semináre plne podriadené kontrole štátu.

Veľkú nevôľu cirkevnej hierarchie, radových duchovných, ale i obyčajných veriacich vyvolali zásahy Jozefa II. do liturgie a náboženského života. Panovník zakázal púte, procesie a ostatné formy barokových pobožností. Zjednodušil liturgiu, obmedzil počet oltárov v kostoloch, stanovil presný počet sviec, ktoré mohli horieť počas bohoslužieb. Pomyselnú poslednú kvapku predstavovalo nariadenie o pochovávaní v spoločnej truhle a o ukladaní ostatkov do zeme v zašitom vreci. O unáhľenosti a nevhodnosti týchto reforiem svedčí skutočnosť, že takmer žiadna z nich neprežila svojho pôvodcu. Éra barokovej zbožnosti sa v tomto období definitívne končila a reformy Jozefa II. tento proces zrejme urýchlili. Direktívne nariadenia a zásahy štátnej moci však nemohli s okamžitou platnosťou zmeniť myslenie a životné postoje ľudu. Tieto sa mohli meniť len pod vplyvom poznania a vlastnej životnej skúsenosti. Na rozdiel od úzkej vrstvy vzdelancov väčšina spoločnosti vnímala zásahy panovníka do cirkevno-náboženskej oblasti ako neodstatnené šikanovanie.

Jozef II. nadviazal v oblasti školstva, sociálnej a zdravotnej starostlivosti na reformné opatrenia svojej matky. *Ratio educationis* zostalo v platnosti, panovník sa pokúsil zaviesť povinnú školskú dochádzku a uviesť do života inštitút zmiešaných škôl, to znamená spoločné základné vzdelávanie detí katolíckeho a protestantského vierovyznania. Trvalým výsledkom jeho úsilia sa stalo rozšírenie siete ľudových škôl. Vo sfére zdravotníctva zostalo hlavnou právnou normou *Normativum generale in re sanitatis*, Jozef II. nariadil len ďalšiu sekularizáciu života v kláštoroch a nemocniciach milosrdných bratov. O podstatné zmeny sa pokúsil v oblasti dobročinnosti. Jeho cieľom bolo v maximálne možnej

miere zredukovať ústavnú starostlivosť, preto prikázal zrušiť väčšinu ústavov sociálnej starostlivosti a ich príjmy pretransformovať na pravidelné penzie. Finančná podpora sa mala priznať iba starým, chorým a nevládnym, ostatní sa mali živiť vlastnou prácou. Celú oblasť sociálnej starostlivosti podriadil kontrole štátu a samosprávy, cirkev bola z tejto oblasti spoločenského života úplne vylúčená. Relatívne krátke obdobie panovania Jozefa II. znemožnilo realizáciu všetkých jeho zámerov a plánov v tejto oblasti. Po smrti panovníka ostala časť reforiem v platnosti a stala sa súčasťou systému sociálnej starostlivosti v Uhorsku, časť z nich bola odvolaná a zrušená.

III.

Fundácie školských a vzdelávacích inštitúcií

III. 1.

Šľachtické konvikty

Proces obnovy uhorského katolíckeho školstva sa začal v roku 1615 založením jezuitských gymnázií v Trnave a Humennom, ktoré v nasledujúcich rokoch predstavovali jediné vyššie vzdelávacie inštitúcie katolíkov v Uhorsku. V priebehu 17. storočia sa spoločenské i politické pomery v krajine menili stále viac v prospech katolíckej cirkvi a úmerne tomu vzrastal počet jezuitských a neskôr i piaristických gymnázií. Prirodzeným životným priestorom pre pôsobenie jezuitov i piaristov boli mestá, v ktorých mohli rozvíjať všetky svoje aktivity, ich gymnáziá sa preto stali dostupnými najmä pre mestské obyvateľstvo. Napriek tomu, že jezuiti i piaristi poskytovali na svojich školách bezplatné vzdelávanie, náklady spojené so štúdiom mimo miesta bydliska presahovali finančné možnosti veľkej časti uhorskej šľachty. Štúdium na rádových gymnáziách by tak pre značnú časť uhorskej nobility zostalo kvôli finančným problémom nedostupným. Situáciu mali čiastočne vyriešiť šľachtické konvikty, ktoré v priebehu 17. –18. storočia vznikli pri niektorých jezuitských a piaristických gymnáziách.¹³³

Šľachtické konvikty môžeme charakterizovať ako výchovno-vzdelávacie inštitúcie, ktoré boli späté s jezuitskými (v 18. storočí i piaristickými) gymnáziami. Konvikty neboli súčasťou rádových škôl, ale tvorili samostatné inštitúcie s vlastnou správou a majetkom. Hoci hlavným poslaním konviktov bolo sociálne zaopatrenie chudobnej urodzenej mládeže počas štúdia, v kontexte nastupujúcej protireformácie kladli tieto inštitúcie veľký dôraz na náboženskú výchovu a formovanie mravných a morálnych hodnôt svojich chovancov. Konvikty boli určené výlučne pre urodzených katolíkov alebo konvertitov, ktorí by kvôli chudobe svojej rodiny alebo predčasnej smrti rodičov ostali bez vzdelania. Neurodzení študenti mohli byť do konviktov prijatí iba v prípade nedostatku kandidátov urodzeného pôvodu. Niektorí fundátori určili aj vek kandidátov, vo všeobecnosti platilo, že do konviktu by sa nemali prijímať študenti mladší ako 12 rokov.

Konvikty neboli uhorským špecifikom, pôsobili pri jezuitských gymnáziách v celej podunajskej monarchii Habsburgovcov. Podobný model aký vytvoril P. Pázmány v Trnave, teda šľachtický konvikt, konvikt pre chudobných študentov a seminár na výchovu kňazského dorastu, vznikol oveľa skôr ako v Trnave napr. pri jezuitskom kolégiu v Prahe¹³⁴ či Olomouci¹³⁵ a pravdepodobne aj pri ostatných jezuitských kolégiách s filozofickou a teologickou fakultou. Konvikty existovali a pôsobili aj vo väčšine miest s úplným jezuitským gymnázium, pričom sa predpokladalo, že časť chovancov si v budúcnosti zvolí kňazské povolanie.

133 Podrobnú správu o všetkých konviktoch v Uhorsku sa pokúsil podať Martin Georgius Kovachich vo svojom almanachu *Merkur von Ungarn, oder Litterarzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer* (Pest 1786–1787).

134 Dějiny Univerzity Karlovy II. 1622 – 1802. Red. I. Čornejová. Praha 1996, s. 85n.

135 Jezuitský konvikt. Sídlo uměleckého centra Univerzity Palackého v Olomouci. Zost. J. Fiala, L. Mičák, K. Žurek. Olomouc 2002, s. 46-47.

V priebehu 17. storočia vzniklo v Uhorsku celkovo jedenásť konviktov¹³⁶, šesť z nich sa nachádzalo na území dnešného Slovenska (tri konvikty v Trnave, Trenčíne, Levoči, Košiciach), tri na území dnešného Chorvátska (Záhreb, Varaždín, Rijeka) a dva na území Maďarska (Győr, Budín). Všetky tieto konvikty spravovali jezuiti, boli teda vedené a spravované rovnakým spôsobom. Rovnako bez ohľadu na osobu zakladateľa boli tieto konvikty finančne zabezpečené fundáciou, ktorú tvoril najmä kapitál uložený na úroky. Takmer všetky uhorské konvikty, ktoré vznikli v 17. storočí, založili vysokí cirkevní hodnostári, teda ostrihomskí a kaločskí arcibiskupi a im podriadení biskupi. Výnimkou je iba konvikt v Košiciach, ktorý založila uhorská šľachtičná Zuzana Balassová. Prvotnú fundáciu konviktu časom doplnili ďalšie, ktorých zakladateľom boli uhorskí panovníci, cirkevní hodnostári a uhorskí šľachtici. Tieto fundácie už boli menšie a určené pre menší počet chovancov, zvyčajne z diecézy alebo z rodiny fundátora. Založenie konviktu alebo s ním spojenej fundácie predstavovalo majetkovo-právny akt, ktorý musel byť doložený fundačnou listinou alebo testamentom. Zakladatelia konviktov a fundácií určených na ich rozvoj v týchto dokumentoch okrem vzletného odôvodnenia svojho konania stanovili presné pravidlá pre prijímanie študentov do fundácie, definovali majetok, ktorý konviktu darovali alebo odkázali, určili spôsob jeho správy a možnosti využitia.

Zakladatelia konviktov a ich fundácií svojou dobročinnosťou sledovali vždy viac cieľov, ktoré boli vzájomne previazané a nemožno jednoznačne určiť, ktorý z nich bol dominantný. Arcibiskupi a biskupi chceli predovšetkým prispieť k rekatolizácii uhorskej strednej a nižšej šľachty, lebo ako členovia uhorskej cirkevnej hierarchie sa cítili zodpovední za obnovu katolíckej cirkvi a za posilnenie katolíckej viery v krajine. Snahou prispieť k rekatolizácii krajiny boli motivovaní aj svetskí fundátori, v ich konaní je však často prítomná i dobročinnosť, najmä snaha zabezpečiť prístup ku vzdelaniu pre chudobnejších členov svojej rodiny. Všetci fundátori si založením fundácie chceli poistiť aj spásu vlastnej duše, lebo štipendisti, rovnako ako všetky osoby podporované z výnosov fundácií, mali povinnosť modliť sa za duše zosnulých dobrodincov. V neposlednom rade bolo založenie fundácie prestížnou záležitosťou, ktorá fundátorovi umožnila manifestovať jeho spoločenské postavenie a bohatstvo.

Nestálosť náboženských a politických pomerov v Uhorsku si vynútila spoluprácu cirkevných hodnostárov a jezuitov, a preto medzi nimi nedochádzalo k takým otvoreným rozporom aké poznáme napríklad z českého prostredia. Ostrihomskí arcibiskupi boli k požiadavkám jezuitov ústretoví a ako zakladatelia konviktov sa v mnohých prípadoch zaviazali nezasahovať v budúcnosti do spravovania týchto inštitúcií. V dôsledku zákonného článku 8/1606 všetky fundačné listiny z tohto obdobia obsahujú klauzulu, ktorou sa upravuje spôsob nakladania s majetkom konviktov v prípade, že jezuitom bude v budúcnosti zakázané pôsobiť na danom mieste alebo v celej krajine. Rektori jednotlivých kolégií získali v takomto prípade právo preniesť majetok konviktu na iné miesto v rámci krajiny alebo aj mimo hraníc Uhorska. Výnosy z majetku konviktu sa však aj naďalej museli využívať na výchovu uhorskej mládeže v katolíck-

136 Údaje podľa Liber de fundationalibus convictuum comparate ad mentem fundatorum ex originalibus et authenticis documentis conscriptus mense decembri Anni 1791 in usum E. Deputationis regnicolaris literariae et indice alphabetico provisus ..., MOL, C39, Acta fundationalia.

kom duchu.¹³⁷ Patronátne práva¹³⁸ rezervovali fundátori väčšinou svojim nástupcom v úrade (to bol predovšetkým prípad fundátorov z radov cirkevnej hierarchie), fundátori z radov uhorskej šľachty rezervovali patronátne právo zvyčajne pre niektorého člena svojej rodiny.

Pedagogický personál konviktu tvorili členovia rádu. Na čele konviktu stál regent, ktorý zodpovedal za hospodárske a finančné záležitosti konviktu, ale i za poriadok a disciplínu. Vo funkcii zástupcu regenta pôsobil viceregent, opakovaním učiva a náboženskou výchovou boli poverení študijní prefekti. Pomocné práce vykonávali svetskí zamestnanci, ich počet závisel od finančných možností konviktu a od počtu alumnistov. V konviktoch nežili len chovanci, ktorí boli zabezpečení z výnosov jednotlivých fundácií, ale aj študenti, ktorí si za stravu a pobyt platili. Štipendisti sa nazývali alumnisti, platiaci chovanci konviktori. Alumnisti žili v spoločných izbách pod dozorom prefekta. Platiaci študenti mali možnosť výberu: buď žili v spoločnej izbe viacerí a všetci rovnakým dielom finančne prispievali na plat pre svojho prefekta, alebo študent býval v oddelenej izbe a platil si vlastného prefekta.

Vznik konviktov a ich geografické rozmiestnenie v 17. storočí úzko súvisí s náboženskou a politickou situáciou v krajine. Celé toto storočie je v Uhorsku poznačené početnými povstaniami a dlhotrvajúcou tureckou vojnou. Habsburgovci ako uhorskí panovníci síce otvorene stáli na strane katolíckej cirkvi, finančné pomery im však nedovoľovali výraznejšie prispieť na obnovu a výstavbu katolíckych ústavov v krajine. Iniciatívu preto prevzali najmä ostrihomskí arcibiskupi, ktorí mohli uvoľniť väčšie množstvo finančných prostriedkov na zakladanie potrebných inštitúcií. Geografické rozmiestnenie týchto inštitúcií bolo ovplyvnené vtedajším územím Uhorska, preto konvikty vznikali najmä na území dnešného Slovenska a Chorvátska. V 18. storočí vzniklo v Uhorsku už len šesť konviktov. Náboženské a politické pomery v krajine sa od začiatku 17. storočia výrazne zmenili, tieto zmeny však nemali žiadny vplyv na postavenie konviktov vo vzdelávacej sústave jezuitov. Určitý posun však možno sledovať v osobe zakladateľa konviktov a pri výbere ich správcov. Kým väčšinu konviktov v 17. storočí založili cirkevní hodnostári, v 18. storočí prevzali iniciatívu svetské osoby. Výlučné postavenie jezuitov v tejto oblasti výchovy a vzdelávania sa v 18. storočí skončilo a dve tretiny novovzniknutých konviktov sa dostali do správy piaristov. Tento trend nemožno odvodniť len argumentom o praktickejšom a modernejšom vzdelávaní, ktoré v porovnaní s jezuitmi poskytovala rehoľa piaristov. Zakladatelia konviktov mali zvyčajne jasnú predstavu, v ktorej časti krajiny chcú podporovať vzdelávanie a náboženskú výchovu mládeže. Keďže novovzniknuté konvikty sa vždy pripojili k už existujúcemu jezuitskému alebo piaristickému gymnáziu, fundátori museli nimi založené inštitúcie zveriť rádu, ktorý už v danej oblasti pôsobil.

137 Napriek tomu, že Spoločnosť Ježišova bola prijatá medzi uhorský klérus už v roku 1648 a pomery v krajine sa stále viac vyvíjali v prospech katolíckej cirkvi, neistota z budúceho vývoja medzi zakladateľmi konviktov naďalej pretrvávala. Klauzula o nakladaní s majetkom konviktov v prípade zrušenia Spoločnosti Ježišovej v Uhorsku sa vyskytuje vo fundačných listinách konviktov až do konca 17. storočia.

138 Pojem patronátne právo možno vysvetliť a interpretovať viacerými spôsobmi. Predovšetkým to bolo právo zemepánov voliť na svojich panstvách kňazov a učiteľov, rovnaké právo mali aj slobodné kráľovské mestá. V prípade fundácií bol držiteľ patronátneho práva oprávnený udeľovať podpory z ich výnosov, prípadne prijímať chovancov do konviktov či iných charitatívnych inštitúcií, ktoré boli financované z príjmov fundácií.

Majetok konviktov a jeho spravovanie

Za najvhodnejší majetok pre konvikty bol považovaný kapitál uložený na úroky. Správcovia konviktov uprednostňovali peniaze pred nehnuteľnosťami kvôli ťažkostiam, ktoré boli spojené s ich správou a pre nestabilitu výnosov. Vo všeobecnosti platilo, že prvá a teda zakladajúca fundácia konviktu nebola určená len na zabezpečenie študentov, ale i regenta a prefektov a z jej výnosov sa hradili aj výdavky na dom a služobníctvo. Výška kapitálu vhodná na založenie konviktu nebola stanovená. Rozhodovali finančné možnosti zakladateľa a skutočnosť, pre koľkých študentov bol konvikt určený. Niektorí fundátori vopred ustanovili záväzný počet štipendistov svojej fundácie, ale nezobrali do úvahy náklady na pravidelnú údržbu budovy, obmenu vnútorného zariadenia či rastúce ceny tovarov a služieb. Z tohto dôvodu sa niektoré fundácie dostali v 18. storočí do finančných problémov a z ich výnosov nebolo možné dočasne alebo trvalo podporovať stanovený počet štipendistov. Iní fundátori ponechali rozhodnutie o počte štipendistov na správcovi fundácie, ktorý sa mal rozhodnúť podľa aktuálnych možností. V takomto prípade sa požadovalo, aby sa z výnosov fundácie vždy podporoval maximálne možný počet študentov, musel im však byť zabezpečený primeraný životný štandard. Tento bol stanovený najmä na základe počtu jedál podávaných na obed a večeru, podľa množstva a kvality vína a podľa kvality poskytnutého ošatenia.

Výška zakladajúcej fundácie konviktov, ktoré založili v 17. a 18. storočí cirkevní hodnostári, sa pohybovala v rozpätí od 20 000 do 40 000 zlatých. Je ťažké presne vyjadriť, aká suma bola v jednotlivých konviktoch určená na ročné zaopatrenie jedného štipendistu, vždy to záviselo od konkrétnych pomerov príslušnej inštitúcie. Rozhodoval stav budovy, teda aká suma bola potrebná na jej kúpu, rekonštrukciu či údržbu a náklady na vydržiavanie prefektov a služobníctva. Vo všeobecnosti sa však ročné náklady na jedného štipendistu pohybovali v rozpätí 60 – 130 zlatých, najvyšší ročný príspevok (130 zl.) na jedného študenta bol v konvikte urodzených v Tnave. Ako už bolo vyššie spomenuté, prvotnú fundáciu konviktu zvyčajne postupne dopĺňali ďalšie základiny, ktoré zakladali nižší cirkevní hodnostári alebo svetské osoby z radov uhorskej šľachty, tých však bolo menej. Tieto fundácie mali rôznu hodnotu, najmenšie z nich mali kapitál 1 000 zlatých. Väčšina týchto fundácií bola určená pre jedného až dvoch študentov, vyšší počet chovancov predstavoval skôr výnimku.

Správcovia fundácií požíčovali kapitál na bežnú úrokovú sadzbu, ktorá v tomto období predstavovala 5 – 6%; výška úroku závisela od osoby dlžníka. Pôžičky sa poskytovali predovšetkým šľachte, mestám a stoliciam, ktoré si požíčovali peniaze na šesťpercentný úrok. Správcovia fundácií uprednostňovali túto skupinu dlžníkov, hoci hrozilo riziko, že dlžník sa stane nesolventným, prestane platiť úroky a nebude môcť vrátiť ani požičaný kapitál. Hoci veritelia mali na základe vtedajšieho práva len minimálne možnosti vymáhať svoje pohľadávky,¹³⁹ k stratám kapitálu fundácií dochádzalo len výnimočne. Dlžníkom základín bola aj Uhorská komora a Viedenská mestská banka. Obidve korporácie platili z pôžičiek päťpercentný úrok, preto regenti konviktov uprednostňovali dlžníkov, ktorí platili šesťpercentný úrok. Väčšia časť kapitálu, ktorá bola požičaná týmto štátnym korporáciami, tam bola vložená samotnými fundátormi a nie správcami konviktov. Na základe dekrétu z 30. júna 1766 začala platiť Viedenská mestská banka a Uhorská komora zo svojich pôžičiek štvorpercentný úrok. Následne sa znížila aj úro-

¹³⁹ Tento problém bude podrobnejšie rozpracovaný v časti o konvikte v Košiciach, ktorý mal s dlžníkmi najväčšie problémy.

ková sadzba aj pre ostatných dlžníkov, čo v tomto prípade znamenalo pokles úrokovej sadzby na 5%. V dôsledku tohto nariadenia významne poklesli príjmy všetkých konviktov v krajine a správcovia konviktov museli pristúpiť k úsporným opatreniam vo výdavkoch a súčasne znížiť počet podporovaných študentov.

Prehľad šľachtických konviktov na území Slovenska

Cieľom nasledujúcej kapitoly je podať prehľad o šľachtických konviktoch, ktoré v 17. a 18. storočí vznikli na území Slovenska. Ako už bolo spomenuté, v sledovanom období vzniklo v Uhorsku celkovo 17 konviktov, polovica z nich sa nachádzala na území Slovenska. Osobitné postavenie mali konvikty v Trnave, lebo kvôli existencii významného jezuitského gymnázia a univerzity v meste, poskytovali materiálne zabezpečenie, výchovu a vzdelanie študentom z celého Uhorska. Ostatné konvikty mali regionálny charakter a poskytovali zaopatrovanie predovšetkým šľachtickej mládeži zo susedných stolíc. Analýza hmotných pomerov konviktov, ktoré vznikli na území dnešného Slovenska, dostatočne ilustruje vývoj finančného zabezpečenia konviktov v celom Uhorsku a poukazuje na všetky možné ťažkosti a problémy, ktoré sa spájali so spravovaním majetku týchto inštitúcií.¹⁴⁰ Archívne materiály k téme sú neúplné a väčšina z nich sa viaže k druhej polovici 18. storočia, keď sa konvikty a ich fondácie stali predmetom záujmu panovníčky a Miestodržiteľskej rady. Zachované archívne pramene nám tak poskytujú o jednotlivých konviktoch rôznorodé a niekedy i nekompatibilné informácie. Táto skutočnosť sa pochopiteľne odráža aj v texte kapitoly, napriek snahe poskytnúť porovnateľné informácie o všetkých sledovaných konviktoch.

Konvikt sv. Adalberta v Trnave

Konvikt sv. Adalberta bol prvým šľachtickým konviktom na území Uhorska. Založil ho ostrihomský arcibiskup Peter Pázmány v roku 1619 pre chudobnú šľachtickú mládež, ktorá študovala na miestnom jezuitskom gymnázii. Fundátor zakúpil pre potreby konviktu poschodový meštiansky dom a sumou 400 zlatých ho vykúpil od všetkých daňových povinností.¹⁴¹ Podľa fundáčnej listiny¹⁴² sa o finančné a materiálne potreby konviktu malo každoročne postarať trnavské kolégium Spoločnosti Ježišovej. Kolégium malo poskytnúť konviktu ročne 1000 zlatých a okrem toho víno, šatstvo a potrebné lieky. Takto formulovaná fundáčná listina sa pravdepodobne stala predmetom mnohých sporov medzi vedením konviktu a kolégiom, preto v roku 1728 uzavreli obe strany dohodu, ktorá jednoznačne formulovala povinnosti kolégia. Na základe tejto zmluvy mal konvikt dostávať ročne päťpercentný úrok zo sumy 20 000 zlatých, ktorá bola uložená v kolégiu a súčasne boli od 1. septembra 1728 zrušené všetky ostatné povinnosti kolégia voči konviktu. Zmluva obsahovala tiež ustanovenie, že ak sa z akéhokoľvek dôvodu zníži kapitál fundácie, úmerne tomu sa zníži aj výška podpory zo strany kolégia.¹⁴³ V nasledujúcich rokoch získal konvikt niekoľko ďalších fundácií, čo umožnilo zvýšiť počet podporova-

140 Konvikty sú usporiadané chronologicky podľa roku svojho vzniku.

141 Zlatoš, Š.: Z dejín Trnavskej univerzity. In: Pamiatke Trnavskej univerzity 1635 – 1777. Trnava 1935, s. 75.

142 MOL, C 39, Liber de fundationalibus convictuum comparate ad mentem fundatorum ex originalibus, fol. 25.

143 Tamže.

Obr. č. 3 – Konvikt sv. Adalberta v Trnave.

(Prevzaté z knihy Š. Ručka Trnava čili historicko-miestopisný nástin. Skalica 1868).

ných študentov. V rozpore s pôvodným zámerom P. Pázmánya sa však súčasťou konviktu stali aj fundácie určené na podporovanie klerikov, takže v konvikte žili vedľa seba svetskí študenti i klerici.

Nasledujúca tabuľka zachytáva stav fundácií konviktu podľa fundačných listín. Jezuiti urobili pri spravovaní fundačného kapitálu chybu, v dôsledku ktorej sa kapitál základiny Jána Muslaya znížil z pôvodných 9 090 zlatých na 5 500 zlatých. Z tohto dôvodu sa z prostriedkov fundácie podporovalo o jedného študenta menej ako určovala fundačná listina. Na túto nezrovnalosť upozornila správa Ostrihomskej kapituly o vizitácii trnavských konviktov a seminárov z roku 1756 a navrhla zvážiť, či by Spoločnosť Ježišova nemala konviktu vzniknutú stratu vynahradiť.¹⁴⁴ Stanovisko Márie Terézie k tomuto bodu vizitačného protokolu nie je známe, ale stratený kapitál jezuiti fundácii nikdy nenahradili.

Tabuľka č. 1 – Fundácie Konviktu sv. Adalberta pre svetských študentov¹⁴⁵

Fundátor	Rok zal.	Kapitál	Počet Alumnistov ¹⁴⁶	Patronátne právo
P. Pázmány, ostrihom. arcib.	1619	20 000 zl.	10 chudob. študentov	rektor kolégia
Helena Amade	1657	2 500 zl.	2 urodzení študenti	rektor kolégia so súhlasom rodiny
P. Korompay, nitriansky biskup	1686 – 1690	5 000 zl.	3 študenti z rodiny	rektor kolégia so súhlasom rodiny
J. Muslay, radca Uh. komory	1695	5 500 zl.	4 študenti z rodiny	rektor kolégia
J. Ladislaides, nitriansky prepošt	1738	1 936 zl.	1 študent z rodiny	fundátor, po smrti jeho dediči
Fr. Orban ¹⁴⁷	1735	1 500 zl.	1 študent z rodiny	najstarší z rodiny Orban
Spolu:		36 436 zl.	21 študentov	

Celková chudoba južných oblastí Uhorska spôsobila, že tamojší cirkevní hodnostári nemali dostatok finančných prostriedkov na založenie vlastných kňazských seminárov a situáciu riešili založením fundácií, ktoré pripojili k už existujúcim seminárom, zväčša v Trnave. Na prelome 17. a 18. storočia trnavské kňazské semináre z priestorových dôvodov nemohli už uspokojiť všetky potreby obnovujúcej sa katolíckej cirkvi a časť fundácií pre klerikov sa pripojila aj ku Konviktu sv. Adalberta, hoci tento bol určený pre svetskú mládež. V tomto období sa však ešte nekládol dôraz na oddelenú výchovu kňazov a laikov a ich spolužitie nebolo výnimočné.

144 MOL, C 39, LAD. C, fasc. 8, fol. 250.

145 Stav fundácií konviktu z roku 1757. MOL, C 39, LAD. E, fasc. 5/IV.

146 Okrem fundácie P. Pázmánya boli všetky fundácie určené pre štipendistov urodzeného pôvodu.

147 Podrobnejšie údaje o fundátorovi som zatiaľ nezistila.

Tabuľka č. 2 – Fundácie Konviktu sv. Adalberta pre klerikov¹⁴⁸

Fundátor	Kapitál	Počet alumnistov	Príslušnosť alumnistov k diecéziam
J. Gubasoczy, nitriansky b.	2 000 zl.	1	Nitrianska diecéza
M. Gardaj, farár	4 550 zl.	2	Ostrihomská diecéza
L. Szörényi, b. v Sziemskej Mitrovici	2 000 zl.	1	diecéza Sziemska Mitrovica
P. Bornemisza, sedmohr. b.	4 600 zl.	2	Sedmohradská diecéza
Š. Koháry, generálny vikár Ostrihom. d.	24 000 zl.	11	Ostrihomská diecéza
A. Szilyi	3 000 zl.	3	Ostrihomská diecéza
F. Jani	26 000 zl.	10	neuvádza sa
Spolu:	66 150 zl.	30	

Konvikt a jeho fundácie spravovala Spoločnosť Ježišova nezávisle od svetských i cirkevných autorít až do 60. rokov 18. storočia. V tomto období začali Mária Terézia a Miestodržiteľská rada čoraz dôslednejšie kontrolovať využívanie finančných prostriedkov tejto inštitúcie a ovplyvňovať tunajší výchovno-vzdelávací proces. Paradoxne však prvý výrazný zásah do dovtedy autonómnej správy konviktu nenariadila Mária Terézia, ale ostrihomský arcibiskup František Barkóczy. Na základe jeho rozhodnutia boli fundácie konviktu určené na podporovanie klerikov pripojené ku Generálnemu semináru¹⁴⁹ a fundácia pre svetských študentov z Mariánskeho seminára sa pričlenila ku Konviktu sv. Adalberta. V dôsledku nariadenia Františka Barkóczyho sa Konvikt sv. Adalberta stal inštitúciou, ktorej poslaním sa stala výlučne výchova svetských študentov.

Rozhodnutie Márie Terézie o znížení úrokovej sadzby z požičaného kapitálu¹⁵⁰ výrazne znížilo príjmy konviktu a spôsobilo pokles počtu podporovaných študentov. V roku 1766 žilo v konvikte štyridsaťjeden alumnistov,¹⁵¹ v roku 1768 prikázala Mária Terézia znížiť ich počet na tridsaťštyri osôb.¹⁵² Toto nariadenie sa však v praxi nedodržiavalo, nakoľko v roku 1770 žilo v konvikte len tridsať štipendistov. V dôsledku poklesu príjmov mohli iba tri fundácie (fundácia Petra Korompaya, Jána Ladislaida a Jána Racsaya) podporovať taký počet študentov ako bol stanovený vo fundáčnej listine. Ostatné fundácie museli počet podporovaných študentov výrazne znížiť. Fundácia Františka Orbana nemala niekoľko rokov žiadneho štipendistu, lebo jej výnos nebol

148 Stav fundácií z roku 1757. MOL, C 39, LAD. E, fasc. 5/IV.

149 Pod pojmom generálny seminár v tomto prípade rozumieme Generálny seminár uhorských klerikov, ktorý bol založený v Trnave v roku 1648 na podnet ostrihomského arcibiskupa J. Lippaia.

150 Nariadenie Márie Terézie z 30.6.1766.

151 MOL, C 39, LAD. C. fasc. 97.

152 MOL, C 39, LAD. E, fasc. 5.

dostatočný ani na zaopatrzenie jedného študenta. Ročné výnosy sa využívali na navýšenie kapitálu fundácie.¹⁵³

Šľachtický konvikt v Trnave

Peter Pázmány v snahe sprístupniť štúdium na jezuitskom gymnáziu v Trnave širšiemu okruhu urodzených študentov založil v roku 1624 v meste ďalší konvikt, ktorý nazval *Convictus nobilium*. Novozaloženej inštitúcii daroval príjem ostrihomskeho arcibiskupa z kremnického piseta¹⁵⁴, čím jej zabezpečil pravidelný ročný príjem v hodnote 5 000 zlatých. Spravovanie konviku zveril jezuitom, patronátne právo si ponechal pre seba a pre svojich nástupcov v úrade. Konvikt bol určený pre šľachtických študentov z krajín Uhorskej koruny, ktorí dovŕšili 12 rokov. Počet štipendistov fundátor neurčil, z výnosov fundácie sa mal vždy podporovať maximálne možný počet študentov. Zlý prospech a nevhodné správanie boli dôvodom na prepustenie z konviku. Fundačná listina zavazovala štipendistov zbožne žiť, usilovne študovať a dodržiavať domáci a študijný poriadok. V prípade, že jezuiti by nemohli v Uhorsku pôsobiť, mali konvikt preniesť do Viedne a tam pokračovať vo svojej činnosti. Ak by mali jezuiti zakázané pôsobiť v celej monarchii, povinnosť spravovať fundáciu a vzdelávať uhorskú mládež mala dočasne prevziať Ostrihomska kapitula. Po návrate jezuitov do krajiny im mala byť správa fundácie opäť zverená.¹⁵⁵ Ferdinand II. schválil fundačnú listinu konviku 31. augusta 1624 a súčasne zvýšil príjem jeho zakladajúcej fundácie o 2 000 zlatých ročne. Peniaze mala konvikt vyplácať kremnická komora. Šľachtický konvikt v Trnave sa stal na dlhé desaťročia najprestížnejším vzdelávacím ústavom v Uhorsku. Hoci výsadné postavenie konviku narušil už vznik Tereziana a Löwenburskeho konviku vo Viedni v polovici 18. storočia, konvikt bol definitívne degradovaný na úroveň ostatných konviktov v krajine po premiestnení trnavskej univerzity do Budína a po vzniku kráľovskej akadémie v tomto meste.

V čase nástupu Márie Terézie na uhorský trón predstavoval Šľachtický konvikt v Trnave vďaka fundácií Ferdinanda II. jediný ústav tohto druhu, v ktorom mal uhorský panovník patronátne právo. Mária Terézia ho využila na reformu tejto inštitúcie a v praxi overený model neskôr aplikovala na ostatné konvikty v krajine. Reforma konviku zo strany štátu sa začala na prvý pohľad neobvyklým spôsobom. Mária Terézia 17. novembra 1755 vydala nariadenie, na základe ktorého mali alumnisti dostávať stravu v rovnakom množstve a kvalite ako konviktori a jezuiti.¹⁵⁶ Opatrenie sa v praxi nedodržiavalo, čo vyvolalo nespokojnosť a opakované sťažnosti alumnistov. Vzniknutú situáciu mal prešetriť radca Miestodržiteľskej rady Ladislav Barinay a dvaja kanonici Ostrihomskej kapituly. Vizitácia sa konala koncom roku 1757 a vizitátori sa zamerali predovšetkým na zisťovanie rozdielov, ktoré existovali v kvalite starostlivosti poskytovanej alumnistom

153 Podľa súpisu alumnistov konviku z roku 1775 (MOL, C 39, LAD. E, fasc. 15) nemala fundácia ešte žiadneho štipendistu. V roku 1784, teda v čase zrušenia konviku, bol z výnosov fundácie podporovaný jeden študent.

154 Ostrihomske arcibiskupi mali už od 12. storočia právo dozerať na razenie mincí a s týmto tzv. „ius piseti“ bola spojená aj finančná odmena tzv. pisetum. Toto právo upadlo časom do zabudnutia, o jeho obnovenie požiadal Ferdinand I. ostrihomske arcibiskup M. Oláh. Ferdinand I. dal požiadavku preskúmať a následne uznal jej oprávnenosť. Uhorský snem sa v roku 1553 uzniesol, že ostrihomske arcibiskup má „podľa starého zvyku“ právo dozerať na razenie mincí. In: Bucko, V.: Mikuláš Oláh a jeho doba 1493 – 1568. Bratislava 1940, s. 96.

155 MOL, C 39, Liber de fundationalibus convictuum comparate ad mentem fundatorum ex originalibus, fol. 41n.

156 MOL, C 39, LAD. E, fasc. 15.

Obr. č. 4 – Šľachtický konvikt v Trnave.
(Prevzaté z knihy Š. Ručka Trnava čili historicko-miestopisný nástin. Skalica 1868).

a konviktorom.¹⁵⁷ V čase vizitácie žilo v konvikte tridsaťosem alumnistov, trinásť z nich menoval panovník, dvadsaťtri ostrihomský arcibiskup a dvaja alumnisti boli z ostatných fundácií konviktu. V konvikte samotnom však z priestorových dôvodov žilo len tridsaťdva alumnistov, šesť štipendistov žilo v Mariánskom seminári. Namiesto jedného alumnistu žil v konvikte učiteľ nemčiny. Z vizitačného protokolu vyplýva, že v konvikte aj napriek nariadeniu Márie Terézie naďalej existovali stoly prvej a druhej kategórie. Pri takzvanom prvom stole sedeli jezuiti, konviktori a alumnisti z najurodzenejších rodín, ostatní alumnisti sedeli pri druhom stole. Pri prvom stole sa na obed i večeru podávalo šesť jedál, so šalátom sedem. Alumnisti dostávali len štyri jedlá, za piaty chod sa považoval šalát. Všetci dostávali k jedlu chlieb, víno a mali nárok aj na prídavok.

Počas vizitácie sa alumnisti opätovne sťažovali na nízku kvalitu jedla a vína, ako aj menší počet jedál, ktoré dostávali v porovnaní s konviktorami. Alumnisti tvrdili, že dostávajú nekvalitný chlieb, lacné víno, zapáchajúce a červivé mäso. Regent konviktu vypracoval na sťažnosti alumnistov rozsiahlu odpoveď, z ktorej jednoznačne vyplýva jeho názor, že alumnisti sú nevďační. Podľa jeho názoru bola poskytovaná strava často lepšia a pestrejšia ako jedlo, ktoré dostávali doma. Regent preto navrhol, aby štipendisti dostávali na obed aj na večeru len tri jedlá, tak ako to bolo zvykom v ostatných konviktoch. Svoju iniciatívu odôvodnil tvrdením, že sýta strava v nich podporuje vzpurnosť a samopašnosť. Regent odmietol aj tvrdenia alumnistov o pokazenom mäse a tvrdil, že klamú. On sám im to vraj viackrát dokázal, keď sa večer pri jeho stole s chuťou konzumovalo jedlo, ktoré štipendisti na obed odmietli kvôli údajnému zápachu. Rozdielny počet jedál pre alumnistov a konviktorov odôvodnil tvrdením, že dve rôzne tabule sú bežnou praxou vo všetkých konviktoch a seminároch v krajine. Tento rozdiel navyše považoval za spravodlivý, nakoľko mesačný rozpočet na stravu pre jedného alumnistu bol 8 zlatých a konviktori platili za stravu 12 zlatých mesačne. Rozdiely v strave poskytovanej alumnistom a konviktorom ostali zachované, bol to však posledný ústupok štátnej moci správcom konviktorov.

Zápisnica zo spomínanej vizitácie poskytuje aj ojedinele zachovaný pohľad regenta na život v konvikte a na jeho alumnistov. Podľa názoru regenta alumnisti nemajú spôsoby, ktoré sa očakávajú od osôb urodzeného pôvodu. Mnohí z nich sú nedisciplinovaní a nezaslúžia si podporu z fundácie, poškodzujú jej majetok, dobrú povesť a zaberajú miesto, ktoré by si zaslúžili iní. Regent sa domnieval, že sa nedodržiava vôľa fundátora, ktorý chcel podporovať chudobných študentov urodzeného pôvodu, s dobrým prospechom a správaním. Do konviktu sa však dostali aj študenti, ktorí neboli na podporu z fundácie odkázaní. Napriek tomu, že rodičia im stravu i ošatenie mohli zabezpečiť z vlastných prostriedkov, poslali ich do konviktu, aby sa zbavili povinnosti postarať sa o nich. Takíto študenti si však poskytnutú stravu a odev nevážili, viedli vzbury proti predstaveným a iniciovali sťažnosti na kvalitu poskytovanej stravy a ošatenia.

Reforma konviktu pokračovala zavedením povinnej výučby nemčiny v roku 1756 a neskôr aj ďalších predmetov. Dozor štátu nad touto inštitúciou sa upevnil v dôsledku nariadenia Márie Terézie, podľa ktorého musel regent konviktu zasielať Miestodržiteľskej rade polročné (a neskôr štvrtročné) hlásenia o prospechu a mravoch alumnistov. Tieto hlásenia nám umožňujú sledovať počet alumnistov a konviktorov v jednotlivých rokoch, informujú nás o ich sociálnej a vekovej štruktúre ako aj o predmetoch, ktoré sa v konvikte vyučovali. Kvalita tabuliek a ich výpovedná hodnota však mala klesajúcu ten-

157 Tamže.

denciu. Tabuľky štipendistov zo 70. rokov 18. storočia uvádzali už len mená alumnistov a údaje o tom, z prostriedkov ktorej fundácie sú podporovaní, ktorú triedu navštevujú a hodnotenie ich prospechu a správania.

V roku 1766¹⁵⁸ žilo v trnavskom šľachtickom konvikte štyridsaťdva alumnistov, zachovaná správa neobsahuje žiadne údaje o konviktoroch, hoci tam určite žili. Štipendisti pochádzali z rôznych častí Uhorska, s výnimkou troch študentov mali všetci urodzený pôvod a vek dvanásť až devätnásť rokov. V konvikte sa v tomto roku vyučovala nemčina, francúzština, maďarčina, krasopis, aritmetika, geografia, architektúra a šerm.¹⁵⁹ Vďaka tomu, že konvikt mal stabilný príjem z arcibiskupského piseta a z prostriedkov Uhorskej komory, zníženie úrokovej sadzby v roku 1766 sa ho dotklo len minimálne. V roku 1770 žilo v konvikte štyridsaťštyri štipendistov, žiadna z fundácií nemusela zastaviť prijímanie štipendistov z dôvodu nedostatočných výnosov. V uvedenom roku žilo v konvikte štyridsať konviktorov.¹⁶⁰

Mariánsky seminár v Trnave

Tretí trnavský konvikt založil v roku 1678 ostrihomský arcibiskup Juraj Szelepcsényi. Majetkovú podstatu fundácie tvorili nehnuteľnosti prepoštvstva v Bzovíku¹⁶¹, kapitál v hodnote 50 000 zlatých a dom v Trnave, ku ktorému patrila aj záhrada s rybníkom na predmestí. Výnosy z nehnuteľností v Bzovíku boli určené na zaopatrenie klerikov, úroky z kapitálu sa mali využívať na podporovanie svetskej mládeže v konvikte. Fundátor nestanovil presný počet podporovaných študentov, v konvikte mal žiť maximálne možný počet štipendistov podľa aktuálnych pomerov a rozhodnutia predstavených Spoločnosti Ježišovej. Štipendisti mali byť prijímaní do konviktu bez ohľadu na svoju stavovskú príslušnosť, museli však pochádzať z územia Uhorska. Fundátor si stanovil podmienku, že v konvikte bude vždy šesť študentov urodzeného pôvodu, ktorí by kvôli sociálnym pomerom svojej rodiny nemohli študovať. Predovšetkým to však mali byť synovia „heretických“ rodičov, ktorí konvertovali alebo boli pripravení konvertovať. Prijatí chlapi mali mať minimálne dvanásť rokov. Štipendisti so zlým prospechom mali byť z konviktu vylúčení, správca konviktu však mohol urobiť aj výnimku, najmä ak išlo o príbuzného samotného arcibiskupa. Patronátne právo rozdelil fundátor medzi ostrihomského arcibiskupa a rektora trnavského kolégia. Ostrihomský arcibiskup mal rozhodovať o prijatí študentov podporovaných z výnosov nehnuteľností v Bzovíku (teda adeptov kňazstva) a rektor kolégia mal vykonávať patronátne právo nad svetskými študentami. Seminár mal byť na počesť zakladateľa pomenovaný *Seminarium Mariano-Szelepcsényianum*.¹⁶²

Vývoj majetkových pomerov konviktu v nasledujúcich rokoch môžeme zrekonštruovať na základe súpisu hnuťel'ného a nehnuteľného majetku tejto inštitúcie z roku 1757.¹⁶³ Konvikt okrem nehnuteľností v Bzovíku vlastnil vinice vo Sv. Jure a Šenkvi-

158 Z roku 1766 sa zachovali najpodrobnejšie tabuľky o prospechu a správani alumnistov zo všetkých sledovaných konviktov.

159 Tabuľka o prospechu a správani štipendistov z novembra 1766. MOL, C 39, LAD. E, fasc. 15.

160 MOL, C 39, LAD. E, fasc. 15.

161 Nehnuteľnosti prepoštvstva boli v čase reformácie sekularizované, arcibiskup ich však na vlastné náklady odkúpil za sumu 10 000 zl. a daroval ich konviktu. In: MOL, C 39, Liber de fundationalibus convictuum comparate ad mentem fundatorum ex originalibus, fol. 56.

162 Tamže, fol. 55 – 64.

163 Súpis vypracoval regent konviktu a zasal ho konzistóriu Ostrihomskej kapituly 2.5.1757. MOL, C 39, E 5/IV.

ciach. Pôvodný kapitál fundácie bol naďalej uložený v Uhorskej komore, ktorá z neho od roku 1742 platila päťpercentný úrok. V roku 1738 získal konvikt fundáciu Jána Rácsaya v hodnote 1 500 zlatých, ktorá bola určená pre jedného štipendistu z rodiny fundátora.¹⁶⁴ Okrem toho mal konvikt ešte kapitál v hodnote 4 300 zlatých, ktorý bol uložený vo Viedenskej mestskej banke a sčasti u súkromných dlžníkov. Celkovo mal kapitál konviktu hodnotu 55 800 zlatých, výnosy z neho predstavovali 2 818 zlatých a ročný príjem konviktu činil 5 574 zlatých. V uvedenom roku žilo v konvikte dvadsaťjeden svetských študentov, dvadsať klerikov a personál konviktu – regent, dvaja prefekti a služobníctvo.

Samostatnú existenciu Mariánskeho seminára ukončil v roku 1761 ostrihomský arcibiskup František Barkóczy.

Transformácia trnavských konviktov v druhej polovici 18. storočia

Vymenovanie Františka Barkóczyho do funkcie ostrihomskeho arcibiskupa v roku 1761 ukončilo jednu etapu vo vývoji trnavských šľachtických konviktov. V tomto období spravovali jezuiti záležitosti zverených konviktov nezávisle od akejkoľvek svetskej a cirkevnej jurisdikcie v Uhorsku a za svoje rozhodnutia sa zodpovedali len rádovým predstaveným. Hoci Karol VI. a Mária Terézia vydali v predchádzajúcom období niekoľko dekrétov, ktoré sa týkali finančných a vzdelávacích záležitostí konviktov, ani jeden z týchto panovníkov neprikázal konať v rozpore s ustanoveniami fundáčnej listiny niektorého konviktu a žiadnym spôsobom nenarušil existenciu týchto inštitúcií. František Barkóczy krátko po svojom vymenovaní do funkcie nariadil, aby sa klerici z viedenského Pázmanea presťahovali do Generálneho seminára v Trnave¹⁶⁵. Budovu seminára predal záhrebskému biskupovi a záhradu, ktorá pôvodne patrila semináru, prenajal. Keďže priestorové možnosti trnavských seminárov boli obmedzené, arcibiskup prikázal, aby sa priečka medzi Mariánskym a Generálnym seminárom zrušila a vytvorila sa jedna veľká budova. Do novovytvoreného seminára sa nasťahovali klerici z Pázmanea, z Mariánskeho a Generálneho seminára. Arcibiskup rovnako prikázal, aby svetskí alumnisti z Mariánskeho seminára boli presťahovaní do Konviktu sv. Adalberta a klerici z tohto konviktu boli rozdelení do Seminára sv. Štefana a do Generálneho seminára.

Konanie F. Barkóczyho bolo logické a dalo sa racionálne zdôvodniť. P. Pázmány založil spomínaný seminár vo Viedni kvôli nestabilným politickým pomerom v krajine a dlhotrvajúcemu tureckému nebezpečenstvu. Po vytlačení Turkov z Uhorska a po stabilizovaní politických pomerov v podstate zanikli dôvody na to, aby seminár naďalej zostal vo Viedni. Navyše, podľa dekrétu Tridentského koncilu bol za výchovu diecézneho kňazského dorastu zodpovedný diecézny biskup, a preto je pomerne logické, že arcibiskup chcel mať inštitúciu, ktorá podliehala jeho jurisdikcii, bližšie k miestu svojho sídla. Oddelenie výchovy svetských a duchovných alumnistov zase zodpovedalo moderným vzdelávacím trendom. Napriek uvedeným skutočnostiam znamenalo rozhodnutie arcibiskupa bezprecedentné porušenie ustanovení fundáčnych listín, ktoré boli dovtedy považované za nedotknuteľné. F. Barkóczy pôsobil od roku 1762 ako inšpektor škôl v Uhorsku a patrilo teda k užšiemu okruhu spolupracovníkov Márie Terézie. Napriek tomu, že Mária Terézia sa v tomto období už jednoznačne deklarovala ako najvyššia patrónka vzdelávacích ústavov v krajine, F. Barkóczy spomínané nariadenia vydal bez

164 Kapitál tejto fundácie bol požičaný barónovi A. Pongráczovi, ktorý však v roku 1757 dlhoval konviktu úroky za predchádzajúce tri roky, celkovo 270 zlatých.

165 Pod pojmom Generálny seminár treba v tomto prípade chápať generálny seminár zriadený pre všetky uhorské diecézy v roku 1648.

jej súhlasu. Panovníčku o svojich zámeroch ani neinformoval a mlčanlivosťou zaviazal aj svojich podriadených.¹⁶⁶ Arcibiskup svojím konaním naznačil, že katolícke vzdelávacie ústavy naďalej považuje za oblasť, ktorá patrí do kompetencie katolíckych biskupov a odmietol zásahy do tejto oblasti zo strany panovníka. Jeho konanie je zároveň obratom od dovtedy maximálne ústretového postoja uhorských arcibiskupov voči jezuitom k postupnému obmedzovaniu ich vplyvu v rámci arcidiecézy.

F. Barkóczy zomrel 18. júna 1765 a už 1. júla 1765 zaslal uhorský kancelár František Esterházy Ostrihomskej kapitule list, v ktorom ju žiadal o informáciu, na aké účely sa použilo 47 tisíc zlatých, získaných za odpredaj budovy Pázmanea, a či kapitula s týmto predajom súhlasila.¹⁶⁷ Ostrihomská kapitula v odpovedi vyjadrila svoj nesúhlas s uvedenými zmenami. Za vhodné uznala oddeliť svetskú mládež od klerikov, odmietla však spájanie seminárov a zmenu odevu seminaristov. Odev štípendistov pokladala za symbol príslušnosti študenta ku konkrétnej fundácii a za zhmotnenie pamiatky fundátora. Na základe predložených argumentov požiadala kapitula Máriu Teréziu, aby nariadila návrat seminárov do pôvodného stavu.¹⁶⁸ Mária Terézia schválila návrat Pázmanea do Viedne,¹⁶⁹ ale kvôli ďalším nákladom odmietla opätovné rozdelenie Generálneho a Mariánskeho seminára ako i obnovenie pôvodného odevu seminaristov. Nariadenie Márie Terézie zo 6. novembra 1766 právoplatne rozhodlo o spojení oboch seminárov a ich fundácií do jednej inštitúcie.¹⁷⁰ Fundácie Konviktu sv. Adalberta, ktoré boli určené pre klerikov, sa stali súčasťou novovzniknutého seminára. Základiny J. Szelepcsényiho a J. Rácsaya, z výnosov ktorých boli podporovaní svetskí alumnisti Mariánskeho seminára, sa pripojili k majetku Konviktu sv. Adalberta.

Nová situácia pre trnavské konvikty nastala v roku 1777 po presťahovaní trnavskej univerzity do Budína a založení kráľovskej akadémie v tomto meste. Na základe rozhodnutia Márie Terézie zostali obidva konvikty v Trnave a poskytovali ubytovanie študentom kráľovskej akadémie. V Budíne okrem novozałożenej šľachtickej akadémie existoval aj šľachtický konvikt, ktorý založil J. Szechényi v roku 1687 a zabezpečil ho fundáciou v hodnote 30 tisíc zlatých. V roku 1778 schválila Mária Terézia a následne i ostrihomský arcibiskup Jozef Batthyány projekt zlúčenia šľachtického konviktu v Trnave s Konviktom sv. Adalberta a s fundáciou budínskeho konviktu. Podľa schváleného projektu malo v konvikte žiť osemdesiat študentov, ročné náklady na jedného študenta boli vyrátané na 135 zlatých (90 zl. strava, 45 zl. ošatenie). Chovanci mali dostávať štyri syty jedlá na raňajky a tri jedlá na večeru spolu s porciou vína. Personál konviktu malo tvoriť dvadsaťosem ľudí, spolu s regentom, viceregentom a troma prefektami tridsaťtri osôb.¹⁷¹ O tom, že Mária Terézia zostala aj naďalej naklonená tejto forme vzdelávania šľachtickej mládeže svedčí skutočnosť, že dekrétom z roku 1779 priznala konviktu ročnú podporu 1 200 zlatých zo študijného fondu na platy pre prefektov.¹⁷² Trnavský konvikt v tejto podobe existoval do roku 1784, kedy bol na základe rozhodnutia Jozefa II. zrušený.

166 Rimely, C.: *Historia Collegii Pazmaniani*. Viennae 1865, s. 160.

167 Tamže, s. 162-163.

168 MOL, C 39, LAD. C, fasc. 96.

169 Rimely, C.: *Historia Collegii Pazmaniani*, s. 164.

170 MOL, C 39, LAD. C, fasc. 96.

171 MOL, C 39, LAD. E, fasc. 71.

172 Dekrét z 12.9.1779. MOL, C 39, Liber de fundationalibus convictuum comparate ad mentem fundatorum ex originalibus, fol. 65.

Konvikt v Košiciach

Prvou fundátorkou košického konviktu bola Zuzana Balassová, ktorá vo fundačnej listine spísanej v roku 1647 určila na jeho založenie sumu 22 000 zlatých. Peniaze požičala kolégiu Spoločnosti Ježišovej vo Viedni s podmienkou, že budú uložené na úroky alebo sa použijú na nákup nehnuteľností. Výnosy fundácie sa mali využívať na zaopatrenie študujúcej mládeže šľachtického pôvodu, študenti mohli v konvikte zostať až do skončenia rétoriky. Správu konviktu zverila jezuitom, vrchný dozor nad konviktom mal vykonávať ostrihorský arcibiskup. Pravdepodobne v dôsledku stavovských povstaní z prvej polovice 17. storočia sa do fundačnej listiny dostala klauzula, na základe ktorej sa mali štipendisti v druhom roku svojho pobytu v konvikte písomne zaviazovať, že ak z akéhokoľvek dôvodu pozdvihnú v budúcnosti zbraň proti panovníkovi, nebudú žiadať a ani neprijmú od neho amnestiu a za svoj zločin prijmú spravodlivý trest. Fundátorka sa vysporiadala aj s možnosťou, že niektorý z jej dedičov napadne právoplatnosť fundačnej listiny a bude ju chcieť pozmeniť. Dedič v takomto prípade mal prísť o svoj podiel z dedičstva a tento sa mal použiť pre potreby konviktu. Fundátorka testamentárne odkázala konviktu v roku 1650 ďalších 30 000 zlatých, celá jej fundácia mala hodnotu 52 000 zlatých.¹⁷³

Konvikt mal pôvodne vzniknúť v Užhorode, jeden z bodov fundačnej listiny však pripúšťal, aby bol prenesený do iného mesta, ak by v Užhorode nemohol pôsobiť. Konvikt sa kvôli odporu Spoločnosti Ježišovej nepodarilo založiť, preto ostrihorský arcibiskup Juraj Lippai v roku 1650 so súhlasom jezuitov rozhodol o prenesení fundácie do Košíc. V listine, ktorou arcibiskup potvrdil toto rozhodnutie, sa súčasne vzdal práva konvikt vizitovať a zasahovať do jeho správy, a to i v mene svojich nasledovníkov v úrade, eger-ských biskupov i Egerskej kapituly. Kapitál fundácie sa znížil o 2 000 zlatých, ktoré arcibiskup použil na zakúpenie domu pre potreby konviktu.¹⁷⁴

V roku 1714 získal konvikt vďaka závetu Alexandra Keczera ďalšiu fundáciu. Fundátor odkázal ústavu majetok Bracovce spolu so všetkými právami i príslušenstvom a štyri vinice - celá základina mala hodnotu 10 000 zlatých. Z výnosov základiny sa malo podporovať šesť študentov z rodiny zakladateľa alebo jeho manželky. Ak by spomínané rodiny nemali vhodných kandidátov, prijatý mohol byť hociktorý urodzený mládenec. Fundácia bola určená pre katolíkov alebo konvertitov urodzeného pôvodu. V roku 1715 rodina fundátora pridala k testamentu dodatok, na základe ktorého bol nehnuteľný majetok fundácie predaný Karolovi Aisdorferovi a Pavlovi Karolyimu. Obaja kupujúci mali za získané nehnuteľnosti zaplatiť 5 000 zlatých. Peniaze nemuseli vyplatiť okamžite, z nadobúdajúcej ceny však museli platiť šesťpercentný ročný úrok.¹⁷⁵ K. Aisdorfer i P. Karolyi platili úroky veľmi nepravidelne a do roku 1732 ich dlh voči fundácii narástol na 2 983 zlatých 33 grajciarov. V roku 1734 rodina K. Aisdorfera vrátila fundácii 2 000 zlatých, zo zvyšku svojho dlhu sa zaviazala pravidelne platiť šesťpercentný úrok.

Vtedajší egerský biskup Gabriel Erdódy na základe svojej vizitácie v konvikte uznal, že budova potrebuje opravu a schválil investíciu do jej obnovy v hodnote 30 tisíc zlatých. Peniaze poskytla fundácia Z. Balassovej zo svojich úspor, kapitál fundácie sa teda nezmenšil. Potrebné finančné prostriedky sa ušetrili tak, že v konvikte niekoľko rokov nežili alumnisti tejto fundácie. Egerský biskup preto rozhodol, že na rekonštrukciu musí

173 MOL, C 39, Liber de fundationalibus convictuum comparate ad mentem fundatorum ex originalibus, fol. 145 – 151.

174 Tamže, fol. 151.

175 Tamže, fol. 154.

aspoň čiastočne prispieť aj fondácia A. Keczera. Kvôli nedostatku úspor sa však muselo siahnuť na jej kapitál, ktorý sa touto operáciou znížil na 8 000 zlatých. Rodina fundátora proti takémuto postupu protestovala, G. Erdődy však svoje rozhodnutie nezmenil. Vzhľadom na to, že druhý dlžník P. Karolyi do roku 1754 nezaplatil z požičaného kapitálu úroky ani istinu, situáciu sa rozhodla riešiť rodina fundátora. Rodina Karolyiovcov so správcom konviktu uzavrela dohodu, že konviktu vyplatí sumu 3 000 zlatých v hotovosti a dlžníkovi sa odpustí časť pôžičky i celý dlh, ktorý vznikol dlhodobým neplatením úrokov. Získaný kapitál regent konviktu požičal Šarišskej stolici na šesťpercentný úrok, ktorý stolica ako jediný dlžník tejto fondácie pravidelne platila.¹⁷⁶

Ďalšiu fondáciu pre košický konvikt založil kanonik Spišskej kapituly Pavol Nebest. Fondáciu tvorila vinica v hodnote 1000 zlatých, výnos z nej bol určený pre jedného alumnistu z rodiny. Ani z tejto fondácie však konvikt nemal veľký prospech. Vinicu prevzal jeho brat Juraj Nebest, ktorý dal konviktu ako protihodnotu 500 zlatých a zo zvyšnej sumy mal platiť úroky. Kapitál 500 zlatých sa uložil na šesťpercentný úrok. J. Nebest si svoje záväzky neplnil a jeho dlh voči fondácii rýchlo rástol. Jeho dedičia vzniknutý dlh uznali a ako protihodnotu nezaplatených úrokov i istiny darovali konviktu dve vinice. Obe však boli vo veľmi zlom stave a vyžiadali si investície vo výške 650 zlatých. Správca fondácie preto rozhodol, že kým sa konviktu nevrátia investované peniaze, nebude z fondácie podporovaný žiadny alumnista.¹⁷⁷

Prvá podrobnejšia správa o košickom konvikte pochádza z roku 1755 a vypracoval ju regent konviktu Mikuláš Pettko pre Miestodržiteľskú radu. Správa popisuje predovšetkým majetkové pomery konviktu a problémy so spravovaním jednotlivých fondácií, ale čiastočne zachytáva aj vnútorný život inštitúcie. V roku 1754 žilo v konvikte dvadsaťosem alumnistov z balassovskej fondácie, podľa správy žili v núdzi a sťažených podmienkach. Budova už bola stará a príliš malá pre taký veľký počet osôb, situáciu zhoršovala aj neustále rastúca cena obilia. Z keczerovskej fondácie žili v konvikte dvaja alumnisti. Fondácia mala v tomto období príjem len 180 zlatých a na zaopatrenie jedného študenta podľa fundáčnej listiny bolo potrebných 100 zlatých ročne, fondácii teda každoročne vznikal dlh 20 zlatých. Z fondácie P. Nebesta nebol podporovaný žiadny študent. Konvikt mal početný personál, ktorý tvoril regent konviktu, dvaja prefekti a ostatné služobníctvo, celkovo osemnásť osôb.¹⁷⁸

V roku 1773, po zrušení Spoločnosti Ježišovej, dostal konvikt nového správcu a súčasne prešiel pod jurisdikciu egerského biskupa. V nasledujúcom roku zaslal nový správca konviktu panovníčke obsiahly list, v ktorom ju informoval o majetkových pomeroch inštitúcie. Poukazoval predovšetkým na skutočnosť, že počet alumnistov keczerovskej fondácie je neprímeraný jej finančným možnostiam. Fondácia mala v roku 1774 spolu šesť alumnistov, dvaja z nich pochádzali z rodiny Pécsi a štyria z rodiny Keczer. Podľa znenia fundáčnej listiny mali sedieť pri druhom stole. Alumnisti však jedávali pri prvom stole, chlapci z každej rodiny mali svojho sluhu a Keczerovci navyše aj prefekta. K výnosu fondácie, ktorý v tomto roku predstavoval 310 zlatých ročne, doplácali 560 zlatých. Rozdiel medzi príjmami a výdavkami však predstavoval 140 zlatých v neprospech fondácie a správca sa domnieval, že táto suma by sa nemala uhrádzať z výnosov balassovskej fondácie.¹⁷⁹ Celú situáciu vyriešil mandát Márie Terézie z 10. júla 1774,

176 MOL, C 39, LAD. B, fasc. 29.

177 Tamže.

178 Tamže.

179 Mol, C 39, LAD. B, fasc. 29.

v ktorom nariadila znížiť počet alumnistov fundácie Z. Balassovej na štrnásť a oproti roku 1755 značne zredukovať počet personálu. Keczerovská fundácia mala mať len toľko štipendistov, koľko dokáže dostatočne zabezpečiť. V budúcnosti sa nesmeli používať peniaze balassovskej fundácie na vyrovnávanie dlhov fundácie A. Keczera. Do fundácie P. Nebesta mal byť prijatý štipendista až vtedy, keď bude dostatok prostriedkov na jeho zabezpečenie.¹⁸⁰

V roku 1775 žilo v konvikte devätnásť alumnistov a šesť konviktorov. Z fundácie Z. Balassovej bolo podporovaných štrnásť alumnistov, z keczerovskej fundácie štyria alumnisti a prvého alumnistu mala aj fundácia P. Nebesta. Vekové rozpätie bolo veľké – od študentov deklinistov až po filozofov v druhom ročníku. Vedľa seba teda žili študenti gymnázia i filozofickej fakulty košickej univerzity.¹⁸¹

Konvikt v Trenčíne a Levoči

Významnú finančnú čiastku daroval na založenie šľachtických konviktov aj ostrihomský arcibiskup Juraj Szechényi. V roku 1684 založil konvikt v Győri a daroval mu fundáciu v hodnote 33 000 zlatých, o tri roky neskôr založil konvikt v Budíne s fundáciou v hodnote 30 000 zlatých. Oba konvikty boli určené pre študentov z celej krajiny, prednosť mala mať schudobnelá šľachta a konvertiti. V roku 1697 poskytol 80 000 zlatých na zloženie šľachtického konviktu v Trenčíne a Levoči. Zakladateľ konviktov vo fundačnej listine výstižne charakterizoval svoje ciele i poslanie novovzniknutých inštitúcií. Šľachtické konvikty a kňazské semináre považoval za inštitúcie, ktoré môžu najviac prispieť k rozvoju a posilneniu katolíckej viery v krajine. Prijatí mali byť študenti urodzeného pôvodu alebo synovia vážených mešťanov, najmä konvertiti alebo chlapci, ktorých odvrhli (opustili) „heretickí“ rodičia. Prednostne sa mali prijať študenti, ktorí ovládali dva–tri jazyky, predovšetkým nemčinu, aby štipendisti mohli v budúcnosti pôsobiť v duchovnej správe na Spiši, ak sa budú cítiť k tomu povolaniu. Z fundačnej listiny vyplýva, že arcibiskup Szechényi zakladal oba konvikty ako nástroj rekatolizácie urodzenej a meštianskej uhorskej mládeže a alumnisti mali v budúcnosti prispieť k rekatolizácii tej časti Uhorska, v ktorej aj napriek pokračujúcej katolíckej obnove a protireformácii naďalej sídlila početná evanjelická komunita. Napriek tomu, že snaha prispieť k rekatolizácii krajiny bola v konaní fundátora dominantná, konvikty nestratili ani svoje charitatívne poslanie a stali sa aj nástrojom na zaistenie spásy ich zakladateľa¹⁸².

Správu konviktu zveril fundátor jezuitom. Hoci šopronský snem schválil jezuitom v Uhorsku domovské právo, vo fundačnej listine nechýbala klauzula, ktorá bežným spôsobom upravovala využívanie fundácie v prípade, že jezuitom bude zakázané pôsobenie v Uhorsku. Hodnota celej fundácie bola 80 000 zlatých, výnosy z nej sa mali deliť na polovicu medzi obidva konvikty. Kapitál bol uložený v Uhorskej komore, ktorá v rokoch 1694–1750 platila z neho šesťpercentný úrok, v rokoch 1751–1766 päťpercentný úrok a v nasledujúcom období už len štvorpercentný ročný úrok. S úrokovou sadzbou postupne klesali aj výnosy fundácie.

Vnútorne pomery trenčianskeho konviktu môžeme podrobnejšie popísať na základe vizitačného protokolu nitrianskeho biskupa Jána Gusztinyiho z roku 1766. V uvedenom

¹⁸⁰ Tamže.

¹⁸¹ Tamže.

¹⁸² V záverečnom ustanovení fundačnej listiny arcibiskup prikázal, aby sa alumnisti oboch konviktov každý deň modlili za jeho dušu a raz ročne odslúžili zádušnú omšu, počas ktorej všetci študenti pristúpia k sv. prijímaniu. MOL, C 39, LAD. C, fasc. 7.

Transumptum Fundationis Privilegii Cathedralis

Nos GEORGIVS SZÉCHÉNYI.
 Misericordie Divinae Ecclesia Metropolitana
 Strigoniensis Archi-Episcopus, Long. & Comitatus
 Eiusdem Supremus ac Perpetuus Comes, Primus
 Regni Hungariae, Legatus Natus, Summus Secreta-
 rius, Cancellarius, Sacrae Caesareae, Regiaeque Ma-
 iestatis Consiliarius. &c. &c.

Memoria Commendamus Tenore Praesentium signifi-
 cas, quibus expedit Universis, & vobiscum ad instaurandam, et
 in suo vigore conservandam Catholicam Discipulam nihil aque uti-
 lius ac fructuosius existimaverimus, quam Communionem & Consi-
 lium eruditionis, & Iustitiam in seculo probam, — velum educam,
 non. Manifeste enim constat, quod qui in sacra aetate Doctrina
 sancte semine in animo instigant, tandemque animam suam
 tantum ornamentis studiosi cum Doctrina excolere incipiunt, et
 ea postea rebusque altioribus iustis rationibus hinc facile se in boni
 virtutum opum summa, ac bene formatam Discipulam verum boni generis
 animi hinc dirrigunt.

Nos atente quoque te, quod in agnito hoc Ungarico Regno huc
 usque impure praesentur, ad gratiam reversionem Catholicam Instauranda
 matrem ecclesiae, ac generi in seminare valde necessarium ac, omnino
 Cultus Divini, ac Religionis Catholicae propaganda causa, & debitis
 legibus Sacrae Siccae id suo dote merito videatur exigere.

Exemplum Praedecessorum vestrorum Felicitate quendam Recordari,
 nos Archi-Episcoporum Strigoniensium imitari hinc Conventus in libe-
 ris, Regibus finitibus Scedimicis & Leondaricis, Domibusque
 specialiter ad id per Nos coeundis, Erigimus ac Fundamus.
 Praesentis vestrorum Fundationem ex summo Capite Originis nobis,
 in gloriosum Regem, existendum in bonis Amantibus, ab eis non
 raro suo Matre Sacratissima anno proximo elapsi iuxta Con-
 ventus Licentiam Praesentium superinde emanarum coegimus, ac
 Intercessit, seu Beneficentibus Quibus, annuam Ungi Praesentium pro
 vicium equales applicandis & reparandis existimus, ac hinc
 reddidimus Patri Thoma Fonzalez Societatis S.C.V. Praesentium
 Generat pro via in Nos & Hungariae Regnum effectus, ac per
 illam

roku žilo v konvikte dvadsaťtri študentov urodzeného pôvodu, v konvikte neboli žiadni konviktori. Správca konviktu vo svojej správe zdôraznil, že osobitná pozornosť sa venuje konvertitom a sirotám, ich presný počet neuviedol. V konvikte sa vyučovala nemčina, maďarčina, aritmetika a geometria. Absolvovanie týchto predmetov nebolo povinné, štúdiu všetkých uvedených predmetov sa venovalo len štrnásť štipendistov.¹⁸³

Pomery šľachtického konviktu v Levoči môžeme zrekonštruovať na základe správy regenta Samuela Matza SJ, ktorú zaslal Miestodržiteľskej rade 30. júla 1766.¹⁸⁴ V správe sa uvádza, že konvikt má solídnu murovanú budovu, ktorá je však pomerne vzdialená od gymnázia a najmä v zime je ťažko dostupná. Okrem toho vlastnil aj záhradu pri dome a na predmestí, z týchto však neboli žiadne výnosy. Kvôli neúrodnej pôde sa využívali len na rekreáciu alumnistov. Levočský konvikt dostával rovnako ako ústav v Trenčíne šesťpercentné výnosy zo svojho kapitálu, ktoré mu štvrťročne vyplácal miestny tridsiatkový úrad. Prvotný kapitál konviktu sa postupne navýšil o úspory v hodnote 5 000 zlatých, autor správy neuviedol, kde a za akých podmienok boli uložené. Z výnosov fundácie bolo podporovaných dvadsaťšesť alumnistov, tento počet nebol fixný a menil sa podľa aktuálnych pomerov. Časť alumnistov tvorili konvertiti, presný počet v správe nebol uvedený. O prijatí študentov rozhodoval spišský prepošť. Z prostriedkov konviktu sa denne poskytovalo jedno varené jedlo a chlieb desiatim chudobným študentom, ktorí neboli jeho chovancami. V nasledujúcom roku žilo v konvikte už len dvadsať alumnistov a žiadni konviktori. Zmena oproti predchádzajúcemu roku nastala v osobe vykonávateľa patronátneho práva. Alumnistov, ktorí nastúpili do konviktu v školskom roku 1766/1767 už neprijal spišský prepošť, ale o ich prijatí rozhodla Mária Terézia. Všetci študenti sa v konvikte venovali latinčine a podľa kráľovského mandátu aj nemčine, maďarčine a aritmetike.¹⁸⁵ Zmena úrokovej sadzby v roku 1766 negatívne ovplyvnila príjmy oboch konviktov, nakoľko výnosy z kapitálu ich fundácií poklesli z pôvodných šesť percent na štyri percentá ročne.

Konvikt v Nitre

Nitriansky konvikt bol prvým konviktom v Uhorsku, ktorý spravovali piaristi.¹⁸⁶ Jeho zakladateľ, nitriansky biskup Ladislav Mattyassovszky podporil v roku 1702 vznik piaristického kolégia a gymnázia vo svojom sídelnom meste a roku 1705 založil pre študentov gymnázia šľachtický konvikt. Pre potreby konviktu zaobstaral vhodnú budovu a finančne ho zabezpečil fundáciou v hodnote 25 200 zlatých. Štipendijné miesta boli určené pre šľachtickú mládež z Liptovskej, Trenčianskej, Turčianskej, Oravskej a Spišskej stolice. Prijatí mohli byť aj nekatolíci, od ktorých sa však očakávalo, že časom konvertujú na katolícku vieru. Študenti mohli ostať v konvikte až do skončenia rétoriky, zlý prospech sa považoval za dostatočný dôvod na vylúčenie. Vylúčení mali byť aj študenti–nekatolíci, u ktorých bol malý predpoklad, že budú konvertovať.¹⁸⁷ Prvé roky exist-

183 Tamže.

184 Tamže.

185 Správa o prospechu a mravoch alumnistov z 23. 4. 1767. MOL, C 39, LAD. E, fasc. 15.

186 V literatúre sa spomína konvikt, ktorý mal existovať vo Sv. Jure v čase vzniku miestneho piaristického kolégia (1685). In: Pamätnica 305. výročia založenia piaristického gymnázia vo Svätom Jure. Zost. J. Janek. Sv. Jur 1992, s. 13. Konvikt zrejme pôsobil len veľmi krátko, v 18. storočí existovala pri gymnáziu len fundácia, z jej ročného výnosu 200 zl. podporovali chlapcov, ktorí spievali v kostole. In: M. J. Kovachich: Merkur von Ungarn, s. 350.

187 MOL, C 39, Liber de fundationalibus convictuum comparate ad mentem fundatorum ex originalibus, fol. 243.

tencie konviktu výrazne poznačili nepokoje v krajine spojené s povstaním Františka II. Rákócziho. Fundácia zaznamenala pomerne veľké výpadky vo svojich príjmoch a dlhy z nezaplatených úrokov dosiahli niekoľko tisíc zlatých. Táto nepriaznivá situácia mala v konečnom dôsledku na majetkové pomery konviktu priaznivý dopad. Po upokojení pomerov boli konviktu vrátené dlhy v hodnote 5 600 zlatých, ktoré vznikli neplatením úrokov zo strany dlžníkov. Z tejto sumy sa 1 500 zlatých investovalo do opravy budovy a zvyšok, teda 4 100 zlatých sa priložilo k prvotnému kapitálu fundácie.¹⁸⁸

V priebehu rokov 1720 - 1764 získal konvikt ešte ďalších päť fundácií, najväčšia z nich bola fundácia Ernesta Harracha v hodnote 12 000 zlatých. Základina vznikla v roku 1756 a z jej výnosov sa mali podporovať štyria alumnisti. Štipendium mohli získať urodzení mláďenci vo veku 7 - 14 rokov, v konvikte mohli zostať až do ukončenia rétoriky. Z fundáčnej listiny vyplýva, že fundátor si uvedomoval, že študenti v konvikte nepotrebujú len stravu a odev, ale i teplo, svetlo, školské pomôcky, lekársku starostlivosť a ďalšie veci nevyhnutné pre život. Z toho sa odvíjala i suma, ktorá mala zabezpečiť ročný pobyt študenta v konvikte. Fundátor uložil kapitál vo Viedenskej mestskej banke, pri päťpercentnej úrokovej sadzbe predstavoval ročný výnos 600 zlatých. Sumu 60 zlatých z ročného výnosu nariadil každoročne použiť na navyšovanie kapitálu, ročný príspevok na jedného študenta stanovil na 110 zlatých. Fundátor sa o svojich štipendistov postaral pomerne veľkoryso, vyššia finančná čiastka bola určená len na zaopatrovanie študentov v Šľachtickom konvikte v Trnave.¹⁸⁹

Čas vzniku fundácie a zrejme i povahové vlastnosti fundátora sa výrazne prejavili v znení fundáčnej listiny. Na rozdiel od arcibiskupov-zakladateľov zo 17. storočia, ktorí spravovanie svojich konviktov úplne zverili jezuitom, E. Harrach si vyhradil právo zasahovať do spravovania fundácie a toto právo rezervoval aj pre svojich dedičov. Správca konviktu bol fundáčnou listinou zaviazaný ponechať kapitál fundácie vo Viedenskej mestskej banke a fundátor určil aj osobu, ktorá bola poverená vyberaním úrokov z banky a ich odovzdaním regentovi. Fundačná listina obsahovala podrobný rozpis toho, čo musí konvikt štipendistom poskytnúť. Klauzula o povinnom navyšovaní kapitálu fundácie mala zabezpečiť stály počet štipendistov bez ohľadu na rast životných nákladov. Podľa vtedajšej praxe ostalo patronátne právo rodine fundátora. Ako neobvyklá sa javí požiadavka fundátora, aby regent konviktu zasielal jeho rodine ročné správy o prospechu a správaní štipendistov. V tomto kontexte treba spomenúť mandát Márie Terézie z roku 1756 (rok založenia fundácie), v ktorom nariadila správcom konviktov, aby zasielali Miestodržiteľskej rade hlásenia o prospechu a mravoch alumnistov.

188 MOL, C 39, LAD. C, fasc. 97.

189 Tamže.

Tabuľka č. 3 – Fundácie šľachtického konviktu v Nitre:

Fundátor	Rok zal.	Kapitál	Počet alumnistov	Patronátne právo
L. Mattyassovszky, nitriansky biskup	1705	25 200 zl.	17 štipendistov urodz. pôvodu	nitriansky biskup
J. Ordody	1720	1 000 zl.	1 štipendista z rodiny	rodina
J. Racsay, ¹⁹⁰ nitriansky kanonik	1728	1 500 zl.	1 štipendista z rodiny	lektor Nitrianskej kapituly
E. Harrach	1756	12 000 zl.	4 štipendisti urodz. pôvodu	rodina
J. Birovszky, nitriansky kanonik	1761	1 000 zl.	1 štipendista z rodiny	rodina
M. Kostyan	1764	1 000 zl.	1 štipendista z rodiny	rodina
Spolu:		41 700 zl.	25 štipendistov	

Ucelenejší obraz o živote v konvikte a o jeho hmotných pomeroch si môžeme urobiť na základe protokolu z vizitácie, ktorú v konvikte vykonal nitriansky biskup Ján Gusztinyi na príkaz Márie Terézie v roku 1766. V tomto roku žilo v konvikte dvadsaťpäť alumnistov, sedemnásti štipendisti mali štipendium z Mattyassovszkého fundácie, štyria štipendisti boli z Harrachovej fundácie, ostatné fundácie mali po jednom chovancovi. V konvikte nemali platiacich študentov. Alumnisti pochádzali zo susedných stolíc (Liptov, Trenčín, Nitra, Turiec) a všetci mali urodzený pôvod. Štipendisti sa povinne venovali aritmetike a krasopisu, jedenásť chovancov sa učilo maďarčinu a 14 chovancov nemčinu. Alumnisti sa mohli zhovárať iba po maďarsky, iný jazyk bol povolený len novoprijatým chovancom na prechodné obdobie. Spolu so študentmi žil v konvikte regent, viceregent a prefekt. Študenti si mohli platiť aj vlastného prefekta, v uvedenom roku mali vlastného prefekta dvaja alumnisti.¹⁹¹ V čase vizitácie konvikt vlastnil kapitál v hodnote 42 180 zlatých, budovu, v ktorej sídlil a niekoľko ďalších nehnuteľností (záhrada, polia, vinice). Menšia časť kapitálu (7500 zlatých) bola požičaná na päťpercentný úrok súkromným osobám. Zvyšok sa požičal dvom panstvám a Viedenskej mestskej banke na päťpercentný úrok. Ročný príjem fundácie predstavoval 2 350 zlatých, výnosy z nehnuteľností v tom nie sú započítané. Podľa údajov vo vizitačnom protokole sa produkty z týchto nehnuteľností využívali pre potreby konviktu.¹⁹²

Konvikt v Rožňave

Zakladateľom rožňavského konviktu nebol vysoký cirkevný hodnostár ani člen vyššej uhorskej šľachty. Pri jeho vzniku stál v roku 1753 Matej Baranyay, farár z Polomy. Za správcu konviktu a držiteľa patronátneho práva určil *Arcibratstvo sv. Štefana*, ktoré pôsobilo na pôde Bratislavskej kapituly. V pozadí vzniku konviktu s veľkou pravdepodobnosťou stál Pavol Balassa, gemerský župan, radca Miestodržiteľskej rady a súčasne

190 J. Racsay zanechal konviktu okrem kapitálu 1500 zlatých aj svoj dom v Nitre, dve lúky a vinicu.

191 MOL, C 39, LAD. C, fasc. 97.

192 Tamže.

zakladateľ spomínaného arcibratstva. Fundátor daroval konviktu fundáciu v hodnote 5 000 zlatých a požiadal rožňavských jezuitov, aby alumnisti mohli žiť v budove rožňavského jezuitského kolégia, pokiaľ konvikt nebude mať vlastnú budovu. M. Baranyay v snahe zabezpečiť trvalý nárast majetku konviktu, nariadil vo fundačnej listine, aby sa tretina výnosov využívala na navyšovanie kapitálu fundácie.¹⁹³ Podobným spôsobom navyšovalo svoj kapitál aj spomínané Arcibratstvo sv. Štefana.¹⁹⁴

Konvikt mal slúžiť študentom rožňavského jezuitského gymnázia. Prednosť mali mať študenti-konvertiti šľachtického pôvodu, šľachtici z nábožensky zmiešaných rodín alebo katolíci z chudobných pomerov. Do konviktu mohli byť prijatí aj nešľachtici, ktorých rodičia konvertovali na katolícku vieru, alebo nešľachtici katolíckeho pôvodu, ktorí pochádzali z oblastí s dlhodobým nedostatkom katolíckych kňazov. Alumnisti mali dostávať z prostriedkov fundácie stravu i odev.¹⁹⁵ Vďaka spomínanej klauzule fundačnej listiny o povinnom navyšovaní kapitálu vzrástol majetok konviktu do roku 1784 na 8 972 zl. Konvikt mal v tomto období už vlastnú budovu s bližšie nešpecifikovanými nehnuteľnosťami. Žilo v ňom sedem študentov, regent a služobníctvo. Regentom konviktu bol administrátor rožňavskej farnosti Michal Makay, ktorého do tejto funkcie vymenoval ešte provinciál jezuitov.¹⁹⁶

Konvikt v Sabinove

Konvikt spolu s piaristickým kolégiom založil v roku 1741 Štefan Dessewffy. Pôvodná fundácia konviktu mala hodnotu 4 000 zlatých a z jej výnosov mali byť podporovaní štyria študenti z rodiny fundátora. V roku 1784 vlastnil konvikt kapitál v hodnote 6 500 zlatých a žilo v ňom šesť študentov.¹⁹⁷

Každodenný život v konviktoch¹⁹⁸

Vnútrotný život v konviktoch sa riadil domácimi pravidlami, ktoré boli pre chovancov záväzné a ich porušenie sa rôznym spôsobom sankcionovalo. Najprísnejším trestom bolo vylúčenie, ale k tomuto opatreniu sa pristupovalo len zriedkavo. Prvé odseky domáceho poriadku zvyčajne obsahovali ustanovenia o povinnosti štípendistov modliť sa za svojich dobrodincov, patrónov a rodičov. Od štípendistu sa očakávalo slušné správanie a usilovné plnenie domácich a školských povinností. Chovanci museli pravidelne pristupovať ku sv. spovedi a prijímaniu ako aj denne rozjímať nad svojimi skutkami.

Život chovancov bol ohraničený presne vymedzeným denným režimom. V pracovné dni vstávali už o piatej, po osobnej hygiene nasledovala ranná modlitba a spoločná

193 MOL, C 39, Liber de fundationalibus convictuum comparate ad mentem fundatorum ex originalibus, fol. 199.

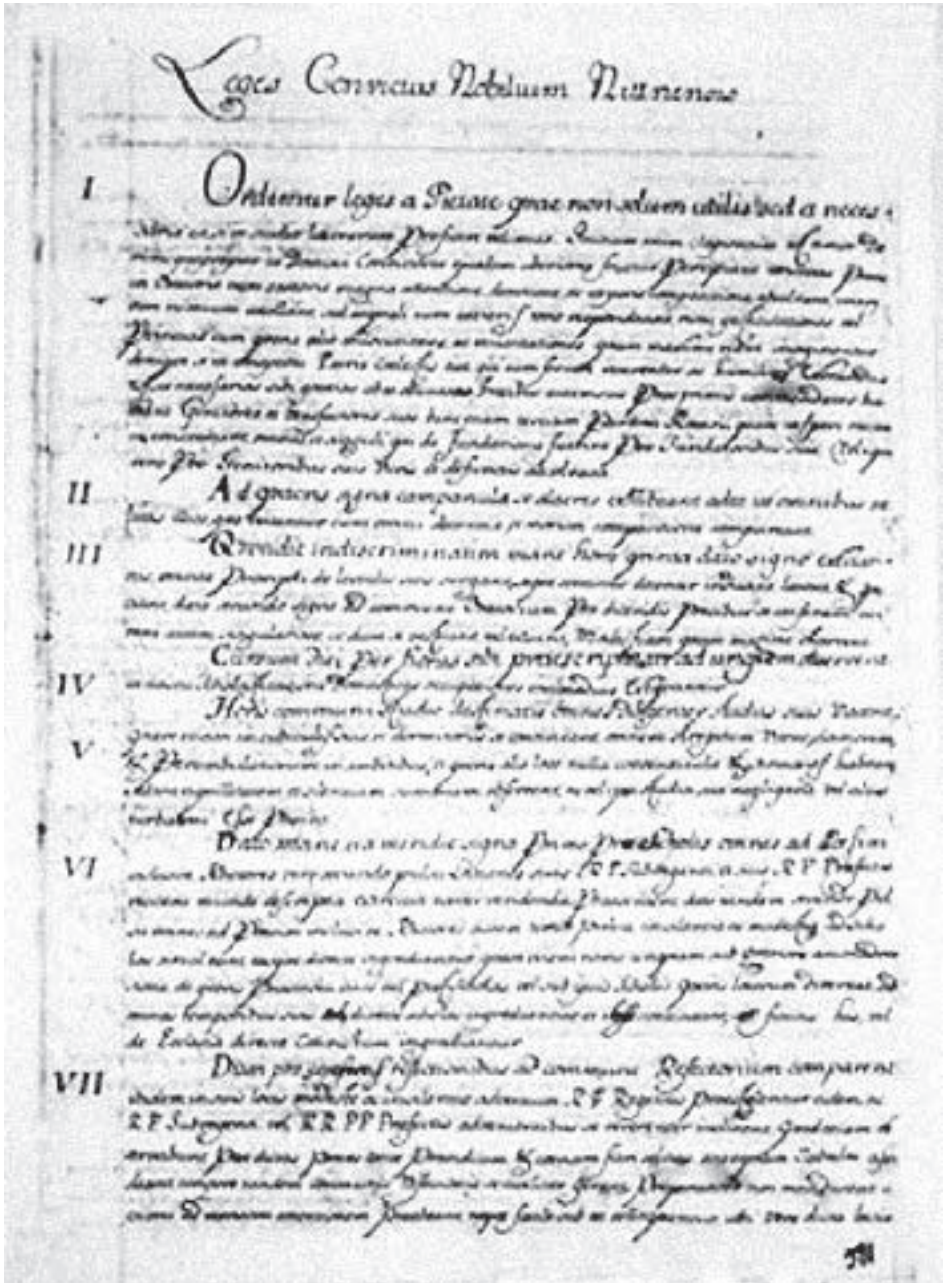
194 Kušnieráková, I.: Arcibratstvo sv. Štefana v Bratislave a jeho činnosť. In: *Historický časopis*, 50, 2002, č.2, s. 227.

195 MOL, C 39, Liber de fundationalibus convictuum comparate ad mentem fundatorum ex originalibus, fol. 199.

196 Tamže, fol. 197.

197 Čížmár, M.: Kalazanského zbožné školy v Sabinove, s. 33n. MOL, C 39, Liber de fundationalibus convictuum comparate ad mentem fundatorum ex originalibus, fol. 164.

198 Nasledujúca kapitola sa opiera o vizitačný protokol z vizitácie šľachtického konviktu v Trnave v roku 1757, ktorú vykonal radca Miestodržiteľskej rady L. Barinay (Mol, C 39, LAD. E, fasc. 15, fol. 13 – 23) a o domáce poriadky konviktov v Trenčine (MOL, C 39, LAD. C, fasc. 97, fol. 329 – 335), Nitre (tamže, fol. 511 – 513) a Levoči (MOL, C 39, LAD. C, fasc. 7).

Obr. č. 7 – Prvá strana domáceho poriadku v šľachtickom konvikte v Nitre.

pobožnosť. Celé predpoludnie až do obeda, ktorý bol vo väčšine konviktov o dvanástej hodine, vyplňalo samoštúdium, opakovanie učiva a školské vyučovanie. Obed bol spojený s predčítaním z Písma svätého, ktoré sa čítalo v rôznych jazykoch podľa jazykových vedomostí študenta povereného čítaním. Po obede mali študenti voľno, ktoré trávili v izbách alebo v záhrade. V popoludňajších hodinách pokračovalo školské vyučovanie, na ktoré nadväzovala domáca príprava. Večera sa podávala medzi šiestou až siedmou hodinou, čas po večeri patril modlitbám, pobožnostiam a rozjímaniu. Večierka bola v čase medzi pol deviatou a deviatou hodinou. V nedeľu a vo sviatok sa ranné vstávanie posúvalo až na šiestu hodinu a významná časť dňa bola venovaná účasti na svätej omši, pobožnostiam a náboženskej výchove. Počas týchto dní sa v konvikte prednášali najmä predmety, ktoré sa nevyučovali v škole. Dôraz sa kládol predovšetkým na výučbu jazykov, ale chovanci sa venovali aj matematike, geografii a staviteľstvu. Tieto predmety sa stali súčasťou vzdelávacieho procesu v konviktoch až v druhej polovici 18. storočia v dôsledku nariadení Márie Terézie.

Študenti mohli odísť z konviktu len na základe povolenia regenta alebo jeho zástupcu, v niektorých konviktoch mohli opustiť budovu len v sprievode ďalšieho chovanca. Na ulici sa mali správať slušne, nemali nahlas rozprávať a gestikulovať. Bolo zakázané zhovárať sa s cudzími osobami, navštevovať krčmy a vstupovať do cudzích domov. V priestoroch konviktu sa alumnisti nesmeli pohybovať sami, ale vždy v skupinke. Svojevoľne nemohli odísť z izby či jedálne a ani sa vzdialiť do záhrady, na každé opustenie skupiny sa vyžadoval súhlas prefekta. Za závažné porušenie pravidiel sa považovala návšteva cudzej izby, chovanci sa mohli zhovárať len pri dverách. Chlapci si nesmeli navzájom svoje veci vymieňať, darovať alebo predávať. Domáci poriadok vyžadoval, aby o vyriešenie vzájomných konfliktov vždy požiadali regenta alebo jeho zástupcu. Pravidlá zakazovali, aby si bez súhlasu vedenia konviktu zaobstarávali potrebné veci z mesta. Chlapci nesmeli mať u seba peniaze ani zbrane, oboje si museli odložiť u regenta. Regent konviktu mal právo kontrolovať poštu chovancov, v niektorých konviktoch bola spod kontroly vyňatá pošta od rodičov, patrónov a významných osobností.

Alumnisti napriek svojmu urodzenému pôvodu pochádzali z rozličného kultúrneho a sociálneho prostredia a tomu zodpovedala aj úroveň ich správania. Domáce poriadky konviktov preto zvyčajne obsahovali aj body, ktoré poučovali štipendistov o základoch kultivovaného spoločenského správania. Chlapci okrem iného boli upozornení, že je neslušné v spoločnosti zívvať, grgať, dýchať ústami, škrabať sa, olupovať si suchú kožu, krútiť si bradu či vlasy. Niektoré konvikty mali aj pravidlá slušného správania pri stole. Chovancov upozorňovali, že je neslušné vydávať pri stole zvuky podobné ošipanej, trhať jedlo zubami, či „naháňať“ polievku po tanieri.

Vnútorňý život v konviktoch teda upravovali pomerne prísne pravidlá, ktoré mali zabezpečiť poriadok a disciplínu. Ani táto skutočnosť však nemohla nič zmeniť na tom, že v konviktoch žili mladí chlapci rôzneho veku, ktorých energií a určitú samopašnosť nebolo možné spútať ani najprísnejšími pravidlami. Chlapci si voľný čas krátili zábavou, ktorá často nezodpovedala domácemu poriadku a predstavám ich vychovávateľov. Regent šľachtického konviktu v Trnave sa v roku 1757 sťažoval, že alumnisti vo voľnom čase s radosťou „kričia ako vojaci, pískajú ako zbojníci alebo pastieri a tancujú ako plebejské ženy“.¹⁹⁹ Napriek prísnemu zákazu opustiť budovu konviktu si chovanci našli niekoľko spôsobov ako sa takmer beztretné dostať do mesta. Niektorí sa vypýtali

ku kanonikom, k príbuzným alebo k svojim patrónom, tam sa zdržali len chvíľu alebo tam nešli vôbec a miesto toho sa túlili po meste. Ďalší sa kvôli zdravotným ťažkostiam vypýtali zo školy, iní odišli počas omše z kostola, čo prefekt pre veľké množstvo ľudí nemohol postrehnúť.

Prvotným cieľom šľachtických konviktov bola náboženská výchova uhorskej šľachtickej mládeže a formovanie jej morálnych a povahových vlastností. Správcovia konviktov preto tolerovali horší prospech chovancov, ale prísnejšie posudzovali nedostatky v ich správaní. Dôkazom sú i domáce poriadky viacerých konviktov, ktoré uvádzajú dôvody na vylúčenie študenta z konviktu, zlý prospech sa však medzi nimi zväčša nenačádza. Za najzávažnejšie priestupky sa považovala spurnosť a nepoddajnosť, slovné útoky a fyzické násilie proti spolužiakom, bitky, pitie alkoholu a organizovanie „odboja“ proti predstaveným konviktu.²⁰⁰ V druhej polovici 18. storočia sa pod vplyvom viedenského dvora stal dôvodom na prepustenie z konviktu i zlý prospech štipendistu. Z tohto dôvodu však z konviktov vylúčili len malú časť študentov, často najmä pre výstrahu ostatným štipendistom.

Správcovia konviktov, komisia pre zbožné fondácie Miestodržiteľskej rady i panovníčka k rozhodnutiu o vylúčení študenta z konviktu pristupovali obozretne, ich rozhodnutie bolo vždy ovplyvnené najmä prípadnými dôsledkami takéhoto kroku na vierovyznanie potrestaného študenta. Na ilustráciu uvediem aspoň jeden príklad. V roku 1760 na základe odporúčania Pavla Balassu, radcu Miestodržiteľskej rady, prijali do šľachtického konviktu v Trnave Jozefa Jesenszského, syna urodzeného konvertitu Michala Jesenszského z Horného Jasena. J. Jesenszky krátko po prijatí z konviktu ušiel, potom však svoj čin oľutoval a požiadal o opätovné prijatie. Vzhľadom na to, že chlapec prejavil ľútosť a stále hrozilo nebezpečenstvo, že by sa doma vrátil k protestantskému vierovyznaniu, Miestodržiteľská rada odporučila panovníčke, aby chlapca prijali späť.²⁰¹ Mária Terézia s týmto stanoviskom súhlasila napriek tomu, že podľa domácich poriadkov konviktov nemohol byť vylúčený chlapec opätovne prijatý. J. Jesenszky sa skutočne polepšil, v septembri 1765 bol už študentom filozofickej fakulty trnavskej univerzity a jeho správanie i prospech boli hodnotené ako vynikajúce.²⁰²

Osvietenská reforma vzdelávania a šľachtické konvikty

Súčasná historiografia neprečenuje dosah vojny na reformu a modernizáciu spoločnosti, nepopiera však ani fakt, že prehraté vojny majú určitý modernizačný efekt. V monarchii Habsburgovcov mala takýto účinok prehratá vojna o rakúske dedičstvo, ktorá vypukla po nástupe Márie Terézie na trón. Vojna naznačila potrebu hospodárskych a ekonomických reforiem, s ktorými úzko súvisela aj reforma školstva a vzdelávania. V polovici 18. storočia však boli školské inštitúcie v Uhorsku pevne v rukách cirkví, štát neprispieval na ich financovanie a preto nemal žiadny dosah na obsah poskytnutého vzdelávania. Z tohto dôvodu štátna moc nemohla nariadiť reformu existujúcich školských inštitúcií, ale súčasne nemala dostatok finančných prostriedkov, aby vybudovala vlastnú školskú sústavu. Komplexná reforma školstva sa preto mohla uskutočniť až po zrušení Spoločnosti Ježišovej v roku 1773. Štát dostal k dispozícii obrovský majetok zrušeného rádu,

200 MOL, C 39, LAD. C, fasc. 7

201 MOL, C 39, Recursus et instantiae 1757 – 1767.

202 MOL, C 39, LAD. E, fasc. 15.

ktorý využil na financovanie školskej reformy. Školy ostatných náboženských rádov (najmä piaristov) sa stali súčasťou novovytvorenej školskej sústavy. Komplexnej školskej reforme realizovanej po zrušení Spoločnosti Ježišovej a vydání *Ratio educationis* v roku 1777 predchádzalo niekoľko čiastkových reformných krokov a opatrení, ktoré dočasne suplovali pripravovanú školskú reformu.

Modernizácia štátu nebola možná bez väčšieho, efektívnejšieho a profesionálnejšieho štátneho aparátu. Štát potreboval vzdelaných úradníkov, odborníkov na financie, účtovníctvo a verejné zdravotníctvo. Pripravované reformy kládli na úradníkov nároky, ktoré presahovali možnosti vzdelania poskytovaného na existujúcich školách. Teoreticky zamerané vyučovanie jezuitských univerzít a gymnázií neposkytovalo študentom dostatok odborných a praktických vedomostí nevyhnutných pre spravovanie rodiaceho sa moderného štátu. Vzhľadom na to, že v prvej polovici 18. storočia nebolo možné okamžite realizovať reformu školského systému, vytvorila Mária Terézia nové vzdelávacie príležitosti pre študentov z významných šľachtických rodín. Existujúci školský systém doplnil nový typ výchovno-vzdelávacej inštitúcie, tzv. kráľovské akadémie²⁰³, ktoré podľa predstáv panovníčky poskytovali študentom odborné a jazykové vedomosti.

Kráľovské akadémie boli vzdelávacie inštitúcie podobného typu ako šľachtické konvikty, ich študenti však neštudovali na rádových gymnáziách, ale priamo v akadémiách. Na rozdiel od konviktov kráľovské akadémie zakladal a finančne zabezpečoval najmä panovník. Ich správa bola zverená piaristom (Löwenburgský konvikt, Vác, Senec), jezuiti spravovali len viedenské Terezianum. Konvikt v Budíne mal vlastnú správu. Mária Terézia pripravila pre všetky kráľovské akadémie presný rozpočet, súpis zamestnancov i program vzdelávania. Do učebných osnov akademií sa dostali predmety, ktoré sa v tomto období ešte nevyučovali v existujúcich školách, ale ktoré boli potrebné pre ľudí podieľajúcich sa na správe štátu. V kráľovských akadémiách, podobne ako v konviktoch, študovali štipendisti i študenti, ktorí si za pobyt a štúdium v týchto prestížnych inštitúciách platili. Absolventi kráľovských akademií neskôr patrili k politickej a spoločenskej elite monarchie.²⁰⁴

Ďalším krokom na ceste k modernizácii školstva sa stala reforma viedenskej univerzity v rokoch 1752-1753, podľa jej vzoru neskôr zreformovali aj univerzitu v Trnave. Všetky uvedené kroky a opatrenia boli len čiastkovým riešením s obmedzeným dosahom. Prvý krok k systémovej reforme školstva predstavovalo vytvorenie Študijnej komisie v roku 1760 vo Viedni, ktorá fungovala ako poradný orgán viedenského dvora pre otázky školstva a vzdelávania. Komisia však v Uhorsku nemala žiadne kompetencie, preto Mária Terézie vymenovala v 1761 ostrihomského arcibiskupa Františka Barkóczyho za školského dozorcú v Uhorsku. Jeho povinnosťou bolo pripraviť plán potrebných reforiem v školstve, ten však do svojej smrti v roku 1765 nepripravil. Svoju pozíciu využil na boj proti protestantskému školstvu a na upevnenie svojho vplyvu nad kňazskými seminármi a štipendijnými fundáciami.

Čiastočná reforma univerzity v Trnave a založenie kráľovských akademií nemohli nahradiť reformu základného piliera existujúceho vzdelávacieho systému – jezuitských a piaristických gymnázií. Spomínané inštitúcie poskytovali vzdelanie širokým vrstvám

203 Tieto výchovno-vzdelávacie inštitúcie treba odlišovať od kráľovských akademií, ktoré vznikli na základe *Ratio educationis*.

204 Tému kráľovské akadémie a ich postavenie v systéme školstva a vzdelanosti vyčerpávajúcim spôsobom spracovala O. Khavanová vo svojej monografii *Zaslugi otcov i talanty synovej*. Vengerskije dvorjane v učebných zavedenijach monarchii Gabsburgov 1746-1784. Sankt-Peterburg 2006.

nižšej šľachty a mestského obyvateľstva a vychovávali budúcich kňazov, učiteľov a úradníkov, teda spoločenské vrstvy, ktoré sa mali uplatniť v službách štátu. Jezuitské a piaristické gymnáziá nemali vlastné fundácie, ich profesori boli zabezpečený z príjmov jednotlivých kolégií.²⁰⁵ Z tohto dôvodu nemohol panovník nad nimi uplatňovať svoje patronátne právo a ani ovplyvňovať vyučovací proces v týchto inštitúciách. Na základe zákonných článov 74/1715 a 70/1723 patrilo panovníkovi patronátne právo nad štipendijnými fundáciami v krajine a toto právo využila Mária Terézia na reformu vzdelávania v konviktoch. Reforma vzdelávacích aktivít týchto inštitúcií dočasne nahradila reformu stredného školstva.

Kompetencie správcov konviktov v 17. – 18. storočí úzko súviseli s politickou situáciou v krajine a so stavom jej administratívy. V čase, v ktorom vznikali prvé konvikty, neexistoval v Uhorsku ústredný orgán štátnej správy poverený riadením školstva alebo cirkevných záležitostí. Panovníkovi patrilo právo najvyššieho dozoru nad fundáciami, v prípade konviktov uplatňoval toto právo len v podobe aprobácie fundáčnej listiny nového konviktu. Jezuiti a neskôr i piaristi tak spravovali tieto inštitúcie nezávisle od štátnej moci, na základe svojich rádových ustanovení a zvyklostí. Správcovia konviktov sa zodpovedali rektorovi kolégia a predstaveným provincie. Nezávislosť jezuitov posilnila aj spomínaná klauzula zakladajúcich listín, na základe ktorej sa arcibiskupi a biskupi dobrovoľne vzdali práva vizitovať a kontrolovať tieto inštitúcie a to i v mene svojich nasledovníkov v úrade.

Nezávislé postavenie správcov konviktov voči svetskej autorite sa formálne skončilo po vzniku Miestodržiteľskej rady v roku 1723 a po kreovaní komisie pre zbožné fundácie. Všetky nariadenia tohto úradu adresované správcom fundácií sa bezprostredne týkali aj regentov konviktov. Ambíciou prvých nariadení novovzniknutej komisie bolo získať dostatok informácií o existujúcich fundáciách, o ich majetku a o spôsobe jeho spravovania a využívania. Regenti konviktov, rovnako ako ostatní správcovia fundácií, však nariadenia Miestodržiteľskej rady a jej komisie nerešpektovali a požadované údaje jej napriek opakovaným urgenciám odmietali poskytnúť. Správcovia konviktov však nemohli dlhodobo ignorovať zák. čl. 74/1715 a 70/1723 a napokon museli Miestodržiteľskej rade požadované informácie zaslať.

Prvé súpisy fundácií konviktov a ich majetku obdržala Miestodržiteľská rada v roku 1755 a 1757. Tieto súpisy poskytovali informácie o tom, aké fundácie príslušný konvikt spravoval, kto a kedy ich založil, pre koľko osôb boli určené ich výnosy, aký hnutelný a nehnuteľný majetok vlastnili. Druhá časť tabuliek obsahovala údaje o spôsobe uloženia kapitálu, o výnosoch z hnutelného i nehnuteľného majetku. Získanie informácií o majetku konviktov predstavovalo len prvý krok v snahe panovníčky zabezpečiť jeho efektívne využívanie pod dozorom štátu. V roku 1754 vydala Mária Terézia nariadenie, na základe ktorého mali správcovia konviktov zaslať Miestodržiteľskej rade správu o hospodárení s majetkom konviktov za posledné tri roky a v budúcnosti mali takéto vyúčtovanie zasielať každoročne. Vzhľadom na to, že nariadenie neobvyklým spôsobom zasahovalo do kompetencie správcov konviktov, nepodarilo sa presadiť jeho realizáciu okamžite, ale až po opakovaných urgenciách Miestodržiteľskej rady.²⁰⁶

205 MOL, C 39, LAD. E. fasc. 10.

206 MOL, C 39, Acta idealia, fol. 7. Správcovia konviktov toto nariadenie dlhodobo ignorovali a jeho dodržiavanie obchádzali rôznym spôsobom. Účty zasielali nepravidelne, vo viacročných intervaloch a väčšina z nich neobsahovala všetky požadované informácie.

V 60. rokoch 18. storočia bolo spravovanie majetku konviktov definitívne podriadené dozoru Miestodržiteľskej rade. Na základe dekrétu Márie Terézie z 10. februára 1766 prevzala do svojho archívu obligácie všetkých konviktov a regenti mohli v budúcnosti disponovať s ich majetkom len so súhlasom tohto úradu.²⁰⁷ Pravidelné zasielanie účtov Miestodržiteľskej rade sa stalo bežnou praxou a regenti konviktov sa s touto povinnosťou aspoň navonok zmierili. Zasielané účty boli vedené pomerne formálne, nakoľko obsahovali len údaje o príjmoch, ktoré im plynuli z uloženého kapitálu. Všetci správcovia konviktov vo svojich správach tvrdili, že nimi spravovaný konvikt nemá žiadne výnosy z nehnuteľností, nakoľko sú neúrodné alebo nevhodné na poľnohospodárske využitie. Výdavky konviktu boli rozpísané podľa výdavkových kapitol, takže z účtov vyplývalo len to, koľko daný konvikt minul v príslušnom školskom roku na stravu, ošatenie, platy pre prefektov a služobníctvo a na nevyhnutnú údržbu budovy. Regentom konviktov teda aj naďalej zostali pomerne rozsiahle právomoci, nakoľko oni rozhodovali o každodennom využívaní spravovaných finančných prostriedkov.

Nariadenie o znížení úrokovej sadzby z pôžičiek vydané v roku 1766 výrazne zredukovalo príjmy konviktov a následne aj počet podporovaných študentov. Správcovia konviktov aj príslušná komisia Miestodržiteľskej rade proti tomuto kroku protestovali, ich protesty sa však minuli účinkom. Mária Terézia súhlasila so znížením počtu štipendistov v jednotlivých konviktoch, ale súčasne nariadila zníženie nákladov na personál a údržbu budov. Ak bol z výnosov fondácie podporovaný len jeden študent, aktuálneho patróna fondácie vyzvali, aby navýšil jej kapitál. Ak tak neurobil, štípendijné miesto ostalo neobsadené dovtedy, kým z každoročných výnosov nevzrástol kapitál tak, aby sa z jeho výnosov mohol zabezpečiť ročný pobyt alumnistu v konvikte. V snahe dokázať, že zníženie úrokovej sadzby nepostihne príjmy konviktov tak výrazne ako to tvrdia ich správcovia, stanovila Mária Terézia presný počet alumnistov v Šľachtickom konvikte i v Konvikte sv. Adalberta v Trnave, presne určila náklady na ich stravu i ošatenie, počet prefektov i ostatného služobníctva, mzdové náklady na ich vydržiavanie i náklady na údržbu budovy. Takéto rozhodnutie panovníčky predstavovalo bezprecedentný zásah do vnútorného života konviktov, regenti oboch inštitúcií však nevzniesli žiadne námietky a rozhodnutiu sa podrobili. Štátna kontrola nad spravovaním a využívaním majetku konviktov bola prvým a nevyhnutným krokom k reforme výchovno-vzdelávacieho procesu v týchto inštitúciách.

V roku 1755 nariadila Mária Terézia povinné vyučovanie nemčiny v Šľachtickom konvikte v Trnave, neskôr sa zaviedlo i do ostatných konviktov. V prvom období panovania Márie Terézie aktívna znalosť nemčiny nebola v prostredí uhorskej šľachty príliš rozšírená, čo výrazne znižovalo šance uhorských šľachticov uplatniť sa na viedenskom dvore alebo v komorských úradoch. Ovládanie nemčiny sa pre uhorskú šľachtu stalo nevyhnutnosťou, preto Mária Terézia vyvinula pomerne veľké úsilie, aby vytvorila inštitucionálne a hmotné predpoklady na vzdelávanie uhorskej šľachtickej mládeže v tomto jazyku. V druhej polovici 60. rokov sa na základe nariadení Márie Terézie začali v konviktoch vyučovať aj ďalšie predmety. V tomto kontexte je evidentné výnimočné postavenie trnavských konviktov oproti konviktom v ostatných regiónoch Uhorska. Chovanci trnavských konviktov sa okrem nemčiny mohli vzdelávať aj v maďarčine, francúzštine, aritmetike, architektúre, geografii a cvičiť sa v krasopise a tanci. Chovancom ostatných konviktov bola ponúknutá možnosť učiť sa nemčinu, maďarčinu a zväčša ešte aritme-

207 MOL, C 39, LAD. C, fasc. 86.

tku, geografiu a zdokonaľovať sa v krasopise.²⁰⁸ V týchto konviktoch sa nevyučovala francúzština, architektúra a tanec, čo nepriamo poukazuje na prestížnejšie postavenie trnavských konviktov a na ich lepšie finančné možnosti. Prehliadnuť nemožno ani skutočnosť, že mimotrnavské konvikty sa starali len o žiakov gymnázií, teda najmä o študentov nižšej vekovej kategórie a vzdelanostnej úrovne. V trnavských konviktoch však žili aj študenti filozofickej fakulty trnavskej univerzity, teda starší študenti so širšími študijnými záujmami.

Po zrušení Spoločnosti Ježišovej v roku 1773 správu jezuitských konviktov zverili členom iných rehoľných komunít alebo svetským duchovným. Piaristi svoje konvikty spravovali naďalej. Na základe *Ratio educationis* (1777) sa konvikty stali súčasťou štátnej vzdelávacej sústavy. Paragraf 62 spomínaného nariadenia zveril správu majetku, hospodársku údržbu budov ako aj vzdelávanie a výchovu chovancov regentom konviktov. Regenti piaristických konviktov sa za hospodárske a finančné záležitosti zodpovedali rádovým predstaveným, regenti bývalých jezuitských konviktov Miestodržiteľskej rade a panovníkovi. Pri výchovno-vzdelávacej práci podliehali hlavným riaditeľom školských obvodov, ktorým mali posielat' správy o svojej činnosti. Regenti, ich zástupcovia ako aj všetci profesori museli mať univerzitné vzdelanie. Ich úlohou bolo opakovať ' so študentmi učivo zo školy a vzdelávať ich v príbuzných odboroch a jazykoch. Program výučby pre každý konvikt mal vypracovať hlavný riaditeľ príslušného obvodu a predložiť ho panovníkovi na schválenie.²⁰⁹

Štát postupne prevzal kontrolu aj nad procesom prijímania štipendistov. Pôvodne rozhododoval panovník na základe patronátneho práva len o prijatí štipendistov do kráľovskej fundácie v Šľachtickom konvikte v Trnave. Vzhľadom na to, že stolec ostrihomského arcibiskupa bol v druhej polovici 18. storočia dlhšie neobsadený, Mária Terézia postupne prevzala aj patronátne práva, ktoré patrili tomuto úradu. Zachované žiadosti o prijatie do konviktov odrážajú administratívny postup spojený s prijatím študenta do tejto inštitúcie v druhej polovici 18. storočia. Žiadosti museli byť adresované držiteľovi patronátneho práva, teda príslušnému cirkevnému hodnostárovi alebo inej osobe ustanovenej fundátorom. V prípade kráľovskej fundácie sa posielali priamo Miestodržiteľskej rade, ktorá všetky prijaté žiadosti zosumarizovala, spracovala a predložila panovníčke na rozhodnutie. Žiadosť o prijatie do konviktu nikdy nepísali samotní študenti, ale väčšinou ich rodičia alebo tútori.²¹⁰ Pomerne často sa vyskytovali prípady, keď v mene študenta požiadal o prijatie do konviktu vplyvný patrón (napr. významný krajinský hodnostár alebo osoba s vplyvným postavením na viedenskom dvore), župan domovskej stolice študenta alebo stolica ako celok. Vplyvné osoby intervenovali za študenta najmä v prípade, keď sa študent uchádzal o štipendium v Šľachtickom konvikte v Trnave.

Štipendijné miesta v konviktoch boli zakladateľmi určené pre uhorskú šľachtickú mládež; uhorská šľachta sa mohla uchádzať o prijatie svojich potomkov do týchto výchovno-vzdelávacích inštitúcií na základe svojho urodzeného pôvodu. Napriek tomu žiadosti o prijatie do konviktu podporené len argumentom o urodzenom pôvode uchádzača a chudobe rodiny sú výnimkou.²¹¹ V druhej polovici 18. storočia šľachta svoje

208 Tamže.

209 *Ratio educationis* 1777 a 1806. Zost. J. Mikleš, M. Novacká. Bratislava 1988, s. 76 – 77.

210 Khavanova, O.: *Materská starostlivosť a šľachtické vzdelávacie inštitúcie*. In: *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Zost. T. Lengyelová. Bratislava 2004, s. 244 – 255.

211 Barón Štefan Szobek svoju žiadosť o prijatie syna Karola do Šľachtického konviktu v Trnave podporil argumentom „od svojich predkov som okrem mena nič nezdedil.“

postavenie v spoločnosti už neodôvodňovala len urodzeným pôvodom, ale aj dlhoročnou službou panovníkovi v širšom slova zmysle. Nanovo sformulovaná „kultúra zásluh“ nebola len odôvodnením privilegovaného postavenia urodzených osôb v spoločnosti, ale aj argumentom na podporenie ich žiadostí a iných nárokov. Pisatelia žiadostí o prijatie študentov do konviktu sa preto odvolávali nielen na urodzený pôvod uchádzača, ale súčasne zdôrazňovali aj dlhoročnú štátnu alebo vojenskú službu jeho otca, prípadne starého otca.

Konfesionálne rozdelenie uhorskej spoločnosti a preferovanie konvertitov pri udeľovaní podpory z dobročinných fondácií sa premietli aj do žiadostí o prijatie do šľachtických konviktov. Významným argumentom na podporenie žiadosti o prijatie bolo konvertovanie rodičov uchádzača o štipendium a to i v prípade, ak rodičia študenta konvertovali pred pätnástimi, dvadsiatimi, prípadne i viacerými rokmi. Pisatelia žiadostí často upozorňovali na protestantské prostredie, v ktorom dieťa žije a ktoré môže ohroziť jeho „pravú“ vieru. Uchádzači o štipendium nemali zabrány poukázať na nebezpečenstvo, ktoré „pravému“ vierovyznaniu ich dieťaťa hrozilo i zo strany ich vlastných rodičov, teda zo strany starých rodičov študenta²¹².

Otázka vierovyznania nerozdeľovala len uhorskú spoločnosť, ale výrazne zasahovala i do vzťahov v rodinách. Deti kvôli vierovyznaniu opúšťali rodičov, rodičia odvrhli svoje deti a príbuzní sa sporili o výchovu sirôt z konfesionálne zmiešaných rodín. Komplikované vzťahy v konfesionálne zmiešaných rodinách sa odrážajú i v žiadostiach o prijatie do šľachtických konviktov. V roku 1763 biskup z Oradei odporučal Miestodržiteľskej rade prijať niekoľko študentov-konvertitov do Šľachtického konviktu v Trnave. Viacerí z nich mali rozpory s rodičmi alebo s inými príbuznými kvôli svojmu konvertovaniu na katolícku vieru. Jedným z nich bol aj Pavol Toronay, 14-ročný urodzený mládenec, ktorý pôvodne žil so svojimi protestantskými rodičmi v Debrecíne. V biskupovej žiadosti sa neuvádza, prečo chlapec žije v jeho rezidencii, spomínajú sa však pokusy rodičov získať chlapca späť do svojej výchovy. Umiestnenie chlapca do Šľachtického konviktu vo vzdialenej Trnave malo vylúčiť vplyv rodičov na výchovu chlapca. Ďalší chránenec biskupa, 19-ročný Gabriel Mezey bol študentom logiky v biskupskej škole v Oradei. Pochádzal z Debrecína, študoval na protestantskej škole v Sárospataku, odkiaľ v roku 1755 ušiel do Košíc, kde konvertoval na katolícku vieru. Tým stratil podporu svojej rodiny. Pomoc mu poskytol župan Gemerskej stolice Pavol Balassa a spomínaný biskup. Ako dobrého študenta ho biskup odporučal do Šľachtického konviktu v Trnave. Podobne v roku 1765 Oravská stolica odporučila Miestodržiteľskej rade prijať do Šľachtického konviktu v Trnave Karola Reviczského, študenta nižšieho jezuitského gymnázia, ktorý opustil dom svojho luteránskeho otca a konvertoval na katolícku vieru. Žiadosti o prijatie do šľachtických konviktov obsahujú množstvo podobných príbehov, keď zmena vierovyznania spôsobila vážne rozpory medzi deťmi a rodičmi.

Žiadosti o prijatie do šľachtických konviktov boli často zdôvodnené aj nekatolíckymi príbuznými študenta, ktorí sa ho snažia získať pre protestantskú vieru. Tento argument uvádzali najmä vdovy, ktoré sa po smrti svojich protestantských manželov obávali vplyvu jeho príbuzných na svoje deti. O tom, že tento argument bol veľmi účinný, sved-

212 Ján Rosos v roku 1763 požiadal o prijatie svojich dvoch synov Jozefa a Pavla, študentov nižšieho jezuitského gymnázia, do Šľachtického konviktu v Trnave. V žiadosti uviedol, že v mladosti bol kalvín, konvertoval a okrem uvedených dvoch synov má ešte ďalšie deti, ktorým musí zabezpečiť vzdelanie. Svoju žiadosť v závere podporil argumentom, že starý otec detí ešte žije a naďalej vyznáva kalvínsku vieru, čím chcel upozorniť na nebezpečenstvo, ktoré deťom hrozí, ak ostanú v domácom prostredí.

čia aj nasledujúceho prípady. V roku 1765 požiadala Alžbeta Marczibányiová, vdova po luteránovi Pavlovi Szulovi, o prijatie svojich synov, dvanásťročného Pavla a jedenásťročného Imricha, do nejakej štipendijnej fundácie, lebo sa obávala, že nekatolícki príbuzní jej manžela ich získajú pre luteránsku vieru. Najstarší syn už bol vychovávaný v Konvikte sv. Adalberta. Komisia pre zbožné fundácie na svojom zasadnutí 5. októbra 1765 konštatovala, že nemá voľné miesto v žiadnej fundácii, ale odporučila nitrianskemu biskupovi, aby chlapcov prijal do šľachtického konviktu v Nitre. Ak by nebolo pre nich voľné miesto, biskup mal prikázať miestnemu farárovi, aby chlapcom venoval zvýšenú pozornosť; tým sa mal eliminovať vplyv nekatolíckych príbuzných na ich náboženské presvedčenie. Nitiransky biskup na vzniknutú situáciu reagoval tak, že staršieho chlapca prijal do konviktu a mladšiemu zabezpečil ubytovanie, stravu a dozor vychovávateľa v meste. Nasledujúci rok mal byť tiež prijatý do konviktu.²¹³

Štipendium v konvikte ako prostriedok na riešenie konfesiónálnych sporov v rodine použila štátna moc aj v prípade Juraja Görgeya. V roku 1766 sa Eva Porubszka, vdova po Vilhelmovi Görgeyovi, sťažovala Miestodržiteľskej rade, že jej syna Juraja poslali nekatolícki príbuzní do protestantskej školy v Toporci, kde on ako katolík určite odpadne od pravej viery. Mária Terézia rozhodla, že chlapec bude svojim príbuzným odobratý a poslaný do konviktu v Levoči. Týmto rozhodnutím sa prípad J. Görgeya pre Miestodržiteľskú radu neskončil. Na jar roku 1767 Spišská stolica informovala Miestodržiteľskú radu, že chlapcova matka kvôli svojej chudobe nemôže zabezpečiť synovi primerané ošatenie. Podľa názoru stoličných predstaviteľov sa chlapcove pomery po príchode ku katolíkom v podstate zhoršili, lebo nekatolícki príbuzní mu zabezpečili stravu i ošatenie. Vzniknutá situácia vyznela pre katolícku cirkev v očiach chlapca i verejnosti nepriaznivo, preto Miestodržiteľská rada prikázala regentovi, aby chlapcovi zabezpečil potrebné ošatenie z príjmov konviktu.²¹⁴

Z uvedeného vyplýva, že pisatelia žiadostí o prijatie do konviktu vždy zdôraznili všetky okolnosti, ktoré mohli podporiť jej kladné vybavenie. Na poprednom mieste sa uvádzal urodzený pôvod, konfesiónalna príslušnosť, dlhoročná štátna či vojenská služba otca, príp. starého otca študenta a zlé majetkové pomery rodiny. Pisateľmi žiadostí boli často matky - vdovy alebo tútori sirôt, ktorí zdôrazňovali najmä chudobu, ktorá nastala v mnohodetnej rodine po smrti otca. V čase panovania Márie Terézie sa preferovanou kategóriou uchádzačov o prijatie stali konvertiti a študenti protestantského vierovyznania, u ktorých sa predpokladalo konvertovanie na katolícku vieru. Študent sa však do konviktu nemusel dostať len na základe žiadosti svojich príbuzných, ale aj v dôsledku riešenia rodinných rozporov v otázke vierovyznania. Ak mal byť syn katolíckych rodičov alebo konvertitov v dôsledku smrti otca alebo oboch rodičov vychovávaný u nekatolíkov, rozhodla Mária Terézia, že chlapec bude takýmto osobám odobratý a umiestnený do niektorého konviktu, aby sa zabezpečila jeho riadna náboženská výchova. V 60. rokoch 18. storočia Miestodržiteľská rada a jej komisia pre zbožné fundácie začali požadovať, aby uchádzači o prijatie do konviktu k svojej žiadosti priložili i svedectvo o svojom prospechu a správaní. Napriek tomu sa väčšina zachovaných žiadostí nezmieňuje o prospechu študenta. Dokonca možno povedať, že výborný pro-

213 Tento prípad nebol ojedinelý. Ak študentov neprijali do konviktu pre nedostatok miesta a Miestodržiteľská rada sa domnievala, že môžu byť ovplyvňovaní nekatolíckymi príbuznými alebo nekatolíckym prostredím, v ktorom žili, miestni biskupi dostali nariadenie, aby sa o takýchto študentov postarali na vlastné náklady alebo im zabezpečili zvýšenú starostlivosť ich farára.

214 MOL, C 39, Recursus et instantiae, 1757-1767.

spech študenta sa ako argument na podporenie žiadosti použil len vtedy, ak sa uchádzač nemohol odvolať na zásluhy svojej rodiny a nepochádzal ani z konfesionálne zmiešanej rodiny alebo z rodiny konvertitu.

Prijatých štipendistov možno rozdeliť do troch skupín. Prvú skupinu, pravdepodobne najväčšiu, tvorili študenti-konvertiti a deti konvertitov. Výhodou bolo, ak študent z konfesionálne zmiešaného prostredia mal otca, ktorý sa mohol preukázať aj službou vlasti. Dôvody na prijatie konvertitov boli rôzne, niektoré z nich sa nám dnes môžu javiť ako absurdné, ale sú svedectvom svojej doby a výstižne charakterizujú náboženské pomery v krajine v druhej polovici 18. storočia. Za všetky možno uviesť zdôvodnenie prijatia Jána Klobusiczkého. O jeho prijatie do šľachtického konviku v Trnave požiadala jeho matka v roku 1762, lebo jej manžel, urodzený Samuel Klobusiczký, ktorý sa hlásil k luteránskej viere, sa nemohol postarať o jeho katolícku výchovu. Komisia pre zbožné fundácie na svojom zasadnutí 21. januára 1763 odporučila panovníčke chlapca do konviku prijať, „lebo jeho otec i strýko vyznávajú luteránsku vieru. Jediný syn jeho strýka (teda chlapcov bratranec) nedávno konvertoval. Keď zomrú títo nekatolícki rodičia, v rodine neostane nikto, kto by sa nehlásil ku pravej katolíckej viere.“²¹⁵ Druhú skupinu tvorili študenti, ktorí sem boli prijatí kvôli svojmu urodzenému pôvodu (najmä študenti s titulom barón) alebo vďaka službe svojich otcov v Miestodržiteľskej rade alebo Uhorskej komore. Menšia časť študentov bola do konviku prijatá kvôli tomu, aby vo svojom okolí demonštrovali výhody konvertovania na katolícku vieru a tým motivovali k zmene vierovyznania aj iné urodzené osoby.²¹⁶ Táto kategorizácia úspešných uchádzačov o prijatie do šľachtických konviktov naznačuje, že pri prijímaní do konviktov boli uprednostňovaní konvertiti či deti konvertitov, študenti z mnohopočetných rodín kráľovských úradníkov a siroty dlhoročných štátnych úradníkov. Žiadny z uvedených dôvodov však automaticky neznamenal záruku prijatia do niektorého šľachtického konviku v krajine. Každá žiadosť bola posudzovaná individuálne a rozhodnutie o jej prijatí či zamietnutí vždy podmieňovali aktuálne okolnosti a názory členov komisie pre zbožné fundácie a panovníčky. V každom prípade však prijatie do konviku viac záviselo od zásluh otca, vplyvu patróna a vierovyznania rodiny, ako od schopností samotného študenta.

Pisatelia žiadosti vnímali umiestnenie svojich synov či zverencov do konviku ako jedno z možných východísk pri riešení svojej zložitej životnej a finančnej situácie. V období raného novoveku bolo hmotné zabezpečenie rodín z rôznych spoločenských vrstiev neisté a nestále. Do finančných ťažkostí sa po smrti otca-živiteľa mohla dostať rodina sluhu, remeselníka, vojaka ale aj mestského, stoličného či štátneho úradníka urodzeného pôvodu. Ani pracujúca hlava rodiny nebola zárukou stabilného zabezpečenia, nízke platy nemohli dostatočne uspokojiť všetky potreby mnohopočetných rodín. Chudoba žiadateľov o prijatie do konviku bola relatívna a nemerateľná. Žiadatelia nepatrili k najchudobnejšej vrstve uhorskej spoločnosti a určite ich nemožno pokladať ani za najchudobnejšiu skupinu uhorskej šľachty. Napriek tomu sa cítili chudobní a Miestodržiteľská rada i panovníčka ich za takých považovali, lebo chudoba nebola vnímaná len ako pomenovanie aktuálnych materiálnych pomerov jednotlivca. Relatívnosť tohto

215 Tamže.

216 Komisia pre zbožné fundácie na svojom zasadnutí 21.1. 1763 navrhla panovníčke prijať do šľachtického konviku v Trnave urodzeného konvertitu Gabriela Rátonyiho, jedenásťročného študenta nižšieho gymnázia. Študent pochádzal zo známej nekatolíckej rodiny a jeho prijatie malo poslúžiť ako motivácia pre ďalších urodzených nekatolíkov.

fenoménu spôsobila, že životná situácia jednotlivca sa posudzovala vo vzťahu k štandardu a normám platným pre relevantnú spoločenskú skupinu.²¹⁷

Prijatie do konviktu mohlo výrazne pomôcť rodine štipendistu, ktorá sa počas školského roka nemusela starať o jeho ubytovanie, stravu a v mnohých prípadoch ani o ošatenie. Pre študenta bolo príležitosťou získať vzdelanie, ktoré mu umožnilo v budúcnosti pracovať a zabezpečiť si vlastné živobytie. Väčšina študentov to takto pravdepodobne vnímala, našli sa však aj výnimky, ktoré prísne organizovaný život v konvikte nezvládli a dobrovoľne ho opustili, prípadne boli z neho vylúčení.

Prospech a správanie prijatých štipendistov môžeme sledovať vďaka pravidelným hláseniam regentov konviktov o prospechu a mravoch, ktoré od roku 1765 museli zasieľať Miestodržiteľskej rade regenti všetkých konviktov. Tieto hlásenia nám poskytujú údaje o počte alumnistov a konviktorov v jednotlivých rokoch, o ich sociálnej a vekovej štruktúre ako aj o predmetoch, ktoré sa v konviktoch vyučovali. Jezuiti sa vďaka svojej premyslenej vzdelávacej koncepcii neuspokojili s jednoduchým hodnotením formou známky, ale hodnotenie každého študenta bolo rozsiahlejšie. Regent konviktu slovom ohodnotil každého študenta, jeho nadanie na štúdium, akým spôsobom toto nadanie využíva, aký je jeho prospech i správanie. Regenti dokázali čiastočne tolerovať horší prospech, ale ako členovia rádu, ktorý spočíval na poriadku a disciplíne, boli nemilosrdní k študentom, ktorí mali s disciplínou problémy. Na popise nedostatkov v správaní si dali záležať.²¹⁸

Reforma konviktov v čase panovania Jozefa II.

Napriek všetkým zásahom štátnej správy sa konvikty a s nimi súvisiace fundácie uchovali v pôvodnej podobe až do roku 1784. Vláda Jozefa II. však priniesla radikálne zmeny aj do tejto oblasti spoločenského života. Jozef II. pokladal konvikty a vzdelávanie v nich za neprimerané svojej dobe,²¹⁹ preto intimátom z 9. decembra 1784 zrušil všetky akadémie a konvikty a ich príjmy pretransformoval na štipendia.²²⁰

Nasledujúca tabuľka uvádza stav kapitálu fundácií a ich výnosov v čase zrušenia konviktov, teda na konci roku 1784. Konvikty vlastnili kapitál v celkovej hodnote 1 044 883 zlatých, v sume nie je započítaný kapitál fundácií viedenského Tereziana a Löwenburského konviktu, ktoré boli určené pre uhorských študentov. Kapitál bol požíčaný rôznym dlžníkom na štvor až päťpercentný ročný úrok, celkový výnos predstavoval 49 975 zlatých. Súčasťou novovznikajúceho štipendijného fondu sa stali aj pravidelné ročné renty konviktov, ktoré im plynuli z rôznych zdrojov. Podľa rozhodnutia Jozefa II. bol hnutel'ný i nehnuteľný majetok konviktov postupne predaný na dražbe. Nehnuteľnosti (záhrady, polia, lúky) sa podarilo rozpredať v priebehu niekoľkých rokov, ale budovy

217 Woolf, S.: *The Poor in Western Europe in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*. London; New York 1986, s. 50n.

218 Anton Simoni – priemerné schopnosti, nevyužíva ich, žiadny pokrok v štúdiu. Je hrubý, nemožno ho napraviť ani trestami, pre konvikt je nevhodný, nemal by tu ostať ani do konca roka. Ladislav Krainik – rétor, priemerný prospech. Je hašterivý, zlomyseľný, vzpurný, klame. Svojimi zlými mravmi škodí aj iným. Ak sa neprispôsobí disciplíne a nebude sa báť trestov za svoje priestupky, konvikt si nezaslúži a bude musieť byť prepustený. MOL, C 39, *Recursus et instantiae*, 1757-1767.

219 Schwartner, M.: *Statistik des Königreichs Ungern*, s. 393.

220 Štátny archív (ďalej len ŠA) Bratislava, Kongregačné písomnosti Bratislavskej župy, 1784, fasc. 6, fol. 44.

neboli predané ani v roku 1791. V tomto roku boli tri budovy prenajaté, budovy ostatných konviktov sa nepodarilo ani predať, ani prenajať.

Tabuľka č. 4: Majetok uhorských konviktov v roku 1784²²¹:

Konvikt	Kapitál	Výnos	Iné príjmy ²²²	Hnuteľný a nehn. majetok	Výnos	Ročný príjem
Trnava	118 700 zl.	5 789 zl.	10 200 zl. ²²³	15 262 zl.	763 zl.	16 752 zl.
Košice	65 800 zl.	3 290 zl.	1 200 zl. ²²⁴	17 164 zl.	858 zl.	5 348 zl.
Nitra	47 026 zl.	2 292 zl.	30 zl.	238 zl.	12 zl.	2 334 zl.
Rožňava	8 972 zl.	501 zl.				501 zl.
Vác	150 000 zl.	6 000 zl.	2 800 zl.	3 186 zl.	159 zl.	8 959 zl.
Trenčín	42 300 zl.	1 715 zl.	60 zl.	1 076 zl.	57 zl.	1 832 zl.
Levoča	46 700 zl.	2 335 zl.	456 zl.	3 048 zl.	150 zl.	2 941 zl.
Budín			16 000 zl. ²²⁵	3 398 zl.	169 zl.	16 169 zl.
Sabinov						374 zl.
Oradea	57 360 zl.	2 898 zl.	350 zl.	18 420 zl.	921 zl.	4 169 zl.
Szentanna	240 923 zl.	12 046 zl.		2 493 zl.	124 zl.	12 170 zl.
Debrecin	33 150 zl.	1 657 zl.	70 zl.	388 zl.	19 zl.	1 746 zl.
Záhreb	85 050 zl.	4 604 zl.	499 zl.	14 424 zl.	721 zl.	5 824 zl.
Varaždin	18 600 zl.	930 zl.		15 017 zl.	750 zl.	1 680 zl.
Rijeka	25 002 zl.	1 085 zl.		20 545 zl.	954 zl.	2 039 zl.
Győr	105 300 zl.	4 835 zl.	1 400 zl.	3 337 zl.	164 zl.	6 399 zl.
	1 044 883 zl.	49 977 zl.	33 065 zl.	117 996 zl.	5 821 zl.	89 237 zl.

Po zrušení konviktov sa všetci štipendisti museli presťahovať do Bratislavy a na miestnych školách pokračovať v štúdiu. V meste boli zabezpečené aj bezplatné jazykové a tanečné kurzy. Správa štipendijných záležitostí bola zverená novovytvorenému riaditeľstvu štipendií v Bratislave. Takéto riešenie sa po krátkom čase ukázalo ako neefektívne, a preto sa panovník rozhodol pred začiatkom školského roku 1784/1785 zrušiť ústrednú správu štipendií ako i bezplatné hodiny jazykov, tanca a rytierskych cvičení, o ktoré študenti prejavovali malý záujem. Z ušetrovaných peňazí sa zriadilo štyridsaťšesť nových

221 Údaje podľa MOL, C 39, Liber de fundationalibus convictuum comparate ad mentem fundatorum ex originalibus ...

222 Pravidelný ročný príjem, napr. zo študijného alebo univerzitného fondu, z Uhorskej komory, arcibiskupské pisetum.

223 5 000 zl. arcibiskupské pisetum, 2 000 zl. z Uhorskej komory, 1 200 zl. zo študijného fondu, 1 000 zl. z univerzitného fondu.

224 Pravidelný ročný príjem zo študijného fondu.

225 Pravidelný ročný príjem z univerzitného fondu.

štipendijných miest.²²⁶ Štipendisti museli aj naďalej zostať v Bratislave až do ukončenia štúdia filozofie na kráľovskej akadémii. Po jej ukončení sa mali adepti kňazstva odobrať do seminára, nádejní študenti medicíny a práva mali odísť aj so svojimi štipendiami do Pešti. Pre študentov, ktorí pochádzali zo vzdialenejších oblastí krajiny, bolo štúdium v Bratislave nevýhodné kvôli zvýšeným nákladom na cestovanie. Preto sa panovník rozhodol, že všetkým štipendistom ponechá možnosť slobodne si vybrať akúkoľvek univerzitu, lýceum alebo gymnázium v Uhorsku alebo v rakúskych dedičných krajinách a tam študovať.²²⁷

Kapitál zo zrušených fundácií, akadémii a konviktov ako aj peniaze ušetrené zrušením ústrednej správy v Bratislave zlúčil Jozef II. do jedného celku, tzv. štipendijného fondu a jeho správu zveril Miestodržiteľskej rade.²²⁸ Podľa nariadenia panovníka sa mal dovtedy požičaný kapitál vrátiť do štipendijného fondu, aby sa následne uložil na bezpečné miesto. Dlžobné úpisy od tohto času už nezneli na meno príslušného konviktu, ale na meno štipendijného fondu.²²⁹

Jozef II. nariadil transformáciu konviktov do podoby štipendijných základní na základe najvyššieho patronátneho práva panovníka nad fundáciami a školstvom. Z titulu najvyššieho patróna školstva si panovník prisvojil aj právo spravovať štipendia - a to buď podľa vôle zakladateľov alebo podľa času a okolností. Z toho mu vyplynulo i právo zmeniť konvikty na štipendia a tieto zas na niečo iné, ak to bude potrebné. Z rovnakého titulu mu patrilo aj právo schvaľovať štipendistov navrhnutých súkromnými osobami. Na základe najvyššieho patronátneho práva nad fundáciami mohol panovník upraviť, prípadne zmeniť³⁰ stanovy fundácie, ak ich fundátor nesformuloval jednoznačne.

Všetky štipendia boli rozdelené do troch tried. Štipendia prvej triedy mali hodnotu 260 zlatých a vyplácali sa z prostriedkov bývalej kráľovskej akadémie v Budíne a z fundácií, ktoré boli určené pre uhorských študentov v Tereziane a v Löwenburskom konvikte vo Viedni. Štipendisti druhej triedy dostávali 200 zlatých ročne a štipendia pochádzali z výnosov bývalého konviktu vo Szentanne a kráľovskej akadémie vo Váci. Z prostriedkov ostatných konviktov v krajine sa vyplácali štipendia tretej triedy v sume 160 zlatých.²³⁰

226 Kovachich, M. J.: Merkur von Ungarn, s. 362 – 363.

227 Tamže, s. 363.

228 Schwartner, M.: Statistik des Königreichs Ungern, s. 393.

229 Kovachich, M. J.: Merkur von Ungarn, s. 366.

230 Kovachich, M. J.: Merkur von Ungarn, s. 382-383.

Tabuľka č. 5: Počet štipendistov v Uhorsku v rokoch 1784 – 1794²³¹

Rok	Výnosy	1. trieda	2. trieda	3. trieda	Spolu
Dec. 1784 ²³²	80 149 zl.				414
Marec 1785 ²³³	81 279 zl.	97	84	250	431
1786/1787 ²³⁴	86 360 zl.				
1788/1789 ²³⁵		95	87	270	452
1790/1791 ²³⁶	99 087 zl.	95	89	272	456
1793/1794 ²³⁷		95	91	272	458

V roku 1785 sa začal predávať nehnuteľný a huteľný majetok konviktov a s odpredajom sa pokračovalo aj v nasledujúcich rokoch. Z tohto dôvodu kapitál štipendijného fondu ako i jeho výnosy postupne vzrastali a úmerne s tým aj počet štipendistov. V dôsledku zrušenia veľkého množstva cirkevných inštitúcií a odpredaja časti ich majetku vznikol na trhu prebytok nehnuteľností a nastal pokles ich trhovej hodnoty. Toto tvrdenie možno ilustrovať príkladom odpredaja budov bývalých konviktov. Do roku 1791 nebola predaná žiadna z nich a len niektoré sa podarilo prenajať. Podľa predpokladov z tohto roku bolo možné predáť väčšinu budov za menej ako štvrtinu ich skutočnej hodnoty.²³⁸ Tabuľka č. 9 jednoznačne naznačuje, že napriek rozsiahlym zmenám a odbúraníu výdavkov na prevádzku konviktov sa nepodarilo výrazne zvýšiť počet štipendistov z týchto zdrojov. Jozef II. nanovo sformuloval aj podmienky pre udeľovanie štipendií. Štipendium nemohlo byť priznané študentovi normálnej (hlavnej) školy. Na základe vysvedčenia z posledného ročníka tejto školy sa však študent mohol uchádzať o štipendium na ďalší školský rok. O štipendium nemohli požiadať ani študenti teológie a cudzinci. Tí prví s odôvodnením, že v seminári je o nich dostatočne postarané. Tí druhí z toho dôvodu, že podľa názoru panovníka žiadna z existujúcich fundácií v krajine nebola určená pre cudzích poddaných. Neurodzení študenti sa mohli uchádzať len o štipendia druhej alebo tretej triedy a iba v prípade, že fundátor výslovne neuviedol, že výnosy z jeho fundácie sú určené len študentom urodzeného pôvodu. Panovník si ponechal právo menovať štipendistov, ktorí poberali štipendium z niektorej z kráľovských fundácií ako aj štipendistov, ktorí poberali

231 Prvý riadok tabuľky zachytáva výnosy fundácií konviktov a ich pravidelné ročné príjmy (napr. ročnú rentu z univerzitného fondu, arcibiskupské pisetum, atď.) v roku 1784, teda v čase zrušenia konviktov. V tomto roku boli z príjmov konviktov zaopatrení aj pedagogickí pracovníci, pomocný personál a zabezpečená údržba nehnuteľností. Vo výnosoch nie sú zarátané príjmy Tereziana a Löwenburského konviktu vo Viedni, ktoré boli určené pre uhorských študentov. Takisto celkový počet štipendistov z tohto roku nezahŕňa uhorských štipendistov týchto ústavov.

232 Údaje podľa MOL, C 39, Liber de fundationalibus convictuum comparate ad mentem fundatorum ex originalibus ...

233 Údaje podľa Kovachich, M. J.: Merkur von Ungarn, s. 382-383.

234 Schwartner, M.: Statistik des Königreichs Ungern, s. 394. Údaje o počte štipendistov dokument neuvádza.

235 ŠA Bratislava, Kongregačné písomnosti, 1788, fasc. 63, f. 28. Údaje o výnose fondu z tohto roku nie sú známe.

236 Schwartner, M.: Statistik des Königreichs Ungern, s. 394.

237 ŠA Bratislava, Kongregačné písomnosti, 1794, fasc. 2, f. 93. Údaje o výnose fondu z tohto roku nie sú známe.

238 MOL, C 39, Liber de fundationalibus convictuum comparate ad mentem fundatorum ex originalibus

štipendium z finančných prostriedkov, ktoré sa získali zrušením riaditeľstva v Bratislave a predajom nehnuteľných majetkov niektorých fundácií a konviktov. Menovanie štipendistov súkromných fundácií podliehalo panovníkovmu schváleniu.²³⁹

Štipendium mohli poberať len študenti s vynikajúcim prospechom a správaním. V prípade súkromných fundácií mali prednosť príbuzní fundátora, výborný prospech bol aj v tomto prípade podmienkou na získanie štipendia. Ak boli výnosy fundácie určené len pre urodzených študentov, vôľa fundátora sa dodržiavala. Synovia kráľovských úradníkov, najmä ak mali vynikajúci prospech a správanie, boli pri udeľovaní kráľovských štipendií považovaní za rovnocenných študentom šľachtického pôvodu. V ostatných prípadoch si boli všetci žiadatelia rovní, prihliadať sa malo len na ich prospech a správanie. Pre udeľovanie štipendií sa prestalo prihliadať na pôvod žiadateľa a finančné pomery jeho rodiny. Svoje privilegované postavenie z minulosti stratili aj konvertiti. Štipendiá mohli získať aj nekatolíci, na príslušnosť k cirkvi sa už nemalo prihliadať. Štipendisti museli počas celého štúdia dosahovať dobré študijné výsledky a mať bezchybné správanie. Ďalšou podmienkou bolo pravidelne zasielať Miestodržiteľskej rade vysvedčenia o prospechu, ktoré sa vyhotovovali dvakrát ročne na základe výsledkov semestrálnych skúšok. Miestodržiteľská rada musela dlhodobo riešiť otázku predkladania vysvedčení štipendistov. V priebehu rokov 1787 – 1788 niekoľkokrát rozposlala intimáty predstaviteľom jednotlivých stolíc, v ktorých upozorňovala na povinnosť štipendistov včas predložiť koncoročné vysvedčenie ako aj na prípadné sankcie za nedodržanie tohto príkazu.²⁴⁰

Požiadateľ o štipendium mohol študent alebo v jeho mene rodičia, príbuzní, či tútori. Žiadosť o štipendium bolo potrebné podať na konci druhého semestra. Žiadosti o kráľovské štipendiá sa zasielali priamo Miestodržiteľskej rade alebo príslušnému úradu v mieste bydliska uchádzača (najčastejšie stolici), ktorý ich postúpil Miestodržiteľskej rade. O štipendium zo súkromnej fundácie bolo potrebné najprv požiadať jej patróna, ktorý mal menovacie právo („*ius patronatus*“). Patrón fundácie musel zaslať svoje rozhodnutie spolu so žiadosťou a vysvedčením študenta panovníkovi na schválenie. Žiadosť o štipendium musela obsahovať údaje o bydlisku uchádzača, charakteristiku spoločenského postavenia a sociálnych pomerov rodičov, príbuzných alebo tútorov, meno a vek uchádzača, názov školy, v ktorej študuje ako aj školy, v ktorej chce študovať v budúcom školskom roku, a údaje o prospechu doložené školským vysvedčením.²⁴¹ Všetky žiadosti s potrebnými prílohami sa zhromaždili v príslušnom výbore Miestodržiteľskej rady. Uchádzačov zoradili podľa platných zásad do zoznamu, ktorý sa spolu s posudkom výboru a so všetkými dokumentami predložil panovníkovi na schválenie.²⁴²

Novoprijatí štipendisti mohli dostať len štipendium tretej triedy, prestup do vyššej štipendijnej triedy bol možný na základe dobrého prospechu a správania. Patróni súkromných fundácií s menovacím právom pre štipendiá druhej triedy mohli aj novému uchádzačovi udeliť hneď štipendium druhej triedy. Viac detí tých istých rodičov získalo štipendium len výnimočne. Každý štipendista mohol poberať štipendium počas celého štúdia za predpokladu, že dosahoval výborný prospech, mal dobré správanie a pravidelne na konci každého semestra zaslal Miestodržiteľskej rade svoje vysvedčenie. Prestup

239 Kovachich, M. J.: Merkur von Ungarn, s. 370n.

240 ŠA Bratislava, Kongregačné písomnosti Bratislavskej župy, 1788, fasc. 45, f. 39, fasc. 66, f. 1 a 1788, fasc. 17, f. 23.

241 Kovachich, M. J.: Merkur von Ungarn, s. 384 – 385.

242 Tamže, s. 385 – 386.

z nižšej do vyššej štipendijnej triedy musel byť postupný - teda z tretej do druhej a druhej do prvej štipendijnej triedy. Do prvej štipendijnej triedy boli povyšovaní vynikajúci študenti urodzeného pôvodu z druhej štipendijnej triedy. Ak sa pre nedostatok vhodných študentov neobsadili všetky štipendijné miesta prvej triedy, tieto štipendia mohli výnimočne získať aj štipendisti druhej triedy. Rovnako platilo, že štipendium druhej triedy pri nedostatku vhodných štipendistov môže získať aj novoprijatý študent. Ak bol do druhej alebo prvej štipendijnej triedy povýšený študent, ktorého patrónom bola súkromná osoba, ním uvoľnené štipendium nižšej triedy udelil ďalšiemu študentovi panovník a nie súkromný patrón.²⁴³

Rovnaká postupnosť ako pri udeľovaní štipendií neplatila pri odobratí štipendia študentovi. Ak študent prestal dosahovať požadovanú úroveň prospechu, štipendium mu odobrali bez ohľadu na to, do ktorej štipendijnej triedy patrilo. Ak musel študent opakovať ročník kvôli chorobe, o štipendium neprišiel, ale k žiadosti na ďalší školský rok musel priložiť okrem vysvedčenia aj lekárske svedectvo. Študent nestratil štipendium ani v prípade, ak si kvôli chorobe zhoršil prospech. Dôvody na stratu štipendia boli štyri. K spomínanému zlému prospechu a správaniu je potrebné ešte uviesť opustenie školy a smrť študenta. Rodičom alebo jeho iným zákonným zástupcom sa v prípade úmrtia vyplátilo štipendium za celý mesiac, v ktorom zomrel a to z dôvodu, že ubytovanie a stravu platili študenti zvyčajne mesiac dopredu. Aby sa však predišlo všetkým podvodom, museli žiadatelia o štipendium po zosnulom predložiť aj úmrtný list vystavený miestnym farárom.²⁴⁴

Štipendia vyplácala štvrťročne Hlavná pokladnica Centrálného úradu pre štipendia. Peniaze si nemohli vyzdvihnúť študenti, ale museli ich prevziať zákonní zástupcovia štipendistov. Peniaze obdržali na základe nimi podpísanej potvrdenky. Všetci, ktorí bývali vo vzdialenejších častiach krajiny, museli prevzatím štipendia niekoho splnomocniť. Aby sa v tejto veci predišlo podvodom, musel zákonný zástupca štipendistu vopred nahlásiť hlavnej pokladnici meno splnomocnenca ako i zaslať odtlačok pečate, ktorou tento potvrdí prevzatie peňazí.²⁴⁵ Od roku 1788 sa vyžadovalo, aby potvrdenku o prevzatí peňazí okrem zákonného zástupcu študenta podpísal aj riaditeľ, prípadne učiteľ školy, ktorú študent navštevoval. Toto opatrenie bolo zavedené z toho dôvodu, aby sa nemohlo vyplatiť štipendium študentovi, ktorý zanechal štúdium počas školského roka.²⁴⁶

V čase panovania Jozefa II. existoval niekoľko rokov nový druh štipendií, ktoré sa v prameňoch nazývajú „Didaktral-Stipendien“. V roku 1785 bolo na všetkých latinských katolíckych školách od najnižšieho stupňa až po univerzitu zavedené platenie školného. Študenti humanitných škôl, gymnázií a akadémií museli zaplatiť 12 zlatých ročne, študenti filozofickej fakulty 15 zlatých, študenti medicíny a práva 30 zlatých ročne. Štipendisti a teológovia boli od platenia školného oslobodení. V školskom roku 1785/1786 sa zo školného získalo 38 482 zlatých a 24 grošov. Z tejto sumy sa 25 600 zlatých rozdelilo medzi 380 novoprijatých štipendistov. V budúcom školskom roku boli aj títo štipendisti oslobodení od platenia školného, a preto sa celkový ročný príjem z tohto poplatku znížil na 28 645 zlatých 48 grošov, na štipendia sa z tejto sumy vyčlenilo 25 000 zlatých.²⁴⁷ V roku 1787 panovník rozhodol, že tento druh štipendia bude poberať ročne 380

243 Tamže, s. 388 – 389.

244 Tamže, s. 389n.

245 Tamže, s. 362 – 393.

246 ŠA Bratislava, Kongregačné písomnosti, 1788, fasc. 38, f. 2.

247 Schwartner, M.: Statistik des Königreichs Ungern, s. 395.

študentov. Štipendium 100 zlatých bolo určené pre študentov práva a medicíny (celkovo 50 študentov), 80 zlatých mohli dostať študenti filozofie (100 študentov). Študenti gymnázií mohli získať štipendium 60 zlatých ročne (200 študentov) a žiaci normálnych škôl 20 zlatých (30 študentov). Štipendium pre normálne školy mohol mimoriadne získať aj žiak triviálnej školy. Musel však byť výnimočne nadaný, usilovný a spĺňať tradičné podmienky – dobrý prospech a správanie, pribudla povinnosť výborne ovládať nemecký jazyk. Študent mohol štipendium stratiť, ak si zhoršil správanie alebo sa nedostavil k semestrálnym skúškam. Školské poplatky museli platiť všetci študenti bez rozdielu vierovyznania, a preto mali byť rovnako prístupné aj štipendiá poskytované z týchto peňazí.²⁴⁸ Celková suma určená zo školských poplatkov na štipendiá ako i počet štipendistov ostal nezmenený až do roku 1790, kedy bolo platenie školného zrušené na všetkých katolíckych školách v Uhorsku. Patronátne právo menovať štipendistov pre tento druh štipendií patrilo panovníkovi.

Po smrti Jozefa II. sa ríšska deputácia pre záležitosti školstva dlho zaoberala otázkou konviktov a problémom ich ďalšej existencie. Konečné rozhodnutie predstavovalo kompromisné riešenie. Prevládol názor, že v každom školskom dištrikte treba obnoviť jeden konvikt s menšou kapacitou štipendijných miest. Sieť konviktov mala kopírovať rozmiestnenie kráľovských akadémií, okrem toho mal byť zriadený jeden konvikt pre študentov univerzity. Celkovo sa teda malo obnoviť šesť konviktov. Naďalej platilo, že ich chovancami sa mohli stať aj platiaci študenti, museli však dodržiavať vnútorný poriadok ústavu. Strážcov budovy ako aj učiteľov tanca a jazykov zabezpečoval regent, za ekonomické záležitosti zodpovedal viceregent, ktorý bol povinný predkladať účty správnej rade konviktu. Školský riaditeľ príslušného dištriktu zodpovedal za obsah výchovy a vzdelávania.²⁴⁹

248 ŠA Bratislava, Kongregačné písomnosti, 1787, fasc. 23, f. 16.

249 Schwartner, M.: Statistik des Königreichs Ungern, s. 397 – 398.

III.2. Kňazské semináre

Kňazské semináre patrili spolu s konviktami k výchovno-vzdelávacím inštitúciám, ktoré okrem výchovy (a vzdelania) poskytovali svojim chovancom aj ubytovanie, stravu a ošatenie. Semináre, ktoré vznikli v Uhorsku v 17. storočí, vychovávali a hmotne podporovali študentov, ktorí sa pripravovali na kňazské povolanie. Študenti neštudovali priamo v seminároch, ale navštevovali miestne jezuitské školy. Semináre, ktoré okrem mravnej a náboženskej výchovy poskytovali chovancom aj vzdelanie, vznikali až v 18. storočí. Na území Slovenska vznikli v priebehu 17. a 18. storočia kňazské semináre v Trnave, Bratislave, Košiciach a Nitre. Tieto semináre boli zároveň najstaršími inštitúciami svojho druhu v Uhorsku, keďže kvôli tureckej okupácii nebolo možné založiť podobné výchovno-vzdelávacie ústavy aj v južnej časti krajiny. Významnú časť uhorského kléru, ktorá pôsobila v oblastiach dnešného Slovenska, vychovali semináre vo Viedni a v Ríme.

Téma vzdelávania a výchovy kňazov je veľmi široká a možno ju skúmať z viacerých aspektov. Cieľom nasledujúcej kapitoly je priblížiť spôsob finančného zabezpečenia seminárov v 17. – 18. storočí, poukázať na to, kto tieto inštitúcie spravoval a ako ich správa postupne prešla z výlučnej kompetencie cirkvi pod kontrolu štátu. Ostatné súvisiace problémy sú do textu zaradené len kvôli ucelenému pohľadu na danú problematiku, ich spracovanie je preto stručné a nezachádza do podrobností.

Tridentský koncil a reforma prípravy kňazov

Nízka morálna, mravná a vzdelanostná úroveň katolíckeho kléru významne prispela ku kríze, ktorá postihla katolícku cirkev na konci stredoveku. V období pred Tridentským koncilom neexistoval jednotný systém vzdelávania klerikov a cirkevná hierarchia vykonávala len minimálnu kontrolu nad ordináciou nových kňazov. Pred vysvätením sa nevyžadovalo preskúšanie teologických poznatkov, štandard teologických znalostí pre kňazov nebol stanovený a preverovanie schopností a morálnych kvalít kandidátov kňazstva v podstate neexistovalo. Väčšina duchovných, vrátane cirkevných hodnostárov, nebola po nižšom svätení vysvätená za diakona alebo kňaza. Neexistencia jednotného študijného plánu pre klerikov a nízka vzdelanostná úroveň kňazstva predstavovali hlavnú príčinu nejednotnosti náboženskej praxe a viedli ku vzniku mnohých variantov liturgie. Nový systém vzdelávania duchovných sa stal nevyhnutným prepokladom úspešnej cirkevnej reformy. Cirkev potrebovala nový klérus – lepšie vzdelaný, morálne bezúhonný, ktorý by používal len schválené liturgické texty.

Reforma kňazského vzdelávania sa začala v roku 1551 v Ríme. V tomto roku založil sv. Ignác z Loyoly Collegium Romanum, ktorého cieľom bola výchova kresťanskej mládeže, predovšetkým duchovenstva. Spočiatku sa v ňom vyučovalo len gymnaziálne učivo, ale už v roku 1553 sa k nemu pripojilo aj trojročné štúdium filozofie a štvorročný kurz teológie. Podľa vzoru tohto kolégia založil sv. Ignác v roku 1552 aj Collegium Germanicum, ktoré malo vychovávať klerikov pre oblasť Nemecka. Podľa názoru sv. Ignáca oblasti dnešného Nemecka najviac potrebovali schopných a cirkvi oddaných kňazov. Študijný program a spôsob výchovy rímskych jezuitských ústavov sa v praxi osvedčil, preto sa účastníci Tridentského koncilu rozhodli, že tieto kolégiá budú vzorom pre

budúce semináre na výchovu kňazského dorastu. Na 23. zasadnutí koncilu²⁵⁰ bol prijatý dekrét „*Quum adolescentium aetas*“, ktorý upravoval záležitosti kňazského vzdelávania. Podľa tohto dekrétu bol každý diecézny biskup povinný vybudovať vo svojej diecéze seminár, v ktorom sa budú od útlej mladosti (od dvanástich rokov) vychovávať budúci kňazi. Do seminárov mali byť prijímaní predovšetkým chudobní chlapci, pre nich mal byť pobyt v ústave bezplatný. Bohatší študenti si mali za pobyt platiť. Obsah výučby mal určiť biskup, v dekréte boli uvedené predmety, ktorým sa mala venovať osobitná pozornosť. Chlapci sa mali mesačne spondať, denne sa zúčastňovať na sv. omši a prístupovať ku sv. prijímaniu podľa odporúčania spondného otca. V nedeľu a vo sviatok mali asistovať pri bohoslužbách.

Hoci o rozsahu teologického štúdia v jednotlivých seminároch mali rozhodnúť príslušní diecézni biskupi, skoro všade sa stal základom vzdelávania klerikov študijný program jezuitov v *Collegiu Romanum*, ktorý sa neskôr stal aj súčasťou *Ratio studiorum*. Základom štúdia bola scholastická teológia na podklade teologickej sumy sv. Tomáša. Súčasťou výučby bol aj výklad Písma svätého, osobitne Starého a Nového zákona. Mímoreadiadne postavenie v rozvrhu mala kazuistika (*casus conscientiae*), ktorá bola obdobou dnešnej dogmatiky, morálky a pastorálky. Pre slabších študentov alebo pre tých, ktorí nemohli absolvovať celé štúdium teológie, sa kazuistika stala hlavným predmetom. Kontroverzie mali pripraviť študentov na to, aby dokázali obhajovať hlavné zásady katolíckej viery proti nekatolíkom. Významné miesto vo vyučovacom systéme mali mesačné dišputy.

Cieľom seminárnej výchovy kňazov však nebola len odborná príprava na budúce povolanie, ale predovšetkým upevnenie ich zbožnosti a oddanosti cirkvi. Mesačná sponda a každodenná účasť na svätej omši boli povinné, okrem toho sa chovanci museli každé ráno venovať spytovaniu svedomia a rozjímaniu. Náboženskú výchovu dopĺňali mariánske kongregácie, ktoré upevňovali v chovancoch úctu k Panne Márii a povzbudzovali ich k častému prístupovaniu k sviatostiam.

„Tridentské kňazské semináre“ definuje súčasná historiografia ako samostatné inštitúcie, ktoré boli určené na profesionálnu prípravu diecézneho kleru pre pastoráciu a „*cura animarum*“. V intenciách dekrétu Tridentského koncilu mali semináre existovať a pôsobiť mimo náboženských rádov, v skutočnosti však náboženské rády zohrali významnú úlohu pri ich vzniku a ďalšom rozvoji. Kňazské semináre mali pôsobiť pod priamou jurisdikciou diecéznych biskupov, vzdelávací a výchovný personál mal pochádzať z radov svetských alebo rehoľných kňazov. Semináre sa nemali stať rivalmi jezuitských kolégií a univerzít. Boli to výchovno-vzdelávacie inštitúcie pre obmedzený okruh študentov, ktorých cieľom bola praktická príprava a disciplinizácia diecézneho kleru. Rozsah poskytovaného vzdelania bol v protiklade k štúdiu teológie na univerzitách, ktoré bolo zamerané viac teoreticky a dogmaticky.²⁵¹

Reforma kňazského vzdelávania v Uhorsku

V čase, kedy sa v Uhorsku začala šíriť reformácia a nové náboženské učenie získavalo stále širší okruh stúpenčov, neexistoval v krajine žiadny seminár na výchovu kňazského

²⁵⁰ Zasadnutie sa konalo 15.7.1563.

²⁵¹ Comerford, K. M.: Italian Tridentine Diocesan Seminaries: A Historiographical Study. In: *Sixteen Century Journal*, 29, 1998, 4, s. 109.

dorastu a cirkev mala trvalý nedostatok katolíckych duchovných. O náboženské potreby katolíckeho obyvateľstva sa na mnohých miestach starali len svetské osoby, tzv. licenciáti, ktorí krstili, sobášili, pochovávali a v nedel'u čítali ľudu evanjelium.²⁵² V krajine existovali farnosti, v ktorých sa aj niekoľko rokov nekonali bohoslužby a veriaci ostávali bez duchovného vedenia. Ako prvý sa pokúsil zmeniť tieto neutešené pomery ostrihomský arcibiskup Mikuláš Oláh. Na základe dekrétov Tridentského koncilu zvolal v roku 1566 do Trnavy diecéznu synodu, na ktorej založil Seminár sv. Štefana, predbežne pre desať klerikov. Arcibiskup i Ostrihomska kapitula mali semináru poskytovať 250 zlatých ročne, jeho príjmy mali v budúcnosti zvýšiť testamentárne odkazy členov kapituly. Arcibiskup zveril výchovu kňazského dorastu jezuitom, po ich odchode z Trnavy (1567) prevzali vedenie seminára členovia Ostrihomskej kapituly.²⁵³ Politické a náboženské pomery v krajine však tejto iniciatíve príliš nepriali a seminár onedlho zanikol, hoci v roku 1590 bol ešte na krátke obdobie obnovený.

Vzhľadom na to, že sa v Uhorsku nepodarilo vybudovať stabilný, finančne a personálne zabezpečený seminár, rozhodol sa Pius V. založiť kolégium pre uhorských klerikov v Ríme. Ústav chcel umiestniť v rímskom kláštore pavlínov, ktorý oni v tomto období nevyužívali. Seminár napokon vznikol až v roku 1579, ale už v roku 1580 bol spojený s Germanicom a začal pôsobiť pod názvom *Collegium Germanico-Hungaricum*. V ústave sa malo vychovávať 12 uhorských klerikov, do roku 1600 tu študovalo 20 adeptov kňazstva z Ostrihomskej diecézy.²⁵⁴ Je pochopiteľné, že absolventi ústavu nemohli okamžite zmeniť náboženské pomery v krajine, či odstrániť nedostatok katolíckych duchovných. Prínos ústavu v tomto období spočíval najmä v tom, že do krajiny prichádzali prví absolventi jezuitských škôl s pevne vyhraným náboženským presvedčením a s novou predstavou o katolíckej zbožnosti, založenou predovšetkým na úcte k Panne Márii a na častom pristupovaní k sviatostiam.

Trvalé základy seminárnej výchovy kléru v Uhorsku sa podarilo vybudovať až Petrovi Pázmányovi. V čase jeho nástupu na stolec ostrihomskeho arcibiskupa študovali uhorskí klerici na *Collegiu Germanico-Hungaricu* v Ríme, a v pápežských seminároch v Olomouci, Prahe, Grazi a na teologickej fakulte vo Viedni. Absolventi týchto seminárov však nemohli pokryť všetky potreby Ostrihomskej diecézy a odstrániť pretrvávajúci nedostatok kňazov. Nový arcibiskup si uvedomoval význam vzdelaných, ale najmä zbožných a cirkvi oddaných kňazov pre obnovu katolíckej viery, preto sa vo svojom úsilí zamerlal predovšetkým na rozšírenie študijných príležitostí pre uhorských klerikov. Nestálosť náboženských a politických pomerov v krajine a existencia finančne i personálne zabezpečenej teologickej fakulty vo Viedni viedla P. Pázmánya k myšlienke založiť v tomto meste seminár na výchovu kňazského dorastu pre potreby Ostrihomskej diecézy. Arcibiskup vďaka svojim ekonomickým schopnostiam zhromaždil už krátko po skončení Bethlenovho povstania dostatok finančných prostriedkov a v roku 1623 založil vo Viedni seminár pomenovaný *Pázmaneum*.

P. Pázmány sa nevzdal ani ambície založiť seminár aj na území samotného Uhorska a po niekoľkoročných prípravách bol v roku 1632 otvorený v Trnave Seminár sv. Štefana. Seminár sa hlásil k tradícii predchádzajúceho svätoštefanského seminára, ktorý v 16. storočí založil M. Oláh. Zmenené náboženské a politické pomery v krajine ako

252 Špirko, J.: Výchova kňazstva na území Spišskej diecézy. Dejiny spišského seminára. Bratislava 1943, s.15.

253 Bucko, V.: Mikuláš Oláh a jeho doba 1493-1568, s. 178-179.

254 Špirko, J.: Výchova kňazstva na území Spišskej diecézy, s. 20.

aj stabilizácia majetkových pomerov cirkvi umožnili uhorským cirkevným hodnostárom postupne rozširovať študijné príležitosti pre klerikov. Ostrihomskí arcibiskupi ako správcovia najväčšej diecézy v Uhorsku, ktorá sa navyše z veľkej časti nachádzala mimo tureckého záboru, mali k dispozícii najviac finančných prostriedkov, ktoré im umožňovali zakladať nové semináre na výchovu kňazov. V roku 1642 založil ostrihomský arcibiskup Imrich Lösy malý seminár v Bratislave a v roku 1648 a 1678 boli otvorené dva nové semináre v Trnave. Dostatok kňazov pre severovýchodné oblasti Uhorska mal zabezpečiť seminár v Košiciach, ktorý vznikol v roku 1665 vďaka testamentárnemu odkazu egerského biskupa Benedikta Kisdyho.

Biskupi, ktorých diecézy okupovali turecké vojská a nemali dostatok finančných prostriedkov na založenie vlastných seminárov, zakladali fundácie na podporu menšieho počtu klerikov a tieto pripojili k už existujúcim seminárom v Trnave alebo vo Viedni. Oslobodenie rozsiahlej časti Uhorska spod osmanskej správy po roku 1683 umožnilo vznik nových seminárov, ktoré mali vychovávať kňazský dorast pre novozískané oblasti Uhorska. Staršie fundácie pôvodne pripojené k seminárom v Trnave a Viedni boli podľa rozhodnutia diecéznych biskupov ponechané v týchto mestách alebo sa pripojili k novovzniknutým diecéznym seminárom. V priebehu 17. a prvej polovice 18. storočia sa vytvorila v Uhorsku pomerne rozsiahla materiálna a inštitucionálna základňa pre výchovu katolíckych kňazov. Väčšinu uhorských kňazských seminárov viedli jezuiti, len menšiu časť svetskí kňazi. Napriek tomu všetci adepti kňazstva, bez ohľadu na to, kto ich formoval, boli vzdelávaní a vychovávaní podľa jezuitského *Ratio studiorum* a podľa vzoru rímskeho kolégia. Nedostatok duchovných, ktorý pretrvával v Uhorsku ešte aj v prvej polovici 18. storočia, viedol biskupov a správcov seminárov k tomu, že celé teologické štúdium umožnili ukončiť len tým najschopnejším študentom. Väčšina študentov absolvovala len skrátený teologický kurz a bola urýchlene poslaná do pastorácie. Semináre tak vychovávali zbožných a cirkvi verných kňazov, ktorých teologické vzdelanie však bolo na pomerne nízkej úrovni.

Významné centrá vzdelávania uhorského duchovenstva

Collegium Germanico-Hungaricum

Collegium Germanico-Hungaricum vzniklo v roku 1580 z iniciatívy rímskej kúrie, keďže v Uhorsku sa nepodarilo vytvoriť pre klerikov stabilné študijné príležitosti. Kolégium pre potreby Uhorska a Nemecka pripravovalo vzdelaných a pápežskej kúrii lojálnych kňazov, ktorí sa podľa jej predstáv podieľali na obnove stratených pozícií cirkvi v týchto krajinách. Rímske kolégium už v prvých desaťročiach 17. storočia stratilo postavenie jediného kňazského seminára pre uhorský klérus, ale stalo sa najprestížnejším vzdelávacím ústavom, ktorý mohol uhorský študent teológie navštevovať. *Collegium Germanico-Hungaricum* vychovalo v období rokov 1580 – 1783 veľkú časť uhorskej cirkevnej hierarchie.²⁵⁵

Collegium Germanico-Hungaricum nepriamo ovplyvnilo výchovu a vzdelanie väčšiny uhorských kňazov. Podľa domáceho poriadku *Germanica* bol vypracovaný domáci poriadok viedenského Pázmanea a podľa ich vzoru sa riadil každodenný život i výchova

²⁵⁵ V rokoch 1559 – 1782 študovalo v kolégiu 607 uhorských klerikov, najväčšia časť z nich (235) pochádzala z Ostrihomskej arcidiecézy. Varsík, B.: Národnostný problém Trnavskej univerzity. Bratislava 1938, s. 17.

vo väčšine uhorských seminárov a to i v prípade, ak neboli zverené do správy jezuitov.²⁵⁶

Pázmaneuum

Pázmaneuum, seminár na výchovu uhorských kňazov vo Viedni, založil v roku 1623 ostrihomský arcibiskup P. Pázmány. Novovzniknutú inštitúciu zabezpečil fundáciou v hodnote 115 410 zlatých a v testamente jej odkázal ďalších 45 000 zlatých. Správu seminára a výchovu klerikov zveril Spoločnosti Ježišovej, patronátne právo rezervoval pre ostrihomského arcibiskupa a kapitolu. Seminár mal pôvodne vychovávať len klerikov Ostrihomskej arcidiecézy, ale nedostatok vzdelávacích príležitostí v Uhorsku spôsobil, že Pázmaneuum spravovalo fundácie a vychovávalo aj klerikov iných uhorských diecéz. Už v polovici 17. storočia zveril egerský biskup Juraj Lippai semináru fundáciu v hodnote 16 000 zlatých, z ktorej výnosov sa mali podporovať štyria až šiesti chovanci z tejto diecézy. Fundačný kapitál bol požičaný mestu Modra na päťpercentný úrok, mesto však dlhodobo nebolo schopné plniť si svoje záväzky. Kvôli problémom so spravovaním fundácie a skutočnosti, že Viedeň sa nachádzala príliš ďaleko od Egerskej diecézy, egerský biskup Juraj Fenessy nariadil v roku 1687 premiestniť fundáciu do Generálneho seminára v Trnave.²⁵⁷

V roku 1662 rozhodol gyórsky biskup Juraj Szechényi o pričlenení fundácie Mikuláša Dallósa k Pázmaneu. Fundácia mala hodnotu 25 000 zlatých a z jej výnosov sa do roku 1731 podporovalo dvanásť klerikov z Gyórskej diecézy. Vďaka fundácii nitrianskeho biskupa Jána Gubasóczyho (1679 – 1686) študovali vo Viedni aj klerici Nitrianskej diecézy. Jeho základina mala pôvodne dvanásť štipendistov, ale kvôli nízkym výnosom z jej nehnuteľností klesol ich počet na sedem.²⁵⁸ V prvej polovici 18. storočia vzrástla snaha uhorských biskupov dostať výchovu klerikov pod svoju jurisdikciu a tento trend možno sledovať aj na pôde Pázmanea. V roku 1731 rozhodol nitriansky biskup o presťahovaní nitrianskej fundácie do Generálneho seminára v Trnave.²⁵⁹ V roku 1732 nariadila Gyórska kapitula, aby sa fundácie tejto diecézy z Pázmanea a z Generálneho seminára v Trnave pripojili k diecéznemu semináru v Győri. Výchova všetkých diecéznych klerikov sa tak sústredila do diecézneho seminára.²⁶⁰ V rokoch 1732 – 1769 žili v Pázmaneu len klerici z Ostrihomskej diecézy, od roku 1769 tu na príkaz Márie Terézie žili traja chovanci zo Sedmohradska (s odvolaním sa na fundačnú listinu P. Pázmánya).²⁶¹

Regenti Pázmanea sa museli rovnako ako správcovia ostatných vzdelávacích inštitúcií vyrovnávať s rastúcim vplyvom štátnej moci na spravovanie ich majetku a obsah poskytovaného vzdelávania. Vedenie seminára zaslalo Miestodržiteľskej rade prvú správu o jeho majetkových pomeroch v roku 1733. Inštitúcia v uvedenom roku vlastnila kapitál v hodnote 203 000 zlatých, príjem predstavoval 9 590 zlatých. Príjmy pochádzali predovšetkým z výnosov kapitálu, doplňal ich nájom za dom *Mons aureus* a zisk za predaj

256 Seminár sv. Imricha v Bratislave spravovala Bratislavská kapitula, ale vnútorný poriadok seminára bol prevzatý z Pázmanea. V roku 1709 založil egerský biskup Štefan Telekessy vo svojom sídelnom meste seminár, ktorý spravovala Egerská kapitula, ale seminár mal vnútorný poriadok podľa vzoru Generálneho seminára v Trnave, ktorý ho prevzal z Germanica.

257 Rimely, C.: *Historia Collegii Pazmaniani*. Viennae 1865, s. 80-81.

258 Tamže, s. 80n.

259 Tamže, s. 82. V tomto období bol v Nitre len tzv. malý seminár, v ktorom mohli záujemci o kňazské svätenie ukončiť gymnaziálne štúdiá.

260 Tamže, s. 134.

261 Tamže, s. 185.

obnoseného šatstva po chovancoch. V seminári žilo štyridsaťtri klerikov, ročné náklady na zaopatrienie jedného z nich predstavovali 187 zlatých. Personál tvorili štyria jezuiti (regent, spirituál a dvaja prefekti) a služobníctvo v počte 11 osôb.²⁶² Regent Pázmanea ako jeden z mála regentov uhorských seminárov rešpektoval mandát Karola VI. zo 7. marca 1733 a zaslal Miestodržiteľskej rade aj vyúčtovanie príjmov a výdavkov za posledných desať rokov. Podobnú správu zaslal regent aj v roku 1756, tentokrát na základe intimátov Miestodržiteľskej rady z rokov 1754 a 1756. Pomery v seminári sa za predchádzajúcich dvadsaťtri rokov nezmenili, v ústave žilo aj tento rok štyridsaťtri chovancov, stav personálu i majetkové pomery inštitúcie ostali tiež nezmenené. Sťahovanie do Trnavy a opätovný návrat do Viedne sa finančných pomerov tejto inštitúcie príliš nedotkli. Základiny seminára neboli v Trnave zlúčené s fundáciami Generálneho seminára a v roku 1765 boli vrátené Pázmaneu. Náklady na sťahovanie boli uhradené z daru Márie Terézie a z pozostalosti F. Barkóczyho.

Cieľom Pázmanea v čase jeho vzniku bolo zabezpečiť pre Ostrihorskú arcidiecézu dostatok kňazov, ktorí by prispeli k obnove pôvodnej viery v krajine. Zámer zakladateľa jasne naznačuje aj nariadenie, podľa ktorého mali celý teologický kurz skončiť len najschopnejší študenti, ostatní mali byť po skončení morálnej teológie vysvätení a poslaní do pastorácie. P. Pázmány kládol dôraz najmä na zbožnosť chovancov a až potom na samotné vzdelanie, lebo podľa jeho názoru príliš vzdelaní kňazi nemali záujem o pôsobenie na malých dedinských farách. Po vzniku siete seminárov v Trnave, ktoré pripravovali kňazov do pastorácie, sa z Pázmanea stal prestížny vzdelávací ústav, ktorý stál v hierarchii uhorských seminárov hneď za rímskym Germanicom. V Pázmaneu študovala veľká časť uhorskej cirkevnej hierarchie, najlepší študenti Pázmanea ukončili svoje štúdiá v Ríme.

Trnava – centrum vzdelávania uhorských klerikov na území Uhorska

Existencia univerzity a postupný vznik viacerých seminárov urobili z Trnavy významné stredisko vzdelávania uhorských klerikov. Vývoj majetkových pomerov trnavských seminárov v období od ich vzniku až do polovice 18. storočia, ako aj stav personálu a počet podporovaných študentov možno zrekapitulovať vďaka súpisom fundácií týchto inštitúcií, ktoré ich regenti zaslali Miestodržiteľskej rade v roku 1757. Údaje z uvedených súpisov vhodne dopĺňajú zápisnice z vizitácii, ktoré na príkaz Miestodržiteľskej rady vykonali kanonici Ostrihomskej kapituly v roku 1756.

Seminár sv. Štefana bol čase svojho vzniku finančne zabezpečený z výnosov benedikťínskeho opátstva v Krásnej nad Hornádom a Föhlövicz. Opátstvo v Krásnej nad Hornádom mu daroval Maximilián II. v roku 1567 a opátstvo Föhlövicz získal od Ferdinanda II. v roku 1631. Podľa predstáv Petra Pázmánya mal seminár vychovávať len kňazov pre duchovnú správu farností. Klerici preto nemali navštevovať prednášky zo scholastickej teológie, ale mali sa venovať iba kazuistike, liturgii a spevu, aby získali vedomosti potrebné pre praktickú pastoráciu. V nasledujúcom období dostal seminár niekoľko ďalších základín, ktoré umožnili zvýšiť počet jeho alumnistov. Do roku 1757 vzrástol jeho kapitál na 51 252 zlatých, zisk z úrokov predstavoval 2 820 zlatých. Výnosy nehnuteľností dosiahli 2 700 zlatých, celkový ročný príjem seminára bol 5 520 zlatých. V ústave bolo 31 štipendijných miest, v čase vizitácie v roku 1756 tu však žilo až 58 klerikov.²⁶³

262 Fazekas, I.: A Pázmáneum története az alapításától a jozefinizmus koráig (1623 – 1784). In: A Bécsi Pázmáneum. Ed. I. Zombori. Budapest 2002, s. 43-44.

263 MOL, C 39, LAD. E, fasc. 5/IV.

Podľa vizitačnej zápisnice bolo o alumnistov dobre postarané a chovanci boli s kvalitou stravy i ošatenia spokojní.²⁶⁴ Seminár spravovala Ostrihomská kapitula, patronátne právo vykonával ostrihomský arcibiskup.

V roku 1648 sa v Trnave konala synoda, ktorá opätovne riešila problém nedostatku kňazov a kňazských seminárov v Uhorsku. Na základe jej rozhodnutia vznikol v Trnave nový seminár pomenovaný *Generale cleri Hungariae collegium*, ktorý mal vychovávať kňazov pre potreby celého Uhorska. Správu ústavu prevzali jezuiti, výchova klerikov sa riadila podľa vzoru rímskeho Germanica. Chovanci oboch ústavov nosili červený odev, preto sa tento seminár často volal aj *Seminarium rubrorum*.²⁶⁵ Inštitúcia bola od začiatku budovaná ako generálny seminár pre všetky uhorské diecézy, v priebehu nasledujúcich rokov biskupi z jednotlivých diecéz k nemu pripojili fundácie, ktoré zodpovedali ich finančným možnostiam. Do roku 1757 získal seminár devätnásť štipendijných a dve votívne fundácie, z výnosov sa podporovalo 68 klerikov.

Tabuľka č. 6: Počet klerikov jednotlivých diecéz v Generálnom seminári v roku 1757

Názov diecézy	Počet klerikov
Veszprémska d.	10 klerikov
Egerská d.	6 klerikov
Ostrihomská d.	12 klerikov
Vácska d.	6 klerikov
Sedmohradská d.	14 klerikov
Győrska d.	1 klerik
Nitrianska d.	19 klerikov
Spolu:	68 klerikov

V roku 1757 spravoval seminár kapitál v celkovej hodnote 178 318 zlatých a vlastnil nehnuteľnosti v hodnote 2 424 zlatých. Seminár mal pomerne veľké problémy so svojimi dlžníkmi, časť z nich si nedokázala plniť svoje záväzky a niektorí neplatili úroky z požičaných peňazí aj niekoľko rokov. Z tohto dôvodu nemožno presne zistiť, aký bol príjem seminára v danom roku. Dlžníci zaplatili semináru úroky v hodnote 7 477 zlatých, úroky v sume 2 660 zlatých ostali nezaplatené. Táto suma však nepredstavuje celý nedoplatok, ktorý vznikol neplatením úrokov. Niektorí dlžníci ako protihodnotu za nezaplatené úroky dodávali semináru naturálie,²⁶⁶ za časť nedobytných pôžičiek v hodnote 11 500 zlatých získal správca seminára od dlžníkov nehnuteľnosti. Výnosy z nehnuteľností a ani cena získaných naturálií neboli zarátané do ročného príjmu ústavu. Pomerne nepriaznivo opisuje situáciu v seminári vizitačný protokol z roku 1756. Chovanci počas vizitácie vyjadrili veľkú nespokojnosť s kvalitou ošatenia a jedla, protestovali aj proti malým porciám mäsa. Vizitátor však zaznamenal do protokolu najmä zlý stav vnútorného zaria-

²⁶⁴ MOL, C 39, Lad. C, fasc. 8, fol. 252.

²⁶⁵ Zlatoš, Š.: Z dejín trnavskej univerzity, s. 51-52.

²⁶⁶ Dlh Modry voči semináru vzrástol v priebehu rokov na 26 700 zlatých, úroky z tejto sumy predstavovali 1282 zlatých ročne. Modra svoje záväzky voči semináru splácala vínom.

Obr. č. 8 – Seminár sv. Štefana v Trnave.
(Prevzaté z knihy Š. Ručka Trnava čili historicko-miestopisný nástin. Skalica 1868).

denia, nedostatok kuchynského náradia a veľkú opotrebovanosť posteľnej bielizne, ošatenia a uterákov.²⁶⁷

Okrem týchto dvoch seminárov, v ktorých žili a boli vychovávaní výlučne adeпти kňazského povolania, pôsobili v Trnave ešte ďalšie dve inštitúcie, v ktorých žili vedľa seba svetskí študenti i klerici. V Mariánskom seminári žili obe kategórie študentov na základe vôle fundátora. Konvikt svätého Adalberta pôvodne vznikol ako konvikt pre svetských študentov, ale postupne boli k nemu pripojené aj fundácie na podporu klerikov.²⁶⁸

Tabuľka č. 7: Počet klerikov v kňazských seminároch v Trnave v roku 1757

Názov seminára	Počet klerikov
Seminár sv. Štefana	58
Generálny seminár	68
Mariánsky seminár	20
Konvikt sv. Adalberta	33
Spolu:	179

Trnavské kňazské semináre existovali v tejto podobe do roku 1761. Transformácia trnavských konviktov a seminárov v tomto roku bola už podrobne popísaná v kapitole o šľachtických konviktoch. V kontexte tejto kapitoly treba len dodať, že Generálny seminár, ktorý vznikol spojením fundácií pôvodného Generálneho seminára, časti fundácií Mariánskeho seminára a Konviktu sv. Adalberta, pôsobil v Trnave do roku 1777, kedy bol na základe rozhodnutia Márie Terézie presťahovaný spolu s trnavskou univerzitou do Budína. Reforma kňazského vzdelávania v čase panovania Jozefa II. ukončila existenciu tejto inštitúcie. Seminár sv. Štefana zostal v Trnave aj po presťahovaní univerzity do Budína a ukončil svoju činnosť až v dôsledku reforiem Jozefa II.

Finančné zabezpečenie seminárov a každodenný život alumnistov

Založenie kňazského seminára predstavovalo majetkovo-právny akt, ktorý musel byť potvrdený testamentom alebo fundačnou listinou. Zriaďovatelia seminárov v týchto dokumentoch definovali majetok, ktorý semináru darovali, určili jeho správcu a počet podporovaných klerikov. Zakladajúcu fundáciu tvoril kapitál uložený na úroky a výnimočne aj nehnuteľnosti. Fundátor seminára zvyčajne zabezpečil pre potreby novej inštitúcie aj vhodnú budovu a jej vnútorné vybavenie. Prvú základinu postupne doplnili ďalšie fundácie diecéznych biskupov alebo nižších cirkevných hodnostárov z danej diecézy. Svetské osoby sa medzi zakladateľmi fundácií pre semináre vyskytujú len výnimočne. Finančné zabezpečenie seminárov spočívalo na rovnakých princípoch ako financovanie šľachtických konviktov. Príjmy seminárov tvorili predovšetkým výnosy z kapitálu

267 „Posteľná bielizeň si ani nezasluži toto pomenovanie a nebola by vhodná ani do toho najbiednejšieho chudobinca.“ MOL, C 39, LAD. C, fasc. 8, fol. 250.

268 Podrobnejšie v kapitole o konviktoch.

ich fundácií, ktoré v niektorých prípadoch dopĺňali výnosy z nehnuteľností. Správcovia seminárov požičiavali kapitál fundácií za rovnakých podmienok ako správcovia konviktov, rovnakým spôsobom sa museli vysporiadať s nesolventnými dlžníkmi či so znížením úrokovej sadzby z pôžičiek a následným poklesom príjmov.

Personálne obsadenie seminárov sa v zásade neodlišovalo od personálu, ktorý bol bežný v šľachtických konviktoch. Na čele seminára stál regent, ktorý niesol zodpovednosť za spravovanie majetku a za výchovu chovancov. Podľa toho, kto seminár spravoval, boli regenti členmi Spoločnosti Ježišovej alebo niektorej kapituly. Stav personálu zodpovedal finančným možnostiam seminára a počtu podporovaných klerikov. V menších seminároch pracovalo okrem regenta len svetské služobníctvo, vo väčších ústavoch pôsobil aj viceregent a študijní prefekti. Hlavnou úlohou prefektov bolo opakovať so študentmi učivo, ktoré sa preberalo v škole. Väčšina seminárov platila len jedného prefekta, v tých väčších mali študenti filozofie a teológie vlastných prefektov. Touto úlohou sa spravidla poverovali starší študenti teológie, v prípade seminárov spravovaných jezuitmi túto funkciu zastávali študenti patriaci k rádu. Funkcia spirituála sa v seminároch zaviedla až v priebehu 18. storočia, dovtedy túto úlohu vykonával niektorý jezuita, člen kapituly alebo miestny duchovný. Spirituál plnil v seminári funkciu spovedníka a usmerňoval chovancov v ich duchovnom a náboženskom živote. Personálny stav seminárov ešte dopĺňalo svetské služobníctvo, jeho počet a zloženie bolo v jednotlivých seminároch rôzne.

Študenti sa do seminárov prijímali na základe ustanovení fundačnej listiny alebo domáceho poriadku. Vo všeobecnosti však platilo, že do seminára mohli byť prijímaní len chovanci rímsko-katolíckeho vierovyznania a manželského pôvodu, ktorí sa rozhodli pre kňazské povolanie. Svetskí študenti mohli žiť v seminári len v prípade, ak to dovoľovala fundačná listina. Táto výnimka zvyčajne platila len pre študentov z rodiny fundátora. Novoprijatí chovanci nemohli byť telesne postihnutí a museli dosiahnuť určitý vek, obyčajne aspoň dvanásť rokov. Po vstupe do seminára boli chovanci povinní vykonať generálnu spoveď a písomne sa zaviazat' k poslušnosti voči predstaveným seminára. Chovanci zároveň na seba prevzali záväzok, že odslúžia určitý počet rokov (zvyčajne tri) v diecéze, pre ktorú boli vysvätení a v prípade, že pre zlý prospech, správanie alebo z vlastnej vôle neukončia štúdium, zaplatia náklady za svoj pobyt v seminári.

Život v seminároch upravoval domáci poriadok, ktorý väčšina uhorských seminárov prevzala z rímskeho Germanica a prispôbila vlastným potrebám a pomerom. Vzhľadom na skutočnosť, že domáce pravidlá uhorských seminárov boli vypracované na základe rovnakých zásad a princípov, možno tieto pravidlá určitým spôsobom zovšeobecniť a priblížiť tak spôsob života v týchto inštitúciách. Cieľom seminárnej výchovy bolo najmä podporovať a prehľbovať zbožnosť klerikov. Chovanci preto museli ráno a večer venovať určený čas modlitbám a rozjímaniu, večer aj spytovaniu svedomia. Povinná bola každodenná účasť na svätej omši, mesačná spoveď a pravidelné prístupovanie k prijímaniu podľa pokynov spovedníka. Chovanci vstupovali do mariánskych kongregácií a bratstiev, ktoré ich viedli k úcte k Panne Márii a k častému prístupovaniu ku sviatostiam. Od klerikov sa vyžadovala predovšetkým poslušnosť, svedomité plnenie domácich a školských povinností a v neposlednom rade horlivosť vo viere.

Študenti museli pomerne veľkú časť dňa zachovávať ticho. Zhovárať sa mali potichu, slušne, bez hlasného smiechu a gestikulácie. Chovanci sa nemohli svojvoľne pohybovať po budove seminára, vždy mali byť v skupine a so svojim prefektom. Chovanci nesmeli vstupovať do priestorov vyhradených pre svetské služobníctvo. Opustiť seminár bolo

možné len s povolením regenta a v sprievode regentom určeného chovanca. Peniaze, ktoré si chovanci so sebou priniesli do seminára, museli odovzdať regentovi, zbrane boli prísne zakázané. Regentovi museli odovzdať všetky knihy, ak ich však schválil, mohli ich používať. Do kníh obdržaných v seminári bolo zakázané niečo vpisovať alebo si do nich robiť poznámky. Regenti denne kontrolovali skrine študentov. Ak niektorý z klerikov dostal od príbuzných potraviny, musel ich odovzdať regentovi a tento ich rozdelil medzi všetkých chovancov seminára. Kontrole regenta podliehala aj prijatá a odosielaná korešpondencia. Klerici mali príkladne vystupovať aj na verejnosti. Na ulici sa mali potíchu zhovárať a neupozorňovať na seba hlasným smiechom alebo gestikuláciou. V škole mali byť príkladom pre svetských študentov a nemali ich pohoršovať svojim správaním. Prísne sa zakazovalo vyrušovať počas bohoslužieb, pobožností v kongregácii a počas vyučovania.

Každodenný život chovancov seminárov bol organizovaný podľa prísne stanoveného denného režimu. Vstávalo sa ráno o piatej, po rannej hygiene nasledovali modlitby a rozjímanie, ktoré trvali do šiestej hodiny. Čas od šiestej do jedenástej vyplňalo opakovanie učiva v seminári a školské vyučovanie. Obed s krátkym oddychom bol od jedenástej do dvanástej hodiny, potom sa študenti zase venovali štúdiu a školským povinnostiam. Po školskom vyučovaní nasledovala večera, ktorá sa začínala v čase medzi 18. a 19. hodinou. Vo večerných hodinách prebiehali duchovné cvičenia so spirituálom, večerné modlitby a pobožnosti. Večierka bola obyčajne o dvadsiatejprvej hodine. V nedeľu a vo sviatok odpadávalo školské vyučovanie, v niektorých seminároch sa vstávalo o niečo neskôr. Študenti sa zúčastnili na slávnostnej svätej omši, poobede trávili čas na stretnutiach mariánskych bratstiev. Viac priestoru sa v tieto dni venovalo seminárnej výchove.

Spravovanie seminárov v období panovania Karola VI. a Márie Terézie

Zakladanie a spravovanie seminárov sa dlhé roky považovalo za vnútorú záležitosť cirkvi, ktorá patrí výlučne do kompetencie biskupov a jezuitov, prípadne iných náboženských rádov. Panovník a štát sa na správe týchto výchovno-vzdelávacích ústavov nepodieľali. Panovník ako najvyšší správca fundácií v krajine musel aprobovať zakladacie listiny seminárov, ale iným spôsobom do ich finančných a študijných záležitostí nezasahoval. Jezuiti preberali spravovanie seminárov len pod podmienkou, že ich budú riadiť nezávisle od ostatných cirkevných i svetských autorít. Regenti zo Spoločnosti Ježišovej spravovali majetok seminárov a dozerali na výchovu a vzdelávanie klerikov. Za svoje konanie sa zodpovedali len rádovým predstaveným, ktorým zasielali pravidelné správy a predkladali účty na kontrolu. Arcibiskupi a biskupi na základe patronátneho práva mohli len prijímať vhodných chovancov. Predstavení seminárov, ktoré neboli zverené do správy jezuitov, podliehali príslušnému diecéznemu biskupovi a jeho sídelnej kapitule.

Zákonné články 74/1715, 70/1723 a založenie Miestordržiteľskej rady začali novú etapu v oblasti spravovania kňazských seminárov a postupný presun týchto inštitúcií z výlučnej kompetencie cirkvi pod dozor štátu. V roku 1725 vyšlo prvé nariadenie Miestordržiteľskej rady, ktoré prikazovalo biskupom, aby informovali o fundáciách vo svojej diecéze, určených na podporovanie seminárov a klerikov. Biskupi na tento intimát Miestordržiteľskej rady nereagovali, preto intimáty rovnakého znenia vyšli opakovane

aj v nasledujúcich rokoch.²⁶⁹ Napriek tomu však nenašli v radoch cirkevnej hierarchie žiadnu odozvu.

Miestodržiteľská rada sa v prvých rokoch svojej existencie usilovala len zmapovať stav fondácií jednotlivých seminárov a zistiť, akým spôsobom sa využívajú. V roku 1733 však Karol VI. vydal nariadenie, ktorým dovtedy neobvyklým spôsobom zasiahol i do študijných záležitostí týchto vzdelávacích ústavov. Svoj záujem o kňazské vzdelávanie odôvodnil potrebou schopných a vzdelaných kňazov, ktorí by sa oddane venovali pastorácii vo farnostiach. Vo svojom nariadení prikázal biskupom, aby do diecéznych seminárov prijímali len absolventov gymnázií, prípadne filozofie. Štúdium sa malo podľa predstáv panovníka skrátiť na päť rokov, dva roky boli vymedzené na filozofiu a tri roky na teológiu.²⁷⁰ Biskupi mali na základe svojich kompetencií dôsledne dohliadať na spravovanie seminárov a ich fondácií a kontrolovať ako sa plní vôľa fundátorov. Panovník im súčasne nariadil, aby pre Miestodržiteľskú radu vypracovali prehľad o príjmoch a výdavkoch fondácií diecéznych seminárov za posledných 10 rokov. Biskupov, ktorí nemali seminár vo svojej diecéze, zaviazal, aby ho urýchlene založili a štúdium rozvrhli na päťročné obdobie. Nižší duchovní mali vo svojich testamentoch pamätať aj na potreby cirkvi a zanechať časť svojho majetku na podporovanie seminárov.

Spomínaný mandát Karola VI. bol súčasťou jeho snáh o riešenie náboženskej situácie v krajine a v podstate nadväzuje na Resoluto Carolina vydané v roku 1731. Panovník pochopil, že proti protestantom už nestačí bojovať len zákazmi a reštriktívnymi opatreniami, ale je nevyhnutné posilniť aj pôsobenie katolíckych duchovných, zlepšiť pastoráciu a vzdelávanie širších vrstiev veriacich, aby zotrvali vo viere a nekonvertovali na niektoré z protestantských vierovyznaní. Cirkev neustále trpela nedostatkom katolíckych kňazov, navyše väčšina z nich absolvovala len skrátený teologický kurz. Nedostatočne vzdelaný katolícky klérus bol často porovnávaný s evanjelickými kňazmi, ktorí boli podľa názoru niektorých súčasníkov vzdelanejší a lepšie pripravení na pastoráciu. Osvietenské idey a názory stúpcov katolíckej reformy, ktoré už vtedy prenikali do monarchie, podporovali panovníka zasahovať aj do tých oblastí náboženského života, ktoré dovtedy zostávali mimo dosahu štátnej moci.

Miestodržiteľská rada ani napriek opakovaným nariadeniam nedostala v čase panovania Karola VI. takmer žiadne relevantné informácie, na základe ktorých by si vytvorila reálnejšiu predstavu o fondáciách seminárov a o spôsobe ich spravovania. Rovnako neúspešný bol aj pokus Karola VI. presadiť vizitácie biskupov ako kráľovských delegátov v seminároch, ktoré spravovali jezuiti, či pokus usmerniť dĺžku a obsah výchovy v týchto inštitúciách. Panovník a štát v tomto období ešte nemali dostatok mocenských nástrojov, aby dokázali presadiť nariadenia a záujem štátu v oblastiach, ktoré cirkev považovala za svoju absolútnu doménu. Bez odozvy ostali aj prvé nariadenia Márie Terézie v tejto oblasti. Postavenie panovníčky sa však v krátkom čase natoľko upevnilo, že v 50. rokoch 18. storočia nemohli jej vôľu ignorovať ani najvyššie cirkevné kruhy a museli pristúpiť aspoň na čiastočné ústupky. Na základe mandátov z rokov 1754 a 1756 Miestodržiteľská rada získala požadované súpisy o hnutel'nom i nehnuteľnom majetku seminárov, spolu s informáciami o spôsobe jeho spravovania a o počte podporovaných osôb. Správcovia seminárov však nerešpektovali tú časť mandátov, ktorá im prikazovala predkladať Miestodržiteľskej rade ročné vyúčtovanie príjmov a výdavkov.

269 MOL, C 39, Acta idealia.

270 Panovník vo svojom nariadení doslovne žiadal, aby v seminároch nežili študenti gymnázií, lebo ich pobyt v seminári potom trvá 8, 9 i 10 rokov.

Na rozdiel od regentov konviktov, správcovia seminárov - jezuiti i svetskí kňazi - odmietali uznať právo Miestodržiteľskej rady kontrolovať využívanie finančných prostriedkov týchto inštitúcií.

V čase panovania Márie Terézie sa začali praktizovať vizitácie kráľovských delegátov v seminároch. Vizitácie vykonávali cirkevní hodnostári, nie však z titulu svojho cirkevného úradu, ale na základe kráľovského poverenia. Ich cieľom bolo zmapovať materiálne pomery seminárov a zistiť, ako sa využíva ich hnuťelný a nehnuteľný majetok. Kráľovskí delegáti nemali poverenie zaoberať sa výchovou a výučbou v týchto inštitúciách. Obsah výchovy ako aj prijímanie a hodnotenie chovancov zostalo v kompetencii biskupov a správcov seminárov. Mária Terézia sa v oblasti prípravy kňazov zamerala na dve oblasti – podriaďiť štátnej kontrole finančné zdroje seminárov a zreformovať teologické štúdium na univerzitách.

Reforma teologického štúdia za vlády Márie Terézie

Štúdium teológie na trnavskej univerzite bolo od začiatku existencie univerzity organizované podľa jezuitského *Ratio studiorum* a podľa vzoru rímskych ústavov. Rozsah a obsah vyučovania na univerzite však v priebehu 17. storočia často ovplyvňovali vnútropolitické pomery (priebeh stavovských povstaní), morové epidémie a iné udalosti, ktoré nútili jezuitov prerušiť vyučovanie alebo ho aspoň obmedziť.

Vrchol teologického vzdelania predstavovala scholastická teológia, nazývaná aj špekulatívna teológia alebo dogmatika. Vyučovala sa celé štyri roky a prednášali ju dvaja profesori. Tento predmet absolvovali len najschopnejší študenti, ktorí boli predurčení na postup v rámci cirkevnej hierarchie. Kazuistika (*casus conscientiae*), v literatúre i v prameňoch sa uvádza aj ako morálna alebo praktická teológia, sa stala základným predmetom pre študentov, ktorí sa v budúcnosti mali venovať len pastoračnej činnosti. Vzhľadom na to, že v Uhorsku vedľa seba dlhodobo existovalo a pôsobilo niekoľko konfesií, veľký dôraz vo vyučovacom procese sa kládol na kontroverzie, teda na predmet, v ktorom sa študenti teológie učili obraňovať základné články viery proti nekatoľikom. Výučba na teologickej fakulte ešte zahŕňala výklad sv. Písma, Starého i Nového zákona.

Absolvovať úplné teologické štúdium a dosiahnuť zodpovedajúce akademické tituly bolo možné v rámci Uhorska len na univerzitách v Trnave a v Košiciach, ale celé štúdium aj v týchto vzdelávacích ústavoch mohli absolvovať len najlepší študenti. Semináre v ostatných mestách boli tzv. malé semináre, v ktorých sa vychovávali študenti vyšších tried miestnych jezuitských alebo piaristických gymnázií (napr. Bratislava) alebo semináre, v ktorých sa vyučovala len morálna teológia a pripravovali sa kňazi na pastoračiu. Najlepší študenti z týchto seminárov sa potom posielali na ďalšie štúdiá na univerzity (Košice, Trnava, Viedeň, Graz). Reforma teologického štúdia na trnavskej univerzite sa v druhej polovici 18. storočia uskutočnila podľa vzoru viedenskej univerzity. Štúdium teológie v Košiciach sa riadilo vzorom trnavskej univerzity.

Pilotný projekt zásadnej reformy teologického štúdia sa začal na viedenskej univerzite v roku 1752. Mária Terézia poverila vypracovaním návrhu reformy viedenského arcibiskupa Johanna Josepha Trautsona a jezuitu Ludwiga Debiela. Cieľom reformy bolo skrátiť dĺžku štúdia a rozšíriť duchovný obzor budúcich kňazov. Predložený návrh reformy sa snažil zachovať jezuitský študijný a výchovný systém. Podľa nového štu-

dijného poriadku malo štúdium filozofie trvať len dva roky a štúdium teológie sa malo skrátiť na štyri roky. Základom teologických štúdií aj naďalej zostala scholastická teológia, slabší študenti mali miesto nej navštevovať dva roky morálnej teológie. Väčší dôraz sa mal klásť na štúdium hebrejčiny a sv. Písma. Systém jezuitských repetícií a dišpút ostal zachovaný.²⁷¹ Predložený návrh bol schválený a v roku 1753 sa začalo podľa neho vyučovať. Táto reforma teologického štúdia síce nepriniesla zásadnú zmenu do prípravy budúcich kňazov, ale znamenala bezprecedentný zásah štátu do kompetencií rektorov univerzít.

Reforma teologického štúdia na viedenskej univerzite sa bezprostredne dotkla aj uhorských klerikov, študentov Pázmanea. Reformou prevzal štát kontrolu nad obsahom teologického štúdia časti uhorských klerikov a do procesu ich vzdelávania aktívne vstupoval aj v budúcnosti. V roku 1766 obdržala Ostrihomská kapitula kráľovský mandát, na základe ktorého museli alumnisti Pázmanea povinne navštevovať prednášky profesora kanonického práva Jozefa Rieggera na viedenskej univerzite.²⁷² Zavedenie týchto prednášok nebolo náhodné, nakoľko názory J. Rieggera korešpondovali s predstavami Márie Terézie a jej poradcov o usporiadaní vzťahov medzi štátom a cirkvou. Ostrihomská kapitula argumentovala proti povinným Rieggerovým prednáškam tým, že zavedenie nového predmetu pre alumnistov Pázmanea je na úkor ich teologického štúdia, ale napokon sa musela podriadiť príkazu panovníčky. O dva roky neskôr, v roku 1769, Uhorská kancelária menom panovníčky nariadila, aby alumnisti Pázmanea, ktorí už boli vo štvrtom ročníku teológie, povinne navštevovali prednášky z politicko-kamerálnych vied a venovali sa štúdiu nemčiny. Vikár Ostrihomskej kapituly vznesol protest aj proti tomuto nariadeniu, ale opäť bezvýsledne.²⁷³

Po zrušení jezuitského rádu sa úplne upustilo od jezuitského systému výchy teológie a pristúpilo sa na študijný plán benediktínskeho opáta Štefana Rautenstraucha. Od roku 1774 trvalo štúdium teológie päť rokov. Dva roky sa venovali úvodu do štúdia teológie (cirkevné dejiny, hebrejčina, Starý a Nový zákon, patristika). Tretí a štvrtý rok sa vyučovala dogmatika, morálka a cirkevné právo (na právnickej fakulte). V piatom ročníku sa kládol dôraz na praktickú prípravu budúcich kňazov, preto sa prednášala polemika, kazuistika a novozavedená pastorálka. V diecéznych seminároch malo štúdium teológie trvať len štyri roky, v roku 1777 sa štúdium rozšírilo na päť rokov. Oproti univerzitnému štúdiu sa v diecéznych seminároch venoval menší priestor dogmatike (pôvodne špekulatívnej teológii, ktorej sa aj v minulosti venovali len najschopnejší adepti kňazstva). Nový systém úplne vylúčil z teologického štúdia prednášky filozofie. Filozofia sa stala súčasťou stredoškolského učiva, ale v skrátenom rozsahu. Dogmatika ústupila praktickým predmetom a jezuitské dišputy nahradil systém kolokvií.²⁷⁴

Prvá reforma teologického štúdia na trnavskej univerzite bola nariadená krátko po reforme viedenskej univerzity v roku 1753 a jezuiti sa jej bez odporu podrobili. Ďalší krok v reforme teologického štúdia v Trnave nasledoval v roku 1770. Mária Terézia poverila vypracovaním nového študijného plánu pre teologickú fakultu superiora trnavských jezuitov a rektora univerzity Františka Borgiasa. Podľa jeho plánu štúdium teológie trvalo päť rokov a výrazne sa podobalo pôvodnému, jezuitskému systému. Prvý

271 Špirko, J.: *Výchova kňazstva na území Spišskej diecézy*, s. 29 – 30. Rimely, C.: *Historia Collegii Pazmaniani*, s. 144.

272 Rimely, C.: *Historia Collegii Pazmaniani*, s. 177n.

273 Tamže, s. 184n.

274 Špirko, J.: *Výchova kňazstva na území Spišskej diecézy*, s. 30n.

rok sa poslucháči venovali predmetom, ktoré bezprostredne nesúviseli so štúdiom teológie (cirkevné a svetské dejiny, etika, rétorika), ďalšie štyri roky sa prednášala teológia. Po zrušení Spoločnosti Ježišovej dala Miestodržiteľská rada vypracovať nový študijný program, ktorý sa už podobal rakúskemu študijnému poriadku.²⁷⁵ *Ratio educationis*, ktoré vyšlo v roku 1777, neupravovalo podrobne štúdium teológie na univerzite, ale odvolávalo sa na nariadenie, ktoré malo vyjsť v nasledujúcom roku.²⁷⁶ Toto nariadenie vyšlo 6. novembra 1778 a predložený študijný program korešpondoval so študijným poriadkom, ktorý sa používal v rakúskej časti monarchie od roku 1774. Pre diecézne semináre sa predpísalo štvorročné štúdium.²⁷⁷

Z postupu reformy teologického štúdia na viedenskej i trnavskej univerzite jednoznačne vyplýva, čo bolo jej cieľom. Vzdelávanie sa stalo verejnou záležitosťou, organizácia a kontrola školstva prešli do výlučnej kompetencie štátu. Cieľom školských reforiem v čase panovania Márie Terézie bolo vytvorenie jednotnej školskej sústavy, ktorá by zabezpečila potrebnú úroveň vzdelania pre všetky vrstvy spoločnosti, vrátane kléru. Preto sa reforma teologického štúdia stala nevyhnutne súčasťou celkovej reformy školstva. Obsah teologického štúdia sa prispôbil osvietenským predstavám o dobre pripravenom kňazovi pre praktickú pastoráciu veriacich. Teoretické znalosti dogmatiky, na ktoré kládol dôraz jezuitský študijný systém, museli ustúpiť predmetom, ktoré pripravovali klerikov na praktické pôsobenie – teda pastorálke, liturgike a polemike. Osvietenský štát vyžadoval kňazov lojálnych predovšetkým voči štátu a panovníkovi, preto klerici museli absolvovať prednášky kánonického práva na právnických fakultách a podľa učebníc, ktoré zohľadňovali osvietenské názory na vzťah štátu a cirkvi. V neposlednom rade bolo cieľom reformy poslať do pastorácie kňazov, ktorí by neboli len duchovnými pastiermi svojich veriacich, ale i šíritelmi určitého pokroku, a preto povinne navštevovali aj prednášky politicko-kamerálnych vied na viedenskej i trnavskej univerzite.

Mária Terézia si však ctíla tradíciu a určitú autonómiu cirkvi, a preto naďalej ponechala seminárnu výchovu vo výlučnej kompetencii biskupov a správcov seminárov. Biskupom ponechala patronátne právo, na základe ktorého rozhodovali o prijatí alumnistov, o postupe ich štúdia a vysvätení. Zákonné články 74/1715 a 70/1723 oprávňovali Máriu Teréziu vykonávať dozor nad všetkými fundáciami v krajine, teda aj nad fundáciami seminárov. Na základe spomínaných zákonných článkov panovníčka požadovala všetky relevantné informácie o fundáciách seminárov, o spôsobe ich spravovania a ročné vyúčtovanie ich príjmov a výdavkov. Pravidelné ročné vyúčtovanie však zostalo jablkom sváru medzi panovníčkou a správcami seminárov, ktorí tieto ročné účty predkladali Miestodržiteľskej rade s niekoľkoročným omeškaním, prípadne ich nepredložili nikdy.

275 Tamže, s. 33.

276 *Ratio educationis*, s. 189.

277 Špirko, J.: *Výchova kňazstva na území Spišskej diecézy*, s. 33n.

Transformácia kňazských seminárov v čase episkopátu Františka Barkóczyho

Jezuitská výchova kléru predstavovala v uhorských pomeroch 17. storočia jediný možný spôsob riešenia trvalého nedostatku kňazov. Jezuiti preberali správu vzdelávacích ústavov (seminárov a konviktov) pod podmienkou, že ich budú spravovať nezávisle od svetскеj cirkevnej hierarchie. V 17. storočí museli uhorskí biskupi - zakladatelia seminárov takúto podmienku akceptovať, ale v polovici 18. storočia už boli takéto pomery prekonané a pre cirkevnú hierarchiu neprijateľné. Protijezuitské nálady sa stali charakteristickou črtou reformného katolicizmu a v polovici 18. storočia boli najmarkantnejšími v oblasti školstva a vzdelávania.²⁷⁸ Vo vnútri cirkvi sa tieto postoje prejavili najmä úsilím minimalizovať vplyv jezuitov na výchovu a vzdelávanie budúcich kňazov. Vedúcou osobnosťou v boji proti dominantnému postaveniu jezuitov v oblasti formovania kléru sa stal František Barkóczy.

František Barkóczy od svojho vysvätenia za egerského biskupa v roku 1744 patril k reformnému hnutiu vo vnútri cirkvi, ktoré sa sformovalo pod vplyvom myšlienok talianskeho polyhistora Ludovica Antona Muratoriho a učenia neskorého jansenizmu. Spoločným znakom oboch učení bola kritika niektorých aspektov súvékeho života katolíckej cirkvi – vysokého počtu kláštorov a ich osadenstva, nedostatočnej úrovne pastoraácie, exaltovanej podoby barokovej zbožnosti, moci jezuitov a pápežskej kúrie. Obe koncepcie spájala aj požiadavka nahradiť okázalé bohoslužby a pobožnosti jednoduchou liturgiou a každodennou pastoračnou prácou farárov. F. Barkóczy sa s myšlienkami jansenizmu oboznámil počas svojho štúdia v Ríme, s myšlienkami Muratoriho sa dostal do kontaktu vďaka svojmu pobytu vo Viedni a stykom s viedenským dvorom.²⁷⁹

V čase nástupu F. Barkóczyho na egerský biskupský stolec existovali v diecéze dva kňazské semináre. Starší z nich vznikol v roku 1665 v Košiciach, keďže sídlo biskupa bolo v tureckom zábore. Založil ho egerský biskup Tomáš Pálffy vďaka testamentárnemu odkazu svojho predchodcu Benedikta Kisdyho. Seminár bol zverený jezuitom, biskup akceptoval ich požiadavku exempcie spod biskupskej jurisdikcie. Po vytlačení Turkov z územia Uhorska egerský biskup Štefan Telekessy zriadil v roku 1709 nový diecézny seminár, ktorý umiestnil vo svojom sídelnom meste a jeho správu zveril kanonikom Egerskej kapituly. F. Barkóczy sa už krátko po svojom vysvätení dostal s košickými jezuitmi kvôli spravovaniu seminára do sporov, ktoré vyvrcholili jeho rozhodnutím z 28. marca 1760. Nariadil v ňom presťahovanie seminára do Egeru a jeho zlúčenie s tamojším seminárom. Tento krok znamenal výrazné porušenie ustanovení zakladajúcej listiny, ktoré boli v Uhorsku považované za nedotknuteľné. Navyše, F. Barkóczy rozhodol sám, bez súhlasu panovníka, ktorý bol najvyšším patrónom fundácií v krajine. Rektor košického kolégia jezuitov proti takému opatreniu protestoval a so svojou sťažnosťou sa obrátil priamo na Máriu Teréziu, ktorá nariadila Miestordržiteľskej rade spor prešetriť a zároveň upozorniť biskupa, že rozhodnúť o takejto záležitosti môže len panovník.²⁸⁰

F. Barkóczy v reakcii na intimát Miestordržiteľskej rady vypracoval rozsiahly materiál,²⁸¹ v ktorom zdôvodnil svoje rozhodnutie i svoje právo slobodne disponovať fundáciami

278 Sorkin, D.: Reform Catholicism and Religious Enlightenment, s. 206.

279 Ward, W. R.: Late Jansenism and the Habsburgs. In: Religion and Politics in Enlightenment Europe. J. Bradley, D. Kley (vyd.). Notre Dame 2001, s. 160n, 149

280 MOL, C 39, LAD. C, fasc. 53.

281 Tamže.

seminárov na území svojej diecézy. V prvej časti spisu podrobne popísal nevyhovujúce materiálne pomery seminára²⁸² i neochotu jezuitov riešiť jeho nepriaznivú situáciu. Podľa názoru biskupa zlé životné podmienky seminaristov vyvolávali neustále spory medzi chovancami a regentom a vzniknuté rozpory bránili seminaristom v dobrej príprave na budúce kňazské povolanie. Navyše podľa názoru biskupa chýbali v seminári potrebné knihy a spirituál sa nedostatočne venoval svojim povinnostiam. Zlý stav košického seminára postavil do protikladu s pomermi v egerskom seminári, ktorý bol podľa jeho tvrdenia dostatočne ekonomicky zabezpečený a neustále zvyšoval počet podporovaných študentov.

Biskup Barkóczy sa však neobmedzil len na zdôvodnenie svojho rozhodnutia, ale predovšetkým chcel argumentami dokázať, že jeho konanie plne zodpovedalo jeho kompetenciám. Podľa jeho názoru Tridentský koncil zveril kňazské semináre pod jurisdikciu diecéznych biskupov a biskupi toto právo nemôžu stratiť ani na základe svetských zákonov a ani z vôle fundátora. Biskup teda tvrdil, že závery Tridentského koncilu sú nadriadené svetským zákonom, fundačným listinám i vôli fundátorov. F. Barkóczy vo svojej argumentácii pokračoval tvrdením, že jezuiti nemajú právo protestovať proti jeho rozhodnutiu, lebo oni nie sú majiteľmi seminárov a konviktov, ale sú len správcami ich majetkov. Semináre a ich majetky patria príslušnej diecéze a jezuiti o nich nemôžu rozhodovať. Navyše, v Uhorsku nie je zvykom, aby správca majetku protestoval proti snahe skutočného vlastníka vymeniť svojho správcu. F. Barkóczy poukázal aj na rozpory medzi testamentárnym odkazom B. Kisdyho a zakladajúcou listinou seminára, ktorú vypracoval jeho nástupca T. Pálffy. Benedikt Kisdy vo svojej fundačnej listine ustanovil, aby egerský biskup dozeral na spravovanie seminára a jeho fundácií. T. Pálffy rešpektoval vôľu fundátora a zveril seminár jezuitom, ustanovenie o exempcii spod jurisdikcie biskupa však bolo proti vôli zakladateľa seminára. F. Barkóczy dospel k záveru, že postupoval v súlade s vôľou fundátora. Podľa jeho názoru vôľu fundátora trvalo porušovali jezuiti, keď z výnosov fundácie nepodporovali počet seminaristov určený vo fundačnej listine. Barkóczy poukázal aj na skutočnosť, že už v minulosti niektoré fundácie určené na podporovanie klerikov zmenili miesto svojho pôsobenia. Rozhodli o tom diecézni biskupi z titulu svojej právomoci a pre dobro svojich diecéz. F. Barkóczy si preto položil otázku, prečo on nemôže rozhodnúť o presťahovaní košickej fundácie do Egeru, keď je to v záujme jeho diecézy a zachovania tejto fundácie. Uvedené príklady ho priviedli k záveru, že jezuiti inak posudzujú dodržiavanie fundačnej listiny, ak fundácia ostáva v ich rukách a inak vtedy, ak prejde pod správu svetského kléru.

V závere spisu musel F. Barkóczy vysvetliť aj svoje ponímanie zákonných článkov 74/1715 a 70/1723. Rektor košického kolégia obvinil biskupa Barkóczyho, že vizitácia seminára, ktorú nariadil vykonať vo februári 1760 a ktorej priebeh a výsledky vyústili do rozhodnutia o presťahovaní seminaristov, bola neoprávnená a protizákonná. Rektor kolégia tvrdil, že podľa spomínaných zákonných článkov možno vykonať vizitáciu seminára len na základe nariadenia panovníka. Barkóczy sa naopak domnieval, že tieto zákonné články poverili biskupov, aby vykonávali dozor nad seminármi vo svojej diecéze a panovník si vyhradil právo menovať len predstaviteľov politických úradov v krajine, ktorí mali preverovať sporné záležitosti seminárov a ich fundácií. Stručne zhrnuté, F. Barkóczy zdôvodnil sťahovanie seminára zlými majetkovými pomermi tejto inštitúcie, nedostatkami vo výchove seminaristov a neochotou jezuitov rešpektovať jeho nariadenia. Podľa jeho názoru vykonal toto rozhodnutie na základe právomoci, ktoré mu

²⁸² Túto časť svojej argumentácie podporil F. Barkóczy početnými svedectvami bývalých i súčasných chovancov o zlých materiálnych pomeroch v seminári a o neustálych sporoch regenta s chovancami.

vyplývali z jeho biskupského úradu i z platných zákonov krajiny. Jezuitov považoval len za správcov, ktorí musia rešpektovať rozhodnutia skutočných vlastníkov seminárov a konviktov.

Komisia pre zbožné fundácie Miestodržiteľskej rady na svojom zasadnutí 1. októbra 1760 spracovala názory oboch sporných strán a materiál predložila panovníčke na rozhodnutie.²⁸³ Mária Terézia v podstate prijala argumentáciu F. Barkóczyho a mandátom z 24. novembra 1760 prikázala regentovi košického seminára, aby sa podriadil rozhodnutiu biskupa a odovzdal mu všetky potrebné doklady. V odôvodnení rozhodnutia sa uvádzalo, že na základe zákonných článkov 74/1715 a 70/1723 vykonáva panovník najvyšší dozor nad všetkými fundáciami v krajine, ktorých výnosy sú určené na podporovanie svetskej mládeže i klerikov. Karol VI. delegoval v roku 1733 toto právo na arcibiskupov a biskupov, egerský biskup je teda oprávnený vizitovať semináre a konvikty vo svojej diecéze. V závere mandátu vyzvala Mária Terézia biskupov, ktorých alumnisti sú vychovávaní mimo územia diecézy alebo pod cudzou správou, aby ich presťahovali na územie diecézy a podriadili svojej jurisdikcii.²⁸⁴ Napriek tomu, že František Barkóczy konal v prípade sťahovania košického seminára bez súhlasu panovníčky a za svoje konanie bol napomenutý, neupadol do nemilosti. V roku 1761 bol vymenovaný za ostrihomskeho arcibiskupa, v roku 1762 bol ustanovený za vrchného inšpektora škôl v Uhorsku a v roku 1764 sa stal jedným z prvých nositeľov novovzniknutého Radu sv. Štefana I. triedy.²⁸⁵

F. Barkóczy aj po vymenovaní za ostrihomskeho arcibiskupa zotrval v presvedčení, že právo spravovať a kontrolovať semináre v diecéze patrí výlučne diecéznemu biskupovi a podľa svojho presvedčenia aj postupoval v praxi. Na stolec ostrihomskeho arcibiskupa pravdepodobne vstúpoval už s jasnou predstavou o budúcom usporiadaní kňazských seminárov v tejto rozsiahlej arcidiecéze a jezuiti ako vychovávatelia svetského duchovenstva do týchto plánov už zrejme neboli zahrnutí. Arcibiskupa slávnostne uviedli do funkcie 12. mája 1761 a už 29. mája zaslal provinciálovi jezuitov list, v ktorom ho žiadal, aby mu jezuiti odovzdali všetky kňazské semináre v diecéze.²⁸⁶ V ďalšom liste zo 4. októbra 1761 nariadil, aby jezuiti 1. novembra 1761 odovzdali správu Pázmanea povereným zástupcom arcibiskupa a opustili budovu seminára. Jezuiti vo Viedni pravdepodobne cítili stratu svojich pozícií, lebo proti rozhodnutiu neprotestovali a na konci októbra odovzdali správu seminára i jeho majetky splnomocnencom arcibiskupa. O niekoľko dní arcibiskup rozhodol o presťahovaní klerikov z Pázmanea do Trnavy. Na príkaz Barkóczyho vznikol v Trnave jeden veľký generálny seminár Ostrihomskej diecézy, ktorý však ostal pod správou jezuitov. V roku 1760 existovalo v Ostrihomskej arcidiecéze päť seminárov, ktoré spravovali jezuiti. Po presťahovaní Pázmanea a po vytvorení generálneho seminára v Trnave spravovali jezuiti už len dva semináre (Trnava, Budín). F. Barkóczy zomrel skôr ako mohol dokončiť reformu seminárov vo svojej diecéze a definitívne odobrať ich správu jezuitom.

Na základe známych archívnych prameňov nemožno dnes jednoznačne skonštatovať, či Mária Terézia vedela o sťahovaní Pázmanea a či s týmto riešením súhlasila. Avšak len niekoľko dní po smrti F. Barkóczyho sa začalo vyšetrovanie vedené uhorským kancelárom Františkom Esterházyom, ktorého cieľom bolo zistiť, akým spôsobom sa vyu-

283 MOL, C 39, LAD. C, fasc. 53.

284 MOL, C 39, Acta idealia, 88 cs.

285 Graus, I.: Uhorský kráľovský Rad rytierov sv. Štefana, apoštolského kráľa a prax prepožičania jeho insignií v období vlády Márie Terézie, Jozefa II. a Leopolda II. (1764 – 1792). In: Zlatá a strieborná cesta cisára Františka Lotrinského po stredoslovenských bankských mestách. Zost. E. Kowalská, M. Čelková. B. Bystrica, 2001, s. 64.

286 Rimely, C.: Historia Collegii Pazmaniani, s. 147.

žili peniaze získané predajom budovy Pázmanea. V priebehu vyšetrovania sa ukázalo, že Ostrihomská kapitula nesúhlasila s presťahovaním Pázmanea do Trnavy a so zlúčením trnavských seminárov. Kapitula svoj postoj odôvodňovala nedotknuteľnosťou fundračných listín a žiadala návrat seminárov do pôvodného stavu. Mária Terézia napokon súhlasila s návratom Pázmanea do Viedne a reštitúciu seminára aj finančne podporila. Ostrihomská kapitula však seminár už nezverila jezuitom, ale jeho spravovaním poverila jedného z kanonikov kapituly. Trnavský generálny seminár ostal na základe rozhodnutia Márie Terézie zachovaný. Panovníčka svoje rozhodnutie odôvodnila vysokými finančnými nákladmi na obnovu pôvodných seminárov.

Mária Terézia vyhlásila rozhodnutie Barkóczyho za nelegálne a neplatné, lebo rozhodol bez súhlasu panovníka a kapituly. Porušenie fundračnej listiny považovala za jeden z dôvodov, kvôli ktorému pôvodné rozhodnutie arcibiskupa zrušila. Keďže sa celá situácia riešila až po smrti F. Barkóczyho, arcibiskup už nemohol obhajovať svoje dôvody, na základe ktorých prikázal presťahovať seminaristov z Pázmanea. Podľa môjho názoru však o sťahovaní Pázmanea mohol rozhodnúť na základe mandátu Márie Terézie z 24. novembra 1760, v ktorom vyzvala biskupov, aby vychovávali svojich klerikov na území svojej diecézy a pod vlastnou správou. V tomto prípade však zámerom panovníčky pravdepodobne viac vyhovovala existencia Pázmanea vo Viedni. Refoma teologického štúdia vo Viedni predchádzala podobnej reforme v Trnave a Mária Terézia vďaka štúdiu pázmannistov na univerzite získala väčší dosah na vzdelanie a názory časti uhorského kléru.

Z uvedeného vyplýva, že zákonné články 74/1715 a 70/1723 i povinnosť rešpektovať ustanovenia fundračných listín sa pri správe seminárov aplikovali a vykladali rôzne, vždy podľa potreby zúčastnených strán. V druhej polovici 18. storočia však konečné rozhodnutie vo všetkých sporných prípadoch prináležalo panovníkovi a jeho stanovisko museli rešpektovať jezuiti aj diecézni biskupi.

Jozef II. a generálne semináre

Stredobodom cirkevnej reformy Jozefa II. sa stal farár, ktorý vykonáva duchovnú správu a osvetovú činnosť v školstve i hospodárstve.²⁸⁷ Jozef II. venoval farárovi, jeho povinnostiam, ale aj sociálnemu zabezpečeniu mimoriadnu pozornosť, lebo najmä na farároch záležalo, či sa jeho ambiciózna cirkevná reforma stane skutočnosťou. Požiadavky, ktoré Jozef II. kládol na kňazov, však mohol splniť len klérus vzdelaný a vychovaný podľa predstáv samotného panovníka. Keďže v diecéznych seminároch by klerici aj naďalej zostali pod vplyvom biskupov, Jozef II. sa rozhodol pristúpiť k radikálnej reforme kňazského vzdelávania v monarchii. Cisár sa na rozdiel od svojej matky menej zaujímal o reformu teologického štúdia, o to viac sa však zaoberal výchovou kňazov.²⁸⁸

Jozef II. už krátko po nástupe na trón zakázal biskupom posielat' adeptov kňazstva na teologické štúdiá mimo územia monarchie a menovite zakázal štúdium na rímskom Germanicu.²⁸⁹ *Collegium Germanico-Hungaricum* bolo nástrojom na upevňovanie loja-

287 Winter, E.: *Josefinismus a jeho dejiny*. Praha 1945, s. 124. Kowalská, E.: Funkcia farára v jozefínskej cirkevnej politike. In: *Historický časopis*, 39, 1991, č. 2, s. 149 – 161.

288 Winter, E.: *Josefinismus a jeho dejiny*, s. 141.

289 MOL, C 74, *Collectio normalium resolutionum*, fol 51, mandát z 3.12.1781. Seminár naďalej pôsobil až do roku 1798, kedy na dvadsať rokov prerušil svoju činnosť.

lity uhorského kléru voči rímskej kúrii a pápežovi²⁹⁰ a počas svojej dlhoročnej existencie vchovalo väčšinu uhorskej cirkevnej hierarchie v duchu vernosti a oddanosti pápežovi. Tento postoj však odporoval predstavám Jozefa II. o autonómnej, teda „národnej“ cirkvi, odlúčenej od rímskeho ústredia a podriadenej suverénnej moci panovníka. Onedlho, 21. mája 1782, vydal Jozef II. ďalší dekrét, v ktorom oznámil, že sa rozhodol založiť nový kňazský seminár v Pávii²⁹¹. Do tohto seminára sa mali presťahovať všetci jeho poddaní z rímskeho kolégia, ktorí v danom školskom roku ešte neukončili svoje štúdiá. Nových študentov do seminára mohol prijať len panovník na základe odporúčania diecézneho biskupa, čo odporovalo dovtedy zaužívanej praxi. Panovník mal právo menovať personál kolégia, určovať obsah štúdia i spôsob výchovy. Seminár teda plne podliehal jurisdikcii cisára, čo sa navonok prejavovalo aj tým, že chovanci nosili na reverende cisársky znak – dvojitého orla.²⁹² Seminár zanikol v roku 1794, krátko po smrti svojho zakladateľa.²⁹³

Mandátom z 10. septembra 1782 nariadil Jozef II. zrušiť všetky diecézne semináre a rehoľné teologické štúdiá a od školského roku 1783/1784 zriadiť generálne semináre na výchovu svetských i rehoľných kňazov.²⁹⁴ V Uhorsku mali pôsobiť generálne semináre v Budíne, Gyóri a Záhrebe. Do Budína sa pôvodne mali presťahovať aj klerici z viedenského Pázmanea, lenže generálny seminár v Budíne nemal dostatok priestorov. Následne panovník 9. decembra 1783 rozhodol, že v Uhorsku sa zriadi generálny seminár v Bratislave na hrade a ďalšie dva semináre mali podľa pôvodného plánu pôsobiť v Gyóri a Záhrebe. V roku 1786 boli tieto semináre spojené a premiestnené do Budína. Teologické fakulty boli súčasťou generálnych seminárov, ale formálne ostali vo zväzku peštianskej univerzity. V mene univerzity aj udeľovali akademické hodnosti.²⁹⁵

V čase, kedy vyšlo nariadenie Jozefa II. o rušení diecéznych seminárov, vypracovala Miestodržiteľská rada tabuľku, ktorá mapovala stav fondácií jednotlivých seminárov v krajine. Podľa tejto tabuľky existovalo v roku 1782 celkovo sedemnať seminárov, ktoré vchovali klérus pre potreby Uhorska. Dva z nich (Pázmaneam a seminár pre gréckokatolíkov) pôsobili vo Viedni. Tabuľka mala podľa pôvodných zámerov obsahovať všetky základné informácie o príjmoch, výdavkoch a počte alumnistov jednotlivých seminárov. Dokument však v skutočnosti obsahuje len neúplné a pre komparáciu nedostatočné údaje, keďže mnohí správcovia seminárov zaslali posledné informácie v roku 1759, niektorí v priebehu 60. a 70. rokov 18. storočia a niektorí z nich požadované informácie nikdy neposlali. Avšak aj tie informácie, ktoré správcovia seminárov zaslali, boli nepresné a ich štruktúra nezodpovedala požiadavkám Miestodržiteľskej rady.

Podľa pôvodných zámerov Jozefa II. sa generálne semináre mali otvoriť už v jeseni 1783, avšak kvôli spomínaným problémom s umiestnením budínskeho seminára sa výučba začala až v júni 1784. Obsah štúdia i spôsob výchovy v týchto inštitúciách je v litera-

290 Hsia, P. R.: *The world of Catholic renewal 1540 – 1770*. Cambridge 1998. s. 113.

291 Pávia sa nachádza na území talianskeho regiónu Lombardie, ktorý bol od roku 1713 súčasťou podunajskej monarchie Habsburgovcov.

292 MOL, C 74, *Collectio normalium resolutionum*, fol 51n.

293 Špirko, J.: *Výchova kňazstva na území Spišskej diecézy*, s. 31.

294 Šášky, L.: Bratislavský generálny seminár a bernolákovské hnutie. In: *K počiatkom slovenského národného obrodzenia*. Zborník štúdií HÚ SAV pri príležitosti 200 ročného jubilea narodenia A. Bernoláka. Bratislava 1964, s. 100.

295 Zúbek, J. T.: *Zásahy osvietenstva do štúdia uhorských františkánov*. (S osobitým zreteľom na slovenských františkánov). Odtlačok zo Sborníka záhorských akademikov. Bratislava 1942, s. 45. Baník, A. A.: *Pomocníci A. Bernoláka v rokoch 1786 – 1790 pri diele slovenského literárneho obrodzenia*. In: *Kultúra*, 9, 1937, s. 193n.

túre dostatočne spracovaný,²⁹⁶ a preto nie je potrebné sa ním na tomto mieste zaoberať. Celkovo však možno skonštatovať, že doba štúdia sa z pôvodných šesť rokov postupne skrátila na tri roky. Teologické disciplíny museli výrazne ustúpiť predmetom, ktoré s teológiou nesúviseli, ale rozširovali obzor klerikov podľa predstáv panovníka. Záujemcovia o štúdium v generálnom seminári museli mať odporúčanie biskupa, rozhodnúť o prijatí však mohol len panovník. Jozef II. veľmi detailne vypracoval študijný poriadok i spôsob výchovy v týchto inštitúciách, svoje pokyny však neustále menil a doplňal.

Výstavbu generálnych seminárov a ich vnútorné vybavenie financoval štát. Chovanci si museli so sebou priniesť základnú výbavu (tanier, príbor, posteľnú bielizeň, atď.)²⁹⁷. Náklady na pobyt v seminári boli povinné uhradiť diecézni biskupi a rehoľné provincie z prostriedkov zrušených diecéznych seminárov a rehoľných učilíšť.²⁹⁸ Pôvodní správcovia fondácií naďalej zostali zodpovední za spravovanie fondácií zrušených seminárov a každoročne museli zasielať Miestodržiteľskej rade informácie o spravovaní ich majetku. Miestodržiteľská rada kontrolovala, či je kapitál fondácií bezpečne uložený, či sú riadne platené úroky a či správca fondácie podporuje v seminári počet študentov, ktorý zodpovedá výnosom ním spravovanej fondácie. V roku 1785 predstavoval ročný poplatok za pobyt jedného študenta v seminári 200 zlatých.²⁹⁹

Vytvorenie generálnych seminárov patrí k najkontroverzejším rozhodnutiam Jozefa II. Rovnako rozporuplné je aj hodnotenie týchto inštitúcií zo strany historikov. Na jednej strane je to až nekritický obdiv, naproti tomu odporcovia generálnych seminárov tieto inštitúcie takmer démonizovali. Historici z oboch táborov sa však vždy zhodli na tom, že generálne semináre prebudili a povzbudzovali záujem budúcich kňazov o národné reči a významne prispeli k procesu národného uvedomenia katolíckej inteligencie. Obrazne i doslovne, generálne semináre v Uhorsku prežili svojho zakladateľa len o niekoľko dní. V školskom roku 1790/1791 sa opäť otvorili niektoré diecézne semináre, časť seminárov sa obnovila v priebehu nasledujúcich rokov. Na základe rozhodnutia Miestodržiteľskej rady sa v týchto inštitúciách vyučovalo podľa študijného plánu, ktorý schválila Mária Terézia pre diecézne semináre v roku 1779. Napriek obnove diecéznych seminárov už nebol možný návrat k pomerom, ktoré v tejto oblasti cirkevného života a vzdelávania existovali pred rokom 1783. Biskupský zbor schválil v roku 1802 nový študijný poriadok pre teologickú fakultu i pre diecézne semináre a biskupi autonómne rozhodovali o prijatí a vysvätení klerikov pre svoje diecézy. Miestodržiteľská rada si naďalej ponechala kontrolu nad spôsobom spravovania fondácií seminárov, obsahom výučby v týchto inštitúciách, kvalifikáciou ich profesorov i prospechom a správaním klerikov.

296 Šášky, L.: Bratislavský generálny seminár a bernolákovské hnutie, s. 97 – 111, Vyvíjalová, M.: Stánok vzdelanosti a národného uvedomenia bernolákovcov v Bratislave. In: *Vlastivedný časopis*, 36, 1987, č. 4, s. 168 – 176, Zlatoš, Š.: *Písmo sväté u Bernolákovcov*. (Juraj Palkovič a jeho slovenský preklad biblie). Trnava 1939, s. 80 – 105.

297 Zúbek, J. T.: *Zásahy osvietenstva do štúdia uhorských františkánov*, s. 47.

298 Tamže, s. 43.

299 Slovenský národný archív Bratislava (ďalej len SNA), Súkromný archív Bratislavskej kapituly, *Seminarium sancti Emerici ducis*, Fasc. II., fol. 107.

III. 3. Školské inštitúcie

Reformácia a jej katolícka odpoveď (katolícka reforma či reformácia) výrazne prispeli k rozvoju škôl v ranonovovekej spoločnosti. Vzdelávanie a školstvo sa stali súčasťou boja novovekých konfesiónálnych cirkví o duše veriacich a výrazne prispeli k vytvoreniu konfesiónálnych bariér v ranonovovekej spoločnosti. Reformácia kládla dôraz na Sväté písmo ako na jediný zdroj pravdy a Božieho učenia, ktoré malo byť dostupné každému jednotlivcovi, a tým prispela aj na území Uhorska k alfabetizácii obyvateľstva a k rozvoju školstva. Reformácia priniesla impulz pre rozvoj školstva aj na katolíckej strane. Všetky tri štátom povolené konfesie si paralelne budovali vzdelávacie inštitúcie, ktorých hlavným poslaním bolo posilnenie príslušnej konfesiónálnej identity. Napriek náboženským rozdielom sa školy všetkých konfesíí sústredili najmä na náboženskú výchovu, morálne formovanie študentov a vzdelávanie v latinčine. Vzdelávanie sa stalo najúčinnjšou a najefektívnejšou formou šírenia a upevňovania viery.

Na začiatku 17. storočia protestantské školstvo dominovalo v Uhorsku po stránke kvalitatívnej i kvantitatívnej. Uhorské katolícke školstvo v podstate neexistovalo, katolíci nedokázali pre svoje potreby zabezpečiť žiadnu vyššiu vzdelávaciu inštitúciu a v priebehu reformácie stratili aj kontrolu nad väčšinou mestských škôl. Uhorská šľachta, ktorá sa z väčšej časti hlásila k niektorému z protestantských vierovyznaní, uviedla na základe patronátneho práva na svoje majetky protestantských kazateľov a zriadila protestantské školy. Štát v osobe panovníka mohol podporiť rozvoj uhorského katolíckeho školstva organizačným zabezpečením príchodu členov Spoločnosti Ježišovej do Uhorska. Habsburgovci síce jezuitov do krajiny pozvali a ich kolégiá hmotne zabezpečili uvoľnenými cirkevnými benefíciami, uhorské vnútropolitické pomery však spôsobili, že jezuiti sa v Uhorsku natrvali usadili až v roku 1615.³⁰⁰ Na zakladanie a riadenie ľudových škôl nemal panovník žiadny dosah. Mestské a dedinské školy patrili do kompetencie mestských samospráv a zemepanskej vrchnosti, ony určovali ich konfesiónálne zameranie, rozsah výučby a personálne obsadenie.

Výstavba katolíckeho stredného školstva postupovala súběžne s obnovou katolíckej cirkvi a jej inštitúcií v Uhorsku. Jezuiti po roku 1615 vybudovali v Trnave významné jezuitské gymnázium, ktoré navštevovali študenti z celej krajiny. Vďaka iniciatíve a podpore uhorského katolíckeho kléru sa postupne vytvorila sieť jezuitských gymnázií, ktoré sa nachádzali po celej krajine. Kým do roku 1683 v dôsledku tureckej okupácie vznikali jezuitské gymnáziá najmä na území dnešného Slovenska, po vyhnaní Turkov sa sieť jezuitských škôl rozšírila i do južných oblastí krajiny. V druhej polovici 17. storočia vznikli v Uhorsku aj prvé piaristické kolégiá. Do konca storočia pôsobili v Uhorsku len tri gymnáziá tejto rehole, ale po ukončení stavovských povstaní (1711) a po získaní domovského práva v Uhorsku (1715) nastal prudký rozmach piaristických škôl. Jezuitské gymnáziá dominovali katolíckemu školstvu v Uhorsku od vzniku prvých kolégií až do zrušenia rádu a ich dominantné postavenie nenarušil ani príchod piaristov.

V priebehu 17. storočia sa väčšina uhorskej šľachty vrátila ku katolíckemu vierovyznaniu, čo ovplyvnilo aj náboženskú príslušnosť kňazov a škôl na jej panstvách. Po odhalení Wesselényiho sprisahania (1670) sa pod tlakom štátnej moci zmenilo kon-

300 Problémy s usadením jezuitov v Uhorsku podrobne popisuje Holinka, R.: Založení trnavské university. In: Trnavský sborník 1635-1935, s. 12n.

fesionálne zloženie mestských rád slobodných kráľovských miest, v mestách boli usadení katolícki kňazi a vznikli tu katolícke ľudové školy. Mestské i ľudové školy naďalej zostali pod patronátom svojich vrchností.

Problematika katolíckeho školstva a vzdelávania v období raného novoveku, rovnako i priebeh osvietenských reforiem v tejto oblasti je v staršej uhorskej i modernej slovenskej historiografii dostatočne spracovaná. Zámerom nasledujúcej kapitoly je poukázať na to, ako boli finančne zabezpečené jednotlivé typy školských inštitúcií v období 17. - 18. storočia, aký podiel na ich finančnom zabezpečení mali výnosy z fundácií a ako sa zmenilo materiálne zabezpečenie škôl v dôsledku osvietenských školských reforiem.

Finančné zabezpečenie univerzít v Uhorsku

Univerzita v Trnave

Na prahu novoveku nemalo Uhorsko na svojom území žiadnu univerzitu a záujemcovia o vysokoškolské štúdium museli študovať v zahraničí. Študenti protestantského viero- vyznania absolvovali vysokoškolské štúdium najmä na nemeckých univerzitách, katolíci odchádzali predovšetkým na talianske univerzity. Význam univerzity v systéme školského vzdelávania si dostatočne uvedomovali uhorskí katolíci i protestanti a v rokoch 1551 – 1635 vzniklo na obidvoch stranách niekoľko plánov na založenie domácej, uhorskej univerzity.³⁰¹ Všetky tieto plány však boli nereálne a stroskotali predovšetkým na nesprávnom odhade finančných nákladov spojených so založením a trvalým zabezpečením univerzity.

Založiť stabilnú a dostatočne finančne zabezpečenú univerzitu sa podarilo až Petrovi Pázmányovi v roku 1635. Arcibiskup zabezpečil novovzniknutú trnavskú univerzitu fundáciou v hodnote 100 000 zlatých. Z tejto sumy vyplatil 60 000 zlatých v hotovosti, zvyšných 40 000 zlatých predstavovali dlžobné úpisy za jeho rímsku cestu v službách Ferdinanda II. Spravovaním fundácie boli poverení jezuiti a jej výnosy boli určené na zabezpečenie profesorov teologickej a filozofickej fakulty. Napriek tomu, že P. Pázmány daroval univerzite fundáciu so značným kapitálom, univerzita niekoľko desaťročí trpela nedostatkom finančných prostriedkov. Finančnú hotovosť podľa inštrukcií zakladateľa zapožičali už v roku 1635 mestu Augsburg na päťpercentný úrok. Mesto bolo overeným finančným partnerom P. Pázmány³⁰² a kvôli neistým politickým pomerom a vojenským nepokojom v krajine bolo bezpečnejšie uložiť peniaze mimo územia Uhorska. Dôsledkom vojenských udalostí sa však nevyhlo ani mesto Augsburg a v roku 1649 muselo požiadať o zníženie úrokovej sadzby na štyri percentá. V prípade, že by úroková sadzba nebola znížená, boli predstavitelia mesta rozhodnutí kapitál univerzity i Pázmána okamžite vrátiť. Problém sa riešil rokovaním a výška úrokov sa zachovala. Problémy sa vyskytli ešte v rokoch 1650 - 51 a 1653 - 54, odvtedy mesto platilo úroky pravidelne.³⁰³ Väčšie starosti mali jezuiti s finančnou pohľadávkou voči panovníkovi. Ferdinand II. napriek svojim sľubom hodnotu obligácií nevyplatil a neurobil tak ani Ferdinand III. Zo sumy 40 000 zlatých univerzita dlhodobo nedostávala úroky a v dôsledku toho musela neustále zápa- siť s finančnými ťažkosťami. O spôsobe preplatenia obligácií Ferdinanda II. rozhodol až

301 Vantuch, A.: Založenie trnavskej univerzity. In: Trnavská univerzita v slovenských dejinách. Bratislava 1987, s. 45.

302 Uložil tu aj kapitál fundácie viedenského Pázmána.

303 Vantuch, A.: Založenie trnavskej univerzity, s. 66-67.

Leopold I. na sklonku svojho života. Na základe jeho rozhodnutia sa univerzite priznalo 2 000 zlatých ročne z výnosov opátstva v Szekszárde, peniaze mala vyplácať univerzite Dvorská komora vo Viedni. Dohoda medzi opátom a zástupcami kolégia bola spísaná v roku 1705.³⁰⁴

Právnická fakulta univerzity začala pôsobiť v školskom roku 1667/1668. Finančne bola zabezpečená vďaka testamentárnym odkazom ostrihomských arcibiskupov Imricha Lősyho (testament zo 6. januára 1642) a Juraja Lippaia (testament z 31. decembra 1665). Výška testamentárných odkazov dosiahla v oboch prípadoch 15 000 zlatých, obaja fundátori zverili správu svojich fundácií Ostrihomskej kapitule. Kapitál zo základy Imricha Lősyho bol uložený v Uhorskej komore, druhá časť kapitálu bola požičaná Františkovi Wesselényimu. F. Wesselényi v roku 1667 náhle zomrel a v dôsledku prezradenia pripravovaného sprisahania celý jeho majetok prepadol v prospech Uhorskej komory. Kapitál z fundácie J. Lippaia sa tak v podstate stratil a univerzita z neho nemala žiadny príjem. Ostrihomská kapitula opätovne získala tento kapitál až v roku 1694, ale ani v nasledujúcich rokoch nemala z neho univerzita žiadny príjem. Kapitál sa požičal Jánovi Erdődymu, ten však kvôli finančným ťažkostiam nemohol v rokoch 1703 – 1705 platiť úroky. Kvôli spomínaným ťažkostiam mala fakulta neustále finančné problémy a v rokoch 1675 – 1678 sa na nej vôbec nevyučovalo.³⁰⁵

Finančné pomery univerzity neovplyvňovali v priebehu 17. storočia len dlhodobé ťažkosti spojené so spravovaním jej fundácie. Mesto spolu s budovami kolégia v priebehu 17. storočia niekoľkokrát vyhorelo, škodu na majetku univerzity napáchali aj cisárske a povstalecké vojská počas stavovských povstaní. Napriek tomu sa univerzita spolu s jezuitským kolégiom úspešne rozvíjala. Vybudoval sa rozsiahly komplex, v ktorom boli priestory pre gymnázium, univerzitu i vlastné kolégium jezuitov. Nezanedbateľné náklady si vyžiadala aj výstavba kostola. Expanziu kolégia a univerzity umožnili početné fundácie, dary a testamentárne odkazy, ale i nesporné schopnosti jezuitov efektívne spravovať získané nehnuteľnosti.

Jezuiti spravovali a využívali majetok upodľa svojich potrieb a predstáv, nezávisle od svetských i cirkevných autorít. Rektor kolégia podliehal len kontrole svojich rádo- vých predstavených, ktorým raz ročne zasielal správu o stave kolégia a školy. Tento stav pretrvával až do 60. rokov 18. storočia, kedy viedenský dvor začal pripravovať zásadnú reformu trnavskej univerzity. Nevyhnutným predpokladom pripravovanej reformy bolo podriadiť kontrole štátu finančné zdroje univerzity a navýšiť jej príjmy, aby pokryli zvýšené náklady na platy profesorov. Na príkaz Márie Terézie sa v roku 1767 začalo rozsiahle preverovanie majetkových pomerov univerzity, hľadali a skúmali sa fundačné listiny, kontrolovalo sa ich dodržiavanie zo strany jezuitov, zisťovalo sa, kde je uložený kapitál fundácií, ako sú platené a využívané úroky z tohto kapitálu.

Prvý súpis majetku trnavskej univerzity vypracovaný pre potreby štátnej správy pochádza z roku 1766.³⁰⁶ V uvedenom roku museli provinciáli jezuitov a piaristov zaslať Miestodržiteľskej rade podrobné informácie o majetku svojich škôl, o ich personálnom obsadení a o rozsahu štúdia. Rektor jezuitského kolégia uviedol ako majetok univerzity prepošstvo Panny Márie v Turci, prepošstvo v Bzovíku, nehnuteľnosti v Šali, dom v Pešti a kapitál v hodnote 96 600 zlatých. Výnosy nehnuteľností neboli v súpise uvedené. Uvedený kapitál v sebe nezahŕňa fundáciu právnickej fakulty, ktorú spravovala

304 Tamže, s. 67.

305 Jankovič, V.: Trnavská univerzita. Bratislava 1995, s. 52.

306 MOL, C 39, LAD. E, fasc. 10, fol. 149-150.

Ostrihomská kapitula. Z výnosov majetku univerzity bolo podporovaných štrnásť profesorov teologickej a filozofickej fakulty.

V roku 1769 nariadila Mária Terézia rektorovi kolégia, aby odovzdal Miestodržiteľskej rade výkaz príjmov a výdavkov univerzity za obdobie rokov 1765 – 1767. Zo zaslaných výkazov jednoznačne vyplýva, že fundácie a nehnuteľnosti kolégia, univerzity, gymnázia a jezuitského kostola boli spravované ako jeden celok. Príjmy tvorili najmä úroky z kapitálu (9 976 – 13 013 zlatých) a výnosy z nehnuteľností v Bzovíku (4 566 - 6 782 zl.), Šali (4 567 – 8 598 zl.) a Turci (9 005 – 13 072 zl.). Príjmy ešte dopĺňali výnosy z majetku Biely Potok, zisk z predaja poľnohospodárskych zvierat a produktov, zisk z tlačiarne. Celkové príjmy sa v rokoch 1765 – 1767 pohybovali v rozpätí 37 962 – 40 768 zlatých.³⁰⁷ Výdavky tvorili náklady spojené so zaopatrením veľkého počtu osôb žijúcich v trnavskom kolégiu, teda výdavky na stravu, ošateniu a hygienu. Pomerne veľké finančné prostriedky si vyžadovala údržba rozsiahleho komplexu ubytovacích a školských priestorov, kostola, ale i hospodárskych budov, viníc, lúk a poľí. Časť výdavkov tvorili náklady na kúpu kníh, sviečok, písacích potrieb, na cestovné a mzdy služobníctva a poľnohospodárskych robotníkov. Celkové výdavky kolégia predstavovali v rokoch 1765 – 1767 sumu 42 539 – 48 807 zlatých. Na prvý pohľad sa môže zdať, že výdavky boli každoročne vyššie ako príjmy kolégia. Vyššie uvedené príjmy však zahŕňajú len pravidelné príjmy z nehnuteľností a kapitálu. Kolégium okrem nich každoročne získalo späť časť požičaných peňazí, rôzne dary a testamentárne odkazy. Tieto peniaze boli vedené v rubrike príjmov a tak počas spomínaných troch rokov sa hospodárenie kolégia vždy skončilo prebytkom v hodnote 10 904 – 18 808 zlatých.³⁰⁸

Cieľom celého prieskumu bolo zistiť, aké sú príjmy trnavského kolégia, koľko z nich patrí Spoločnosti Ježišovej a koľko škole, študentom a profesorom.³⁰⁹ Trnavskí jezuiti vo svojom účtovníctve nerozlišovali príjmy a výdavky jednotlivých zložiek svojho kolégia (univerzita, gymnázium, kolégium, kostol) a viedli ich v jednej účtovnej knihe. Takýto spôsob vedenia účtov však nebol neobvyklý a bol bežný vo všetkých jezuitských kolégiách.³¹⁰

Podobné vyšetrowanie bolo nariadené aj v prípade fundácie právnickej fakulty trnavskej univerzity. Ostrihomská kapitula zaslala Miestodržiteľskej rade vyúčtovanie príjmov a výdavkov za obdobie rokov 1763 – 1768 a 1767 – 1770. V roku 1763 mal kapitál fakulty hodnotu 37 000 zlatých, k 1. januáru 1769 vzrástla jeho hodnota vďaka úsporám na 39 000 zlatých. Výnosy z kapitálu 37 000 zlatých predstavovali 2 044 zlatých, ale vďaka prebytku z predchádzajúceho roku ročný príjem predstavoval vždy okolo 3 500 zlatých. Z tejto sumy boli hradené mzdy štyrom profesorom právnickej fakulty, náklady na mzdy predstavovali 2 100 zlatých. Z výnosov kapitálu fundácie sa hradili aj každoročné oslavy sv. Jána, ktorý bol patrónom fakulty. Do roku 1765 stála oslava 30 zlatých, od roku 1766 už len 20 zlatých.³¹¹ Vzhľadom na to, že kapitál fundácie právnickej fakulty bol dlhodobo požičaný, rozhodla Mária Terézia, že sa ponechá u pôvodných dlžníkov. Na všetky pôžičky z fundácie sa vystavili nové obligácie, ktorých správcom

307 MOL, C 39, LAD. E, fasc. 10, fol. 165-172.

308 Tamže.

309 Dekrét Márie Terézie z 8. 4. 1767. MOL, C 39, LAD: D, fasc. 9.

310 Šotola, J.: Zrušení jezuitského řádu na Moravě v roce 1773. In: *Vlastivědný sborník moravský*, 54, 2002, č. 3, s. 271.

311 MOL, C 39, LAD. D, fasc. 17/II.

už nebola Ostrihomská kapitula, ale trnavská univerzita. Úroky z kapitálu sa mali platiť štvrt'ročne pokladníkovi univerzity, aby mohol načas vyplatiť platy profesorom fakulty. Ostrihomská kapitula odovzdala v roku 1771 Miestodržiteľskej rade obligácie fundácie spolu s hotovosťou 1 140 zlatých.³¹² Ostrihomská kapitula tak definitívne stratila vplyv na spravovanie právnickej fakulty.

Dlho pripravovaná a očakávaná reforma univerzity bola vyhlásená kráľovským mandátom zo 7. novembra 1769. Na jeho základe bola zriadená lekárska fakulta, rozšíril sa počet profesorov na právnickej fakulte a do zväzku filozofickej fakulty pribudli nové profesorské a učiteľské miesta. Náklady na prevádzku teologickej a filozofickej fakulty malo hradiť trnavské kolégium jezuitov z výnosov Pázmányovej fundácie. Okrem toho malo trnavské kolégium z výnosov svojich školských fundácií odvádzať univerzite 10 000 zlatých ročne. Keďže si viedenský dvor uvedomoval, že tieto finančné zdroje spolu s fundáciou právnickej fakulty nepokryjú náklady spojené so zavedením reformy, rozhodla Mária Terézia na základe zákonného článku 12/1548³¹³, že k univerzitnej základine budú pripojené aj majetky opátstva sv. Heleny vo Feldioare. Fundácia právnickej fakulty, ročný príspevok trnavského kolégia v hodnote 10 000 zlatých a majetky opátstva vo Feldioare vytvorili základ budúceho univerzitného fondu.³¹⁴

Mandát stanovil, že teologická fakulta bude mať sedem profesorov a filozofická fakulta šesť profesorov.³¹⁵ O ich zabezpečenie sa malo postarať trnavské kolégium jezuitov z fundácie P. Pázmány, ktorá mala zatiaľ zostať pod správou jezuitov. Mária Terézia súčasne povolila, aby na oboch fakultách vyučovali jezuiti. Návrhy na menovanie profesorov obidvoch fakúlt však musel hlavný správca univerzity predostrieť panovníčke na schválenie. Do zväzku filozofickej fakulty boli zaradení aj profesori rečníctva a svetskej histórie, politicko-kamerálnych vied a učelia nemčiny, francúzštiny, tanca a šermovania. Profesorovi rečníctva bol priznaný ročný plat 1 200 zlatých, profesorovi kamerálnych vied 800 zlatých, učiteľom jazykov po 400 zlatých a učiteľom šermu a tanca 200 zlatých ročne. O miesto profesora rečníctva a svetskej histórie sa mohol uchádzať člen Spoločnosti Ježišovej, pričom mal nárok na priznaný plat. Lekárska a právnická fakulta mali mať po päť profesorov, každému z nich bol priznaný ročný plat vo výške 1 200 zlatých. Platy novoprijatých učiteľov a profesorov filozofickej fakulty, ako aj platy profesorov právnickej a lekárskej fakulty sa vyplácali z výnosov univerzitného fondu.

Toto riešenie sa napokon ukázalo ako dočasné, lebo mandátom panovníčky z 11. októbra 1773 boli zrušené všetky kolégiá a rezidencie jezuitov v Uhorsku. Vyučovanie na lekárskej a právnickej fakulte nebolo prerušené, na teologickej a filozofickej fakulte sa vyučovanie začalo až 1. decembra 1773. Na uvoľnené miesta boli dočasne vymenovaní noví profesori. Riadni profesori mali byť ustanovení až na základe konkurzu, ktorý bol vyhlásený na 8. októbra 1774. Súčasne boli pre nových profesorov určené platy vo výške 1 200 zlatých ročne pre osoby svetského stavu, 800 zlatých pre svetských kňazov a 600 zlatých pre rehoľníkov.³¹⁶ Na základe konkurzu bolo vymenovaných deväť profe-

312 Tamže.

313 Na základe tohto zákonného článku bolo možné použiť opustené cirkevné benefícií pre potreby katolíckych školských inštitúcií. *Corpus Juris Hungarici*, Tomus primus, s. 420.

314 Mandát Márie Terézie z 15. 12. 1769. Mandát v plnom znení uvádza Wallaszky, P.: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initio regni ad nostra usque tempora delineatus a ...* Budae 1808, s. 441-450.

315 Súpis profesorov všetkých fakúlt uvádza Š. Zlatoš v práci *Z dejín trnavskej univerzity*, s. 183.

316 Zlatoš, Š.: *Z dejín trnavskej univerzity*, s. 89.

sorov pre teologickú fakultu (jeden z nich bol exjezuíta), osem profesorov pre filozofickú fakultu (z nich bolo až šesť exjezuitov) a štyria profesori gymnázia (všetci boli pôvodne členmi Spoločnosti Ježišovej).³¹⁷

Na základe rozhodnutia Márie Terézie sa celý majetok trnavského jezuitského kolégia pretransformoval na univerzitnú základinu (univerzitný fond). Majetkom univerzitnej základiny sa stal kapitál v hodnote 268 614 zlatých. Túto sumu tvoril kapitál z fundácie P. Pázmánya, kapitál jezuitského kolégia v hodnote 124 851 zlatých a fundačný kapitál vo výške 32 616 zlatých. Nehnuteľný majetok tvoril najmä komplex budov s kostolom v Trnave, prepošstvo Panny Márie v Turci, prepošstvo v Bzovíku, panstvo Šaľa, majetok Biely Potok a množstvo ďalších nehnuteľností (polia, lúky vinice, mlyny). Univerzitný fond získal tieto majetky pod podmienkou, že preberie na seba záväzky zrušeného trnavského kolégia. Spravovaním univerzitného fondu bola poverená Miestodržiteľská rada, ktorá touto úlohou poverila jedného zo svojich radcov.³¹⁸ Fundácie univerzity a kolégia rehoľnej komunity sa pretransformovali na verejno-právnu základinu, ktorú spravoval panovník a ním poverený orgán štátnej správy. Univerzita sa definitívne stala štátnou vzdelávacou inštitúciou.

Univerzita v Košiciach

Univerzita v Košiciach ostala počas celej svojej existencie neúplnou univerzitou, teda jezuitským kolégiom s teologickou a filozofickou fakultou, ktoré malo právo udeľovať akademické tituly a hodnosti. Dôvod, prečo nedošlo k ďalšiemu rozvoju univerzity, spočíva pravdepodobne v tom, že na konci 17. storočia význam Košíc v rámci Egerskej diecézy postupne upadal, keďže egerský biskup sa spolu s kapitulou vrátil späť do Egeru a tu začal budovať duchovné a náboženské centrum svojej diecézy. Rozvoj univerzity nenastal ani v druhej polovici 18. storočia, keď sa vďaka podpore viedenského dvora postupne reformovala a rozširovala trnavská univerzita. Mária Terézia dokázala zhromaždiť dostatok finančných prostriedkov na rozvoj jednej univerzity v Uhorskom kráľovstve, ďalšia univerzita presahovala finančné možnosti krajiny.

Košická univerzita bola počas celej svojej existencie financovaná z výnosov kapitálu svojej zakladajúcej fundácie v hodnote 60 000 zlatých. V súpise z roku 1766 je uvedené, že výnosy tejto fundácie predstavujú 2 870 zlatých a univerzita má päť profesorov na teologickej fakulte a štyroch profesorov na filozofickej fakulte.³¹⁹

Po zrušení Spoločnosti Ježišovej sa majetok košickej univerzity spolu s majetkom košického jezuitského kolégia stal súčasťou študijného fondu. Na základe *Ratio educationis* bola univerzita zrušená a namiesto nej začala v meste pôsobiť kráľovská akadémia s dvojročným filozofickým a právnickým kurzom. Náklady na prevádzku akadémie boli hradené z prostriedkov študijného fondu.

317 Tamže, s. 89n.

318 Podrobnejšie o spravovaní univerzitného fondu i ostatných verejných základín: Sedlák, F.: Verejné základiny dištriktu Šaľa 1785 – 1954, s. 17 – 41.

319 MOL, C 39, LAD. E, fasc. 10.

Finančné zabezpečenie jezuitských a piaristických gymnázií

Obnova katolíckeho stredného školstva je tesne spojená s menom ostrihomského arcibiskupa Františka Forgácha a jeho nástupcu v úrade P. Pázmánya. P. Pázmány si uvedomoval význam vyššieho školstva pre obnovu katolíckej viery a katolíckej cirkvi v krajine, a preto venoval zakladaniu škôl veľa energie a finančných prostriedkov. Školské ústavy, ktoré vznikli vďaka jeho finančnej podpore, boli zverené do správy Spoločnosti Ježišovej. Jezuitské kolégia zakladali a podporovali aj jeho nástupcovia v úrade ostrihomského arcibiskupa, ale i ostatní uhorskí biskupi. Väčšinu jezuitských gymnázií na území Uhorska založili v priebehu 17. storočia predstavitelia uhorskej cirkevnej hierarchie. V 18. storočí vzniklo už len niekoľko jezuitských gymnázií (približne pätina z celkového počtu 31 gymnázií), časť z nich z iniciatívy predstaviteľov šľachty a niektoré vďaka podpore Karola VI.

Jezuitské školy v Uhorsku možno rozdeliť do štyroch hierarchických stupňov. Na vrchole tejto pomyslenej pyramídy stála trnavská univerzita, ktorá zostala počas celého novoveku jedinou univerzitou v Uhorsku. Okrem tejto univerzity pôsobili v Uhorsku ešte dve tzv. "kváziuniverzity" v Košiciach a Kluži, teda školy s privilégiami univerzity, ktoré však mali len teologickú a filozofickú fakultu. Rovnaký rozsah vyučovania bol aj na akadémiách v Budíne a Győri, kde k pôvodnému gymnáziu pribudli postupne kurzy filozofie a teológie. Tieto akadémie však nemohli udeľovať akademické tituly a hodnosti. Ďalší stupeň tvorili päťročné gymnáziá, ktoré sa v literatúre nazývajú aj úplné gymnáziá. Tieto gymnáziá mali päť tried, tri gramatické triedy a dve triedy humanistické (triedy poézie a rétoriky). Najnižší stupeň predstavovali neúplné gymnáziá, teda gymnáziá s gramatickými triedami. Napriek tomu, že sa hovorí o sieti jezuitských škôl, neboli tieto školy zakladané systematicky, s cieľom vybudovať nejaký systém alebo sústavu. V období raného novoveku nezakladal školy štát alebo náboženské rády, ktoré tieto školy spravovali. Školy vznikali vďaka iniciatíve cirkevných hodnostárov, predstaviteľov šľachty a zástupcov miest. Dôležitá nebola len iniciatíva, ale najmä finančné možnosti zakladateľa. Založenie jezuitského kolégia bolo finančne náročnou záležitosťou, keďže jezuiti preberali do svojej starostlivosti len dobre zabezpečené ústavy.

V druhej polovici 17. storočia sa v krajine usadil aj školský rád piaristov, v priebehu 18. storočia sa kolégia a školy tohto rádu rozšírili po celom území krajiny. Jezuiti a piaristi sú tradične považovaní za konkurenciu v oblasti školstva a vzdelávania. Školy oboch rádov sa však vzájomne dopĺňali, keďže kolégia jezuitov vznikali predovšetkým vo väčších mestách a kolégia piaristov pôsobili najmä v menších mestách a mestečkách. Vyplýva to pravdepodobne aj z tej skutočnosti, že vznik piaristických kolégií iniciovali predovšetkým svetské osoby z radov uhorskej šľachty a samosprávy miest. Svetiskí fundátori mali zvyčajne menšie finančné možnosti ako cirkevní hodnostári, a preto na svoje panstvá a do svojich miest pozývali rehoľu piaristov. Založenie piaristického kolégia bolo finančne menej náročné ako založenie kolégia jezuitov, navyše praktické zameranie piaristického školského vyučovania viac zodpovedalo potrebám obyvateľov malých miest. Piaristické gymnáziá mali šesť tried, súčasťou piaristických škôl boli aj tri prípravné triedy, v ktorých sa žiaci učili čítať, písať a počítať a oboznámili sa so základmi viery. Piaristické gymnázium malo dva stupne, nižšie gymnázium tvorili štyri gramatické triedy, ktoré dopĺňala trieda poézie a rétoriky na vyššom stupni. Niektoré piaristické gymnáziá doplnili aj kurzy filozofie a teológie. Rozsah vyučovania na danom gymnáziu určovala najmä vôľa zakladateľa a hodnota jeho fundácie.

Fundátor musel novozaložené jezuitské alebo piaristické kolégium predovšetkým dostatočne finančne zabezpečiť. Viedenský dvor ani provinciáli oboch reholí nemali záujem schváliť založenie kolégia, ktoré by nemalo zaistený dostatok prostriedkov na dôstojnú existenciu. V konfesiónalno rozdelenej krajine by strádajúce kolégium poškodilo prestíž rádu, katolíckej cirkvi i samotného panovníka. Fundátor musel pre potreby kolégia a školy zaobstaráť vhodnú budovu a fundáciu, ktorá by primerane zabezpečila potrebný počet rehoľníkov. Zakladajúcu fundáciu kolégií tvorila dostatočne výnosná nehnuteľnosť alebo fundáčny kapitál. V 17. storočí pomerne veľká časť jezuitských kolégií získala nehnuteľnosti opustených alebo zrušených opátstiev a prepoštviev. V 18. storočí už v krajine neboli neobsadené a uvoľnené cirkevné benefíciá, a preto zakladajúcu fundáciu piaristických kolégií tvoril najmä fundáčny kapitál. Všetky jezuitské i piaristické fundácie boli podľa ustanovení fundáčnych listín určené na vybudovanie a podporovanie kolégií, nie ich škôl. Profesori gymnázií boli hmotne zaopatrení z výnosov kolégií a za prácu nedostávali klasickú mzdu.

Obe rehoľné komunity spravovali svoje školy na základe rádových pravidiel a zvyklostí. Jezuiti dodržiavali *Ratio studiorum* z roku 1599,³²⁰ ktoré pod tlakom viedenského dvora čiastočne modifikovali v roku 1735. Piaristi vyučovali podľa smerníc a zásad, ktoré vypracoval zakladateľ rádu Jozef Kalazanský a ktoré do podoby pevných učebných osnov schválila generálna kapitula v roku 1694.³²¹ V zásade však platilo, že jezuiti i piaristi spravovali zverenú školu nezávisle od cirkevných i svetských autorít v Uhorsku a predstavení kolégií zodpovedali za svoje aktivity len svojim rádovým nadriadeným.

Krátko po ukončení vojen o rakúske dedičstvo začal viedenský dvor pripravovať reformu školstva a vzdelávania v monarchii. V 50. rokoch 18. storočia sa realizovala čiastočná reforma univerzít a vzdelávania v šľachtických konviktoch. V roku 1760 sa zriadila Dvorská študijná komisia vo Viedni a v roku 1766 sa kreovala Uhorská študijná komisia pri Miestodržiteľskej rade. Príprava reformy stredného školstva sa začala zbieraním informácií o majetkových pomeroch jednotlivých typov škôl v krajine. V roku 1766 zhromaždila Miestodržiteľská rada informácie o všetkých školách, ktoré jezuiti a piaristi spravovali na území Uhorska.³²² Jezuiti i piaristi poskytli Miestodržiteľskej rade o svojich školách len najnevyhnutnejšie údaje. Piaristi informovali o tom, kto a kedy príslušné kolégium založil, aká bola hodnota zakladajúcej fundácie, aký je rozsah vyučovania na škole, prípadne koľko má škola vyučujúcich. V súpisoch sa neuvádzala, aký majetok kolégium a škola aktuálne vlastní, ako je spravovaný a koľko osôb je z jeho výnosov podporovaných. Jezuiti boli na informácie ešte skúpejší. Vo svojom súpise uviedli len meno zakladateľa kolégia a rok jeho založenia, rozsah štúdia na škole, prípadne počet vyučujúcich. Údaje o fundáciách škôl sa nachádzajú len v správe o univerzitách v Trnave a Košiciach a o akadémiách v Budíne a Győri. Aj v týchto prípadoch sa však uvádza len výška prvotnej fundácie, nie aktuálna hodnota ich majetku. Rektori ostatných kolégií a rezidencií vo svojich správach uviedli, že škola nemá žiadnu fundáciu a podporovaná je z príjmov kolégia.

Príprava a priebeh školskej reformy v Uhorsku v 60. rokoch 18. storočia je príkladom toho, ako ťažko možno bez dostatočného finančného zabezpečenia realizovať reformu

320 K *Ratio studiorum* a k obsahu štúdia na jezuitských gymnáziách i univerzitách podrobnejšie: Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku. Zost. E. Krapka, V. Mikula. Cambridge, Dobrá kniha 1990, s. 229n. Holinka, R.: Založení Trnavské university, s. 2n.

321 Piaristé v Čechách, na Morave a ve Slezsku, s. 100n.

322 MOL, C 39, LAD. E, fasc. 10

školstva. Existujúce gymnáziá boli finančne zabezpečené z prostriedkov náboženských rádov a štát nemohol legálne prevziať tento majetok pod svoju kontrolu. Na druhej strane štát nemal dostatok finančných prostriedkov na to, aby vybudoval novú školskú sústavu podľa vlastných predstáv. Priebeh celej školskej reformy urýchlilo zrušenie Spoločnosti Ježišovej v roku 1773. Pápežské breve o zrušení Spoločnosti Ježišovej bolo doplnené obežníkom, v ktorom sa biskupom prikazovalo zaistiť majetok rádu v mene pápežskej kúrie. Rozhodnutie vyvolalo nevôľu na viedenskom dvore, preto pápežský nuncius vo Viedni nechal tlačiť pre biskupov inú verziu obežníka, na základe ktorého sa rádový majetok dal k dispozícii cisárovnjej.³²³

Ako už bolo vyššie spomenuté, majetok trnavského kolégia sa podľa rozhodnutia Márie Terézie pretransformoval na univerzitný fond, majetok ostatných jezuitských kolégií sa zlúčil do študijného fondu. V praxi toto riešenie znamenalo, že majetky zrušeného jezuitského rádu sa zmenili na verejnoprávne základiny a z ich výnosov sa financovali univerzity, štátna školská správa, stredné školstvo a normálne školy. Je pozoruhodné, že v čase, kedy sa viedenský dvor dlhodobo snažil vyrovnáť s obrovským zahraničným dlhom, odolal pokušeniu využiť rozsiahly majetok jezuitov na tieto účely.

Vznikom študijného a univerzitného fondu sa vytvorila dostatočná materiálna báza na spustenie dôslednej reformy školstva. Štát prevzal do svojej kompetencie všetky bývalé jezuitské gymnáziá. Časť z nich ostala natrvalo štátnymi školskými inštitúciami, niektoré z nich boli zverené do správy iným náboženským rádom. Štátne gymnáziá sa financovali z výnosov študijného fondu, rádové gymnáziá z príjmov príslušného rádu. Gymnáziá, ktoré boli zverené náboženským rádom, mohli čerpať zo študijného fondu príspevky na údržbu školských budov. Zveriť časť gymnázií do správy rehoľníkom bolo v podstate ekonomickou nevyhnutnosťou. Študijný fond bol v prvom období svojej existencie pomerne značne zaťažený vyplácaním dôchodkov bývalým členom Spoločnosti Ježišovej, štát preto preniesol časť finančných nákladov spojených s financovaním stredného školstva na plecia rehoľných komunít.

Rehoľné komunity poverené spravovaním gymnázií, vrátane piaristov, financovali zverené školy z výnosov majetku svojich kolégií a za jeho spravovanie sa zodpovedali len rádovým predstaveným. Na základe *Ratio educationis* sa všetky gymnáziá začlenili do jednotnej sústavy vzdelávania a bez ohľadu na spôsob ich finančného zabezpečenia podliehal štátnej kontrole výber pedagógov, obsah vyučovania a používané učebnice.

Finančné zabezpečenie ľudových škôl

Ľudové alebo elementárne školstvo stálo až do školských reforiem Márie Terézie na okraji záujmu cirkevnej i svetskej vrchnosti. Napriek tejto skutočnosti sa do polovice 18. storočia vytvorila sieť elementárnych katolíckych škôl, ktoré poskytovali deťom predovšetkým náboženskú výchovu a naučili ich základom čítania, v niektorých školách i písania a počítania. Ľudové školy vznikali predovšetkým v mestách a v centrách farských obvodov. O ich materiálne zabezpečenie sa starali najmä samotné obce a mestá, vyučovanie podliehalo kontrole miestneho katolíckeho kňaza. Plat učiteľa tvorila zvyčajne malá finančná odmena z mestskej alebo obecnej pokladnice, výnosy z nehnuteľností, ktoré obrábal vo vlastnej réžii a školné od žiakov. Učitelia boli povinní pomáhať

323 Šotola, J.: Zrušení jezuitského řádu na Moravě v roce 1773, s. 262.

pri náboženských úkonoch, za čo dostávali určitú finančnú odmenu. Učiteľ mal obyčajne bezplatné ubytovanie v budove školy a spravidla dostával zadarmo aj drevo na kúrenie.

Reforma elementárneho školstva sa stala ťažiskom školských reforiem Márie Terézie a Jozefa II. Úspech reformy aj v tomto prípade závisel od toho, či štát dokáže zabezpečiť pre potreby ľudových škôl dostatočné množstvo finančných prostriedkov. *Ratio educationis* zverilo zodpovednosť za materiálne zabezpečenie škôl politickým obciam – teda mestám a dedinám, ktoré boli povinné zabezpečiť pre školy vhodné budovy a učiteľom primerané platy. Na podporovanie ľudového školstva nebol zriadený žiadny verejnoprávny fond, túto časť školskej sústavy mali plne financovať samosprávy. Z prostriedkov študijného fondu sa však hradili náklady na štátnu školskú správu pre tento stupeň škôl (napr. platy inšpektorov) a štipendiá pre učiteľov ľudových škôl, ktorí sa zúčastnili prípravných kurzov na normálnych školách v centre jednotlivých školských obvodov. Kurzy mali oboznámiť učiteľov s novou vyučovacou metódou, ktorá bola do ľudového školstva zavedená na základe *Ratio educationis*.

Osobitné postavenie v systéme ľudového školstva mali normálne (popredné, hlavné) školy, ktoré sa podľa *Ratio educationis* vybuďovali v centrách jednotlivých školských obvodov. Hlavnou úlohou týchto škôl bolo pripravovať odborne zdatných učiteľov pre potreby ľudových škôl daného školského obvodu a slúžiť ako vzor (norma) pre ostatné ľudové školy v obvode. Keďže *Ratio educationis* i samotní tvorcovia reformy pripisovali týmto školám veľký význam, ich materiálne potreby a platy riaditeľov boli zabezpečované z prostriedkov študijného fondu. Ostatní učitelia normálnych škôl boli platení z prostriedkov mestskej pokladnice.

Z uvedeného vyplýva, že fundácie poskytovali len minimálne množstvo prostriedkov na financovanie ľudových škôl. Existovali však určité výnimky, keď výnosy z fundácie významne prispeli k pokrytiu finančných nákladov na ich prevádzku.

IV. Fundácie charitatívnych inštitúcií

Reforma sociálnej starostlivosti v ranom novoveku

V prvej polovici 16. storočia sa v mnohých mestách západnej Európy začali zásadné reformy dovtedajšieho systému sociálnej starostlivosti. Iniciátormi reforiem boli mestské rady a svetské elity, cirkev a jej predstavitelia boli väčšinou z tejto oblasti vytlačení.³²⁴ Významnou črtou reforiem bol rastúci vplyv štátu na oblasť sociálnej starostlivosti, racionalizácia, byrokratizácia a profesionalizácia.³²⁵ Cieľom reformných opatrení bolo zlúčiť existujúce finančné fondy do spoločnej pokladnice, centralizovať zbieranie i distribúciu milodarov, odstrániť žobranie z ulíc miest a rozdeliť chudobných na „hodných“ a „nehodných“ milosrdenstva a podpory. Za hodných sa považovali najmä starí, chorí a nevládni ľudia, ale i vdovy a mnohopočetné rodiny, ktoré nemohli vyžiť z príjmu rodičov. Do skupiny nehodných patrili predovšetkým mladé, zdravé a práceschopné osoby, vynútená nezamestnanosť či strata zamestnania neboli dôvodom na udelenie podpory.

V historiografii sa viedli dlhodobé spory o tom, čo tvorilo najvýznamnejší podnet spomínaných zmien. Historici inklinujúci k protestantskému vierovyznaniu sa prikláňali k názoru, že reformy a ich priebeh ovplyvnila najmä reformácia a práce protestantských teológov. Katolícka strana tvrdila, že reforma systému sociálnej starostlivosti v 16. storočí sa opierala o myšlienky humanizmu a teologické práce z konca stredoveku. Súčasná historiografia považuje za zásadné impulzy pre reformu sociálnej starostlivosti v ranonovovekých mestách náboženské hnutia (katolícku reformu i protestantskú reformáciu) a sociálno-ekonomickú situáciu (úpadok existujúcich charitatívnych inštitúcií a problémy spojené s ich spravovaním, pauperizáciu mestského obyvateľstva, rastúci počet žobrákov v uliciach miest). Protestantská teológia je dnes považovaná len za jeden z podnetov reforiem sociálnej starostlivosti v 16. storočí.

Zmeny v systéme sociálnej starostlivosti v západoeurópskych mestách výrazne neovplyvnili pôsobenie charitatívnych inštitúcií v Uhorsku v šesťnástom a ani v nasledujúcom storočí. Odlišné hospodárske a demografické pomery spôsobili, že uhorské mestá neboli nútené pristúpiť k takým radikálnym opatreniam v oblasti starostlivosti o odkázané osoby ako ľudnaté mestá západnej Európy. Ani uhorské mestské komunity sa však nevyhli dôsledkom reformácie a vzniku moderných inštitucionalizovaných cirkví. Tlak štátu na jednotné vierovyznanie obyvateľstva prispel k prehĺbeniu náboženských, kultúrnych a sociálnych bariér medzi jednotlivými konfesiami. Dobročinné fundácie i charitatívne inštitúcie boli konfesionálne vyprofilované a vo svojich aktivitách sa zameriavali výlučne na príslušníkov vlastnej konfesie. Príslušnosť ku konfesii neovplyvňovala len náboženský život jednotlivca a jeho spoločenské uplatnenie, ale významne determinovala aj jeho možnosti získať pomoc a podporu v prípade chudoby, staroby či choroby.

Konfesionálne podmienené podporovanie chudobných môžeme dnes vnímať ako prejav náboženskej intolerancie. Náboženská tolerancia je však moderný sociologický, kultúrny a náboženský termín, ktorý nemožno bezvýhradne aplikovať na udalosti a javy

324 Jones, C.: Perspectives on poor relief, health care and the counter-reformation in France. In: Health care and relief in Counter-Reformation Europe. Ed. O. P. Grell, A. Cunningham. London 1999, s. 218.

325 Dinges, M.: Health care and poor relief in regional Southern France in the Counter-Reformation. In: Health care and relief in Counter-Reformation Europe, s. 240.

zo 17. či 18. storočia. To, čo my dnes môžeme vnímať ako prejav náboženskej tolerancie, mohlo v minulosti predstavovať skrytý zámer nenásilným spôsobom doviest' nekatolíka ku konverzii a naopak, nami vnímané prejavy náboženskej intolerancie mohli byť len výrazom silnej konfesionalnej sebaidentifikácie jednotlivca. Napriek tomu, že tento prevažne sociologický prístup otvára nové možnosti skúmania a interpretácie vzájomných vzťahov katolíckej a protestantských cirkví v období raného novoveku, skutočnosťou ostáva, že intolerancia tvorila neoddeliteľnú súčasť týchto vzťahov a premietla sa i do oblasti sociálnej starostlivosti.³²⁶ V konfesionalne nejednotnom Uhorsku sa aj starostlivosť o chudobných a chorých stala súčasťou náboženského boja. Katolícke ani protestantské elity nemohli pripustiť, aby sa ich chudobní spoluveriaci dali zlákať do tábora súperiacej konfesie kvôli vidine lepšieho sociálneho zabezpečenia.³²⁷ Avšak v krajine, v ktorej štát a katolícka cirkev vytvorili vzájomnú alianciu s cieľom dôslednej rekatolizácie obyvateľstva a vytlačenia protestantských vierovyznaní na okraj spoločnosti, existovalo reálne riziko, že dominantná katolícka cirkev využije chorobu a biedu na katolícku propagandu. Starostlivosť o starých a chorých sa tak stala pre protestantov viac ako pre katolíkov otázkou náboženského prežitia.

Vzťah kresťanských konfesií ku charite a dobročinnosti nemožno zredukovať len na otázku vzájomného súperenia o duše veriacich. Dobročinnosť predstavovala významnú súčasť náboženského učenia kresťanských cirkví, hoci katolíci a protestanti rôznym spôsobom interpretovali jej význam pre spásu duše. Protestanti sa pod vplyvom Lutherovho učenia vzdali viery, že dobré skutky (vrátane darovania almužny) sú prostriedkom zaručenej spásy. Napriek tomu motív odmeny ostal významnou súčasťou protestantskej charity. Dobrodinci síce nemohli za svoju dobré skutky v podobe almužny automaticky očakávať odmenu v posmrtnom živote, ale mohli dúfať, že im uľahčia cestu ku spásu. Pre protestantov sa charita stala najmä kresťanskou povinnosťou k náboženskej obci a dôkazom ich viery a milosrdenstva. Protestantská charita vnímala chudobných ako nešťastné osoby, ktoré právom očakávali pomoc od svojej kresťanskej komunity. Tá však mala právo podmieňovať poskytnutie pomoci splnením svojich požiadaviek.³²⁸

Pre katolíkov zostala dobročinnosť aj po Tridentskom koncile nástrojom spásy dobrodincov i obdarovaných. Darovanie almužny či založenie fundácie katolíci naďalej vnímali ako dobrý skutok, za ktorý očakávali odmenu v posmrtnom živote. Niektorí historici sa domnievajú, že rozvoj katolíckych dobročinných inštitúcií je najmarkantnejším prejavom obnovy katolíckej cirkvi a víťazstva protireformácie v katolíckych krajinách Európy.³²⁹ Katolícku charitu raného novoveku ovplyvnila tradičná predstava telesného a duchovného milosrdenstva, ktoré sa stará o telo i duše odkázaných osôb. Materiálne podporovanie chudobného človeka bolo tesne spojené so starostlivosťou o jeho dušu, lebo starostlivosť o duše chudobných vnímala katolícka cirkev v čase vrcholiacej protireformácie ako svoje hlavné poslanie.³³⁰ Udelenie podpory bolo podmienené morálnym spôsobom života, pravidelnou návštevou bohoslužieb a častým pristupovaním k sviatos-

326 Jones, C.: Perspectives on poor relief, health care and the Counter-Reformation in France, s. 217n.

327 Tamže, s. 218.

328 Grell, P. O.: The Protestant imperative of Christian care and neighbourly love. In: Health Care and Poor Relief in Protestant Europe 1500 – 1700. Ed. P. O. Grell, A. Cunningham. London; New York 1997, s. 50.

329 Dinges, M.: Health care and poor relief in regional Southern France, s. 270.

330 Pullan, B.: Catholics and the poor in the Early Modern Europe. Poverty and charity: Europe, Italy, Venice 1400 – 1700. Aldershot; Brookfield 1994, s. 29.

tiam. Zjednodušene povedané, pomoc chudobným sa stala prostriedkom na upevňovanie viery obdarovaných a jedným z najúčinnějších nástrojov protireformácie.

Ďalší posun v oblasti organizácie chudobinskej starostlivosti nastal v období osvieteniského absolutizmu. Hlavná zmena spočívala v tom, že štát výrazne posilnil svoje kompetencie na úkor miest a cirkevných inštitúcií, to však neznamená, že mestá a cirkev prestali v tejto oblasti pôsobiť. Väčšina nariadení o sociálnej starostlivosti z obdobia vlády absolutistických panovníkov zakotvovala povinnosť cirkevných komunít a mestských samospráv postarať sa o svojich chudobných. Mestá a komunity stratili svoju pôvodnú samostatnosť, stali sa závislými na rozhodnutiach štátneho aparátu, ktorý bol povinný rešpektovať nariadenia panovníka.³³¹ Cieľom týchto nariadení bolo predovšetkým odstránenie pouličného žobrania a sociálne zabezpečenie tých, ktorí to naozaj potrebovali. Vytýčené ciele sa mali dosiahnuť zriadením chudobinských úradov a pokladníc na jednej strane a početnými zákazmi žobrania a inými represívnymi opatreniami na strane druhej.³³²

Formy sociálnej starostlivosti v Uhorsku raného novoveku

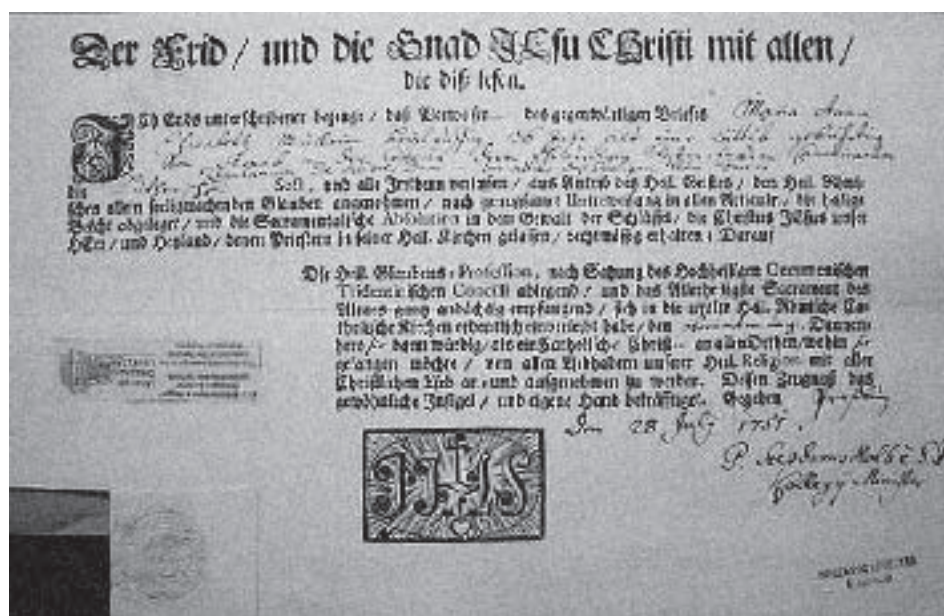
Sociálna starostlivosť v Uhorsku raného novoveku mala rôzne podoby. Jej základné členenie predstavuje delenie na otvorenú a zatvorenú, čiže ústavnú sociálnu starostlivosť. Osoby v hmotnej núdzi dostávali v rámci otvorenej starostlivosti podporu v podobe peňazí alebo naturálií. Ústavná forma sociálnej starostlivosti poskytovala predovšetkým ubytovanie, v niektorých prípadoch i stravu a ošatenie, ale za cenu obmedzovania osobnej slobody.³³³

Uzavretú formu sociálnej starostlivosti predstavovali inštitúcie, ktoré sa v dobových prameňoch nazývajú špitály, chudobince alebo xenodochiá. Špitály boli zvyčajne mestskou inštitúciou, ktorá poskytovala zaopatrenie obyvateľom mesta, ktorí sa z rôznych dôvodov ocitli v núdzi. Napriek svojmu názvu neboli určené na krátkodobú hospitalizáciu pacientov a liečenie chorôb, hoci v prípade potreby mohli svojim chovancom poskytnúť pomoc lekára či chirurga. V období konfesijných zápasov sa špitály často stali predmetom sporov medzi katolíckou a protestantskou komunitou, v takomto prípade sa konfesijné zameranie inštitúcie muselo vždy prispôbiť dominantnému vierovyznaniu v meste. V mestách so silnou katolíckou i protestantskou komunitou žili v mestskom špitáli chovanci oboch vierovyznaní a o ich duchovné potreby sa staral katolícky kňaz i protestantský kazateľ. Po roku 1672, prípadne 1686, boli pod vplyvom náboženských a politických pomerov protestantské bohoslužby v špitáloch zakázané a protestantom sa odopierali návštevy ich kazateľa. Na začiatku 18. storočia sa súčasťou prísahy špitálmajstrov stala zmienka o Panne Márii a všetkých svätých, čo protestantov vopred vylúčilo z kandidatúry na tento post. Mestské špitály sa vo väčšine prípadov stali definitívne katolíckou inštitúciou. V dôsledku konfesionalizácie spoločnosti sa aj pôvodne neutrálne charitatívne inštitúcie napojili na konfesiu, ktorá sa v dôsledku konfesionalnej politiky stala v štáte dominantnou.

331 Sachsse, Ch. – Tennstedt, F.: *Geschichte der Armenfürsorge in Deutschland*. Stuttgart; Berlin; Köln 1998, s. 107.

332 Tamže.

333 Dudeková, G.: *Juraj Schulpe a sociálna politika v Uhorsku na prelome 19. a 20. storočia*. Dizertačná práca. FF UK, Katedra archívniectva a pomocných vied historických. Bratislava 2001. s. 72.

Obr. č. 10 – Svedectvo o konvertovaní Márie Millerin. Konvertiti, ktorí sa uchádzali o podporu z niektorej dobročinnnej fundácie z titulu zmeny svojho vierovyznania, museli k žiadosti priložiť svedectvo kňaza o tejto skutočnosti.

Napriek tomu, že v priebehu 17. - 18. storočia sa v krajine vytvorila pomerne rozsiahla sieť charitatívnych inštitúcií, veľké množstvo odkázaných osôb aj naďalej ostávalo bez pomoci vo svojom domácom prostredí. Na rozdiel od západnej Európy sa v Uhorsku len postupne prechádzalo od nesystematického rozdeľovania almužien k zakladaniu základní na podporovanie chudobných. Otvorená forma sociálnej starostlivosti v podobe dobročinných fundácií začala významným spôsobom dopĺňať ústavnú sociálnu starostlivosť až v polovici 18. storočia, v nasledujúcom období rýchlo vzrastal počet dobročinných základní i rozsah majetku, ktorý spravovali. V dôsledku existujúcich politických a náboženských pomerov vznikali dobročinné fundácie najmä na katolíckej strane, udelenie podpory však bolo podmienené katolíckym vierovyznaním žiadateľa, prípadne jeho konvertovaním na katolícku vieru. Zakladanie dobročinných fundácií sa stalo jedným z prejavov katolíckej barokovej zbožnosti, ktorá v tomto období dosiahla svoj vrchol.

Základnou črtou otvorenej formy dobročinnosti v Uhorsku raného novoveku bolo jej konfesiónálne vymedzenie. Každý fundátor adresoval dobrodenia svojej základiny len stupenom rovnakého vierovyznania, členovia ostatných cirkví boli z využívania fundácie vopred vylúčení. Pod tlakom viedenského dvora a samotnej Márie Terézie sa adresátom mnohých fundácií v druhej polovici 18. storočia stali konvertiti. Hmotné podporovanie konvertitov všetkých vekových kategórií sa stalo nástrojom štátnej moci na rekatolizáciu a upevnenie konfesiónálnej jednoty obyvateľstva.

Dobročinnosť raného novoveku charakterizuje i postupná zmena uhorskej spoločnosti vo vnímaní poslania a cieľov charitatívnych inštitúcií. Zakladatelia fundácií do polovice 18. storočia zvyčajne netrvali na kategorizácii chudobných a nekládli si podmienky na udelenie podpory z výnosov svojej fundácie. A tak v čase, kedy mestá v západnej Európe už viac ako sto rokov vydávali nariadenia o zákaze žobrania, v Uhorsku vznikali fundácie, ktoré rozdávali almužny pouličným žobrákom. Ako príklad možno uviesť fundáciu väcského biskupa a bratislavského prepošta Michala Kopcsányiho, ktorý vo svojom testamente z roku 1646 odkázal 2000 zlatých na založenie fundácie pre chudobných.³³⁴ Vzhľadom na čas vzniku základiny nežiadal chudobných kategorizovať a pri udeľovaní podpory preferovať vybrané kategórie odkázaných osôb. Fundátor neurčil ani vierovyznanie obdarovaných, ale keďže v tomto období už existovali v meste spory o konfesiónálne zameranie dobročinných fundácií, môžeme viac ako s istotou predpokladať, že bola určená pre katolíkov. Fundácia v nezmennej podobe existovala až do roku 1785, jej kapitál vzrástol z pôvodných 2 000 na 4 840 zlatých. Podpory sa rozdávali žobrákom z bratislavskej farnosti a iným chudobným osobám, takmer výlučne katolíkom.³³⁵

Podporované osoby môžeme rozdeliť do dvoch kategórií. Prvú skupinu tvorili takzvaní pravidelní alebo stáli žobráci, ktorí týždenne dostávali jeden grajciar. Do tejto skupiny bolo zaradených viac ako sto osôb. Okrem pravidelných príspevkov udeľoval správca fundácie i jednorazové podpory, ktoré mali vyššiu hodnotu, väčšina z nich však nebola vyššia ako 50 grajciarov.³³⁶ Systematické podporovanie žobrákov v druhej polovici 18. storočia sa môže zdať na prvý pohľad prekvapujúce. Snaha obmedziť, prípadne úplne zakázať pouličné žobranie sa od začiatku 16. storočia síce stala neoddeliteľnou súčasťou systému sociálnej starostlivosti európskych miest, napriek tomu žobranie

334 SNA, Súkromný archív Bratislavskej kapituly, Secretarius acta, 1785.

335 SNA, Súkromný archív Bratislavskej kapituly, kart. č. 53.

336 Tamže.

Oleemosyna			
Data pauperibus ex Fundatione Zeilleana et Bartholoziana a 1. Maji 1768 usq. ad 1. Maji 1769.			
Die 1 ^a	Ray Thomas, de Trüchlin infirma		20
	Fabrice Dehmay, sibi curige, egroti, sibi		10
Die 6 ^a	Magdalena Wismillerin egroti, et thymy caeci		40
Die 7 ^a	Mrs. Weckelsoe Liska, officiali exautorato		2
	marita, (mullier) omnia caeca		40
	Abthara Sylon, cum dentibus, sibi, invalida		20
Die 9 ^a	Anna Habasy vidua et proleby		24
Die 10 ^a	marita sua Kupfer, a vino decesso caecum laborant		
Die 11 ^a	Fustars Reak, officiali sibi Lectora		3
Die 16 ^a	Philipp Wiser, sibi operario, sibi, invalido		24
Die 19 ^a	Franc. Bonal, alij hortulano, ubi sibi pueri		20
	Joseph. Hejdl, adoperanti domo, et dicere curanti		20
	Theodor. Schreyer officiali exautorati et abscisio uari		51
	Anna Maria Sappin calid, egroti		34
Die 21 ^a	Bernard. Reizen vidua officiali sibi		40
Die 23 ^a	Frans. P. Pellerborn a vino decesso in quibus, proleby		24
	caeci et Langen. utraque		24
Die 25 ^a	Adams. Seussler, sibi, egroti		40
Die 26 ^a	Joseph. Foy, sibi Canario, nec sibi invalido		40
Die 28 ^a	Joseph. Holsteiner Cui, deficiente, lass, sibi		40
Die 29 ^a	Walter alias teaton, Cui, sibi		40
	marita Schlegel, vidua, egroti		24
Die 31 ^a	Jos. Rayz opifex convalescenti		20
Die 2 ^a	Jos. Joana Foy, sibi, a pleurisy acrio lacti affixa		1.20
	Die Sonnenfeld officiali sibi exautorato		4
Die 4 ^a	Joseph. Koth, ut mineral, sibi in schola		40
Die 5 ^a	Alexandro. Acali egroti, et eius proleby		40
Die 6 ^a	Pauls. Soti, nobili, et familia eius		2.30
	marita Fischena puella ophthalmia, heredita		
Die 7 ^a	Christella Fridin, vidua, sibi et invalida		40
Die 8 ^a	Anna Eva Moroz, calid, filia, ubi ojedol, Capstana		2
	Joseph. Hejdl venatori uicanti		40
	Joseph. Schmitzer puero ut mineral, sibi		34
Die 12 ^a	Vidua Forstner, malien utrois		4
Die 13 ^a	Matthias. Staudel maritus egroti		40
	Summa		26.54

Obr. č. 11 – Prvá strana zo zoznamu osôb, ktoré získali podporu z fundácie Martina Zeillera v období od 1. 5. 1768 do 1. 5. 1769.

a žobráci ostali naďalej bežným javom v živote ranonovovekej spoločnosti. Represívne opatrenia voči žobrákom však boli v katolíckych krajinách menej striktné ako v protestantských, učenie katolíckej cirkvi nepriamo viedlo k tomu, že katolícka komunita žobranie čiastočne akceptovala a odkázaným umožnila zabezpečiť si prostriedky na živobytie týmto spôsobom.³³⁷

Pod vplyvom viedenského dvora a dobového myslenia sa v druhej polovici 18. storočia aj v Uhorsku začali presadzovať názory o potrebe adresného rozdeľovania almužien, aby dobročinnosť nepodporovala lenivosť medzi chudobnými a podporovali sa len tí, ktorí to v dôsledku nepriaznivej životnej situácie naozaj potrebovali. Nové priority zakladateľov fundácií sú veľmi výstižne charakterizované v zakladajúcej listine fundácie Martina Zeillera založenej v roku 1763. Podľa vôle fundátora sa z výnosov kapitálu fundácie v hodnote 12 122 zlatých mali podporovať starí, nevládni a opustení ľudia. Fundácia mala pomôcť chudobným osobám riešiť ich ťažkú životnú situáciu. Z jej prostriedkov sa mohol kúpiť odev, ktorý bol nevyhnutný pri nástupe do služby, mestské práva pre remeselníka alebo náradie potrebné na rozbehnutie živnosti. Pre chorých sa mali zabezpečiť lieky, aby sa mohli vyliečiť a živiť sa prácou svojich rúk. Podporu z fundácie nemohli dostať tuláci, žobráci a všetci tí, ktorí svoju biedu len predstierali.³³⁸

Svedectvom ako správca fundácie dodržiaval pokyny M. Zeillera sú zoznamy osôb, ktorým bola podpora udelená v rokoch 1766 - 1771. Pre potreby interpretácie týchto zoznamov som uvedené osoby rozdelila podľa pohlavia, pričom pomer medzi mužmi a ženami bol v podstate vyrovnaný. Zo žien získali podporu najmä staré vdovy, vdovy s deťmi a správca fundácie mal veľké pochopenie aj pre opustené manželky. Zo zoznamov vyplýva, že opustenie rodiny predstavovalo pre mužov pomerne častý spôsob riešenia finančných alebo rodinných problémov. Mladé slobodné ženy boli podporované len výnimočne, najčastejším dôvodom bola choroba, pre ktorú si nemohli nájsť prácu. Muži, ktorí získali podporu z fundácie, sa väčšinou živili ako nádenníci, murári, tesári a kočiši. Mnohí z nich nemohli pracovať pre starobu, pracovný úraz alebo dlhotrvajúcu chorobu. Pomerne často sa v zoznamoch vyskytujú aj kuchári, mlynári, krajčíri, obuvníci a hudobníci. Krajčíri a obuvníci museli často zanechať svoje remeslo pre problémy so zrakom. Osobitnú skupinu obdarovaných tvorili bývalí štátni a mestskí úradníci, vojaci, osoby urodzeného pôvodu a ich manželky alebo vdovy. Podporu dostali aj osoby postihnuté požiarom či záplavami, v niekoľkých prípadoch schválil správca fundácie aj príspevok na pohreb pre príbuzného či na náhrobný kríž pre zosnulé dieťa.³³⁹

Stavovské rozdelenie spoločnosti sa výrazne premietlo i do systému sociálnej starostlivosti. Spojenie medzi spoločenským postavením žiadateľa a poskytnutou podporou je významným atribútom sociálneho systému raného novoveku. Dobročinnosť tohto obdobia mala odkázaným osobám pomôcť v chudobe, ktorá sa v dobovom kontexte vnímala ako relatívna hodnota. Chudoba sa posudzovala podľa spoločenského postavenia žiadateľa, pôvodu jeho rodiny a životného štandardu, ktorý sa považoval za primeraný jednotlivým sociálnym alebo profesijným skupinám.³⁴⁰ V praxi to znamenalo, že urodzené osoby, štátni a mestskí úradníci alebo členovia mestskej elity v prípade núdze dostali z fundácie podporu, ktorá výrazne prevyšovala podporu poskytnutú žiadateľom

337 Dinges, M.: Health care and poor relief in regional Southern France, s. 243.

338 SNA, Bratislavská kapitula, Súkromný archív, CAPSA T, fasc. 8.

339 SNA, Bratislavská kapitula, Súkromný archív, CAPSA T, fasc. 2,3,5.

340 Cavallo, S.: Charity, power and patronage in eighteenth-century Italian hospitals: the case of Turin. In: The Hospital in History. Ed. L. Granshaw, R. Porter. London; New York 1989, s. 99.

z iných spoločenských vrstiev. Niektoré fundácie mali priamo vo svojich štatútoch uvedené, že podpory budú udeľované v poradí urodzení – mešťania – plebs.

Odkázané osoby mohli pomoc z konkrétnej fundácie dostať len raz ročne, väčšina fundácií však udeľovala podporu opakovane, dĺžka poskytovania podpory zvyčajne nebola limitovaná. Výška milodarov bola rôzna, závisela od finančných možností fundácie, rozhodnutia správcu, spoločenského postavenia žiadateľa a jeho sociálnych pomerov. Poskytnutá podpora mohla mať hodnotu pár grajciarov až niekoľko zlatých, ojedinele mohla dosiahnuť hodnotu 15 až 50 zlatých. Podpora z fundácie väčšinou nemohla pokryť životné náklady žiadateľa a jeho rodiny, mohla však vo väčšej alebo menšej miere zlepšiť jeho životné podmienky.

Obe formy sociálnej starostlivosti v Uhorsku raného novoveku boli ovplyvnené a podmienené jeho spoločenskými a hospodárskymi pomermi. Agrárny charakter krajiny a nerozvinutá sieť mestských sídiel spôsobili, že tu nevznikli niektoré formy charitatívnych inštitúcií, ktoré sa rozšírili vo veľkých mestách západnej Európy. V Uhorsku absentovali inštitúcie pre „padlé“ alebo skompromitované ženy, pre „kajúce sa“ prostitútky, rovnako i fundácie, ktoré by poskytovali veno chudobným dievčatám a tým ich ochránili pred prípadnou prostitúciou. Na okraji záujmu spoločnosti zostala až do polovice 18. storočia ústavná starostlivosť o siroty, ústavy pre najdúchov v Uhorsku do konca 18. storočia nevznikli.

Vláda Karola VI. a Márie Terézie – prvé kroky k reforme charitatívnych inštitúcií a dobročinnosti

Sociálna starostlivosť v Uhorsku mala v období raného novoveku komunitný a decentralizovaný charakter. Mestá, obce a cirkevné spoločenstvá sa starali o svojich chudobných, štát sa v oblasti sociálnej starostlivosti až do vzniku Miestodržiteľskej rady v podstate neangažoval. Sociálna starostlivosť štátu bola príležitostná a obmedzovala sa najmä na publikovanie nariadení v čase morových epidémii.³⁴¹ Zriadením Miestodržiteľskej rady vznikol v krajine úrad, ktorý v mene panovníka prevzal dozor nad ústavmi poskytujúcimi nejakú formu sociálnej starostlivosti. Sociálne inštitúcie patrili do kompetencie komisie pre zbožné fundácie, keďže väčšina z nich bola financovaná z výnosov základín. Miestodržiteľská rada nedisponovala v tomto období žiadnymi informáciami o počte chudobincov alebo iných sociálnych ústavov v krajine, o ich majetku či o počte podporovaných osôb. Novovzniknutý úrad začal svoje aktivity v tejto oblasti zhromažďovaním potrebných údajov. V priebehu 20. a 30. rokov 18. storočia Miestodržiteľská rada opakovane adresovala správcom fundácií intimáty³⁴², v ktorých žiadala o zaslanie podrobných informácií o základinách, ktoré spravujú. Tak ako v iných oblastiach spoločenského života, ani pri zbieraní údajov o chudobincoch nedosiahla Miestodržiteľská rada v tomto období veľké úspechy.

Nástup Márie Terézie na uhorský trón predstavuje počiatok formovania štátnej sociálnej politiky v Uhorsku. Reformné opatrenia Márie Terézie, ale najmä názory a postoje jej poradcov sa formovali pod vplyvom dobových štátovedeckých a národohospodárskych doktrín. Jednu z najvýznamnejších predstavovala teória merkantilizmu, v habsburskej

341 Bokesová –Uherová, M.: Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu. Bratislava 1973, s. 46n.

342 Nariadenia vyšli v rokoch 1725, 1727, 1732, 1733, 1734, 1735, 1736 a 1737. MOL, C 39, Acta idealia, 88 cs.

monarchii nazývaná aj kameralistika. Jej aplikovaním sa mali zvýšiť príjmy štátu a zredukovať jeho vnútorné i vonkajšie zadĺženie. Spolu s kameralistikou sa rozvíjali aj tzv. policajné vedy, ktoré môžeme chápať ako správnu náuku alebo ako druh administratívneho práva. Cieľom tejto teórie bolo dosiahnuť novú, lepšiu správu verejných záležitostí a prispieť tak k zlepšeniu hmotného postavenia ľudu. Ľud, konkrétne pracujúci človek, sa stal symbolom bohatstva štátu, lebo rast počtu pracujúcich osôb mal byť úmerný rastu bohatstva krajiny. Rôzne populacionistické teórie sa stali súčasťou kamerálnych a politických vied a podnietili záujem štátu o tie oblasti spoločenského života, ktoré dnes nazývame verejné zdravotníctvo a štátna zdravotná politika.³⁴³

Miestodržiteľská rada aj po nástupe Márie Terézie na trón pokračovala v zhromažďovaní informácií o fundáciách určených na podporovanie odkázaných osôb. V rokoch 1744, 1754 a 1756 vyšli nové intimáty, ktoré zaväzovali svetské a cirkevné jurisdikcie informovať Miestodržiteľskú radu o základinách pod svojou správou. Na intimáty z rokov 1754 a 1756 obdržala Miestodržiteľská rada pomerne veľké množstvo odpovedí, hoci mnohé z nich neobsahovali všetky požadované informácií a nemali predpísanú podobu. Získané poznatky spracovala Miestodržiteľská rada v roku 1761 do tabuľky, ktorá poskytuje pomere ucelený pohľad na sieť sociálnych ústavov na území Ostrihomskej a Nitrianskej diecézy.³⁴⁴

V spomínanom roku sa v oboch diecézach nachádzala pomerne hustá sieť špitálov a xenodochií.³⁴⁵ O mnohých z nich nebolo známe, kto a kedy ich založil. Neznámy pôvod mali najmä ústavy, ktoré vlastnili len budovu a na svoju prevádzku dostávali naturálie alebo finančný príspevok od mesta, prípadne ich chovanci žili len z vyzbieraných almužien. Rok vzniku a osoba zakladateľa sa uvádzali zvyčajne vtedy, ak špitál vlastnil finančné základiny alebo rozsiahlejšie nehnuteľnosti. Vznik špitálov v slobodných kráľovských mestách iniciovali najmä magistráty týchto miest, zakladateľmi sociálnych ústavov v zemepanských mestečkách boli ich zemepáni. Počet podporovaných osôb bol rôzny, zväčša však nepresahoval desať až dvanásť osôb. Ústavy s najväčším počtom chovancov boli v Bratislave (lazaret mal okolo 100 chovancov) a v Banskej Bystrici (24 podporovaných osôb). Majetok väčšiny týchto ústavov nemal veľkú hodnotu. Predovšetkým to bola budova v ktorej sídlili, niekoľko nehnuteľností, ktoré sa obvyčajne prenajímali a kapitál v hodnote niekoľko sto až tisíc zlatých. Mnohé z ústavov boli hmotne zabezpečené len z finančných prostriedkov alebo naturálií, ktoré dostávali od magistrátov miest alebo zemepanskej vrchnosti. Správu vykonávali držiteľia patronátneho práva, teda magistráty miest, miestni farári alebo zemepáni. Patronátne právo vykonával zakladateľ inštitúcie alebo osoba ustanovená vo fundačnej listine.

Mária Terézia a Miestodržiteľská rada v podstate nezasahovali do vnútorného života týchto inštitúcií. Cieľom celého súpisu fundácií a s nimi súvisiacich sociálnych ústavov bolo zabezpečiť efektívne využívanie existujúcich finančných prostriedkov a hospodárenie s týmto majetkom podriať dozoru štátu. Mária Terézia aktívne vstupovala aj do riešenia majetkových sporov, ktoré sa nejakým spôsobom týkali špitálov alebo iných

343 Urfus, V.: Osvícenská populationistika a zdravotní policie ve městech (se zřetelem k Praze 18. století). In: Documenta Pragensia, 7, 1987, č. 2, s. 416n. Počátky českého národního obrození, s. 93n.

344 MOL, C 39, Acclusa 1732 – 1783, 87 es. V dostupných archívnych prameňoch nie je uvedené, prečo tabuľka zachytáva len údaje z uvedených dvoch diecéz. Celkovo však možno konštatovať, že fundáciám na území týchto diecéz venovala Miestodržiteľská rada mimoriadnu pozornosť a v jej archíve sa k tomuto územiu viaže aj najviac dokumentov. Dôvodom mohol byť rozsah diecéz, ich centrálna poloha v krajine alebo rozsah majetku fundácií na ich území.

345 Mimoriadne hustá sieť špitálov sa vytvorila na Spiši a na Považí.

ústavov sociálnej starostlivosti a iniciovala rekonštrukciu schátralých budov (na jej príkaz sa napr. uskutočnila výstavba novej budovy bratislavského lazaretu). Mimo štátneho dozoru ostali fundácie na podporovanie chudobných osôb, ktoré spravovali cirkevné inštitúcie a neboli viazané na žiadny sociálny ústav.

Sociálnu starostlivosť osvietenského štátu za panovania Márie Terézie nemožno zredukovať len na spisovanie majetku xenodochií, chudobincov a špitálov a na kontrolu, akým spôsobom sa tento majetok využíva. Druhá polovica 18. storočia je aj v Uhorsku obdobím, kedy sa postupne oddeľuje sociálna starostlivosť od zdravotníctva a začína sa venovať osobitná pozornosť výchove sirôt a opustených detí.

Reformy zdravotníctva a zdravotníckej starostlivosti v čase panovania Márie Terézie
Zdravotníctvo a zdravotnícka starostlivosť prešli za panovania Márie Terézie zásadnou zmenou. Oblasť, do ktorej štát okrem obdobia morových epidémií v podstate nezasahoval, sa na konci vlády Márie Terézie nachádzala pod silnou kontrolou štátu.

Organizáciou a riadením verejného zdravotníctva v krajine bola v prvej tretine 18. storočia poverená Miestodržiteľská rada, konkrétne jej zdravotnícka komisia. Jej vznik a aktivity nemohli okamžite odstrániť všetky problémy súvisiace s organizáciou a zabezpečením zdravotníckej starostlivosti v krajine, keďže komisia nemala dostatočný počet členov, vybudovaný aparát a nezodpovedala tomu ani existujúca právna úprava.³⁴⁶ Komisia mala dohliadať na činnosť zdravotníckych pracovníkov všetkých kategórií a na zdravotnícke zariadenia, najmä lekárne. Zdravotnícka komisia Miestodržiteľskej rady sa podieľala aj na príprave prvého všeobecného nariadenia o úprave zdravotníckych pomerov v krajine. Nariadenie pod názvom *Generale normativum in re sanitatis* bolo pre Uhorsko publikované 4. októbra 1770. Normativum sa delilo na dve časti. Prvá časť stanovila kvalifikačné požiadavky pre všetkých zdravotníckych pracovníkov, určila náplň ich činnosti a rozsah povinností. Nariadenie nanovo definovalo aj predpisy týkajúce sa prípravy liekov a manipulácie s liečivými prostriedkami. Druhá časť normatívu obsahovala predpisy na zabezpečenie ochrany proti nákazlivým chorobám.³⁴⁷

Z hľadiska spravovania fundácií a finančného zabezpečenia zdravotníckej starostlivosti treba venovať osobitnú pozornosť reforme kláštorov a nemocníc milosrdných bratov v 70. rokoch 18. storočia. Nemocnice milosrdných bratov, okrem ženských nemocníc sv. Alžbety, boli v tomto období jedinými skutočnými zdravotníckymi zariadeniami v krajine. Prvý špitál rehole vznikol na území habsburskej monarchie v roku 1605 vo Valticiach, v roku 1614 sa milosrdní bratia usadili vo Viedni a o rok neskôr v Grazi.³⁴⁸ Prvý uhorský konvent milosrdných bratov založil ostrihomský arcibiskup Juraj Szelepcsényi v roku 1672 v Bratislave. Ďalšie konventy milosrdných bratov vznikli v Uhorsku až po podpísaní szatmárského mieru, po upokojení vnútorných pomerov v krajine a po relatívne víťaznom ťažení protireformácie. V priebehu 18. storočia (do roku 1772, kedy Mária Terézia začala reformu konventov tejto rehole) boli postupne založené konventy milosrdných bratov v Egeri, v Pápe (obe na území dnešného Maďarska), Eisenstadte (Rakúsko) a v Oradei (Rumunsko). Milosrdných bratov pozval do Egeru tamojší sídelný biskup Gabriel Erdődy. Pre novostavbu kláštora a nemocnice z vlastných prostriedkov zakúpil pozemok a v roku 1726 posvätil základný kameň stavby. V Pápe sa milosrdní bratia usadili vďaka výraznej podpore rodiny Esterházy. Uhorský kance-

346 Bokesová – Uherová, M.: Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu, s. 136.

347 Tamže, s. 143-146.

348 Bogar, B.: Milosrdní bratři. Praha 1934, s. 54.

lár František Esterházy pre potreby konventu daroval dom na svojom panstve a kapitál 9 000 zlatých. Keďže objekt nebol vhodný pre potreby nemocnice a konventu, egerský biskup Karol Esterházy sa postaral o výstavbu novej budovy. Konvent milosrdných bratov v Eisenstadte bol postavený z prostriedkov kniežaťa Antona Esterházyho a jeho dedič Mikuláš Esterházy venoval kláštora pomerne veľkú fundáciu, ktorou ho dostatočne finančne zabezpečil. Konvent v Oradei založil kanonik Juraj Gyöngös a zabezpečil ho budovou pre nemocnicu a konvent ako aj fundáciou.³⁴⁹ Spomenúť treba ešte kláštór milosrdných bratov v Spišskom Podhradí. Milosrdných bratov pozval do tohto spišského mestečka v poľskom zálohu poľský starosta Stanislav H. Lubomirski v roku 1672 a zveril im do správy starý kostol a špitál sv. Alžbety, ktoré augustiniáni zanechali po nástupe reformácie. Schátralé objekty milosrdní bratia opravili a niekdajší chudobinec pretvorili na nemocnicu sv. Jána z Boha.³⁵⁰ Konvent pôvodne patril do poľsko-litovskej provincie, v roku 1730 ho začlenili do nemeckej provincie.³⁵¹

Najstaršie nemocnice milosrdných bratov v Uhorsku pôsobili samostatne a nezávisle od štátnej moci, keďže otázkami verejného zdravotníctva sa v Uhorsku až do začiatku 18. storočia nezaoberala ani jedna štátna inštitúcia. Po vzniku zdravotníckej komisie Miestodržiteľskej rady sa postupne vytvárala koncepcia štátom riadeného zdravotníctva, ktorej sa museli podriaďovať aj nemocnice milosrdných bratov. Ich kláštory a nemocnice sa dostali do pozornosti osvietenského štátu aj z toho dôvodu, že boli finančne závislé od zbierania almužien a svoje charitatívne aktivity financovali z výnosov fundácií.

Mária Terézia kráľovským mandátom zo 17. decembra 1761 potvrdila právo milosrdných bratov zbierať almužny na celom území Uhorska, mandát však platil len tri roky. Po troch rokoch sa mali opätovne preskúmať finančné pomery jednotlivých kláštorov a na základe zistených skutočností sa právo milosrdných bratov zbierať almužny malo obnoviť alebo zrušiť. Aby sa predišlo zneužívaniu tohto privilégia, všetci milosrdní bratia poverení zbieraním almužien mali so sebou nosiť tzv. *passuales litterae* (sprievodné listy) vydávané Miestodržiteľskou radou.³⁵² V 70. rokoch 18. storočia sa reštriktívne opatrenia proti žobravým rádom posilnili, čo opätovne postihlo aj konventy milosrdných bratov. V roku 1771 vyzvala Miestodržiteľská rada diecéznych biskupov, aby vo svojich diecézach určili miesta, na ktorých môžu milosrdní bratia zbierať almužny pre svoje konventy. Provinciál nemeckej provincie tejto rehole adresoval panovníčke niekoľko listov, v ktorých ju žiadal o zrušenie reštriktívnych opatrení a poukazoval na zásadný rozdiel, ktorý podľa neho existuje medzi milosrdnými bratmi a inými žobravými reholami. Opatrenia ostali aj naďalej v platnosti, navyše Miestodržiteľská rada vydala 4. júna 1772 nariadenie, ktoré dovedy neobvyklým spôsobom zasiahlo do vnútorného života konventov a nemocníc milosrdných bratov.³⁵³

349 MOL, C39, LAD. D, fasc. 14., fol. 116.

350 Duka - Zolyómy, N.: Zdravotníctvo v 13 spišských mestách za poľského panstva (1412-1770). In: Vlastivedný časopis, 22, 1973, č. 1, s. 33.

351 Lenčíš, Š.: Milosrdní bratia v Spišskom Podhradí. Prešov 1999, s.17.

352 Archív mesta Bratislavy (ďalej len AMB), Bratislavské kláštory, Milosrdní bratia, Knihy, Historia domus (1672-1948), fol. 55.

353 Linzbauer, X. F.: Codex sanitario-medicinalis Hungariae, Budea 1852, Vol. 2, s. 617-621. Uvedený intimát Miestodržiteľskej rady i následnú odpoveď provinciála rakúsko-uhorskej provincie interpretujem na pomerne veľkom priestore, lebo sa domnievam, že výstižne vykresľujú vnútorný život kláštora a nemocnice.

Pomerne rozsiahly intimát má dve časti. Prvá z nich popisuje historické súvislosti vzniku rehoľného spoločenstva a poukazuje na niektoré pápežské buly, ktoré upravovali pôsobenie a postavenie rádu. Hlavným cieľom historického exkurzu bolo poukázať na skutočnosť, že v čase vzniku rádu dokázal minimálny počet rehoľníkov ošetriť veľké množstvo pacientov, a touto argumentáciou zdôvodniť ďalšie ustanovenia intimátu. Druhá časť nariadenia sa začala výčitkami na adresu milosrdných bratov usadených v Uhorsku: stavajú si pohodlné kláštory a nádherné kostoly, v ktorých je len jedna miestnosť vyhradená pre chorých. Napriek ustanoveniam niektorých pápežských búl neprijímajú do trvalej opatery chudobných, ale len chorých na krátkodobú hospitalizáciu. Počet rehoľníkov presahuje počet hospitalizovaných pacientov, peniaze určené pre pacientov sa využívajú na budovanie kláštorov, kostolov a na zaopatrenie rehoľníkov. Z veľkého počtu rehoľníkov v konvente sa ich len veľmi málo venuje chorým, mnohí z nich sú od tejto služby úplne oslobodení (prior, kňazi, lekárnici, kuchári). Jeden alebo dvaja takzvaní infirmarii upravujú chorým ráno a večer posteľ a prinesú im jedlo. Ostatní majú voľno alebo sa modlia a meditujú. Odstrániť uvedené nedostatky mali opatrenia zhrnuté do siedmich bodov. Pre konventy milosrdných bratov v Uhorsku, ktoré neboli dostatočne zabezpečené fundáciou a museli svoje príjmy dopĺňať zbieraním almužien³⁵⁴, intimát určil fixný počet rehoľníkov. Ak by sa nedokázali dostatočne postarať o pacientov, mohli konventy prijať väčší počet svetského služobníctva, ktoré je v intimáte považované za poslušnejšie a jeho vydržovanie za finančne menej náročné. Intimát sprísnil reštriktívne opatrenia, ktoré sa dotýkali zbierania almužien. Milosrdní bratia rovnako ako ostatné rehoľné komunity mali zbierať peniaze do strážnych kovových pokladničiek. Víno a obilie mali zhromažďovať len v susedných dvoch alebo troch stoliciach, konkrétne miesta mali určiť diecézni biskupi. Ostatné potraviny boli označené za nevhodné na zbieranie a dlhú prepravu a zakázali sa zhromažďovať. Výstavbu nových budov, kostolov ako aj ich prestavbu, mohli milosrdní bratia v budúcnosti realizovať len so súhlasom panovníka, ktorý bol podmienený predložením projektu a rozpočtu. Do nemocnice nemali prijímať len chorých na krátkodobú hospitalizáciu, ale aj chudobných ľudí postihnutých ťažkými a dlhodobými chorobami. Každá nemocnica milosrdných bratov mala mať v budúcnosti tri oddelené izby. Jedna mala byť vyhradená pre akútne chorých, druhá pre rekonvalescentov a tretia pre pacientov s infekčnými chorobami. Prior každého konventu mal každoročne predložiť diecéznemu biskupovi ročné vyúčtovanie príjmov a výdavkov, výkazy hospitalizovaných pacientov sa mali odovzdávať mesačne. Biskup mal vyúčtovanie konventu skontrolovať, prípadné nezrovnalosti prekonzultovať s priorom kláštora a potom ich v predpísanej podobe predložiť Miestodržiteľskej rade. Výkazy pacientov sa mali Miestodržiteľskej rade zasielať štvrt'ročne.

Predstavitel' nemeckej provincie Ferdinand Schnefler odpovedal na intimát rozsiahlym prípisom zo 6. septembra 1772,³⁵⁵ ktorý bol obranou spôsobu existencie a činnosti rádu. F. Schnefler najprv spochybnil tvrdenie, že v jednotlivých konventoch je nepriemerane veľký počet rehoľníkov, ktorý často prevyšuje počet hospitalizovaných osôb. Vysoký počet rehoľníkov v jednotlivých konventoch odôvodnil množstvom povinností, ktoré si vyžaduje starostlivosť o telo a dušu pacientov, pričom časť rehoľníkov trávi čas mimo konventu zbieraním almužien. Rehoľníci okrem toho musia zabezpečiť aj hospodársky chod konventu a prevádzku lekárne. Provinciál odmietol akceptovať stanovený

354 Bratislava, Eger, Pápa, Spišské Podhradie.

355 MOL, C 39, LAD. D, fasc. 14, fol. 112-127.

počet rehoľníkov pre jednotlivé konventy s odôvodnením, že je nedostatočný na zabezpečenie všetkých spomínaných činností. Schnefler nevidel riešenie situácie v zvyšovaní počtu svetského služobníctva, ktoré sa podľa neho od práce s chorými odvracia, a ak si aj na túto prácu zvykne, službu hocikedy opustí kvôli vyššiemu zárobku. Svetské služobníctvo bolo podľa jeho názoru menej poslušné a náročnejšie na stravu. Rovnako odmietol tvrdenie, že svetské služobníctvo je lacnejšie ako zaopatrenie rehoľníkov, keďže to, čo sa ušetrí na odeve poskytovanom rehoľníkom, vyplatí sa na platoch pre služobníctvo.

Značnú časť svojho rozsiahleho listu venoval provinciál otázke zbierania almužíen. Hlavnou myšlienkou tejto časti listu je tvrdenie, že žobranie milosrdných bratov nie je spoločnosťou na farchu, lebo ani jeden náboženský rád v Uhorsku nevykonal pre verejné dobro tak mnoho ako milosrdní bratia. Okrem toho vyzbierané almužny nie sú potrebné na zaopatrenie rehoľníkov, ale na zvyšovanie počtu hospitalizovaných osôb. Na žobranie boli v tom čase odkázané štyri konventy milosrdných bratov, zvyšné dva konventy boli dostatočne zabezpečené z výnosov fundácií. Provinciál polemizoval aj s tvrdením, že dlhodobé výjazdy rehoľníkov za almužnami ohrozujú ich dušu a mravnosť. Všetci rehoľníci vyslaní zbierať almužny majú od svojho predstaveného určený termín, kedy sa musia vrátiť a až potom sú opätovne vyslaní na ďalšiu cestu. Na výčitku, že milosrdní bratia napriek ustanoveniam niektorých pápežských búl neprijímajú do svojich nemocníc pacientov duševne chorých, telesne postihnutých a nevládných, odpovedal argumentom, že im to neumožňujú stanovy rádu, ktoré jasne deklarujú, že rehoľné nemocnice sú určené len na krátkodobé liečebné pobyty, nie na dlhodobú hospitalizáciu pacientov. Provinciál zaujal nesúhlasné stanovisko aj k tvrdeniam, že milosrdní bratia si stavajú honosné sídla a nádherné kostoly. Priestorové riešenie konventov milosrdných bratov je dané úlohami, ktoré musia každodenne plniť, kostol prístupný verejnosti má len bratislavský konvent. Tento však vybuďoval na vlastné náklady Ján Maholányi a zanechal aj fundáciu na jeho údržbu, takže sa nesiahlo na peniaze určené pre pacientov. Tvrdenie, že konventy milosrdných bratov nemusia mať kostol a chór, lebo Sv. stolica to nežiada, sa podľa provinciála nezakladajú na pravde, keďže tieto náležitosti sú v stanovách rehole, ktoré Sv. stolica schválila. Aby vyvrátil tvrdenie o tom, že rehoľníci trávia veľkú časť dňa modlitbami a rozjímaním, popísal provinciál vo svojom liste aj ich duchovný život. Ráno a večer sa spolu hodinu modlia, večer majú štvrt hodinu na spytovanie svedomia. V priebehu dňa rehoľníci ešte hodinu a pol spoločne rozjímajú, zvyšný čas trávia v práci, okrem obedňajšej a večernej prestávky určenej na oddych.

Vytvorenie troch oddelených miestností pre pacientov pokladal F. Schnefler za veľmi nákladné a v podstate za zbytočné. Podľa jeho tvrdenia sa ešte nikto v ich nemocnici nenakazil žiadnou infekciou a za najlepší spôsob boja proti infekčným chorobám považoval oddelenie postelí pacientov zástenami a neustále vetranie. Predkladanie účtov a vizitácie biskupov považoval za porušenie pápežských búl a žiadal Miestodržiteľskú radu, aby mu vysvetlila, prečo sú odoberané milosrdným bratom ich práva a výsady. V závere listu F. Schnefler vyjadril presvedčenie, že konventy milosrdných bratov budú ušetrené všetkých reforiem a bude im naďalej ponechané právo slobodne zbierať almužny.

Právo neobmedzene zbierať almužny si milosrdní bratia po dlhom vyjednávaní ubránili, povinnosť preukázať sa sprievodným listom Miestodržiteľskej rady ostala zachovaná. Mária Terézia napokon povolila zvýšiť aj stanovený počet rehoľníkov pre jednotlivé

kláštory milosrdných bratov, tento sa však musel dodržiavať.³⁵⁶ Na zaopatrenie jedného rehoľníka sa určilo 80 zlatých ročne, 60 zlatých na stravu a 20 zlatých na oblečenie.³⁵⁷ Nemocnice milosrdných bratov si aj napriek výhradám Márie Terézie uchovali charakter zdravotníckych zariadení s krátkodobou hospitalizáciou pacientov, nepodarilo sa presadiť ani vytvorenie troch samostatných izieb pre pacientov v každej nemocnici. Povinnosť diecéznych biskupov kontrolovať ročné vyúčtovanie kláštorov milosrdných bratov vo svojej diecéze a pravidelne ich vizitovať ostala zachovaná.³⁵⁸

Celkovo možno konštatovať, že reformné oparenia Márie Terézie znamenali pre nemocnice milosrdných bratov prínos. Zvýšila sa odborná úroveň rehoľných zdravotníckych pracovníkov, upevnila sa vnútorná disciplína v kláštoroch, zabezpečilo sa efektívnejšie využívanie existujúcich finančných zdrojov a s tým súvisiaci nárast počtu hospitalizovaných pacientov. Panovníčka zvýšila príjmy viacerých kláštorov milosrdných bratov bohatou fundáciou a všetky uhorské konventy odkázané na zbieranie almužien získali právo na ročnú podporu z prostriedkov Uhorskej komory.

Starostlivosť o siroty

Za podstatnú črtu systému sociálnej starostlivosti, ktorý sa začal formovať v európskych mestách v prvej polovici 16. storočia, možno považovať zvýšenú starostlivosť o siroty a opustené deti. Rastúci záujem o túto kategóriu odkázaných osôb bol jedným z dôsledkov hladomoru v rokoch 1539-1540. V uliciach miest sa ocitlo veľké množstvo opustených detí, ktoré sa živili najmä žobraním. Riešením vzniknutej situácie sa stali sirotince pre chlapcov a dievčatá, ktoré im okrem stravy poskytovali vzdelanie, náboženskú výchovu a možnosť vyučiť sa remeslu či obchodu. Vzdelanie malo deťom zabezpečiť živobytie v budúcnosti, náboženská výchova ich mala uchrániť pred morálnym úpadkom a odpadnutím od viery. Sirotince sa stali pevnou súčasťou charitatívneho systému katolíckych i protestantských miest, väčšina z nich bola financovaná a podporovaná z verejných i súkromných zdrojov.³⁵⁹ Špecializované inštitúcie na výchovu a vzdelávanie sirôt nevznikli len ako dôsledok hladomoru a hospodárskych kríz 16. storočia, k ich rozvoju výrazne prispeli i náboženské hnutia raného novoveku. Reformácia i katolícka reforma kládli zvýšený dôraz na výchovu sirôt, lebo nevedomosť a biedu považovali za príčinu mnohých hriechov a nerestí. Starostlivosť o siroty sa postupne stala súčasťou konfesijného boja, každá konfesia sa snažila

356 Skutočnosť, že reguláciu kláštorov neovplyvňoval len spoločenský význam jednotlivých rehoľných komunít, možno ilustrovať nasledujúcim príkladom. Intimát Miestodržiteľskej rady zo 6. 6. 1772 stanovil pre bratislavský kláštor milosrdných bratov maximálne dvanásť rehoľníkov, hoci ich nemocnica mala v tomto období kapacitu 50 lôžok a okrem toho ošetrovali aj množstvo ambulancných pacientov. V roku 1774 povolila Mária Terézia tomuto kláštoru 30 rehoľníkov. Na druhej strane vo svojom mandáte z 3. 9. 1773 stanovila, že kláštor klarisiek v Bratislave a Trnave bude mať 30 mníšiek a kláštor v Budíne až 40. (MOL, C 39, LAD. D, fasc. 40). Kláštory klarisiek pritom nevykonávali žiadnu verejno-prospešnú činnosť, mali čiste kontemplatívny charakter.

357 80 zlatých ročne na osobu bolo pomerne málo. V tomto období bolo potrebné na zaopatrenie jedného študenta v šľachtickom konvikte 150 zlatých ročne. V roku 1770 založila Mária Terézia v Budíne fundáciu pre tzv. anglické panny a na ročné zaopatrenie jednej mníšky určila 240 zlatých.

358 Nariadenie o povinnosti biskupov dvakrát ročne vykonať vizitáciu kláštorov milosrdných bratov sa veľmi dlho nepodarilo zaviesť do praxe. Bratislavský magistrát vo svojom liste zo 7. 11. 1774 hlásil Miestodržiteľskej rade, že zástupca biskupa sa nedostavil k vizitácii kláštora milosrdných bratov v meste, a preto vykonal vizitáciu infirmária len vyslaný zástupca mesta a mestský farár. Intimát Miestodržiteľskej rady zo 7.12.1779 vyzval diecéznych biskupov, aby zaslali semestrálne hlásenia o vizitáciách nemocníc milosrdných bratov za obdobie rokov 1776 - 1779.

359 Henderson, J.: Charity and welfare in Early Modern Tuscany. In: Health care nad relief in Counter-Reformation Europe, s. 57, 64-65.

postarať o vlastné siroty, aby sa nedostali do sociálnej siete „súperiacej“ cirkvi. Vzdelávanie a výchova sirôt sa neskôr stali i jednou z priorít osvietenstva.

V období stredoveku a raného novoveku neexistovali v Uhorsku osobitné ústavy a inštitúcie, ktoré by sa venovali výchove a vzdelávaniu sirôt. Siroty patrili do kategórie ostatných sociálne odkázaných osôb. Väčšina z nich žila u príbuzných alebo u pestúnov, väčšie deti boli poslané do učenia alebo do služby. Ak zlyhali tieto tradičné riešenia, siroty žili v miestnom chudobinci spolu s ostatnými chovancami, teda s ľuďmi starými, chorými a postihnutými. Významným impulzom pre rozvoj ústavne starostlivosti v Uhorsku sa stalo učenie nemeckého pietizmu. August Herman Francke pretransformoval pietistické učenie o láske k blížnemu do názoru o potrebe poskytovať ústavnú starostlivosť opusteným deťom, ktoré žili na ulici. Francke realizoval svoje názory aj v praxi a do roku 1701 vybudoval v Halle rozsiahly sirotinec, v ktorom žilo až 100 sirôt.³⁶⁰

Myšlienky pietizmu sa od 30. rokov 18. storočia vďaka domácim absolventom nemeckých univerzít masívnejšie šírili aj v prostredí uhorských evanjelických cirkevných zborov a to aj napriek otvorenému odporu popredných predstaviteľov. V praxi našli uplatnenie aj pietistické názory o výchove sirôt, samozrejme v podobe, ktorá zodpovedala uhorským pomerom. V Uhorsku neexistovalo toľko opustených detí ako v nemeckých krajinách, keďže bezprízorné siroty boli najmä problémom veľkomiest, ktoré v tomto období v Uhorsku neexistovali. V krajine nebol dopyt po sirotincoch s takou veľkou kapacitou, aké sa vytvorili v Nemecku. Uhorskí stúpenci pietizmu sa pokúsili vybudovať v mieste svojho pôsobenia menšie sirotince pre niekoľko detí, ale väčšina ústavov zanikla po smrti farára alebo po jeho premiestnení na inú faru. Dlhšie trvanie mali sirotince v Nemescsó a v Sibiu (na území dnešného Rumunska).³⁶¹

Mária Terézia v snahe posilniť katolícky charakter krajiny nariadila, aby sa venovala veľká pozornosť podporovaniu konvertitov, najmä medzi mládežou a deťmi a aby konvertiti boli prednostne prijímaní do existujúcich fondácií v krajine. V okruhu poradcov panovníčky prevládala názor, že chudoba a sociálna izolácia je častým dôvodom návratu konvertitov k pôvodnej viere. Rovnako bol zaužívaný názor, že vhodnou výchovou možno u mladých konvertitov upevniť vieru a mladých nekatolíkov priviesť ku konvertovaniu. Pod vplyvom názorov, ktoré sa šírili z viedenského dvora a snáh pietistických kňazov o budovanie malých sirotincov v mieste svojho pôsobenia, začali sa v oblasti starostlivosti o siroty angažovať aj jezuiti. Dôvodom mohla byť aj skutočnosť, že v niektorých evanjelických sirotincoch boli vychovávané i katolícke siroty.³⁶²

Prvé sirotince, ktoré vznikli z iniciatívy a vďaka podpore jezuitov, boli umiestnené tam, kde už existovali evanjelické inštitúcie tohto druhu. Ako príklad možno uviesť Kőszeg (v susedstve Nemescsó) alebo Sibiu. Evanjelické sirotince bez podpory zvonka, v priamej konkurencii s jezuitskými ústavmi, postupne zanikli. Jezuiti získali pre svoje zábery fundátorov z radov uhorskej šľachty, podporu miestnych magistrátov a v neposlednom rade aj samotnej Márie Terézie. Hoci cieľom inštitúcií bola výchova sirôt, prednosť mali deti nekatolíkov a siroty katolíckeho vierovyznania, ktoré boli v dôsledku smrti rodičov vystavené evanjelickej výchove. Poslanie týchto inštitúcií často dostatočne vystihuje už ich názov, keď niektoré z nich namiesto označenia „sirotinec“ (orphanotrophium) niesli názov seminár konvertitov, domov konvertitov a podobne. Ale aj inštitúcie, ktoré pri prijímaní uprednostňovali konvertitov, poskytovali starostlivosť aj sirotám

360 Gőnczy, M.: *Az árvaházak kialakulása Mária Terézia alatt*. Budapest 1932, s. 10n.

361 Tamže, s. 14n.

362 Napr. v Nemescsó.

katolíckych rodičov.³⁶³ V prípade sirotincov a domov konvertitov, ktoré existovali pod správou jezuitov, sa spojila filantropia s náboženským hľadiskom.³⁶⁴

Chovanci sirotincov, konvertiti alebo skutočné siroty, žili spoločne v dome, ktorý sa zabezpečil na tieto účely. Dom mohol byť súčasťou základiny alebo ho jezuiti mohli získať od mesta. Ústavy boli financované predovšetkým z výnosov základín, ich príjmy mohli ešte dopĺňať finančné príspevky od magistrátu mesta. Za spravovanie majetku zvyčajne zodpovedalo mesto, jezuiti boli zodpovední za duchovné vedenie chovancov. Deti dostali v týchto ústavoch pomerne slušné vzdelanie, museli sa naučiť minimálne písať, čítať a počítat, niekedy i vo viacerých jazykoch (obyčajne nemčina, maďarčina). Nevyhnutnou a hlavnou zložkou výchovného procesu bola náboženská výchova. Po dosiahnutí stanoveného veku poslali chlapcov na remeslo a dievčatá do služby.

Najväčší sirotinec, ktorý vznikol v Uhorsku v 2. polovici 18. storočia, bol založený v roku 1763 z iniciatívy a vďaka podpore Márie Terézie v Tomášikove (pôvodne Tallós). Kontrolou využívania finančných prostriedkov tejto inštitúcie ako aj poskytovanej výchovy a vzdelávania bola poverená komisia Miestodržiteľskej rady pre záležitosti sirotinca, od roku 1769 prevzala tieto kompetencie komisia pre zbožné fondácie. Protokoly zo zasadnutia oboch komisií sú zdrojom informácií o majetkových pomeroch a aktivitách inštitúcie.³⁶⁵

Dekrét o založení sirotinca vydala panovníčka 18. júla 1763 a už zo zakladajúcej listiny bolo jasné, že to bude ústav s kapacitou, ktorá nemala v uhorskom prostredí obdobu. V ústave malo žiť sto detí (sedemdesiatpäť chlapcov a dvadsaťpäť dievčat), ktorým sa mali poskytnúť základy náboženskej a mravnej výchovy, mali sa naučiť čítať a písať v nemčine a maďarčine, povinná bola aj výučba aritmetiky. Deti mali pestovať morušovníky, starať sa o priadku morušovú a naučiť sa riadne tkať. Tieto povinnosti im mali pomôcť uplatniť sa v budúcnosti. Mária Terézia priznala ústavu ročnú podporu z Cassa parochorum³⁶⁶ (pokladnice duchovných) v hodnote 6 440 zlatých a presne určila aj zloženie personálu ústavu.³⁶⁷ Založenie sirotinca podporil aj uhorský kancelár František Esterházy. Sirotincu daroval svoj kaštieľ v Tomášikove a fundáciu v hodnote 10 000 zlatých, ktorej výnosy predstavovali 500 zlatých. Panovníčka na návrh Miestodržiteľskej rady nariadila diecéznym biskupom, aby v kostoloch vo svojich diecézach vyhlásili štvrťročné zbierky na podporu sirotinca. Príjmami ústavu sa mali stať aj vyzbierané pokuty za apostázu.³⁶⁸

Určitý obraz o tom, ako sa predstavu o sirotinci podarilo realizovať v praxi, prináša protokol zo zasadnutia komisie pre záležitosti sirotinca z 8. novembra 1764. Už tu sa ukázalo, že predpoklady o výraznom navýšení príjmov sirotinca z diecéznych zbierok boli neopodstatnené.³⁶⁹ Ústav ešte nebol plne obsadený, celkovo tu žilo sedemdesiatšedem detí, do plného stavu chýbalo osemnásť chlapcov a päť dievčat. Kurátor sirotinca

363 Ako príklad možno uviesť seminár konvertitov v Köszege, ktorý v 60. rokoch 18. storočia podporoval desať konvertitov a päť sirôt.

364 Gónczy, M.: Az árvaházak kialakulása Mária Terézia alatt, s. 19n.

365 MOL., C 39, LAD. D, fasc. 31/I, 31/II, 31/III.

366 Pokladnicu duchovných zriadil Karol VI. reskriptom zo 7. 3. 1733 a priznal jej pravidelný ročný príspevok z Uhorskej komory v hodnote 16 000 zlatých. Správa fondu bola zverená zvláštnej komisii, ktorá sa skladala z dvoch členov Miestodržiteľskej rady, jedného člena Dvorskej komory a ostrihomského arcibiskupa ako predsedu. Prostriedky z fondu boli určené na rozširovanie farskej siete a podporovanie farárov z chudobných farností.

367 MOL., C 39, LAD. D, fasc. 31/I.

368 Mandát Márie Terézie z 8. 2. 1764.

369 Celkový výnos zo zbierok predstavoval len 118 zlatých, tieto prišli len z kostolov v Oradei a Pécsi.

Pavol Balassa predpokladal, že v krátkom čase bude kapacita sirotinca plne využitá. V sirotinci bolo zamestnaných celkovo dvadsaťjedna osôb. Na čele inštitúcie stál riaditeľ, za vedenie účtov a za materiálne zabezpečenie inštitúcie zodpovedal provizor, priamo o deti sa starali štyria vychovávateľa, učiteľ kreslenia, päť vychovávateľiek, učiteľka dievčat a kňaz. K personálu patrili aj dvaja sluhovia, jedna slúžka, krajčír, obuvník, vrátnik a chirurg. V sirotinci sa nevarilo, stravu dodával vybraný dodávateľ.³⁷⁰ V roku 1766 vystriedal svetského kňaza v sirotinci piarista, ktorý okrem náboženstva učil deti aj nemčinu, maďarčinu, slovenčinu a základy aritmetiky a písania. V tomto istom roku prijali do sirotinca ďalších dvoch piaristov, jeden z nich vyučoval základy architektúry a druhý nahradil provizora.³⁷¹

Deti sa do ústavu prijímali na základe žiadosti adresovanej kurátorovi sirotinca, uprednostňovali sa deti odporúčané panovníčkou, významným uhorským šľachticom alebo cirkevným hodnostárom. Požiadať o prijatie mohli rodičia dieťaťa, jeho tuteur, miestny kňaz alebo mestská rada. Prijaté deti boli zvyčajne vo veku 6 - 10 rokov a pochádzali z územia Uhorska. Neuhorský pôvod mali len deti vojakov, ktoré do sirotinca prijali na odporúčanie Márie Terézie. Chovancami ústavu sa stali najmä deti remeselníkov, zamestnancov významných šľachtických rodín a vojakov. Väčšina pochádzala z rodín, ktoré v dôsledku smrti otca prišli o hlavný alebo jediný zdroj príjmov a ovdovelá matka im nedokázala zabezpečiť primeranú výchovu a vzdelanie. Len menšia časť detí bola úplnými sirotami alebo polosirotami bez matky. Chovanci žili v ústave do veku 15 až 16 rokov. Po jeho dosiahnutí boli dievčatá posielané do služby alebo späť k príbuzným, chlapci na základe preukázaných schopností k remeselníckym majstrom alebo obchodníkom do učenia, do služby alebo k vojsku.

Náboženské a politické pomery v krajine spôsobili, že sirotinec musel okrem charitatívnych cieľov sledovať i konfesijné záujmy panovníka. Poslaním novovzniknutej inštitúcie bolo poskytovať výchovu a vzdelanie nielen sirotám, ale i deťom, ktoré sa náboženskou výchovou mali získať pre katolícku vieru alebo sa im malo pomôcť v tejto viere zotrvať. Úlohu sirotinca v pokračujúcom procese konfesionalizácie uhorskej spoločnosti možno najlepšie priblížiť na niekoľkých príkladoch. V roku 1767 bol Ján Posta odsúdený za apostázu na trest väzenia a jeho syna na príkaz Márie Terézie umiestnili do sirotinca, aby sa tu naučil základom viery.³⁷² V roku 1774 adresoval Gottlieb Ehrenfried Miestodržiteľskej rade list, v ktorom opísal osud svojej rodiny. Spolu s manželkou mali tri deti a všetci konvertovali na katolícku vieru. Sú však chudobní a on sa obáva, že deti sa kvôli chudobe vrátia k starej viere. Preto sa s prosbou obracia na Miestodržiteľskú radu, aby prijala deti do niektorej fundácie v krajine, aby sa mohli vzdelávať a upevňovať vo viere. Hoci z listu je už na prvý pohľad jasná istá kalkulácia a pokus otca zabezpečiť budúcnosť pre svoje deti a seba uľahčiť situáciu, Mária Terézia prikázala Miestodržiteľskej rade, aby sa o deti postarala. Miestodržiteľská rada panovníčkou v krátkom čase informovala, že všetky deti boli umiestnené do sirotinca.³⁷³

O miesta v sirotinci prejavovali tútori sirôt, ale aj rodičia veľký záujem, lebo deti tu okrem stravy a ošatenia získali aj slušné vzdelanie. Štát musel pre prijímanie detí zvoliť určité kritériá, ktoré zohľadňovali najmä spoločenské postavenie otca a konfesijné záujmy panovníka. Prijatie do sirotinca bolo v podstate odmenou za služby otca krajine

370 MOL, C 39, LAD. D, fasc. 31/I.

371 Tamže.

372 Nariadenie Márie Terézie z 11.5.1767. MOL, C 39, LAD. D, fasc. 31/1.

373 MOL, C 39, LAD. D, fasc. 31/II.

a panovníkovi, ktoré preukázal ako remeselník platením daní, službou vo vojsku alebo prácou pre významného uhorského šľachtica. Sirotinec nebol určený pre deti a siroty z najnižších spoločenských vrstiev, teda pre deti žobrákov, príležitostných sluhov či nádenníkov. Nevyhnutnú podmienku na prijatie do sirotinca predstavoval manželský pôvod.

V čase, kedy sa v Uhorsku zavádzala do škôl tzv. normálna vyučovacia metóda Johanna Ignáca Felbigera, stala sa škola pri sirotinci jednou z prvých v Uhorsku, v ktorej sa podľa tejto metódy vyučovalo. Už v roku 1775 oznamoval vtedajší kurátor sirotinca František Berchtoldt, že jeden z piaristov absolvoval predpísaný kurz normálnej metódy vo Viedni a teraz sa podľa tejto metódy v Tomášikove vyučuje. Navyše, spomínaný piarista oboznámil s touto metódou aj miestneho učiteľa a kňaza z Pustých Úľan. V tomto istom roku sa v sirotinci uskutočnila slávnosť, na ktorej sa zúčastnil uhorský kancelár a iní poprední šľachtici kráľovstva. Deti im predviedli poznatky z náboženstva, aritmetiky, hudby a ukážky vojenského cvičenia. Sirotinec urobil na panstvo dobrý dojem a mnohí sem začali posielat' na výchovu detí, za ktoré sa z nejakého dôvodu cítili zodpovední. V roku 1776 ich tu bolo 14, ročný poplatok za ich zaopatrenie predstavoval 60 zlatých.³⁷⁴

Škola pri sirotinci v Tomášikove sa vďaka rýchlemu zavedeniu normálnej metódy vyučovania a vďaka schopnostiam tamojších piaristov stala na konci 70. rokov 18. storočia významným vzdelávacím ústavom s celouhorským významom. V roku 1777 vyučovali v škole traja piaristi. Jeden z nich učil geometriu a architektúru, ďalší dvaja viedli štyri triedy normálnej školy. V škole sa vyučovali aj základy spevu, hry na organe a iných hudobných nástrojov. Na základe týchto skutočností navrhol direktor bratislavského školského obvodu František Balassa Miestodržiteľskej rade, aby sa zo školy stala preparandia na prípravu učiteľov normálnych škôl.³⁷⁵ Aby škola splňala nároky kladené na preparandiu, bolo treba rozšíriť vyučovanie latinčiny. Učiteľia normálnych škôl museli do tej miery ovládať latinčinu, aby mohli asistovať pri bohoslužbách. F. Balassa vypracoval potrebné inštrukcie a zaslal ich piaristom.³⁷⁶

Postupne sa vyvíjala aj otázka hmotného zabezpečenia inštitúcie. Nároky na jej finančné zabezpečenie neustále vzrastali, ale Miestodržiteľská rada musela pomerne rýchlo rezignovať na príjmy z diecéznych zbierok. Sirotinec získal ďalšie dve fundácie, ich výnos však predstavoval len 240 zlatých ročne, čo oproti skutočným príjmom a výdavkom sirotinca predstavovalo zanedbateľnú čiastku. Príjmy sirotinca významne nedoplnili ani pokuty za apostázu a tak sa v podstate celé bremeno finančného zabezpečenia inštitúcie prenieslo na štát. Mária Terézia pravidelne navyšovala ročnú podporu z pokladnice duchovných, v roku 1774 sa táto suma ustálila na 10 000 zlatých ročne. V roku 1778 panovníčka schválila návrh Miestodržiteľskej rady, aby sirotinec dostával 1 200 zlatých ročne z výnosov štátnej lotérie.

Sociálna a zdravotnícka starostlivosť v období panovania Jozefa II.

Napriek tomu, že cieľom reforiem Jozefa II. bola sekularizácia, racionalizácia a byrokratizácia sociálnej starostlivosti, panovník naďalej chápal dobročinnosť a filantropiu

³⁷⁴ Tamže.

³⁷⁵ Spomínaný návrh F. Balassu vychádzal aj z ustanovenia *Ratio educationis*, ktoré predpokladalo, že časť budúcich učiteľov ľudových a gramatických škôl bude pochádzať z chovancov sirotinca.

³⁷⁶ MOL, C 39, LAD. D, fasc. 31/III.

ako kresťanskú cnosť a povinnosť. Jeho postoje v tejto oblasti najviac ovplyvnili práce Ludovica Antonia Muratoriho *O pravej zbožnosti* a *O kresťanskej láske k blížnemu*. V prvej knihe Muratori vyzdvihol povinnosť kresťanov venovať sa charite, ktorú považoval za najdôležitejší prejav katolíckej zbožnosti. Tento svoj názor opieral o príklady z prvých kresťanských obcí a o názory cirkevných otcov. Druhá práca je teoretickým odôvodnením charity z teologického hľadiska. Autor v nej vyjadril názor, že hlavným cieľom kresťanskej charity by malo byť odstránenie žobrania, ktoré je hanbou cirkevnej obce a kresťanov vôbec.³⁷⁷

Reformu sociálnej starostlivosti Jozefa II. v praktickej rovine najviac ovplyvnil gróf Ján Buquoy a jeho *Spoločenstvo lásky k blížnemu*, ktoré založil v roku 1779 na svojom panstve Nové Hrady v južných Čechách.³⁷⁸ Spoločnosť mala zabezpečiť zbieranie almužien na panstve a následne spravodlivé prerozdelenie vyzbieraných peňazí alebo naturálií medzi tých, čo to najviac potrebovali. Peniaze sa zbierali počas omší, do pokladničiek na verejných miestach a zbierky sa robili aj v stanovený deň z domu do domu. Celé panstvo bolo rozdelené do trinástich okrskov, hlavný z nich, novohradský, bol určený za sídlo Spoločnosti. Almužny sa rozdeľovali raz týždenne, vo všetkých okrskoch naraz. Vedením Spoločnosti boli poverení miestni farári a vybraní *otcovia chudobných*. Cieľom organizácie bolo zabezpečiť účelný systém zbierania a distribúcie almužien a odstrániť žobrákov potulujúcich sa po panstve. Podpora zo Spoločnosti bola určená len ľuďom, ktorí pochádzali z panstva a trvalo tam žili. Cudzích žobrákov z panstva násilne deportovali tzv. postrkom do rodnej obce, ktorá bola povinná sa o nich postarať. O almužnu sa mohli uchádzať len skutočne chudobní ľudia, ktorí sa kvôli starobe alebo chorobe nemohli užiť vlastnou prácou, prípadne ich zárobok bol tak nízky, že im nemohol zabezpečiť obživu. Spoločenstvo malo podobu náboženského bratstva, ktoré bolo schválené pápežskou bulou a jeho členovia boli obdarení početnými milosťami, najmä však možnosťou získať odpustky.³⁷⁹

Organizácia zbierania a prerozdelenia almužien na buquoyovských panstvách do takej miery nadchla Jozefa II., že *Spoločenstvo lásky k blížnemu* sa stalo základným pilierom nového modelu sociálnej starostlivosti v krajine. Panovník odporučil zakladať tieto spoločenstvá najprv v českých a rakúskych krajinách, neskôr svoje odporúčanie rozšíril aj na Uhorsko. Správa bola v Uhorsku publikovaná 1. septembra 1783³⁸⁰ a okrem informácií o Spoločnosti obsahuje aj zásadné názory panovníka na poslanie sociálnej starostlivosti v krajine, ktoré sa neskôr pokúsil realizovať v praxi. Základným východiskom bolo presvedčenie, že chudobných treba rozdeliť na tých, ktorí kvôli chudobe, starobe alebo v dôsledku nešťastnej životnej udalosti už nemôžu pracovať a na tých, ktorí pracovať môžu, ale nechcú. Prvá skupina má nárok na milosrdenstvo a primeranú podporu, voči ľuďom z druhej skupiny treba prísne zakročiť. Nástrojom boja voči záhalke a lenivosti mala byť prísna legislatíva. Nariadenia o zaopatrení a podporovaní chudobných mali tvoriť jeden celok so zákonmi o potieraní neodôvodnenej žobroty. Panov-

377 Ideovým východiskám a cieľom sociálnych reforiem Jozefa II. sa podrobnejšie venuje E. Winter v práci *Jozefinizmus a jeho dejiny*, s. 182-198.

378 Pokusy organizovať sociálnu starostlivosť na rovnakých princípoch sa uskutočnili aj v Saint Sulpice, Paríži, Hamburgu a Mníchove. Innes, J.: *State, Church and Voluntarism in European Welfare, 1690 – 1850*. In: *Charity, Philanthropy and Reform. From the 1690 to 1850*. Palgrave 1998, s. 45.

379 O založení Spoločenstva z lásky k blížnemu na panstve Nové Hrady a o jeho rozšírení v Českom kráľovstve podrobnejšie: Petráňová, A.: *Venkovská chudina evidovaná v buquoyovskom „zaopatřovacím“ zařízení v druhé polovině 18. století*. In: *Jihočeský sborník historický*, 30, 1961, s. 114 -134.

380 Linzbauer, X. F.: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*, Vol. 3/1, s. 58n.

ník vnímal tieto dva problémy ako spojené nádoby. Podporovanie „lenivých žobrákov“ nevyhnutne odčerpávalo finančné prostriedky na podporovanie skutočne chudobných a sociálne odkázaných ľudí.

Panovník vo svojom nariadení zároveň deklaroval záujem vybudovať sieť špecializovaných sociálnych zariadení. Ústavy, v ktorých spoločne žili starí, chorí, nevládni a často i deti, sa mali stať minulosťou. Siroty a opustené deti mali v budúcnosti žiť len v sirotincoch. Chorých, o ktorých sa nemohli postarať doma, mali umiestniť vo všeobecnom špitáli. Pre chudobných ľudí, ktorí už nemohli pracovať, boli určené chudobnice a nevládni ľudia mali dostať zaopatrenie v ústavoch, ktoré nazval *nosocomia*. Jozef II. v spomínanom nariadení odôvodnil aj neobvyklé zásahy štátu do oblasti, ktorá dovtedy takmer výlučne patrila do kompetencie cirkvi, samosprávy a zemepánov. Podľa jeho názoru jedine štát mohol zabezpečiť efektívne využívanie existujúcich finančných prostriedkov určených na sociálne ciele a ich správne prerozdelenie. Štátom neorganizovaná sociálna pomoc nedokáže vlastnými silami rozlišovať medzi tými, ktorí pomoc potrebujú a tými, čo nechcú pracovať. Vhodným nástrojom na takúto reguláciu sociálnej starostlivosti malo byť práve *Spoločenstvo lásky k blížnemu*.

Mandát panovníka z 1. septembra 1783 je svedectvom, že Jozef II. mal už krátko po svojom nástupe na trón pomerne jasnú predstavu o svojich zámeroch v oblasti sociálnej starostlivosti. Jeho cieľom bolo eliminovať pouličné žobranie, podľa neho nedôstojné kresťanskej spoločnosti, narušujúce verejný poriadok a podporujúce v nečinnosti tých, ktorí si mohli na živobytie zarábať prácou. Jeho ďalším cieľom bolo zrušiť v podstate ešte stredoveké inštitúcie, v ktorých pod jednou strechou žili všetky kategórie odkázaných osôb, vrátane sirôt. Sociálna starostlivosť mala byť aj naďalej financovaná z výnosov súkromných a cirkevných fundácií a z prostriedkov samospráv, štát ju však mal riadiť a kontrolovať. Názory Jozefa II. napriek svojej pokrokovosti zostali v zajatí súvekych teórií a predstáv. Všetci tí, ktorí mohli a nepracovali, boli považovaní za lenivcov, ktorí si nezaslúžia pomoc a podporu. Jozef II. sa vo svojich zámeroch nedotkol problémov nezamestnanosti a nízkych miezd, ktoré pracujúcim nemohli poskytnúť dostatok prostriedkov ani na najjednoduchšie živobytie. Reforma Jozefa II. podobne ako ostatné dobové koncepcie riešila len dôsledky, ale nedokázala ešte definovať a riešiť príčiny chudoby.

Pripravovaná reforma sociálnej starostlivosti v Uhorsku nebola v Európe ojedinelým javom. Podobnými zmenami prešla charita a dobročinnosť vo väčšine európskych krajín a to bez ohľadu na ich konfesiónalnu príslušnosť. Spoločným menovateľom bola absolutistická forma vlády a industrializácia krajiny. Tým môžeme odôvodniť aj skutočnosť, prečo v podstate rovnaké zásahy štátu do oblasti dobročinnosti a sociálnej starostlivosti nastali v jednotlivých európskych krajinách v rozpätí viac ako sto rokov.³⁸¹

Významnú črtu sociálnej reformy Jozefa II. predstavovala jeho úporná snaha podriadiť majetok všetkých charitatívnych inštitúcií a dobročinných fundácií dôslednej kontrole štátu. Prvým krokom bolo rozhodnutie o súpise fundácií a majetku všetkých starobincov, chudobincov a sirotincov v krajine. Hoci zásahy štátu do spravovania fundácií v tomto období už ani zďaleka nemožno považovať za neobvyklé, správcovia fundácií nariadenie ignorovali a požadované informácie zaslali až na opakované urgencie Miestodržiteľskej rady.³⁸² Od roku 1784 boli správcovia charitatívnych inštitúcií (rovnako ako správcovia ostatných fundácií) povinní zasielať Miestodržiteľskej rade polročne

381 Innes, J.: *State, Church and Voluntarism in European Welfare*, s. 45.

382 Linzbauer, X. F.: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*, Vol. 3/1, s. 82n, 150n.

hlásenia o stave nimi spravovaných základín. Správcovia fondácií ani toto nariadenie nerešpektovali a Miestodržiteľská rada musela opakovane žiadať jeho dodržiavanie.³⁸³ V roku 1788 bolo toto nariadenie zmenené a výkazy o stave majetku všetkých sociálnych ústavov sa museli Miestodržiteľskej rade zasielať štvrťročne.³⁸⁴ Rozhodnutie panovníka o povinnom uložení kapitálu fondácií do verejného fondu sa bezprostredne dotklo aj fondácií špitálov, chudobincov a starobincov. Príkaz panovníka, aby súkromné osoby okamžite vrátili celý požičaný kapitál základín, sa napokon ukázal ako nereálny a v roku 1788 bol čiastočne modifikovaný. Dlžníci fondácií nemuseli neodkladne vyplatiť svoj dlh, všetky pôžičky sa však museli poistiť intabuláciou.³⁸⁵ Počas celej vlády Jozefa II. správcov sociálnych ústavov, rovnako ako administrátorov iných fondácií, zaťažovala rozsiahla administratívna agenda. Panovník od nich vyžadoval stále nové súpisy, výkazy a prehľady o stave ich fondácií a o spôsobe využívania ich výnosov.

Súčasťou sociálnych reforiem Jozefa II. bolo vylúčenie duchovných osôb zo spravovania charitatívnych inštitúcií. Na základe nariadení predchádzajúcich panovníkov boli biskupi povinní vizitovať fondácie vo svojej diecéze a kontrolovať využívanie ich finančných prostriedkov. Biskupi sa tejto úlohy zhostili rôznym spôsobom, mnohí z nich na ňu vôbec nereflektovali a v praxi ju nevykonávali. V roku 1786 Jozef II. rozhodol, že biskupi budú tejto povinnosti zbavení, aby sa mohli venovať len spravovaniu zverených diecéz. Aktívnu úlohu v starostlivosti o chudobných však mali naďalej zohrávať správcovia farností.³⁸⁶ V roku 1789 boli od tejto povinnosti oslobodení aj farári. Podľa názoru panovníka patrilo k povinnostiam svetskej vrchnosti, aby zaistila dostatok prostriedkov na zabezpečenie svojich chudobných a chorých a kontrola týchto fondov patrila len štátnym a stoličným úradom.

Starostlivosť o siroty

Nástup vlády Jozefa II. na trón a jeho snaha o sekularizáciu všetkých oblastí spoločenského života sa rýchlo prejavila aj na pomeroch kráľovského sirotinca, ktorý bol krátko pred smrťou Márie Terézie presťahovaný do Senca. Pramene neuvádzajú, či sa spolu so sirotincom presťahovali aj piaristi, ktorí vyučovali na normálnej škole pri sirotinci. Zo zoznamu personálu, ktorý pochádza z roku 1784³⁸⁷ vyplýva, že v tomto roku vyučovali v sirotinci iba svetskí učitelia, len hodiny náboženstva viedol páter Hyginus, františkán z mariánskej provincie. Výchova a vzdelávanie však naďalej dosahovali vysokú úroveň, o čom svedčí aj skutočnosť, že v roku 1784 tu žilo až štyridsať konviktorov, teda detí, ktoré si za pobyt a stravu platili. Z celkového počtu 165 detí malo až päťdesiat urodzený pôvod, ďalších dvadsaťdva detí pochádzalo z rodín nobilitovaných vojakov.

Výhrady Jozefa II. ku komunitnému spôsobu života chovancov všetkých kategórií a snaha znížiť náklady na prevádzku rôznych sociálnych ústavov sa prejavila aj v rozhodnutiach, ktorými upravoval zásady starostlivosti o siroty a opustené deti. Vo februári 1786 vydal nariadenie,³⁸⁸ ktoré vytvorilo právny rámec pre výchovu sirôt u remeselníc-

383 Tamže, s. 291n.

384 Tamže, s. 515.

385 Tamže, s. 491n. Intabulácia znamenala zanesenie dlhu do intabulačného protokolu. Intabulačný systém bol v Uhorsku zavedený zákonným článkom 107/1723 podľa rakúskeho vzoru. Intabulačný protokol mala každá stolica, intabulácia sa mohla vzťahovať na všetok nehnuteľný majetok v stolici alebo len na určité nehnuteľnosti. Luby, Š.: Dejiny súkromného práva na Slovensku. Bratislava 1946, s. 322.

386 Linzbauer, X. F.: Codex sanitario-medicinalis Hungariae, Vol. 3/1, s. 226-227.

387 MOL, C 39, LAD E, fasc. 31/III.

388 Linzbauer, X. F.: Codex sanitario-medicinalis Hungariae, Vol. 3/1, s. 209-210.

296

* * *

R e c h n u n g s a u s z u g

über Empfang und Ausgaben des Armen-Instituts in der Königl. Frey-Stadt
Preßburg für das Monat März 1790.

	In der Stadt.		Vor der Stadt.		Zusammen.	
	fl.	fr.	fl.	fr.	fl.	fr.
E m p f a n g.						
Für das Monat März.						
In Sammlungs- und Kirchensbüchsen	406	26	25	22	431	48
— Subscriptionen	50	—	—	—	50	—
— Vermächtnissen	5	—	—	—	5	—
Summa des Empfanges.						
Hierzu der Rest vom vorigen Monat mit	461	26	25	22	486	48
Haupt-Summa	—	—	—	—	370	33
Zusammen						
857 21						
A u s g a b.						
Auf Antheilung an die Armen	484	52	190	17	675	9
Wenn man von dem Empfang pr.	—	—	—	—	557	21
die gesammten Ausgaben mit	—	—	—	—	675	9
abgezogen werden; so bleibt zur ersten						
Vertheilung im künftigen Monat						
— — — — —						
182 12						
Verbleiben fernere Arme zu theilen						
Personen. Personen. Zusammen.						
Wie der ganzen Portion	20	1	21			
— — halben	57	18	75			
— — ein viertel	236	110	346			
Zusammen						
313 129 442						

Preßburg. Bey dem Hauptbirgk den 31ten März. 1790.

Verlegt bey Johann Michael Landreer, Wölen in Südort.

Obr. č. 12 – Vyučtovanie príjmov a výdavkov Inštitútu chudobných v Bratislave za marec 1790.

nych majstrov. Majster mal za každú sirotu, ktorú vzal do učenia, dostávať ročne 18 zlatých, dieťa pred odchodom zo sirotinca malo dostať nové ošatenie a peniaze na cestu. Panovník vychádzal z predpokladu, že deti si u majstra zarobia na jedlo svojou prácou, peniaze boli určené len na ošatenie a v prípade potreby na lekára a lieky. Z tohto dôvodu bol príspevok na výchovu jednotný a nemenil sa podľa veku siroty. Ak by sa dieťa pre chorobu nemohlo vyučiť, mal ho prezrieť mestský lekár a na jeho odporúčanie malo byť umiestnené do špitála v Bratislave.

V ďalšom nariadení, ktoré vyšlo 7. marca 1786,³⁸⁹ rozhodol panovník o presťahovaní sirotinca do Bratislavy. Ako dôvod sa uvádzala skutočnosť, že Bratislava a jej okolie poskytne viac možností umiestniť deti na výchovu k slušným ľuďom, najmä k remeselníkom. V sirotinci mali žiť siroty od 6 do 16 rokov, ktoré nebolo možné zaopatriť iným spôsobom. Prijaté nemohli byť nevládne deti, tie mali byť umiestnené do nosocomia. Rovnako sa nemali do sirotinca prijímať postihnuté deti, ak už tu žili, mali tu aj zostať, pokiaľ ich nebude možné vrátiť do pôvodného prostredia, poslať do učenia alebo zabezpečiť iným spôsobom. Za poplatok mohli byť prijaté deti akéhokoľvek stavu. Žiadosti o prijatie mal zhromažďovať magistrát mesta a následne ich postúpiť Miestodržiteľskej rade.

V čase panovania Jozefa II. stratil sirotinec svoje konfesijné poslanie a jeho hlavným cieľom sa stala výchova a zaopatrenie skutočných sirôt. Sirotinec mal vychovávať budúcich občanov štátu, ktorí ho budú svojou prácou ďalej zveľaďovať. Do tejto koncepcie nezapadali deti, ktoré boli nevládne a nejakým spôsobom postihnuté. Štát sa síce úplne nevzdal zodpovednosti za tieto deti, ale ich zaopatrenie muselo byť financované z iných zdrojov. Nový trend zabezpečenia sirôt u pestúnov a výučbou u remeselníkov sa v Bratislave udržal ešte aj v 90. rokoch 18. storočia. Na konci 18. storočia sa rozhodlo o presťahovaní sirotinca do Gyóru. Po odchode z Bratislavy význam sirotinca postupne upadal a inštitúcia stratila svoj celouhorský význam.

Reforma ústavov sociálnej starostlivosti

Reforma ústavov sociálnej starostlivosti, spustená v Uhorsku mandátom Jozefa II. zo 4.9.1787³⁹⁰, stála na dvoch zásadných pilieroch – jednotlivé mestá a komunity sú povinné postarať sa o svojich chudobných a dobročinnosť sa musí orientovať len na tých, ktorí ju naozaj potrebujú. Základom sociálnej starostlivosti v slobodných kráľovských mestách a vo väčších mestských sídlach sa mali stať tzv. Inštitúty chudobných (Instituta pauperum), organizované podľa vzoru Spoločnosti lásky k blížnemu, ktorá sa v tomto období už rozšírila aj v ostatných oblastiach Čiech a v rakúskych krajinách. V Uhorsku tieto inštitúcie do roku 1787 pôsobili len v Pešti a Budíne a panovník bol s ich činnosťou spokojný. Preto nariadil, aby v každom meste vznikol spomínaný ústav s počtom okrkov, ktorý by zodpovedal počtu farností v meste. Ústav mal viesť miestny farár, otec chudobných a účtovník. Jozef II. súčasne prikázal, aby ostatné charitatívne inštitúcie v spomínaných mestách zanikli, ich kapitál sa uložil vo verejnom fonde a nehnuteľnosti sa predali na dražbe.

Jozef II. očakával, že hlavným zdrojom príjmov inštitútu sa stanú milodary, ktoré pokladal za základný zdroj financovania sociálnej starostlivosti. Zbieranie milodarov sa malo vykonávať organizovane, vždy v ten istý deň a hodinu, z domu do domu, čím by sa odstránilo každodenné žobranie a žobráci by sa vytlačili z ulíc miest. Zbieraním sa mal

389 Tamže, s. 219n.

390 Linzbauer, X. F.: Codex sanitario-medicinalis Hungariae, Vol. 3/1, s. 380n.

poveriť kňaz alebo niektorý iný dôveryhodný občan mesta, vždy bez nároku na odmenu. Almužny mohli zbierať aj určení chovanci inštitútu, ale len za predpokladu, že spĺňali predpísané podmienky. Ďalšie pokladničky na almužny sa mali umiestniť v kostole a na verejných priestranstvách. Vybierané almužny musel účtovník starostlivo zaznačiť do knihy príjmov. Testamentárne odkazy a väčšie finančné dary sa nepovažovali za almužnu, ale za kapitál, ktorý sa musel uložiť vo verejnom fonde a medzi chudobných sa rozdeľovali len ročné výnosy. Almužny sa rozdávali raz týždenne, vždy v rovnaký deň a hodinu, vo všetkých okrskoch naraz. V mestečkách a obciach povolil panovník chudobince zachovať, lebo odkázaným osobám v porovnaní s väčšími mestami poskytovali menej vhodných príbytkov. Chovanci mali v týchto charitatívnych inštitúciách dostať okrem ubytovania len naturálie alebo menšiu finančnú hotovosť, o svoje živobytie a ostatné potreby sa museli postarať sami. Zachované charitatívne ústavy nemali mať žiadnych zamestnancov, bezplatne ich mali spravovať miestne jurisdikcie.³⁹¹

Nariadenia Jozefa II. sa väčšinou nestretli s pozitívnym ohlasom a ich realizácia v praxi bola v podstate nulová. V roku 1789 vydal panovník nové nariadenie,³⁹² v ktorom priamo prikázal verejnú dražbu nehnuteľného majetku všetkých chudobincov v slobodných kráľovských mestách. Svoju predstavu o organizácii sociálnej starostlivosti spresnil v ďalšom nariadení, ktoré už neupravovalo len spôsob podporovania chudobných, ale aj chorých a nevládných. Podporovanie tejto kategórie odkázaných osôb, rovnako ako starostlivosť o chudobných, patrilo k povinnostiam mestskej samosprávy a zemepanskej vrchnosti. Ústavy pre slabých a chorých mali ostať zachované. Právo a povinnosť spravovať tieto ústavy patrili tomu, kto ich finančne zabezpečil – teda zemepánovi alebo mestskej samospráve. Obe kategórie správcov však boli povinné zasielať pravidelné vyúčtovania svojich príjmov a výdavkov Miestodržiteľskej rade. Nariadenie opätovne zdôraznilo, že chudobince môžu naďalej existovať len v menších mestách a na dedinách, v slobodných kráľovských mestách a vo väčších mestách mali byť zrušené. Veľmi jasne deklarovalo rozdiel medzi chudobincami a inými ústavmi sociálnej starostlivosti. Chudobince boli určené len pre schudobnelé osoby a žobrákov, chorí a nevládni mali žiť v špitáloch alebo ústavoch pre nevládne osoby.³⁹³

Náhla smrť panovníka zabránila realizácii pripravovanej reformy, takže nezodpovedanou zostáva otázka, nakoľko by sa podarilo jeho zábery zaviesť do praxe. V Uhorsku sa už tradične všetky nariadenia štátnych úradov vykonávali s veľkým časovým sklzom a po opakovaných urgenciách. Rovnako to bolo aj s nariadeniami Jozefa II., ktoré sa dotýkali ústavov sociálnej starostlivosti a sociálnej starostlivosti všeobecne. Niektoré zábery sa mu podarilo realizovať – vykonal súpis fundácií, podriadil štátnej kontrole ich príjmy a výdavky, zreformoval najvýznamnejšie ústavy sociálnej starostlivosti v krajine. Zákonnú podobu dostali zásadné princípy, ktoré riadili sociálnu starostlivosť aj po smrti Jozefa II. – povinnosť miestnych úradov postarať sa o svojich chudobných a o odkázané osoby a podporovať len tých, ktorí to naozaj potrebujú. Pre krátkosť času a odpor samospráv sa mu takmer vôbec nepodarilo zrealizovať druhú časť svojej reformy – zrušiť chudobince vo väčších mestách, oddeliť starostlivosť o chudobných od starostlivosti o chorých a nevládných a rozšíriť v krajine *Spoločensvo lásky k blížnemu* ako základný pilier sociálnej starostlivosti.

391 Tamže, s. 431–432.

392 Nariadenie zo 17. 10. 1789. Linzbauer, X. F.: Codex sanitario-medicinalis Hungariae, Vol. 3/1, s. 569–572.

393 Pramene tieto ústavy nazývajú *nosocomia* alebo *Siechenhäusern*.

Otvorené formy sociálnej starostlivosti

Počas panovania Jozefa II. nastali významné zmeny aj v oblasti spravovania fundácií, ktorých výnosy boli určené na podporovanie chudobných, ale neviazali sa na existenciu špitála alebo chudobinca. Väčšinu týchto fundácií spravovali cirkevné inštitúcie. Na rozdiel od stredoveku sa však výnosy týchto základníc už nerozdeľovali nesystematicky. Každá fundácia mala určené kritériá, na základe ktorých boli podpory udeľované. Podmienky na prijatie do fundácie zväčša stanovil jej zakladateľ a správca fundácie ich musel dodržiavať. V 18. storočí sa už pomerne bežne vyskytovala požiadavka, aby sa z výnosov fundácie nepodporovali žobráci. Niektorí fundátori žiadali podporovať len tzv. hodných chudobných alebo iba určitú kategóriu odkázaných osôb – napr. siroty, chudobných z presne vymedzeného regiónu, atď.

Jozef II. v podstate od svojho nástupu na trón zasahoval do dovedy autonómneho spravovania týchto fundácií a nútil ich správcov, aby konali proti vôli fundátora alebo proti ustanoveniam fundačnej listiny. Jeho zásahy do spravovania tejto kategórie základníc vyvrcholili v roku 1787, keď správu fundácií odňal pôvodným správcom a zveril ju Miestodržiteľskej rade. Kapitál, ktorý sa podarilo získať späť od súkromných dlžníkov pôvodných základníc, bol uložený v Uhorskej komore na triapolpercentný úrok, čo výrazne znížilo príjmy fundácií, nakoľko súkromní dlžníci platili z pôžičiek päťpercentné úroky. Kapitál sa aj v Uhorskej komore spravoval oddelene a nezlúčil sa do jedného fondu. Výnosy z fundácií sa naďalej využívali na podporovanie chudobných, ale často v rozpore s ustanoveniami fundačných listín. Výnimkou boli len fundácie určené na podporovanie konvertitov. Tieto boli zlúčené s inými fundáciami a ich výnosy sa rozdeľovali bez ohľadu na konfesiónalnu príslušnosť podporovaných osôb.

Represívne opatrenia

Ako už bolo spomenuté, sociálna starostlivosť v období absolutizmu mala dve základné línie. Cieľom prvej z nich bolo zreformovať existujúce sociálne a zdravotnícke zariadenia podľa osvietenenských predstáv a zabezpečiť efektívne využívanie všetkých finančných prostriedkov určených na charitatívne ciele. Druhú líniu predstavujú represívne opatrenia proti tým, ktorých vtedajšia spoločnosť neuznala za hodných dobročinnosti a sociálnej podpory. Tento trend bol prítomný aj v sociálnej politike uhorských panovníkov.

Miestodržiteľská rada od svojho vzniku opakovane vydávala nariadenia, v ktorých vystríhala občanov pred osobami, ktoré z vlastnej lenivosti a nemravnosti uprednostňujú potulovanie a žobranie pred usilovnou prácou a nabádala ich, aby svoje almužny darovali len tým, ktorí sú na ne naozaj odkázaní. Magistrátom miest adresovala intimáty, na základe ktorých museli neustále preverovať žobrakov a iné potulujúce sa osoby. Objektívne odkázané osoby miestneho pôvodu mali byť zabezpečené z prostriedkov mesta, cudzí žobráci mali byť „postrkom“ odsunutí do miesta svojho bydliska. Ostatní ľudia z ulice, ktorí boli uznaní za práceschopných, mali byť poslaní na nútené práce alebo na kratšie časové obdobie do väzenia.³⁹⁴

Problém práceschopných žobrakov a tulákov riešila západná Európa už od 16. storočia ich internáciou v tzv. robotárňach (nazývané Werk-, Zucht-, Arbeitshäuser, workhouse). Prvá robotáreň vznikla v roku 1555 v Londýne, v roku 1588 bola založená podobná inštitúcia v Bury. Na európskom kontinente vznikli prvé pracovné domy v Holandsku,

³⁹⁴ Orosová, M.: Bratislavskí žobráci v 18. storočí. In: Slovenská archivistika, 34, 1999, č. 1, s. 91n.

nasledovali severonemecké mestá a Paríž. V habsburskej monarchii vznikli prvé robotárne v roku 1670 vo Viedni a Wroclavi,³⁹⁵ Praha mala donucovaciu pracovňu už od roku 1674.³⁹⁶ V Uhorsku vznikli prvé takéto zariadenia až na prelome 18. a 19. storočia (1799 v Košiciach a v roku 1809 v Bratislave).³⁹⁷ Agrárny charakter Uhorska a pretrvávajúca cechová výroba spôsobili, že v 17. a 18. storočí tu nevznikla taká rozsiahla skupina žobrákov, tulákov a iných odkázaných osôb ako v krajinách západne od Uhorska. Masy chudobných osôb sú typickým javom pre veľkomestá a počiatky industrializácie, ktoré však v Uhorsku v sledovanom období neboli ešte prítomné. Z dôvodu zaostávania hospodárskeho rozvoja vznikli v krajine prvé donucovacie pracovne až vtedy, keď v západnej Európe dochádzalo k ich postupnému zániku.³⁹⁸

Zdravotnícka starostlivosť

Reorganizácia štátnej správy a administratívy za panovania Jozefa II. sa dotkla aj oblasti zdravotníctva. Zdravotnícka komisia Miestodržiteľskej rady sa zrušila a vytvorilo sa samostatné zdravotnícke oddelenie, ktoré prevzalo agendu zrušenej komisie a postupne aj kompetencie na riešenie ďalších problémov, ktoré súviseli s organizáciou zdravotníctva a zdravotníckej starostlivosti v krajine. Vytvorili sa aj nové štátne úrady, ktoré viedli k posilneniu postavenia štátu v oblasti zdravotníctva.³⁹⁹

Panovanie Jozefa II. výrazne zasiahlo aj do života kláštorov a nemocníc milosrdných bratov. Priori kláštorov boli zaťažení rozsiahlou administratívnou agendou. Miestodržiteľskej rade museli opakovane zasielať súpisy majetku, pravidelné vyúčtovanie príjmov a výdavkov, ako aj výkazy o personálnom obsadení. Reformy Jozefa II. však najvýraznejšie ovplyvnili rádivý a náboženský život milosrdných bratov. Uhorské kláštory sa na príkaz panovníka izolovali od rádivého vedenia v Ríme a v duchovných, svetských i disciplinárnych záležitostiach podliehali Miestodržiteľskej rade a príslušným diecéznym biskupom. Kompetencie biskupov posilnilo nariadenie panovníka z 11. septembra 1782, ktorým sa zrušili rádivé exempcie a biskupi získali povinnosť pravidelne vizitovať kláštory vo svojej diecéze a kontrolovať ich účty. Intimátom z roku 1784 sa zrušila platnosť tých ustanovení kláštorných a rádivých štatútov, ktoré odporovali nariadeniam panovníka.⁴⁰⁰ Rozhodnutia panovníka významným spôsobom zasiahli aj do rádivej hierarchie, keď mnohé funkcie v rámci provincie boli zrušené a bývalí hodnostári boli zbavení svojho privilegovaného postavenia. Jozef II. zredukoval pobožnosti rehoľníkov a obmedzil výdavky kláštorov na náboženské ciele. Náboženského života milosrdných bratov sa dotkli aj všetky nariadenia panovníka, ktoré upravovali konanie bohoslužieb, postavenie svetských alebo rehoľných kňazov či konanie rôznych pobožností.

Zmeny v systéme sociálnej starostlivosti po smrti Jozefa II.

Neobvyklé zásahy Jozefa II. do spravovania fundácií a s nimi spojených sociálnych ústavov vyvolali v krajine veľkú nevôľu. Leopold II. už krátko po svojom nástupe na trón

395 Sachsse, Ch. – Tennstedt, F.: Geschichte der Armenfürsorge in Deutschland, s. 113.

396 Petráňová, A.: K využití práce žebráků a tuláků v textilní výrobě v Praze kolem r. 1781. In: Československý časopis historický, 10, 1962, č. 1, s. 98.

397 Dudeková, G.: Juraj Schulpe a sociálna politika v Uhorsku na prelome 19. a 20. storočia, s. 38n.

398 Foucault, M.: Dějiny šleňství. Praha 1993, s. 160n.

399 Bokesová – Uherová, M.: Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu, s. 249n.

400 AMB, Bratislavské kláštory, Milosrdní bratia, Knihy, Historia domus (1672-1948), fol. 95.

vydal nariadenie, ktorým upravil podmienky spravovania fundácií a sociálnych ústavov.⁴⁰¹ Podľa nariadenia z 20. apríla 1790 sa mohli zachovať všetky existujúce chudobince, lebo panovník sa stotožnil s názorom, že ich zrušenie povedie k zhoršeniu životných podmienok odkázaných osôb. V prípade, že by sa miestne jurisdikcie rozhodli predať nehnuteľnosti chudobinca, museli si vopred vyžiadať súhlas Miestodržiteľskej rady. Správa chudobincov sa mala vrátiť osobám, ktorým patrila na základe fundačnej listiny, duchovní opätovne získali právo podieľať sa na spravovaní sociálnych ústavov. Správcovia všetkých charitatívnych inštitúcií boli aj naďalej povinní zasielať Miestodržiteľskej rade polročné výkazy svojich príjmov a výdavkov, aby bolo možné kontrolovať, do akej miery sa plní vôľa fundátora. Správcovia mohli z výnosov fundácií financovať len bežné výdavky spojené so správou inštitúcií. V prípade väčšej rekonštrukcie alebo výstavby novej budovy museli Miestodržiteľskej rade predložiť na schválenie plány a kalkuláciu výdavkov.

Leopold II. ocenil význam *Spoločenstva lásky k blížnemu*, v Uhorsku známeho pod názvom *Institutum pauperum* a súhlasil s jeho ďalšou existenciou. Reflektoval však názory ich správcov a v budúcnosti sa už peniaze získané z darov a testamentárnych odkazov nemali ukladať na úroky, ale priamo rozdeľovať medzi chudobných. Správa a organizácia činnosti týchto ústavov mala ostať zachovaná. Od chudobinských ústavov sa mali oddeliť fundácie a fondy, ktoré boli pôvodne určené na podporovanie konvertitov a mali sa naďalej využívať podľa svojho pôvodného účelu.

Na základe nariadenia Leopolda II. a následných mandátov Miestodržiteľskej rady sa pomery v oblasti sociálnej starostlivosti a v spravovaní sociálnych ústavov v podstate vrátili do obdobia pred nástupom Jozefa II. na trón. Zámery Jozefa II. v oblasti sociálnej starostlivosti silne odporovali uhorským tradíciám a spoločnosť na tieto zmeny nebola dostatočne pripravená. Na konci 18. storočia naďalej existovali v krajine sociálne ústavy, ktoré poskytovali zaopatrenie všetkým kategóriám odkázaných osôb - chudobným, chorým, nevládnym, často i deťom; tento typ charitatívnej inštitúcie sa v Uhorsku zachoval až do konca 19. storočia. Ústavy spravovali samosprávy alebo cirkevné inštitúcie, Miestodržiteľská rada ako najvyšší orgán štátnej moci vykonávala len dozor nad využívaním ich príjmov. Spravovanie fundácií, ktoré neboli viazané na niektorý ústav sociálnej starostlivosti, sa vrátilo do rúk pôvodným správcom. Vzhľadom na zlú finančnú situáciu v krajine sa nemohol správcom fundácií okamžite vrátiť kapitál uložený v Uhorskej komore, ale komora začala z týchto úložiek platiť päťpercentné úroky. Správcovia fundácií už nikdy nezískali späť svoju bývalú nezávislosť od orgánov štátnej správy a vo svojej činnosti museli rešpektovať nariadenia panovníka a Miestodržiteľskej rady.

V Uhorsku naďalej pôsobili aj chudobinské ústavy, ktoré vznikli v čase panovania Jozefa II., pôsobili však paralelne popri ústavoch sociálnej starostlivosti a rozsah ich pôsobnosti nebol taký široký, ako si to želal iniciátor ich vzniku.⁴⁰² S rozvojom uhorskej spoločnosti sa postupne realizovali i ciele Jozefa II. V priebehu 19. storočia sa začali aj v Uhorsku budovať moderné nemocnice, poskytovanie zdravotníckych služieb sa postupne oddelilo od sociálnej starostlivosti. Niektoré vrstvy spoločnosti boli zahrnuté do vznikajúceho dôchodkového a penzijného systému a osobitná starostlivosť sa venovala aj opusteným deťom a sirotám.

401 Linzbauer, X. F.: Codex sanitario-medicinalis Hungariae, Vol. 3/1, s. 597-602.

402 Na súčasnej úrovni poznania nevieme presne určiť, nakoľko sa tieto ústavy v Uhorsku rozšírili a aký bol rozsah ich aktivít.

System dôchodkového zabezpečenia v 18. storočí.

System sociálnej starostlivosti tvorený charitatívnymi inštitúciami a dobročinnými fundáciami začal v ranom novoveku postupne dopĺňať štátny system penzijného a invalidného zabezpečenia. V tomto období ešte nevznikol jednotný penzijný system, starobné zabezpečenie jednotlivých kategórií zamestnancov sa opieralo o rôzne dekréty a nariadenia panovníka, ktoré vzájomne nesúviseli a neovplyvňovali sa. Výhodu penzijného zabezpečenia získali zamestnanci z tých oblastí hospodárskeho a spoločenského života, ktoré v danom období stáli v popredí záujmu panovníka a jeho politiky. Novovznikajúce dôchodkové systemy nemali ešte pevne stanovený vek na odchod do dôchodku a človek pracoval dovtedy, kým mal dostatok fyzických a duševných síl. Mnohí tak pracovali až do smrti, príp. svoju penziu poberali len veľmi krátky čas. Súčasťou nových penzijných systemov boli aj ustanovenia o sociálnom zaopatrení žien a detí zamestnancov v prípade ich úmrtia. V dôsledku spomínaných skutočností využívali vymoženosti dôchodkového systemu viac vdovy a siroty ako samotní zamestnanci.

Vznikajúce štátne systemy penzijného a invalidného zabezpečenia mali v celej Európe podobné črty, ciele i spôsoby financovania. Motívom ich vzniku bolo eliminovať pouličné žobranie a podporovať záujem o vojenskú službu, ich spoločným znakom bola reorganizácia cirkevných fundácií pre potreby štátu, financovanie najmä z výnosov fundácií a u vojakov zrážkami zo žoldu. Rozdiel bol len v čase vzniku. Zatiaľ čo vo Francúzsku alebo v Anglicku sa system začal budovať už v druhej polovici 17. storočia, v monarchii Habsburgovcov spadajú jeho počiatky až do obdobia po skončení sedemročnej vojny.⁴⁰³

V Uhorsku sa podobne ako v krajinách západnej Európy ako prvý začal budovať system penzijného zabezpečenia vojakov. Chudobní vojenský vyslúžilci a invalidi sa po skončení aktívnej vojenskej služby často stávali žobrákmi, prípadne sa pridali k bandám lupičov alebo tulákov. Pomoc a podporu im mohli poskytnúť existujúce špitály alebo náboženské základiny. V roku 1723 navrhla Vojenská dvorská rada cisárovi Karolovi VI. vytvoriť z vojenských invalidov pomocné vojenské oddiely a založiť vojenský špitál. Na vybudovanie tejto inštitúcie sa mala použiť fundácia ostrihomského arcibiskupa Juraja Szechényiho, ktorú v roku 1692 založil pre vojenský špitál v Pešti. Špitál sa nástupcom J. Szechényiho v kresle ostrihomského arcibiskupa z rôznych dôvodov nepodarilo založiť, preto sa na realizáciu tohto zámeru podujal panovník a na základe jeho poverenia Vojenská dvorská rada. Špitál bol otvorený v roku 1729 a bol určený pre vojenských invalidov z Uhorska, Talianska a Nemeckej ríše. Základom jeho finančného zabezpečenia sa stala spomínaná fundácia J. Szechényiho, povinne zrážky zo žoldu všetkých vojakov a tzv. odstupné zomretých slobodných vojenských veliteľov.⁴⁰⁴ V budúcnosti sa počítalo aj s ďalšími fundáciami a testamentárnymi odkazmi.

Ďalším krokom v procese budovania štátneho systemu sociálneho zabezpečenia vojenských invalidov bola „General-Invaliden-Systema“ prijatá v roku 1749. Na základe tohto nariadenia sa malo poskytnúť zaopatrenie všetkým cisárskym vojakom, ktorí vo vojenskej službe zostarli, zoslabli alebo sa zranili. Cieľom nariadenia bolo súčasne zvýšiť prestíž vojenského povolania a v neposlednom rade i odstránenie pouličného žobra-

403 Wunder, B.: Die Institutionalisierung der Invaliden-, Alters- und Hinterbliebenenversorgung der Staatsbediensteten in Österreich (1748-1790). In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 92, 1984, s. 403.

404 Rodiny zosnulých vojenských veliteľov mali nárok na štvrťročný plat

nia bývalých vojakov. Invalidi boli rozdelení na tzv. polovičných a úplných invalidov. Polovičných invalidov zaradili do oddielov, ktoré pomáhali pri opevňovacích prácach alebo slúžili v pohraničných pásmach. Úplných invalidov umiestnili vo vojenskom špitáli alebo s pridelenou podporou mohli byť prijatí do niektorého z chudobincov v krajine. V budúcnosti ostal tento systém sociálnej starostlivosti o vojenských invalidov zachovaný, menili sa len úrady zodpovedné za jeho realizáciu a modifikoval sa spôsob jeho finančného zabezpečenia.

Systém dôchodkového zabezpečenia vojenských veliteľov a štátnych úradníkov sa začal budovať v dôsledku Haugwitzovej reformy z rokov 1748/1749. Na penzie sa vyčlenila pevná finančná čiastka milión zlatých, ktorá sa stala východiskom i cieľom všetkých opatrení Márie Terézie v tejto oblasti. V snahe dodržať stanovený rozpočet sa krátili už priznané penzie alebo sa pozastavilo pridelovanie nových penzií. Každá žiadosť sa posudzovala najmä z hľadiska pracovnej spôsobilosti žiadateľa, vznikajúci systém poskytoval penzie najmä osobám neschopným ďalej pracovať, starobné penzie zostali aj naďalej výnimkou. Od roku 1760/1762 sa zaviedli prísnejšie pravidlá na hospodárenie s penzijným fondom, ktoré sa opätovne upravovali v roku 1771. Mária Terézia systémové kroky a opatrenia dopĺňala ešte rôznymi mimoriadnymi penziami a odmenami, ktoré vyplácala obľúbeným radcom, úradníkom, dvorným dámam a ich rodinným príslušníkom zo svojho súkromného fondu. Jozef II. krátko po nástupe na trón tento fond ako aj systém mimoriadnych penzií a odmien zrušil a v marci 1781 vydal dekrét o novom penzijnom systéme pre štátnych úradníkov a ich pozostalých.⁴⁰⁵ Nový penzijný systém po splnení stanovených kritérií garantoval udelenie penzie bez ohľadu na celkovú výšku nákladov vynaložených na tento účel. Výška penzie závisela od predchádzajúceho platu, od zastávaného postu a od počtu odpracovaných rokov.⁴⁰⁶

V priebehu 16. a najmä 17. storočia sa štát začal výrazne angažovať v oblasti bankového podnikania. Výnosy z týchto aktivít sa stali významným zdrojom príjmov panovníka v období, kedy potreboval množstvo peňazí na dlhotrvajúce vojny. Banský erár v snahe zabezpečiť trvalý dostatok pracovných síl, ktoré museli mať aj určité zručnosti a vedomosti, začal podporovať bankových úradníkov a robotníkov v starobe a chorobe, ako aj ich vdovy a siroty po smrti živiteľa rodiny. Banskí úradníci po odchode zo služby mohli dostávať tzv. penzie, banskí robotníci provízie. Banské penzie a provízie sa začali vyplácať už v druhej polovici 16. storočia, na udelenie podpory neexistoval právny nárok, priznaná bola len z kráľovskej milosti. V prvej polovici 18. storočia si jednotlivé banské revíry vypracovali predpisy, ktoré upravovali spôsob pridelovania provízií banským robotníkom a ich pozostalým. V roku 1771 vydala Dvorská komora dekrét, ktorým zjednotila spôsob vyplácania penzií banským úradníkom. Táto právna norma upravovala podmienky pre udelenie penzie, výšku penzie pre penzionovaného úradníka i pre jeho vdovu a siroty.⁴⁰⁷

V dôsledku cirkevnej reformy Márie Terézie a Jozefa II. vyvstala potreba materiálne zabezpečiť starých a chorých členov zrušených náboženských rádov. Doživotné penzie boli priznané exjezuitom, ktorí sa pre starobu či chorobu už nemohli uplatniť v duchov-

405 Podrobnejšie: Wagner, H.: Royal graces and legal claims: the pension payments of Maria Theresa and their withdrawal by Joseph II. In: Intellectual and social developments in the Habsburg Empire from Maria Theresa to World War I. Ed. S.B. Winters, J. Held. New York, London 1975, s. 5-29.

406 Wunder, B.: Die Institutionalisierung der Invaliden-, Alters- und Hinterbliebenenversorgung, s. 369n.

407 Podrobnejšie: Vozár, J.: Erárne penzie a provízie v baníctve na Slovensku do polovice 18. storočia. In: Historické štúdie, 16, 1971, s. 193 – 228.

nej správe (rádoví kňazi) alebo si nájsť svetské povolanie (laickí bratia). Podobným spôsobom boli zabezpečení aj príslušníci náboženských rádov, ktoré boli zrušené v čase panovania Jozefa II. Právo na penziu priznal panovník aj svetským kňazom, ktorí sa kvôli pokročilému veku nemohli venovať duchovnej správe vo svojej farnosti. Penzionovaní kňazi mali dostávať ročne 200 zlatých z prostriedkov náboženského fondu. Takto sa mal vytvoriť mechanizmus, ktorý umožňoval nahradiť nevládneho správcu farnosti novým, mladým farárom. Dovtedy sa miesto farára mohlo uvoľniť len jeho smrťou. Minimálna výška penzie však nikoho nemotivovala odísť do výslužby, hoci to vek alebo zdravotný stav mohol vyžadovať. Na nátlak biskupov Leopold II. toto nariadenie zrušil.⁴⁰⁸ V platnosti však ostalo nariadenie Jozefa II., na základe ktorého sa vytvorilo niekoľko izieb v nemocniciach milosrdných bratov, v ktorých mali byť umiestnení duševne chorí kňazi a rehoľníci. Týmto spôsobom im chcel panovník zabezpečiť dôstojné zaopatrenie v chorobe, ktorá by ich ináč odsúdila na túlanie a žobranie.⁴⁰⁹

Súčasťou školskej reformy Márie Terézie a jej syna Jozefa II. boli aj nariadenia o materiálnom zabezpečení starých a nevládných učiteľov, príp. ich rodinných príslušníkov. Vznik penzijného fondu pre profesorov univerzity a gymnázií bol zakotvený v *Ratio educationis*. Príslušný paragraf spomínanej právnej normy oznamoval založenie penzijného fondu, súčasne však upozornil aj na to, že z fondu možno očakávať len veľmi skromné penzie. Dôchodky mali v budúcnosti postupne vzrastať, úmerne s majetkom fondu.⁴¹⁰ Na základe nariadení Jozefa II. z roku 1784, 1786 a 1787 boli profesori univerzít, lýceí, gymnázií a učitelia normálnych škôl zaradení do štátneho penzijného systému.⁴¹¹

Dôchodkové zabezpečenie v 18. storočí ešte nebolo založené na povinných odvodoch zamestnancov do penzijných fondov alebo štátneho rozpočtu. Dôchodky sa chápali ako odmena za dlhoročnú a vernú službu panovníkovi a štátu. Výška mzdy v tomto období neumožňovala zamestnancom odkladať časť príjmu na zabezpečenie v starobe a štátom garantovaná penzia mala byť motiváciou na zotrvanie v službe. Väčšia časť dôchodkov (štátni úradníci, vojaci, banskí zamestnanci) bola hradená z príjmov Dvorskej komory, ktorá spravovala podstatnú časť príjmov monarchie. Zvyšná časť penzií (učitelia, duchovné osoby) sa vyplácala z výnosov verejných fondov (náboženský fond, univerzitný a študijný fond), ktoré vznikli najmä z majetkov cirkevných inštitúcií zrušených v čase panovania Márie Terézie a Jozefa II.

408 Winter, E.: Jozefinizmus a jeho dejiny, s. 131n.

409 Kušniráková, I.: Nemocnice milosrdných bratov v Uhorsku v súradniciach osvietenských reforiem Márie Terézie a Jozefa II. In: Historický časopis, 51, 2003, č. 3, s. 414.

410 *Ratio educationis*, s. 86.

411 Wunder, B.: Die Institutionalisierung der Invaliden-, Alters- und Hinterbliebenenversorgung, s. 376.

V. Fundácie konventov, votívne fundácie

V.1. Fundácie konventov⁴¹²

Reformácia a následné náboženské vojny ukončili pokusy o obnovu tradičných stredovekých rádov, prispeli k rozkladu kláštornej disciplíny a k zániku veľkého počtu rehoľných inštitúcií. Úpadok rehoľného života bol súčasťou celkovej krízy katolíckej cirkvi na začiatku 16. storočia. Jej obnovu sprevádzal aj vznik nových rehoľných spoločností, ktoré sa vo svojich aktivitách zamerali na duchovnú správu, charitatívnu činnosť a vzdelávanie. Nové rády vznikali najmä na území Talianska a Španielska, teda v krajinách, ktoré boli najmenej postihnuté reformáciou. Ich predobrazom boli mendikantské rády františkánov a dominikánov.

V priebehu prvej polovice 16. storočia vznikol v mestskom prostredí severného a stredného Talianska rád teatínov, barnabitov a somaskov.⁴¹³ Ich spoločnou črtou bolo aktívne pôsobenie v duchovnej správe a kazateľská činnosť. Nové rehoľné spoločnosti reflektovali aj sociálne problémy súvekých mestských komunít a aktívne sa angažovali v charitatívnej pomoci chorým a chudobným, osobitne sirotám a ženám. Novovzniknuté rády sa výrazne podieľali na obnove katolíckej cirkvi v Taliansku, ich kolégiá sa však nerozšírili do ostatných častí Európy. O obnovu sa pokúsili aj staršie náboženské rády, motívom všetkých reforiem bol návrat k pôvodným konštitúciám a obnova striktných foriem kláštorného života. V rámci niektorých rádov sa postupne vytvorili dve samostatné vetvy, takzvaní bosí a obutí rehoľníci, ktorí sa líšili výkladom a vnímaním rádovej regule a konštitúcií (napr. karmelitáni či augustiniáni). Pod vplyvom vonkajších okolností stredoveké rády opúšťali kontemplatívny spôsob života a ťažisko svojej činnosti preniesli na aktívne pôsobenie v pastorácií a duchovnej správe.

V roku 1540 vznikla Spoločnosť Ježišova, ktorej kolégiá sa v krátkom čase rozšírili takmer po celej Európe a jej členovia výrazne prispeli k obnove katolíckej cirkvi. Jedným z dôvodov rýchleho šírenia rádu bola schopnosť jeho predstaviteľov získať podporu cirkevnej hierarchie i svetských panovníkov. K rozvoju a rozšíreniu rádu prispel i samotný charakter tohto spoločenstva. Rád bol prísne centralizovaný, akcieschopnosť jeho členov podporovala aj skutočnosť, že neboli trvalo viazaní k jednému miestu a kláštoru. Vo svojich každodenných aktivitách neboli obmedzovaní odbavovaním kanonických hodínok a modlitbami v chóre. Aktivity jezuitov boli mnohostranné a zamerané na všetky vrstvy ranonovovekej spoločnosti. Jezuiti vo svojich školách vychovávali cirkevné a svetské

412 Rehoľné domy rôznych náboženských rádov majú svoje pomenovanie (napr. komenda, kolégium, rezidencia, oratórium) a nie je správne označovať každý z nich všeobecným pojmom kláštor. Každý názov má presné vymedzenie a je charakteristický pre konkrétnu rehoľnú inštitúciu. Za chybu sa však nepovažuje, ak sa rehoľné domy označia pojmom konvent. Svátek, J.: Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy. In: Sborník archivních prací, 20, 1970, č. 2, s. 512.

413 Rád teatínov založil v roku 1524 Kajetán z Tiene a Giampietro Carafa, neskorší pápež Pavol IV. Rehoľníci sa zaviazali viesť vzorný kňazský život a aktívne sa venovať duchovnej správe s dôrazom na kazateľskú činnosť. Rehoľní klerici sv. Pavla (barnabiti) vznikli v roku 1530 v Miláne a svojou kazateľskou činnosťou sa chceli podieľať na obnove náboženského života vo farnostiach. V roku 1540 založil Girolamo Emilian v Benátkach kňazské spoločenstvo somaskov, ktoré sa krátko po svojom vzniku zlúčilo s teatínmi.

elity, ich kolégiá nahrádzali neexistujúce kňazské semináre a často vychovávali rádový dorast aj pre iné náboženské rády. Jeziuiti pôsobili v mieste svojich kolégií ako horliví kazatelia a svedníci, na vidieku jezuitské misie nahrádzali neexistujúcu farskú sieť.

Na prelome 16. a 17. storočia sa pod vplyvom politických a spoločenských zmien vytvorili priaznivé podmienky na obnovu rehoľného života aj vo Francúzsku, pričom rádovú reformu iniciovala a podporovala vysoká šľachta i cirkevná hierarchia. Na základe nariadenia Tridentského koncilu o teritoriálnom zlučovaní mníšskych rádov sa v krajine vytvorili dve kongregácie benediktínov, ktoré prispeli k obnove a ďalšiemu rozvoju tohto rádu. Pod vplyvom vonkajších okolností rehoľníci preberali duchovnú správu vo farnostiach a vedenie škôl, súčasťou vnútorného kláštorného života sa stalo prísne spojenie askézy, zbožnosti a vedy. Vedecká činnosť sa rozvíjala najmä v kláštoroch kongregácie sv. Maura, členovia kongregácie položili základy hagiografie, diplomatiky a paleografie. Priaznivé vonkajšie okolnosti sa prejavili aj vo vzniku nových rehoľných spoločenstiev. V krajine vznikali najmä združenia rehoľných klerikov, ktoré spájali tradičné formy kláštorného života s aktívnou službou v pastorácii. V priebehu prvej polovice 17. storočia vzniklo vo Francúzsku kňazské spoločenstvo lazaristov, sulpiciánov a eudistov.

Náboženské a sociálne pomery v talianskych mestách na začiatku 16. storočia prispeli ku vzniku ženských nábožensko-svetských spoločenstiev, ktoré popri náboženských aktivitách vykonávali charitatívnu činnosť a vzdelávali chudobné dievčatá. Časť združení sa postupne zmenila na kláštorné komunity bez klauzúry a večných sľubov, v ktorých spočiatku žili vydaté i slobodné ženy zo stredných a nižších spoločenských vrstiev. Neklauzúrovaný ženský kláštor a aktívny apoštolát žien bol pre vtedajšiu spoločnosť i cirkevnú vrchnosť neprijateľný. Kláštory novovznikajúcich ženských rádov boli postupne klauzúrované, podriadené autorite cirkevnej hierarchie a kvôli vysokému vstupnému venu získali výrazne aristokratický charakter. Takýmto vývojom prešli všetky ženské rády, ktoré sa sformovali v prostredí talianskych a francúzskych miest od polovice 16. do polovice 17. storočia – ženská vetva barnabitov, uršulínky, notredamky, anglické panny i vizitantky. Po prijatí klauzúry sa ženské rády museli vzdať charitatívnej činnosti za múrmi kláštorov a začali sa venovať výlučne vzdelávaniu dievčat vo svojich školách.

Obrodný proces rehoľného života, ktorý prebiehal v 16. storočí v Taliansku a v nasledujúcom storočí i vo Francúzsku sa Uhorska, rovnako ako celého stredoeurópskeho priestoru, dotkol len okrajovo. Na začiatku 17. storočia živorilo v krajine len niekoľko kláštorov, v ktorých žila malá skupina rehoľníkov bez dostatočného hmotného zabezpečenia a rádového dorastu. Ich spoločným znakom bol úpadok rehoľnej disciplíny a nedodržiavanie rádovej regule a štatútov. Kláštory napriek svojej deklarovanej izolácii od svetského života rôznym spôsobom záviseli od vonkajšieho prostredia, bez jeho pomoci a podpory nebola možná ani renesancia uhorských rehoľných inštitúcií. Nevyhnutným predpokladom obnovy rehoľného života boli priaznivé politické a náboženské pomery, obroda katolíckej cirkvi a samotných rádov, v neposlednom rade aj ich schopnosť získať pre svoje kláštory podporu cirkevných a svetských elít.

Reformácia a následná sekularizácia cirkevného majetku v rámci podunajskej monarchie najvýraznejšie postihla stredoveké rehoľné komunity v Uhorsku. V západnej časti monarchie si stredoveké mníšske rády uchovali značný počet svojich kláštorov, hoci ich počet sa v porovnaní so stredovekom výrazne zredukoval. Niektoré z nich sa opätovne stali významnými kultúrnymi centrami s vlastnými kňazskými seminármi. V Uhorsku stredoveké mníšske komunity v podstate zanikli, z mapy krajiny sa takmer úplne stratili kláštory benediktínov, cistercitov či kanonie premonštrátov. Spomínané rády obnovili

do polovice 18. storočia len malý počet z veľkého množstva svojich stredovekých fundácií, niektoré z nich boli obnovené len vďaka podpore zvonka.⁴¹⁴ Ich majetky boli zväčša sekularizované, odovzdané cirkevným inštitúciám alebo sa stali základom vlastníctva kláštorov novousadených náboženských rádov. Stredoveké kontemplatívne rády nemali v období protireformácie a katolíckej obnovy podporu uhorských cirkevných a svetských elít, záujem fundátorov sa sústredil na rehoľné komunity, ktoré sa venovali školskej, charitatívnej a pastoračnej činnosti. V 17. a 18. storočí získali v Uhorsku najvýznamnejšie postavenie štyri náboženské rády – jezuiti, piaristi, pavlíni a františkáni. Konventy jezuitov, piaristov a pavlínov boli finančne zabezpečené najmä z výnosov nehnuteľností a kapitálu. Františkáni patrili k skupine mendikantských rehoľných komunit, preto podstatnú časť ich príjmov tvorili vyzbierané almužny v podobe naturálií alebo peňazí. Počet náboženských rádov usadených v Uhorsku ako aj počet ich kláštorov a rehoľníkov bol v porovnaní s krajinami ležiacimi na západ od Uhorska podstatne nižší. Pre uhorské pomery je tiež príznačné, že rehoľníci žobravých rádov (najmä františkáni a kapucíni) takmer trojnásobne prevyšovali počet rehoľníkov zabezpečených fundáciami.⁴¹⁵

Kolégiá Spoločnosti Ježišovej

Spoločnosť Ježišova bola vzhľadom na svoje mnohostranné aktivity nevyhnutným predpokladom obnovy katolíckej cirkvi v Uhorsku a rekatolizácie jeho obyvateľstva. Trvalému usadeniu jezuitov na uhorskom území predchádzalo pôsobenie jezuitských misionárov a niekoľko neúspešných pokusov o založenie rezidencie či kolégia. Založenie jezuitských kolégií výrazne komplikovali stavovské povstania, protijezuitské nálady uhorských spoločenských elít a najmä zákonný článok uhorského snemu z roku 1608, ktorý jezuitom zakazoval vlastníť v krajine nehnuteľnosti. Uvedený zákonný článok a skutočnosť, že jezuiti mohli prevziať len materiálne dostatočne zabezpečené inštitúcie spôsobili, že novovznikajúce jezuitské kolégiá museli byť nevyhnutne zabezpečené vyššou finančnou čiastkou. Trvalý nedostatok kapitálu v krajine však spôsobil, že uhorskí magnáti takúto vysokú finančnú hotovosť nemohli alebo nechceli poskytnúť. Jezuitské kolégiá preto vznikali najmä vďaka fundáciám uhorskej cirkevnej hierarchie, ktorá potrebnú sumu dokázala zabezpečiť zo svojich príjmov.

Vhodné materiálne podmienky na trvalé usadenie rádu v krajine začal vytvárať ostrihomský arcibiskup František Forgách. V roku 1613 Matej II. súhlasil s prevedením vlastníctva turčianskej prepozitúry na ostrihomského arcibiskupa s podmienkou, že jej výnosy budú patriť kolégiu jezuitov v Trnave a v prípade zmeny zákona sa prepozitúra stane vlastníctvom trnavského kolégia.⁴¹⁶ František Forgách a jeho brat Žigmund prispeli aj k založeniu jezuitského kolégia v Humennom, jeho fundátorm a podporovateľom bol miestny zemepán Juraj Drugeth. Vďaka úsiliu ostrihomských arcibiskupov a podpore panovníka vzniklo v prvej polovici 17. storočia v krajine niekoľko ďalších kolégií a rezid-

414 Kláštor cistercitov na Velehrade (Morava) sa významne angažoval v procese obnovy cistercijských kláštorov v Pastuchove a Piliši. Tieto aktivity však spôsobili velehradskému kláštoru významnú finančnú stratu a kláštorný život na týchto miestach sa aj tak nikdy nepodarilo plne obnoviť.

415 Beales, D.: Joseph II. and the monasteries of Austria and Hungary. In: *Religious Changes in Europe 1650-1914. Essays for John McManners*. Ed. N. Aston. Oxford 1997, p. 197n.

416 Ferdinand III. daroval v roku 1637 prepozitúru univerzite. Rektor trnavského kolégia bol prepoštom, predstavený v Turci viceprepoštom. Ročný dôchodok z prepozitúry predstavoval 3000 zlatých.

dencií jezuitov.⁴¹⁷ Posilnenie moci panovníka a rekatolizácia významných šľachtických rodov postupne viedli k zmene náboženských a politických pomerov v krajine, ktoré boli k jezuitom a k ich činnosti priaznivejšie. Nové podmienky pre činnosť jezuitov sa vytvorili po odhalení Wesselényiho sprisahania a následnej zmene politických pomerov.⁴¹⁸ Porážka Turkov pri Viedni a ich postupný ústup z územia Uhorska umožnil zakladanie jezuitských kolégií aj v južnej časti krajiny.⁴¹⁹ V Uhorsku vzniklo v priebehu 17. a 18. storočia približne tridsaťšesť jezuitských kolégií a rezidencií, dve tretiny z nich do konca 17. storočia.

Jezuitské kolégiá patrili k najlepšie materiálne zabezpečeným cirkevným inštitúciám v Uhorsku. Väčšina z nich získala od svojho fundátora rozsiahlu a výnosnú nehnuteľnosť, v 17. storočí išlo najmä o nehnuteľnosti zaniknutých rehoľných inštitúcií. Jezuiti dokázali nadobudnuté majetky pomerne rýchlo rozšíriť vďaka početným darom a testamentárnym odkazom, ktoré získali od veriacich. Nezanedbateľné boli aj dary novicov, ktoré priniesli so sebou pri vstupe do kláštora.

Získané fundácie jezuitských kolégií môžeme rozdeliť na štyri základné skupiny. Prvú z nich tvorili fundácie samotného kolégia. Z ich výnosov boli zabezpečované materiálne potreby rehoľníkov ako aj údržba kolégia, školy a kostola. Druhou skupinou boli votívne a zádušné fundácie, ktoré jezuiti získali ako protihodnotu za odslúženie stanoveného počtu omší. Tieto fundácie boli majetkom kolégia a ich výnosy boli súčasťou jeho príjmov a mohli nimi disponovať podľa vlastného uváženia a potrieb. Ďalšiu skupinu predstavovali fundácie, ktorých výnosy sa mali využívať na vopred stanovené ciele. Išlo najmä o základiny pre kostol, napr. na večné svetlo alebo na sviečky a fundácie pre potreby školy, napr. na učebné pomôcky alebo na drobné odmeny pre vzorných študentov. Poslednú skupinu tvorili fundácie, ktoré nepatrili priamo jezuitskému kolégiu, ale kolégium ich získalo a spravovalo na základe vôle fundátora. Boli to najmä fundácie na konvikty a semináre, ktoré boli založené v mieste pôsobenia jezuitského kolégia a kolégium bolo poverené ich správou. Výnosy týchto fundácií sa mali využívať len na zabezpečenie zverených inštitúcií, z ich výnosov však boli zaopatrení aj rehoľníci, ktorí v seminári či konvikte žili a pracovali.

Kolégiá piaristov

Rehoľa piaristov sa rovnako ako Spoločnosť Ježišova usadila v Uhorsku neskôr ako v ostatných častiach monarchie. Pre dejiny piaristov na území Uhorska malo veľký význam piaristické kolégium v Podolínci, ktoré v roku 1642 založilo poľské knieža Stanislav Lubomirski ako starosta zálohovaných území Spiša.⁴²⁰ Toto kolégium poskytlo neskôr svojich rehoľníkov pre ostatné kolégiá na území Uhorska. Prvé z nich, v Prievdzi, založila v roku 1666 Františka Khuen de Lichtenberg und Belasi, vdova po palatínovi Pavlovi Pálffym. Prvotnú fundáciu novovzniknutého kolégia predstavoval kapitál

417 Košice 1631, Győr 1638, Komárno 1638, Šoproň 1638, Trenčín 1646, Spišská kapitula 1648.

418 Po roku 1671 získali jezuiti niekoľko evanjelických kostolov s celým ich majetkom. Napr. v roku 1672 dostali evanjelický kostol a súvisiace budovy v Skalici, v roku 1673 sa usadili v Prešove.

419 Győr, Budín, Ostrihom.

420 Podolínec patril k 13 spišským mestám, ktoré dal uhorský panovník Žigmund Luxemburský v roku 1412 do zálohu poľskému kráľovi Vladislavovi Jagelovskému. Zálohované mestá zostali súčasťou majetku uhorskej koruny, ale viac ako tri storočia sa nachádzali pod poľskou správou. Územie spravovali poľskí starostovia, úrad ako kráľovskú donáciu získala v roku 1593 rodina Lubomirskich.

v hodnote 25 000 zlatých. Do konca 17. storočia sa piaristi usadili v Brezne a vo Sv. Jure, pokus založiť piaristické kolégium na Muráni z rôznych dôvodov nevyšiel. Skutočný rozmach piaristickej rehole v Uhorsku prinieslo až 18. storočie. V roku 1715 piaristi získali v krajine indigenát a v roku 1721 vznikla samostatná Uhorsko–Sedmohradská provincia. Piaristi, podobne ako jezuiti, vyvíjali mnohostranné aktivity, ktoré im umožňovali osloviť široké vrstvy obyvateľstva. Rehoľa piaristov sa spolupodieľala na výchove šľachtickej mládeže a vychovala niekoľko generácií obyvateľov uhorských miest a mestečiek. Jej význam stúpol najmä v druhej polovici 18. storočia, kedy ju viedenský dvor poveril spravovaním viacerých významných školských a vzdelávacích inštitúcií.

V priebehu 17. storočia sa jezuiti usadili vo všetkých významných uhorských mestách a piaristi im nemohli v tomto prostredí účinne konkurovať. Široké možnosti pôsobenia im však poskytovali menšie uhorské mestá a zemepanské mestečká. Na ich území vzniklo do konca 18. storočia dvadsaťpäť piaristických kolégií a gymnázií. Vzhľadom na štruktúru žiakov ostala väčšina piaristických gymnázií neúplná, išlo len o takzvané nižšie gymnáziá, ktoré však plne zodpovedali potrebám daných lokalít. Zakladateľmi piaristických kolégií boli najmä príslušníci uhorskej šľachty a cirkevnej hierarchie, časť kolégií vznikla z iniciatívy miest a ich magistrátov. Prvotnú fundáciu zvyčajne tvoril kapitál uložený na úroky, ktorý mal zabezpečiť životné potreby vopred stanovenému počtu rehoľníkov. Každé kolégium v nasledujúcom období získalo kúpou alebo darom aj nehnuteľnosti, tie však nikdy neboli také rozsiahle a výnosné ako majetky jezuitov. Štruktúra fundácií a príjmov piaristických kolégií bola v podstate rovnaká ako u jezuitov, keďže oba rády mali podobné zameranie a aktivity. Jezuiti sa tešili podpore a priazni elit vtedajšej uhorskej spoločnosti, piaristov podporovala najmä miestna šľachta a cirkevní hodnostári a tejto skutočnosti zodpovedala aj nižšia hodnota získaných fundácií a darov.

Postavenie piaristov sa výrazne posilnilo v čase panovania Márie Terézie. Panovníčka zverila do správy rehole tri významné výchovno-vzdelávacie inštitúcie, ktoré v 60. rokoch 18. storočia založila na území Uhorska. Prvou z nich bolo *Collegium Oeconomicum-Politicum* v Senci v roku 1761, piaristi postupne prevzali správu kráľovského sirotinca založeného v roku 1763 v Tomášikove a v roku 1767 sa stali správcami šľachtického konviktu vo Váci. Rád mal najlepšie predpoklady, aby po zrušení Spoločnosti Ježišovej v roku 1773 prevzal vedúcu pozíciu v oblasti školstva a vzdelávania v Uhorsku. Podriadenie školstva štátnemu dozoru a niektoré opatrenia Jozefa II. však viedli v posledných dvoch desaťročiach 18. storočia k redukcii tried na niektorých piaristických gymnáziách a výrazne znížili počet ich študentov.

Konventy pavlínov

Početné kláštory pavlínov sa v stredovekom Uhorsku tešili štedrej podpore panovníka, šľachty a ostatných veriacich. Do roku 1526 vzniklo v Uhorsku približne sto konventov a rezidií tejto rehole, ktoré boli finančne zabezpečené najmä z výnosov nehnuteľností. Hoci sa mnohé náboženské rády nachádzali na začiatku 16. storočia v hlbokej kríze, pavlíni vstupovali do nového storočia s veľkým počtom životaschopných kláštorov a so solídnu materiálnou základňou. Posledné z nich boli založené až na začiatku 16. storočia, teda v čase, keď sa kláštory významných stredovekých rádov postupne strácali z mapy Uhorska. Niektoré konventy pavlínov získali svoje posledné fundácie v roku

1526 alebo krátko pred ním. Geografické rozmiestnenie pavlínskych kláštorov pred rokom 1526 úzko súvisí s ich osudom po bitke pri Moháči. Väčšina kláštorov sa nachádzala na území južne od Dunaja, preto boli spustošené a zanikli už krátko po moháčskej katastrofe. Kláštory pavlínov neobišla ani sekularizácia cirkevného majetku, ktorá nastala v dôsledku rýchleho šírenia reformácie.⁴²¹ Nepokojom 16. a prvej polovici 17. storočia odolali len kláštory v Čakovci, Wondorfe, Sátoraljauhelyi a v Mariánke.

Reformácia, turecká okupácia a sekularizácia majetku spolu s vnútorným úpadkom privedli rád na začiatku 17. storočia takmer k zániku. Iniciatívy sa ujala pápežskej kúria, ktorá nariadila vizitáciu zachovaných konventov a dôslednú reformu, ktorá sa čoskoro prejavila v aktivite a životaschopnosti rádu. Do konca 17. storočia sa obnovili konventy v Horných Lefantovciach a Trebišove a vďaka iniciatíve uhorskej šľachty, cirkevných hodnostárov, ale aj úsiliu rádových predstavených vzniklo osem nových konventov. V roku 1700 bolo v Uhorsku už dvanásť konventov a rezidiencií,⁴²² v Chorvátsku štyri a v rakúskej časti monarchie päť. V dôsledku tureckej okupácie veľkej časti uhorského územia sa všetky obnovené a novozaložené konventy nachádzali v severnej a juhozápadnej oblasti vtedajšieho Uhorska (územie dnešného Slovenska a Chorvátska), teda na území pod správou Habsburgovcov. Proces obnovy v stredoveku zničených konventov pokračoval aj v 18. storočí, do polovice storočia boli obnovené konventy v Jenő, Mariánskej Čeladi (dnes kataster obce Veľké Lovce) Láde a Marianosztra. Vďaka vlastnej iniciatíve, podpore šľachty a cirkevnej hierarchie sa pavlínom podarilo založiť aj tri nové konventy a dve rezidencie.⁴²³ Po zrušení jezuitského rádu prevzali pod svoju správu konventy a školy jezuitov v Székesfehérvári a Satu Mare. V čase nástupu Jozefa II. na uhorský trón sa v krajine nachádzalo celkovo dvadsaťjeden konventov a sedem rezidiencií.

Napriek výraznej kríze rehole v druhej polovici 16. storočia vyvinuli predstavitelia rádu veľké úsilie na záchranu rádového majetku, ktorý zostal na území pod správou Habsburgovcov. Panovníkom adresovali početné prosby o vrátenie šľachtou zabraného majetku a Habsburgovci vydali množstvo dekrétov, ktorými nariadovali rozkradnutý majetok pavlínom vrátiť. Oslabenie moci panovníka v tomto období spôsobilo, že jeho mandáty nepriniesli očakávaný efekt, hoci časť majetku sa podarilo získať späť.⁴²⁴ Vzhľadom na skutočnosť, že v druhej polovici 16. storočia bola väčšina kláštorov spustošená a neobývaná, zachované a reštituované majetky nemohli spravovať ich pôvodní vlastníci. Nehnutelnosti zničených a neobývaných kláštorov preto prevzali do svojej správy zachované a obnovené stredoveké konventy⁴²⁵ alebo sa prenajali, hoci často len za symbolickú cenu. Niektoré majetky zostali v prenájme takmer 150 rokov a až v prvej polovici 18. storočia sa ich správy ujali pôvodní vlastníci.⁴²⁶ Rád si týmto spôsobom

421 Kronikár kláštora v Marianosztra s trpkosťou konštatoval, že mnohé kláštory pavlínov nezaniikli kvôli tureckým vojnám, ale v dôsledku násilností zo strany uhorských kresťanských vojsk. *Documenta artis paulinorum*. 2. füzet. Ed. N. Aradi. Budapest 1976, s. 100.

422 Marianka, Horné Lefantovce, Wondorf, Sátoraljauhely, Čakovec, Vranov, Kežmarok, Skalica, Pešť, Trnava, Pápa, Trebišov. V Krupine a Sv. Jure mali misijnú stanicu.

423 Močarany, Oradea, Pécs, Šaštín, Turda.

424 Napr. v roku 1559 G. Perény vrátil majetky kláštora v Sátoraljauhelyi, Láde a Trebišove a rezervoval si pre seba práva na majetky konventu v Dedés. V roku 1550 musel Žigmund Balassa vrátiť majetky v Diosgyóri.

425 Kláštor v Sátoraljauhelyi spravoval v polovici 17. storočia majetky 16 bývalých pavlínskych konventov.

426 Nehnutelnosti kláštora v Mariánskej Čeladi boli prenajaté od roku 1570 do roku 1738, rehoľníci boli slávnostne uvedení do obnoveného kláštora v roku 1749.

uchoval pomerne rozsiahle pozemkové vlastníctvo, ktoré s postupnou obnovou konventov prechádzalo pod správu rehoľníkov.

Základ majetku každého pavlínskeho kláštora predstavovali darované nehnuteľnosti, ich výnosy tvorili podstatnú časť príjmov všetkých konventov. Pavlíni sa tešili priazni uhorského obyvateľstva, a tak každý konvent počas svojej existencie získal početné votívne fundácie, fundácie na večné svetlo a na iné potreby pre kostol. Množstvo získaných fundácií a celková hodnota ich kapitálu záviseli od toho, kde sa daný konvent nachádzal a kedy vznikol. Pavlínske kláštory mali veľké množstvo dobrodinčov, ktorí v 17. storočí na vlastné náklady opravili zničené budovy konventov a kostolov a v 18. storočí darovali finančné prostriedky na vyhotovenie oltárov, sôch a obrazov. Tieto dary neboli súčasťou príjmov, ale vďaka nim boli kláštory menej zaťažené výdavkami na výstavbu, údržu a výzdobu interiéru. Významným zdrojom príjmov pavlínskych kláštorov boli dary novicov, ktoré často tvorili celé dedičstvo novica po matke i otcovi, niekedy to bola konkrétna finančná čiastka alebo nehnuteľnosť. Novici zvyčajne darovali celý svoj majetok jednému rehoľnému domu, v ojedinelých prípadoch podporili viac kláštorov.⁴²⁷

Po odhalení Wesselényiho sprisahania a po vykázaní protestantských kazateľov z uhorských miest boli pavlíni uvedení do niektorých uvoľnených evanjelických chrámov.⁴²⁸ Rehoľníci v takomto prípade nezískali do svojho vlastníctva len kostol, ale aj k nemu patriace budovy a iný majetok. Nedostatok svetských duchovných spôsobil, že pavlíni spravovali aj početné fary v okolí svojho konventu či rezidencie. Príjmy farských kostolov sa potom stali súčasťou príjmov daného rehoľného domu.

Rehoľa pavlínov v období novoveku ustúpila od svojho stredovekého kontemplatívneho života a venovala sa správe farností, pastorácii a misijnej činnosti. Skutočnosť, že pavlíni nevyvíjali aktivity v oblasti školstva a zdravotníctva a fakt, že nepatrili k žobraým rádom, spôsobili, že ich kláštory významnejšie nezasiahli cirkevné reformy Márie Terézie. Jozef II. zaradil pavlínov medzi zbytočné a neužitočné rehoľné komunity a prikázal všetky ich kláštory zrušiť. Majetok zrušených pavlínskych kláštorov sa stal súčasťou náboženského fondu.

Konventy františkánov

Rehoľa sv. Františka v Uhorsku prešla na začiatku 16. storočia významnými organizačnými zmenami. Pod vplyvom zlúčenia konventuálov a observantov Levom X. v roku 1517 si uhorskí františkáni v rámci zjednotenej rehole Menších bratov františkánov vytvorili dve oddelené provincie – jednu pre konventuálov a druhú pre observantov. Na generálnej kapitule konanej v roku 1523 v Burgose bola observantská provincia zasvätená Najsvätejšiemu Spasiteľovi a konventuálska Blahoslavenej Panne Márii. V čase svojho vzniku mala salvatoriánska provincia 73 kláštorov, mariánsku provinciu tvorilo 47 rehoľných domov.⁴²⁹ Turecké výboje, reformácia a úpadok rehoľnej disciplíny priviedli v priebehu 16. storočia na pokraj zániku obe provincie. Salvatoriánska

427 Na základe doterajšieho výskumu sa domnievam, že vedenie provincie pravdepodobne ovplyvňovalo rozhodovanie novicov, komu svoj majetok podarujú. Veľká časť darcov nepodporila svoj materský konvent, ale uprednostnila ten konvent, ktorý práve rekonštruoval budovu kláštora či kostola.

428 Napr. Kežmarok, Sv. Jur, Skalica.

429 Balogh, A.: Archív mariánskej provincie františkánov. In: Slovenská archivistika, 12, 1977, č. 1, s. 132.

provincia mala na začiatku 17. storočia len kláštor v Skalici, v mariánskej provincii sa zachránili kláštory v Bratislave, Trnave a Šoproni. V druhej polovici 17. storočia, v čase renesancie rádu, vypukli medzi oboma uhorskými provinciami spory o právo obnovovať a zakladať nové kláštory. Na základe vzájomnej dohody sa hranice provincií viackrát menili, definitívne tieto spory vyriešil až generálny komisár rádu v roku 1689. Konventy južne a západne od pomyselných čiar Skalica – Nitra – Vác – Dunaj pripadli mariánskej provincii, ostatné kláštory sa stali súčasťou salvatoriánskej provincie.⁴³⁰

V priebehu 17. storočia zaznamenali obidve provincie postupný rozmach, františkáni získali späť väčšinu svojich pôvodných kláštorov a vďaka šľachtickým fundáciám vznikli aj nové kláštory. Počet františkánskych kláštorov v krajine naznačuje, že táto rehoľa bola obľúbená nielen v širokých ľudových vrstvách, ale aj medzi cirkevnými a svetskými fundátormi. Založenie františkánskeho kláštora bolo menej finančne náročné ako založenie kolégia jezuitov či piaristov. Františkáni vzhľadom na svoju regulu nemohli vlastniť nehnuteľnosti či kapitál a základom ich príjmov boli vyzbierané almužny a milodary. Materiálne zabezpečenie rehoľníkov sa neviazalo na podporu zo strany fundátora, ale spočívalo najmä na pleciah veriacich. Františkáni vyvíjali rozsiahle a všestranné aktivity. Pôsobili ako kazatelia, svedníci, misionári, správcovia farností a pútnických miest. Priaznivo boli naklonení rôznym formám ľudskej zbožnosti a svojimi pastoračnými aktivitami prispeli k rozvoju niektorých jej prejavov a foriem. Regulami rádu limitované nároky voči zakladateľom a schopnosť pochopiť a uspokojiť náboženské potreby širokých vrstiev boli hlavnou príčinou, prečo sa františkáni stali najrozšírenejším a najpočetnejším náboženským rádom v Uhorsku v období novoveku.

Mariánska provincia františkánov v 17. a 18. storočí a zabezpečenie jej konventov.

Mariánska provincia mala v prvej polovici 17. storočia vzhľadom na svoju geografickú polohu lepšie podmienky na obnovu a rozvoj ako provincia Najsvätejšieho Spasiteľa. Väčšia časť územia provincie sa nachádzala mimo tureckého záboru a na území diecéz, ktoré mali vo svojom čele biskupov aktívne podporujúcich obnovu katolíckej cirkvi a rekatolizáciu krajiny. Navyše sa na území provincie nachádzali panstvá uhorských magnátskych rodov, ktoré sa trvalo hlásili ku katolíckej viere alebo v priebehu prvej polovici 17. storočia konvertovali. Zachované tri kláštory, v ktorých žilo celkovo osem rehoľníkov, však nemohli obnoviť rádový život v provincií vlastnými silami. Generálny minister rádu preto vyslal do Uhorska dvoch komisárov, ktorí nariadili reformu rehoľného života a do kláštorov povolali rehoľníkov z iných provincií. Kláštory sa však tešili aj podpore zvonka. Vďaka pomoci uhorskej šľachty a cirkevných hodnostárov boli všetky tri kláštory a ich kostoly v priebehu prvej polovice 17. storočia obnovené alebo nanovo postavené.

Obnovu provincie možno rozdeliť na dva časové úseky. Prvé obdobie sa začína po roku 1617 a končí sa v roku 1683, teda porážkou Turkov pri Viedni a ich následným ústupom z Uhorska. V tomto období vzniklo desať nových konventov a štyri rezidencie, väčšinu z nich založili a podporovali príslušníci uhorskej šľachty. Po roku 1683 súhlasil panovník s obnovou významných stredovekých kláštorov na oslobodenom území, celkovo bolo obnovených päť konventov.⁴³¹ Františkáni sa tešili trvalej podpore uhorskej šľachty a cirkevnej hierarchie a s ich pomocou vzniklo ďalších sedem kláštorov. Posledný kláštor provincie založil miestny zemepán s podporou cirkevnej vrchnosti v Mesztegnő

430 Tamže, s. 133.

431 Budín 1686, Pešť 1686, Székesfehérvár 1687, Ostrihom 1716 a Keszthely 1723.

(Šomodská župa) v roku 1747. Od tohto roku až do reforiem Jozefa II. mala provincia 27 konventov a jednu rezidenciu.

Tabuľka č. 8: Počet rehoľníkov mariánskej provincie františkánov v rokoch 1632 – 1740

Rok	Počet rehoľníkov	Počet konventov	Počet rezidencií
1632	94	8	---
1679	229	13 + 1	4
1680	238	13 + 1	4
1723	529	19	8
1740	716	26	1

Podľa ustanovenia Tridentského koncilu nemohli františkáni a kapucíni vlastniť žiadny nehnuteľný majetok; nariadenie sa týkalo jednotlivcov ale aj celých komunít. V praxi to znamenalo, že františkáni svoje kláštory a kostoly len užívali, ale formálne patrili Svätej stolici.⁴³² Navyše podľa ustanovení svojej regule nemohli františkáni nijakým spôsobom bezprostredne manipulovať s finančnou hotovosťou. V novoveku však už nebolo možné zabezpečiť existenciu akejkoľvek inštitúcie bez pravidelného peňažného príjmu a s touto skutočnosťou sa museli vysporiadať aj františkánske kláštory. Kompromisom medzi prísnou regulou a hmotnými potrebami provincie i konventov znamenalo vytvorenie funkcie apoštolského syndika. Svojho syndika mal rád u pápežskej kúrie, vlastného syndika mala každá provincia, kustódia i rehoľný dom. Syndika menoval príslušný predstavený, jeho funkcia bola doživotná a bezplatná. Odmenou za vykonané služby boli odpustky, duchovné dobrodenia člena rádu a právo byť pochovaný v krypte kostola v rehoľnom odevu.⁴³³

Kostol a kláštornú budovu získali františkáni od svojho dobrodinca pri založení nového rehoľného domu. Súčasťou zakladajúcej listiny mohol byť záväzok zakladateľa poskytovať rehoľníkom pravidelný ročný deputát (obilie, drevo, víno) alebo určitú finančnú čiastku, prípadne fundátor prevzal na seba povinnosť postarať sa o rekonštrukciu konventu či kostola. Deputát dostávali len kláštory, ktoré vznikli na domíniu svojho zakladateľa, nedostávali ho konventy založené v mestách. Vzhľadom na ustanovenia Tridentského koncilu a rádovej regule, kláštory františkánov nevlastnili nijaké nehnuteľnosti (poľia, lúky, vinice), ktorých výnosy by boli súčasťou kláštorných príjmov.

Hlavná časť príjmu františkánskych kláštorov pochádzala z tzv. kvešťovania, teda zo zbierania almužien. Mariánska provincia nebola jedinou františkánskou provinciou v Uhorsku a v krajine pôsobili aj ďalšie mendikantské rády. Celé 17. storočie vyplňali spory medzi mariánskou provinciou a provinciou sv. Salvátora o rozsah územia, na ktorom môžu konventy oboch provincií zbierať almužny.⁴³⁴ Hoci uvedené spory vyriešil Lazariánsky dekrét z roku 1689, obe provincie aj naďalej starostlivo sledovali, aby

432 Elbel, M.: Bohemia Franciscana. Františkánský rád a jeho pôsobení v českých zemích 17. a 18. století. Olomouc 2000, s. 49.

433 O povinnostiach a právach syndika podrobnejšie: Kianička, D.: Úrad apoštolského syndika pri kremnickom františkánskom konvente. In: Ľudia – peniaze – banky. Bratislava 2003, s. 193 – 206.

434 Rovnaké spory viedla mariánska provincia s kláštorami rakúskej provincie.

v blízkosti deliacej čiary nevznikol nový františkánsky konvent, ktorého rehoľníci by pri zbieraní almužny prechádzali na územie susednej provincie.⁴³⁵ Z rovnakých dôvodov sa františkáni usilovali, aby v blízkosti ich konventov nevznikli kláštory iných žobravých rehoľí.⁴³⁶

Ďalším zdrojom príjmov františkánskych kláštorov boli výnosy z rôznych fundácií. Kláštory získali tieto fundácie ako protihodnotu za odslúženie stanoveného počtu čítaných alebo spievaných omší. Výnosy fundácie mohli byť určené aj na udržiavanie večného svetla pred hlavným oltárom alebo na iné potreby spojené s prevádzkou kostola. Len výnimočne získal kláštor fundáciu bez konkrétneho záväzku. Počet fundácií a hodnota ich kapitálu boli v jednotlivých kláštoroch rôzne, záviseli najmä od starobylosti daného kláštora a solventnosti miestneho obyvateľstva. Z tohto dôvodu mali výhodu najmä konventy vo väčších mestách, kde si dokázali získať podporu v meste usadenej šľachty a bohatých mešťanov. Rozdiely v príjmoch jednotlivých kláštorov z votívnych fundácií boli veľmi výrazné. Zatiaľ čo niektoré kláštory získali zo svojich fundácií len niekoľko desiatok zlatých ročne,⁴³⁷ kláštory v Bratislave či v Szombathely si vďaka votívnym fundáciám vylepšili svoj ročný príjem takmer o 1000 zlatých.⁴³⁸

Františkáni pôsobili aj ako kazatelia na dvoroch uhorskej šľachty a vykonávali duchovnú správu v špitáloch a v ženských kláštoroch. Poplatky za tieto aktivity dopĺňali príjem materských kláštorov. Z tohto dôvodu boli opätovne vo výhodnejšom postavení kláštory v mestách, najmä v Trnave a Bratislave, kde sa nachádzali kláštory klarisiek, uršulíniek a početná šľachtická komunita, ktorá pozývala františkánov na svoje dvory.

Konventy ostatných žobravých rehoľí

Hoci ostatné rehoľné komunity nemali v Uhorsku taký významný počet kláštorov ako spomínaní jezuiti, piaristi, pavlíni a františkáni, ich vplyv na náboženský život v krajine a objem spravovaného majetku rozhodne neboli zanedbateľné. Najväčšiu skupinu tvorili kláštory žobravých rehoľí. Podľa súpisu vyhotoveného v roku 1769 bolo v Uhorsku celkovo 149 konventov žobravých rehoľí a žilo v nich takmer 3 600 rehoľníkov. Najpočetnejšou komunitou predstavovali františkáni, ktorých konventy vytvorili až tri uhorské provincie. Konventy ostatných komunít boli súčasťou rakúskych alebo iných mimouhorských provincií. Žobravé rády okrem františkánov a kapucínov mali povolené vlastniť nehnuteľný majetok alebo kapitál, ktorý tvoril základ ich príjmov a konventy ho zvyčajne získali od svojho zakladateľa. Druhým významným zdrojom príjmov boli vyzbierané almužny, príjmy z fundácií, poplatky za zvonenie a pochovávanie v kryptách v podzemí konventmi spravovaných kostolov.

Konventy využívali svoje príjmy najmä na zabezpečenie každodenných potrieb rehoľníkov a na údržbu kostola a konventnej budovy. Určitou výnimkou sú konventy milosrdných bratov, ktorí si dokázali časť svojich príjmov zabezpečiť vlastnou prácou a okrem rehoľníkov sa museli postarať aj o veľký počet pacientov vo svojich nemocniciach. Vďaka svojej charitatívnej a zdravotníckej činnosti sa konventy tejto rehole stali objektom dôslednejších reforiem Márie Terézie v porovnaní s kláštorami iných žobravých

435 Dlhodobý spor viedla mariánska provincia s provinciou sv. Salvátora o založenie konventu vo Váci.

436 Bratislavský konvent františkánov neúspešne protestoval proti usadeniu kapucínov a trinitárov v meste.

437 Napr. kláštor sv. Ladislava a kláštor v Keszthely 25 zlatých, kláštor v Székesfehérvári 35 zlatých ročne.

438 Výnosy z fundácií predstavovali v Bratislave 965 zlatých, v Szombathely až 986 zlatých.

reholí, ale súčasne si ako jediná rehoľa v krajine ubránili právo neobmedzene zbierať almužny na celom území Uhorska a neboli postihnutí rušením kláštorov v čase panovania Jozefa II. Rozbor finančného zabezpečenia bratislavského konventu milosrdných bratov dostatočne ilustruje štruktúru príjmov a výdavkov kláštorov tejto rehole a vplyv reforiem osvietených panovníkov na majetkové pomery jej konventov.

Konvent milosrdných bratov v Bratislave

Milosrdní bratia prišli do Bratislavy v roku 1672 z viedenského konventu na pozvanie ostrihomského arcibiskupa Juraja Szelepcsényiho. Arcibiskup zakúpil pre potreby konventu a nemocnice bývalý csákyovský palác spolu s príľahlým majerom, lúkami, poliami a ovocným sadom. Majetok bol so súhlasom panovníka oslobodený od všetkých daní, kontribúcií a poplatkov. Novousadených rehoľníkov zabezpečil arcibiskup fundáciou, ktorú tvorilo 3000 zlatých určených na opravu budovy a jej zariadenie, tri vinice v Rači a víno s pšenicou, ktoré im mali pomôcť preklenúť obdobie do budúcej úrody.⁴³⁹ Sľubný vývoj konventu a nemocnice milosrdných bratov v Bratislave prerušil požiar, ktorý bol dôsledkom ostreľovania bývalého Schöndorfského predmestia (dnešná Obchodná, Dunajská a Špitálska ulica) vojskom Imricha Thökölyho v roku 1683.⁴⁴⁰ A hoci ničivý plameň takmer všetko obrátil na popol, nešťastie neukončilo činnosť milosrdných bratov v meste a vďaka podpore šľachty a cirkevnej hierarchie sa milosrdní bratia opäť pustili do výstavby kláštora, nemocnice a kostola.

Významnú pomoc poskytol milosrdným bratom v tomto období barón Ján Maholányi, kráľovský personál, príbuzný Juraja Szelepcsényiho a dedič jeho majetku. Ján Maholányi z vlastných prostriedkov postavil pre kláštor milosrdných bratov nový kostol a na jeho údržbu venoval fundáciu v hodnote 3000 zlatých. Základný kameň kostola za prítomnosti celej jeho rodiny posvätili 2. júla 1690 a výstavba bola ukončená 13. mája 1692.⁴⁴¹ Kardinál Leopold Kollonich kúpil pre milosrdných bratov za 4 000 zlatých maholányiovský palác, ktorý stál južne od novovybudovaného kostola. Cieľom kardinála bolo postaviť nový, ucelený kláštorový komplex. Plán sa nepodarilo uskutočniť, lebo arcibiskup Kollonich zomrel a v krajine vypuklo Rákoczyho povstanie. Výstavba kláštora sa musela odložiť na viac ako dvadsať rokov. Základný kameň kláštora bol položený až v roku 1723 a 29. novembra 1728 bola stavba slávnostne posvätená. Celý komplex budov kláštora, kostola a nemocnice dostávali po polstoročnej zdlhavej výstavbe podľa pôvodného ranobarokového projektu v štýle materského kláštora vo Viedni.⁴⁴²

Existencia konventu a nemocnice nebola možná bez dostatočného finančného zabezpečenia. Fundácia Juraja Szelepcsényiho nemohla pokryť všetky výdavky konventu a situácia sa ešte zhoršila po požiari v roku 1683. Milosrdní bratia sa preto obrátili na panovníka Leopolda I. s prosbou, aby podľa svojho rádového zvyku mohli zbierať almužny a tak vylepšiť svoju finančnú situáciu. Panovník ich požiadavke vyhovel a v roku 1690 vydal pre konvent milosrdných bratov v Bratislave privilegium, ktoré ich oprávňovalo zbierať almužny po celom území Uhorska bez akýchkoľvek obmedzení.⁴⁴³ Vyzbierané almužny (peniaze i naturálie) tvorili jednu z dvoch základných zložiek príjmov bratislavského konventu. Ďalšiu dôležitú časť príjmov tvorili úroky z kapitálu jed-

439 MOL, C 39, LAD. D, fasc. 14, fol. 116.

440 Houdek, I.: Dva historické pamätníky na Kamzíku pri Bratislave. In: Bratislava, 1966, č. 2, s. 138.

441 AMB, Bratislavské kláštor, Milosrdní bratia, Knihy, Historia domus (1672 – 1948), fol. 8.

442 MOL, C 39, LAD. D, fasc. 14, fol. 117.

443 Tamže, fol. 26.

notlivých fundácií. K prvotnej fundácii pribudli v priebehu rokov ďalšie základiny, ktoré darovali najmä cirkevní hodnostári, šľachta usadená v meste a bratislavskí mešťania. Väčšina fundácií mala hodnotu 1 500 zlatých a ich výnosy boli určené na vydržiavanie jednej posteľe. Mimoriadne štedro podporil konvent v ťažkých časoch ostrihomský arcibiskup Juraj Széchényi, ktorý mu v roku 1695 testamentárne odkázal 20 000 zlatých. Tretí významný zdroj príjmov predstavoval zisk z vlastnej lekárne.

S finančnými možnosťami nemocnice úzko súvisel aj počet hospitalizovaných pacientov. Na začiatku svojej existencie mala nemocnica milosrdných bratov osem lôžok, v druhej polovici 18. storočia mohla nemocnica hospitalizovať až päťdesiat pacientov. Rozvoj lekárskeho vied a medicínskych postupov umožnil skrátiť dobu hospitalizácie pacientov a tým zvýšiť počet hospitalizovaných osôb. Na prelome 17. a 18. storočia hospitalizovali v nemocnici ročne okolo 150 pacientov, na začiatku 70. rokov 18. storočia liečili približne 700 pacientov ročne a v posledných dvoch desaťročiach tohto storočia to bolo 800 – 1000 pacientov ročne. Tieto čísla však nezahŕňajú veľké množstvo ambulantne ošetrovaných osôb. Väčšina pacientov nemocnice pochádzala z radov remeselníkov, služobníctva a nádenníkov.⁴⁴⁴

Konventy milosrdných bratov kvôli svojmu charitatívnemu poslaniu patrili k cirkevným inštitúciám, ktoré sa ako prvé stali objektom zásadných reforiem Márie Terézie. Panovníčka po nástupe k moci potvrdila právo milosrdných bratov zbierať almužny po celom Uhorsku, toto právo sa však priznalo len tým kláštorom, ktoré neboli dostatočne zabezpečené z výnosov svojich fundácií. Finančná situácia jednotlivých kláštorov sa mala preskúmať každé tri roky, na základe jej výsledkov sa právo príslušného kláštora zbierať almužny malo obnoviť alebo zamietnuť. V roku 1771 nariadila panovníčka všetkým sídelným biskupom, aby vo svojich diecézach vyčlenili pre milosrdných bratov konkrétne miesta na zbieranie almužien a ich zoznam zaslali Miestodržiteľskej rade. Miestodržiteľská rada musela toto nariadenie ešte niekoľkokrát zopakovať, odpoveď od väčšiny biskupov urgovala ešte v roku 1774.⁴⁴⁵ Po dlhých vyjednávaniach si milosrdní bratia právo zbierať almužny ubránili, Mária Terézia však stanovila pre jednotlivé kláštory fixný počet rehoľníkov a pevnú sumu na ich ročné zaopatrenie.

Intimát Miestodržiteľskej rady z roku 1774 povolil bratislavskému kláštoru milosrdných bratov maximálne dvanásť rehoľníkov.⁴⁴⁶ Stanovený počet objektívne nemohol zvládnuť všetky činnosti spojené s ošetrovaním a stravovaním pacientov, okrem toho sa musel zabezpečiť hospodársky a finančný chod inštitúcie, vedenie lekárne a duchovná správa kostola. Navyše časť rehoľníkov trávila väčšinu roka mimo kláštora zbieraním almužien a v kláštore žili aj rehoľníci, ktorí kvôli starobe alebo chorobe už nevládali pracovať. Mária Terézia uznala argumenty vedenia provincie a v roku 1777 povolila pre bratislavský kláštor tridsať rehoľníkov. Tvrdenie panovníčky, že z veľkého počtu rehoľníkov sa len malá časť priamo venuje ošetrovaniu pacientov, sa aspoň sčasti zakladalo na pravde. Svedectvom je aj zoznam rehoľníkov bratislavského kláštora z roku 1777, z ktorého vyplýva, že ošetrovaniu pacientov sa venovali len štyria bratia, tzv. *infirmá-rii*. V kláštore okrem nich žili prior a subprior, traja kňazi a kostolník, traja lekárnici, dvaja kuchári a pekáč, dvaja správcovia (*oekonomii*), vrátnik, záhradník a správca vínnej

444 AMB, Bratislavské kláštory, Milosrdní bratia, Knihy, Knihy prijatých pacientov 1696 – 1920.

445 AMB, Bratislavské kláštory, Milosrdní bratia, Knihy, Historia domus (1672 – 1948), fol. 55.

446 Tamže, fol. 39.

pivnice. Zbieraním almužien boli poverení deviaty členovia konventu, siedmi zbierali almužny po celom území Uhorska a dvaja v Bratislave.⁴⁴⁷

Mária Terézia svojimi nariadeniami vytvorila pre milosrdných bratov prostredie, ktoré im umožnilo pozdvihnúť na vyššiu úroveň zdravotnícku činnosť, zlepšovať svoju finančnú situáciu a prijímať stále väčší počet pacientov. Nemocnici venovala fundáciu v hodnote 4 000 zlatých, z jej výnosov sa mohli pokryť náklady na ďalšie dve nemocničné postele. Svojím príkladom podnietila k dobročinnosti aj v meste usadenú šľachtu a mešťanov. Vďaka svojim verejnoprospešným aktivitám sa konventy milosrdných bratov tešili určitej priazni Jozefa II., a to aj napriek všetkým zásahom štátnej moci do ich vnútorného života. Po počiatočnom váhaní povolil Jozef II. milosrdným bratom zbieranie almužien po celej krajine bez akýchkoľvek obmedzení⁴⁴⁸ a nemocnice tejto rehole aj naďalej dostávali podporu z prostriedkov Uhorskej komory, ktorú im ešte v roku 1777 priznala Mária Terézia.⁴⁴⁹ V dôsledku početných nariadení panovníka boli priori jednotlivých konventov zaťažení rozsiahlou administratívnou agendou. Milosrdní bratia museli rovnako ako všetci správcovia fundácií v krajine v priebehu rokov 1780 – 1787 niekoľkokrát informovať Miestodržiteľskú radu o základinách, ktoré spravovali a o vnútorných pomeroch vo svojich kláštoroch. S pripravovanou reformou spravovania fundácií súviseli aj nariadenia, na základe ktorých museli jednotlivé konventy milosrdných bratov zasielať Miestodržiteľskej rade ročné výkazy zo svojich príjmov a výdavkov, štvrtročné personálne výkazy rehoľníkov a civilných zamestnancov a hlásiť všetky presuny rehoľníkov v rámci provincie.

Prior bratislavského konventu v reakcii na spomínané nariadenia panovníka vypracoval pre Miestodržiteľskú radu niekoľko správ, na základe ktorých dnes môžeme pomerne dôkladne zrekonštruovať jeho majetkové pomery v 80. rokoch 18. storočia ako aj štruktúru jeho príjmov a výdavkov. Milosrdní bratia vlastnili v Bratislave budovu konventu spolu s rozsiahlou záhradou a dvoma lúkami. Časť budovy konventu prenajímali, príjem z prenájmu tvoril v tomto období takmer desatinu celkových príjmov. Príjmy z ostatných nehnuteľností boli minimálne. Konvent mal v držbe šesť viníc a tri polia v Rači, kvôli neúrodnosti však obrábal len tri vinice. Do jeho vlastníctva patrili ešte dve lúky, taktiež v Rači. Podstanú časť majetku konventu tvoril kapitál v hodnote 76 963 zlatých, ročný výnos z neho bol 3 689 zlatých.⁴⁵⁰ Príjmy konventu tvorili dve základné položky – peniaze a naturálie. Základnú časť finančných príjmov konventu predstavovali úroky z kapitálu a príjem z prenájmu priestorov v severnej časti konventu. Významným zdrojom príjmov bol zisk z lekárne (viac ako 1000 zlatých ročne), dary a príspevky dobrodinco (viac ako 1000 zlatých) a platby remeselníkov za ošetrovanie členov svojich cechov (viac ako 500 zlatých). Príjmy konventu ešte dopĺňali poplatky za zvonenie a pohrebné miesta v podzemí kostola a príjem z votívnych fundácií. Nezanedbateľnú časť príjmov konventu tvorili almužny, ktoré predstavovali viac ako dve pätiny z celkových príjmov konventu, pričom väčšiu časť vyzbieraných almužien tvorili peniaze. Zbieralo sa však aj mäso, obilie a víno. Výdavky konventu boli čiastočne limitované nariadením Márie Terézie, ktoré stanovilo výšku ročných výdavkov na jedného rehoľníka na 80 zlatých, z toho 60 zlatých bolo určených na stravu a 20 zlatých na ošatenie. Od roku 1782 sa táto suma postupne zvyšovala a v roku 1800 dosiahla 120 zlatých na stravu a 30 zlatých

447 Tamže.

448 Tamže, fol. 60.

449 Tamže, fol. 44.

450 Tamže, fol. 61 – 63.

Obr. č. 13 – Titulná strana z knihy fundácií trnavského kláštora trinitárov.

na ošatenie. Nariadenia Márie Terézie a Jozefa II. obmedzili aj výšku výdavkov na udržiavanie budov (160 – 200 zlatých ročne) a na bohoslužobné účely. Náklady na liečenie a stravu pacientov si určoval konvent. Ich výška predstavovala sedem zlatých na osobu ročne, z toho tri zlaté boli náklady na stravu a štyri zlaté na liečenie. Tieto sa v sledovanom období nezmenili.

Pod tlakom nariadení oboch osvietenských panovníkov postupne vzrástol počet rehoľníkov, ktorí sa venovali ošetrovaniu pacientov. Kým v roku 1777 sa tejto činnosti venovali len štyria rehoľníci, v roku 1778 to bolo až osem osôb. Zdravotnícky personál bol rozdelený do dvoch skupín – ošetrovatelia a chirurgovia, na čele skupiny chirurgov stál vedúci chirurg. V lekárni pracovali dvaja rehoľníci – lekárnik a jeho zástupca. Ošetrovateľský personál bol posilnený na úkor obslužných činností, ktoré prevzalo svetské služobníctvo.⁴⁵¹ Zásahy Jozefa II. do rehoľného života milosrdných bratov a organizačnej štruktúry rádu spôsobili určitý úpadok disciplíny a poriadku v kláštoroch milosrdných bratov, ktorý sa nepodarilo odstrániť ešte dlho po jeho smrti. Reformy Jozefa II. však priniesli kláštorom milosrdných bratov aj významnú ekonomickú stratu.

Ženské rehoľné komunity

Ženské rehoľné komunity v Uhorsku sa na začiatku novoveku nachádzali v neutešenom stave. Moháčsku katastrofu a reformačné hnutie prežili len kláštory klarisiek v Bratislave a Trnave, ostatné ženské kláštory v priebehu 16. storočia zanikli a ich majetok bol z väčšej časti sekularizovaný. Obnova ženského rehoľného života rozhodne nepatřila k prioritám uhorskej cirkevnej hierarchie a šľachty. Táto skutočnosť úzko súvisela s postavením žien v uhorskej spoločnosti a s dôrazom, aký spoločnosť kladla na vzdelávanie a výchovu dievčat. Nové ženské rehoľné rády, ktoré vznikli v 16. storočí v Taliansku a vo Francúzsku začali prenikať do Uhorska až v druhej polovici 17. storočia. Vďaka podpore viedenského dvora sa v tomto období usadili v Uhorsku uršulínky a založili tu niekoľko konventov, ktorých súčasťou boli aj školy na výchovu dievčat. Niekoľko kláštorov tejto rehole vzniklo aj v nasledujúcom storočí. Vzdelávaniu dievčat sa okrem uršulínok venovali aj kanonistky sv. Augustína de Notre Dame, ktoré sa usadili v Bratislave v roku 1743 a anglické panny, ktoré v roku 1770 pozvala do Budína Mária Terézia. Ženský protipól rehole milosrdných bratov predstavovali alžbetínske, ktoré od roku 1739 pôsobili v Bratislave.

Kláštory klarisiek

Najlepšie materiálne podmienky pre svoju existenciu mali kláštory klarisiek v Bratislave a Trnave. V pôvodne opustenom bratislavskom kláštore sa v roku 1541 usadili klarisky z Budína a kláštor sa tak stal majiteľom nehnuteľností oboch kláštorov, časť z nich však zostala na území obsadenom Turkami. V roku 1601 získali od Rudolfa II. majetky zaniknutého kláštora premonštrátok vo Vásárhely a v roku 1613 na základe rozhodnutia Mateja II. a pápeža Pavla V. prevzali majetky dominikánok zo Zajačieho ostrova. Kláštor v Trnave získal v roku 1643 od Ferdinanda III. majetky opusteného konventu v Moriczhide. Obidva kláštory klarisiek boli vďaka stredovekým donáciám a majetkovým presunom na začiatku novoveku vlastníkami početných nehnuteľností, ktoré im zabezpe-

451 Tamže, fol. 71.

čovali pravidelný príjem. Výnosy z nehnuteľností však neboli ich jediným príjmom. Oba kláštory získali značný kapitál z vena, ktoré so sebou priniesli kandidátky rehoľného života a z poplatku, ktoré rodičia alebo príbuzní museli zložiť pri skladaní rehoľných sľubov. Získané peniaze sa požičiavali na úroky alebo sa investovali do výstavby a rekonštrukcie kostola a kláštornej budovy. Oba kláštory získali aj niekoľko votívnych a zádušných fundácií.

Po vytlačení Turkov z Uhorska sa vytvoril priestor na návrat klarisiek do južnej časti krajiny. Bratislavské klarisky sa naďalej hlásili k dedičstvu budínskeho kláštora, od ktorého odvodzovali svoju novodobú existenciu. V roku 1696 odovzdal kláštor všetky potrebné dokumenty Neoakvistickej komisii⁴⁵² a požiadal o reštitúciu majetkov budínskeho kláštora klarisiek. Celé konanie trvalo až do roku 1714, kedy časť bratislavských mníšok spolu s listinami a klenotmi pôvodného budínskeho kláštora odišla späť do Budína. Zmluva o rozdelení pôvodného majetku bola podpísaná v roku 1719, ale budínske mníšky neboli s jej znením spokojné a žiadali revíziu. Zmenu zmluvy však nedosiahli a celý spor bol ukončený v roku 1721 uznaním pôvodnej zmluvy z roku 1719.⁴⁵³

V roku 1729 bol založený kláštor klarisiek v Pešti. Jeho fundátorom bol Alexander Károly, ktorý ho založil pre svoju sestru Kristínu, klarisku v Budíne. Kristína Karolyová prišla z Budína spolu s tromi ďalšími rehoľníčkami, v roku 1734 ich tu žilo už desať. Finančné zabezpečenie kláštora však už nebolo ani zďaleka také veľkorysé ako kláštorov v Bratislave, Trnave a Budíne. Kláštor nevlastnil žiadne nehnuteľnosti, musel žiť len z výnosov svojej fundácie a z darov dobrodincov.⁴⁵⁴

Majetok klarisiek sa stal predmetom záujmu a pozornosti štátnej moci na konci 60. rokov 18. storočia. Mária Terézia vo svojom mandáte z 9. decembra 1769 nariadila Jánovi Galgóczymu⁴⁵⁵ a Františkovi Berchtoldovi⁴⁵⁶ vykonať vizitácie kláštorov klarisiek v Bratislave, Trnave a Budíne, zmapovať stav ich majetku a spôsob zaopatrenia v nich žijúcich mníšok.⁴⁵⁷ Poverení cirkevní hodnostári vykonali vizitácie v priebehu nasledujúceho roka a o ich priebehu vypracovali rozsiahle elaboráty. Správy obsahovali popis nehnuteľností jednotlivých kláštorov a spôsob ich spravovania, hodnotu kapitálu, ktorý vlastnili, stav kláštorných budov, kostola a kvalitu stravy a ošatenia, ktorú dostávali v nich žijúce mníšky.

Bratislavský kláštor vlastnil nehnuteľnosti rozdelené na štyri provizoriáty a ich výnos predstavoval 12 266 zlatých. Kapitál kláštora mal hodnotu 62 tisíc zlatých a výnosy z neho predstavovali 3 240 zlatých, celkovo mal teda kláštor ročný príjem 15 500 zlatých. V kláštore v uvedenom roku žilo štyridsaťsedem rehoľníčok. Trnavský kláštor získal v roku 1769 zo svojich nehnuteľností 15 128 zlatých a výnosy z kapitálu predstavovali 3 458 zlatých, celkový príjem kláštora presiahol 18 500 zlatých. Z tejto sumy žilo štyridsaťdeväť rehoľníčiek. Kláštor v Budíne vlastnil nehnuteľnosti rozdelené

452 Neoakvistická komisia preverovala nároky cirkevných inštitúcií a svetských osôb na majetky v oblastiach, ktoré boli oslobodené od osmanských vojsk.

453 ŠA Bratislava, Mariánska provincia františkánov, LAD. 29, fasc. 10, n. 13.

454 Tamže, 294, fasc. 34, n. 6, rok 1734.

455 Ján Galgóczy, ostrihomský kanonik a veľkoprepošť Ostrihomskej kapituly.

456 František Berchtoldt, tininský titulárny biskup a radca Miestodržiteľskej rady.

457 MOL, C 39, LAD. D, fasc. 40. Mandát sa odvolával na anonymné udanie, že spomínané rehoľné domy zle spravujú svoje majetky a nedostatočne sa starajú o mníšky, ktoré v nich žijú.

na štyri panstvá, celkový výnos z nich predstavoval 32 557 zlatých ročne. Z tejto sumy žilo päťdesiat mníchov, na zaopatrenie každej z nich bolo určených 400 zlatých ročne.⁴⁵⁸

Kontemplatívny život klarisiek a ich rozsiahly majetok bol dôvodom, prečo sa už v tomto období objavili medzi radcami Márie Terézie názory o potrebe zrušiť ich kláštory a majetok využiť na iné účely. František Balassa odporúčal panovníčke vytvoriť jeden kláštor klarisiek, v ktorom by žilo maximálne päťdesiat rehoľníčiek a na zaopatrenie jednej z nich navrhoval určiť 400 zlatých ročne. Kláštor sa mal nachádzať v meste, v ktorom má sídlo aj kláštor františkánov. Ostatné príjmy kláštorov klarisiek sa mali použiť na vytvorenie penzionátu pre vdovy a nevydaté dcéry uhorskej šľachty. Chovankyne penzionátu mali žiť pod dozorom abatyše a jej štyroch asistentiek a zachovávať zvyky a pobožnosti vlastné rádu klarisiek. Celibátom mali byť viazané len predstavené domu, ostatné ženy sa mohli vydať alebo slobodne odísť, ak by sa im naskytl iný spôsob materiálneho zabezpečenia.⁴⁵⁹ Podobné ústavy na zaopatrenie vdov a nevydatých žien šľachtického pôvodu založila Mária Terézia v roku 1755 v Prahe a v roku 1765 v Innsbrucku. Mária Terézia si návrh F. Balassu osvojila, hoci ho výrazne modifikovala. Kláštory klarisiek nariadila zachovať, v budúcnosti mohli do rádu vstúpiť len dievčatá z urodzených spoločenských vrstiev a kláštor od nich nemohol požadovať veno a ani iné poplatky a dary. Pre každý kláštor bol stanovený maximálny počet rehoľníčok,⁴⁶⁰ na zaopatrenie každej z nich bolo určených 400 zlatých ročne. Zvyšok príjmov každého kláštora sa mal použiť na údržbu kostolov a škôl na ich panstvách. Biskupi získali právo a povinnosť kontrolovať účtovné doklady kláštorov tejto rehole vo svojich diecézach.⁴⁶¹

Ústav pre ovdovelé a nevydaté šľachtické ženy v Uhorsku založený nebol, čiastočne ho nahradila fondácia Márie Terézie, ktorá v novozaloženom kláštore pre anglické panny v Budíne vyčlenila na tento účel dvanásť izieb. Ženy prijaté do fondácie mali platiť za stravu podľa svojich možností 100 až 150 zlatých ročne. Ubytovanie mali zadarmo, platiť však museli za bielizeň, drevo a svetlo. K ich povinnostiam patrila každodenná účasť na omšiach a predpísaných pobožnostiach a v nedelu vyučovanie katechizmu vo vonkajšej škole kláštora.⁴⁶²

Základom materiálneho zabezpečenia kláštorov ženských reholí, ktoré boli povolané do Uhorska v 17. a 18. storočí už neboli nehnuteľnosti, ale investovaný kapitál. K fondácií zakladateľa postupne pribudli základiny ďalších dobrodincov. Časť z nich mala votívny alebo zádušný charakter, ostatné boli určené na podporovanie dobročinných alebo vzdelávacích aktivít kláštorov. Kláštory uršulíniiek a notredamiiek získali fondácie na podporovanie chudobných dievčat vo svojich penzionátoch. Z výnosov základín, ktoré prevzali alžbetinky, sa mali zaopatriť chudobné ženy počas liečenia v rádovej nemocnici. Napriek podpore uhorských svetských a cirkevných elít, mecenáši a dobrodinci boli k ženským kláštorom menej štedrý ako ku kláštorom mužských rádov. Ženské rehoľné komunity sa tak oveľa častejšie dostávali do finančných problémov a dlhodobo žili v bezprostrednej blízkosti reálnej, nielen symbolickej chudoby.⁴⁶³ Pre ženské kláštory predstavovala zaťažkávajúca skúška najmä výstavba kláštornej budovy a kostola.

458 MOL, C 39, LAD. D, fasc. 40

459 Tamže. Písomný návrh F. Balassu nie je datovaný.

460 Mandát Márie Terézie z 3. 9. 1773 určil, že v bratislavskom a trnavskom kláštore klarisiek môže žiť maximálne 30 rehoľníčok, kláštore v Budíne bolo povolených 40 rehoľníčok.

461 MOL, C 39, LAD. D, fasc. 40

462 MOL, C 39, Acta idealia, cs. 88.

463 Walker, C.: Combining Martha and Mary: Gender and work in 17th century English cloisters. In: Sixteenth Century Journal, 30, 1999, s. 402.

Ak kláštor nezískal na tento účel dostatočnú podporu od svetských a cirkevných dobrodincov, dlhé roky musel zápasíť s nedostatkom finančných prostriedkov a dlhodobo sa zadlžiť.

Kláštor kanonistiek de Notre Dame v Bratislave

Kláštor kanonistiek sv. Augustína Notre Dame v Bratislave je jedným z mála kláštorov v Uhorsku, ktorý financoval výstavbu svojich budov i každodenné životné náklady najmä príjmami z vlastných aktivít. Kláštor vznikol vďaka iniciatíve a podpore grófkych Judity O'Neilovej. Počas svojej cesty do Nemecka v roku 1733 navštívila kláštor notredamiiek v meste Stadt am Hof a zverila mu do výchovy svoje tri netere. Neskôr, v roku 1743, sa rozhodla založiť kláštor tejto rehole v Bratislave. Získať súhlas viedenského dvora so založením ďalšieho ženského kláštora nebolo ľahké,⁴⁶⁴ lebo v tomto období tu už pôsobili klarisky a uršulínky. Najmä uršulínky dôrazne protestovali proti usadeniu kanonistiek de Notre Dame v meste, keďže oba rády sa venovali predovšetkým vzdelávaniu a výchove dievčat. Viedenský dvor mal pravdepodobne aj obavy z finančného zabezpečenia nového kláštora. V čase, keď grófka O'Neillová iniciovala vznik kláštora, pôsobilo už v meste niekoľko rádov – jezuiti, milosrdní bratia, kapucíni, trinitári, františkáni ako aj spomínané uršulínky, klarisky a nedávno usadené alžbetínky. Všetky kláštory v meste boli hmotne zabezpečené aj vďaka finančnej podpore tunajšej šľachty a bohatých mešťanov. Pri takom veľkom počte kláštorov sa nedalo vopred rátať s podporou ďalšej cirkevnej inštitúcie zo strany svetských donátorov.

Celé bremeno finančného zabezpečenia kláštora vzala na seba grófka O'Neillová. Rehoľníckam darovala svoj dom na Rybnom námestí, fundáciu v hodnote 18 000 zlatých a zaplatila cestu rehoľníčok z materského kláštora v Stadt am Hofe do Bratislavy. Podľa rádových zvyklostí pôsobili v kláštoroch tejto rehole vždy dve školy. Tzv. vnútorná škola určená pre dievčatá urodzeného pôvodu, ktoré žili počas štúdia v kláštore. Druhú, vonkajšiu školu, navštevovali najmä dievčatá z neurodzených spoločenských vrstiev. Notredamky poskytovali v oboch školách bezplatné vzdelávanie, žiačky vnútornej školy platili počas svojho pobytu v kláštore za stravu a pranie bielizne.

Náklady na živobytie si rehoľníčky po príchode do Bratislavy hradili najmä z výnosov fundácie grófkych O'Neilovej. Celá hodnota fundácie bola uložená vo Viedenskej mestskej banke na päťpercentný úrok, ročné výnosy predstavovali 900 zlatých. V decembri 1747, teda len mesiac po príchode do Bratislavy, otvorili notredamky aj vnútornú školu a poplatky žiačok tejto školy za pobyt v kláštore doplnili jeho príjmy. V roku 1750 získal kláštor od väcskeho biskupa Michala Karola Althanna šesťpercentný výnos z kapitálu v hodnote 1000 zlatých a finančnú situáciu kláštora vylepšili aj drobné finančné dary od žiačok vnútornej školy. V prvých rokoch existencie kláštora bola finančná situácia tejto inštitúcie pomerne uspokojivá. Kláštor dokázal zo svojich príjmov pokryť všetky svoje potreby a každý rok končil s miernym prebytkom.⁴⁶⁵

Notredamky po svojom príchode do Bratislavy žili a vyučovali v dome, ktorý im darovala zakladateľka kláštora. Toto riešenie sa však považovalo len za dočasné a už v roku 1750 slávnostne položili základy novej kláštornej budovy a kostola. Treba však povedať, že rehoľníčky nemali na takéto rozsiahle stavebné aktivity dostatok finančných prostriedkov. Nedostatok peňazí riešil kláštor už od roku 1750 pôžičkami od fyzických

464 Kamenický, M.: Rehoľa Notre Dame v Bratislave. In: Trnavská univerzita 1635 – 1777. Zost. J. Šimončíč. Trnava 1996, s. 324.

465 AMB, Kanonistky Notre Dame, Manuál príjmov 1747 – 1770 a Manuál výdavkov 1747 – 1765.

osôb i rôznych cirkevných inštitúcií. Veriteľmi kláštora boli predovšetkým bratislavské kláštory jezuitov, alžbetíniek, trinitárov a františkánov. V dôsledku finančných problémov využil kláštor na pokrytie časti stavebných nákladov aj časť z kapitálu fundácie grófkky O'Neilovej.⁴⁶⁶ Takéto riešenie však bolo veľmi neobvyklé. Cirkevné, školské i charitatívne inštitúcie využívali na pokrytie svojich materiálnych potrieb len výnosy z fundácií, na kapitál fundácií siahli len v krajnom prípade.

Budova kláštora bola slávnostne odovzdaná v roku 1754, stavebné náklady predstavovali 94 545 zlatých. V roku 1755 mal kláštor dlžoby v hodnote 72 800 zlatých, úroky z tejto sumy pomerne výrazne zaťažovali jeho rozpočet.⁴⁶⁷ Po skončení stavebných prác začal kláštor postupne stabilizovať svoje finančné pomery a časť dlžôb splatil. Výstavba novej školskej budovy na konci 60. rokov si vyžiadala ďalšie investície a spomalila proces umorovania dlhu. Po skončení výstavby školy v roku 1770 mal dlh kláštora hodnotu 53 000 zlatých. Bez pomoci zvonka by kláštor splácal takýto dlh ešte niekoľko desaťročí.⁴⁶⁸

Mária Terézia finančne podporovala kláštor a jeho školy v podstate už od založenia. V roku 1749 mu priznala na šesť rokov ročnú podporu 400 zlatých z pokladnice duchovných. V rokoch 1751 až 1759 darovala kláštoru celkovo 16 575 zlatých, časť z nich použili na pokrytie stavebných nákladov, časť požičali na úroky a zabezpečili si tak vyššie ročné príjmy v budúcnosti. Panovníčka sledovala aj osudy žiakov vnútornej školy a za niektoré z nich zaplatila veno pri vstupe do kláštora, prípadne odev a oslavu spojenú s ukončením noviciátu. V rokoch 1773 až 1774 darovala kláštoru 40 401 zlatých na vyplatenie jeho dlhov a v podobe milodaru mu poskytla ďalších 12 000 zlatých. Vďaka tejto veľkorysej podpore zo strany panovníčky klesol dlh kláštora do roku 1775 na 8 200 zlatých a aktíva vzrástli na 61 050 zlatých Roky 1773 až 1775 predstavujú významný zvrat vo finančných pomeroch kláštora. Dovtedy neustále zadlžená inštitúcia sa v priebehu dvoch rokov zbavila väčšiny svojich dlhov a v krátkom časovom období uložila na úroky pomerne veľkú finančnú hotovosť. Úroky z týchto aktív navyšovali v budúcich rokoch ročné príjmy kláštora. Od tohto obdobia kláštor každoročne ukončil účtovný rok s prebytkom, ktorý ukladal na úroky a tak si zabezpečoval stály rast svojich ročných príjmov. Podpora kláštora zo strany panovníčky nebola samoúčelná. Kláštor zohral významnú úlohu v procese prípravy reformy školstva a vzdelávania v polovici 70. rokov 18. storočia. Vonkajšia škola bratislavského kláštora Notre Dame bola jednou z prvých škôl v Uhorsku, v ktorej sa vyučovalo podľa tzv. normálnej metódy Johanna Ignáca Felbigera. Keďže svetské i cirkevné kruhy odmietali zásahy viedenského dvora do otázok školstva a vzdelávania, Mária Terézia využila školy ženských rehoľných komunít, ktoré sama založila alebo finančne podporovala, na zavedenie a odskúšanie navrhovanej školskej reformy.⁴⁶⁹

Hoci stavebné aktivity významne ovplyvnili majetkové pomery kláštora v 18. storočí, nemožno otázku finančného zabezpečenia tejto inštitúcie zredukovať len na problém dlhov, ktoré vznikli v ich dôsledku. Hlavným cieľom kláštora bola výchova a vzdelávanie dievčat, kláštor si preto musel zabezpečiť finančné prostriedkov na prevádzku

466 Tamže.

467 Tamže.

468 AMB, Kanonistky Notre Dame, Manuál výdavkov 1765 – 1785.

469 Podrobnejšie: Kowalská, E.: Horizonte der Mädchenausbildung im 18. Jahrhundert, In: Städtisches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts. Zost. V. Čičaj. O. Pickl. Bratislava 1998, s. 197n.

a údržbu školských budov a na zabezpečenie dostatočného počtu rehoľníčok. Kláštor mohol začať svoje aktivity vďaka fundácií grófký O'Neillovej, ale príjem z tejto fundácie pokryl len náklady spojené s rozbehnutím jeho činnosti, zďaleka však nemohol zabezpečiť dostatok prostriedkov na dlhodobú prevádzku škôl a konventu. Hlavným zdrojom príjmov kláštora sa stali poplatky žiakov vnútornej školy za pobyt v kláštore. Dievčatá platili za stravu a pranie bielizne, ošatenie i základnú výbavu si museli priniesť z domu.

Ročný poplatok za stravu bol v roku 1748 určený na 148 zlatých, väčšina dievčat platila za pobyt štvrťročne. V roku 1755 sa tento poplatok zvýšil na 155 zlatých, z toho sedem zlatých sa viedlo ako platba za pranie šatstva. Chovankyne mohli mať aj vlastnú izbu, za ktorú ročne platili 15 zlatých. Výška poplatkov predstavovala zrejme kompromis medzi potrebami kláštora a reálnymi možnosťami chovankýň. Sumu 150 zlatých ročne na stravu určila Mária Terézia aj pre chovankyne kláštora anglických pannií v Budíne v roku 1770. Je však ťažké určiť, či toto rozhodnutie ovplyvnili pomery v bratislavskom kláštore alebo bolo výsledkom reálnych prepočtov jej radcov. Len pre porovnanie možno uviesť, že na zabezpečenie jedného štipendistu v chlapčenských šľachtických konviktoch bolo v tomto období určených 60 – 130 zlatých ročne, v niektorých konviktoch táto suma pokrývala aj náklady na ošatenie a posteľnú bielizeň. V šľachtickom konvikte v Trnave, ktorý bol dlho najvýznamnejším konviktom v Uhorsku, sa poskytovala štipendistom strava za 80 zlatých ročne. Dievčatá v bratislavskom penziónate však dostávali pestrejšiu a kvalitnejšiu stravu ako štipendisti v konviktoch.

Príjem od dievčat tvoril podstatnú časť príjmov kláštora, napríklad v roku 1750 tvorili poplatky od dievčat 45,2 % celkových príjmov, v roku 1765 predstavovali 86,77 % a v roku 1780 to bolo 79,6%. Tento pomer vždy závisel od počtu dievčat vo vnútornej škole a od výšky almužien a iných jednorázových príjmov v danom roku. Poplatky od dievčat však nekryli reálne náklady spojené s ich stravovaním a ubytovaním. Napríklad v roku 1760 získal kláštor od dievčat na poplatkoch 9 949 zlatých, na stravu a palivo minul 5 948 zlatých (teda len 59,79 % získanej sumy), v roku 1770 dievčatá zaplatili 16 469 zlatých, strava a palivo stáli v tomto roku 7 315 zlatých (44,42%). Uvedené náklady na stravu a kúrenie zahŕňajú aj jedlo a teplo pre členky rehoľnej komunity. Z uvedeného vyplýva, že z peňazí získaných od žiakov vnútornej školy sa financovali aj strava, ošatenie a teplo pre rehoľníčky ako aj ostatné materiálne potreby kláštora a jeho škôl.

Kláštor mal ďalšie pravidelné príjmy z výnosov svojich fundácií. Zakladajúca fundácia grófký O'Neillovej mala pôvodne hodnotu 18 000 zlatých, z tejto sumy sa však v 50. rokoch vybralo 4 100 zlatých na pokrytie dlžôb spojených s výstavbou kláštornej budov. V roku 1755 získal kláštor od svojej zakladateľky novú fundáciu v hodnote 12 000 zlatých, jej výnosy boli určené na zaopatrenie štyroch dievčat vo vnútornej škole. Fundátorka požičala kapitál oboch základní Viedenskej mestskej banke na päťpercentný úrok, výnosy predstavovali 1 295 zlatých. V roku 1768 sa znížila úroková sadzba na štyri percentá, príjem z fundácií poklesol na 1 036 zlatých. Kláštor okrem toho získal ešte niekoľko votívnych fundácií, výnosy z nich však boli určené pre potreby kláštornej kostola. Ďalším pravidelným príjmom kláštora boli úroky z kapitálu požičaného súkromným osobám alebo uloženého v Uhorskej kráľovskej komore. Zlá finančná situácia neumožnila kláštoru usporiť a následne uložiť veľké finančné čiastky, takže až do roku 1773 nepresiahli výnosy z kapitálu niekoľko sto zlatých. Vďaka podpore zo strany Márie Terézie sa podarilo v rokoch 1773 -1774 umoriť väčšinu dlhov a časť z jej

daru aj uložiť na úroky. V roku 1774 získal kláštor vďaka výnosom z kapitálu 977 zlatých, v nasledujúcom roku to bolo už 1 940 zlatých a výnosy z kapitálu mali aj v ďalších rokoch stúpajúcu tendenciu.

Okrem pravidelných príjmov mal kláštor ešte nepravidelný príjem, ktorý predstavovalo najmä veno dievčat a poplatky za obrady a pohostenie spojené s ukončením noviciátu. Výška týchto poplatkov bola rôzna, veno mohlo mať hodnotu aj niekoľko tisíc zlatých. Finančná čiastka získaná z vena dievčat a z poplatkov za rôzne ceremónie bola zvyčajne vyššia ako výnosy z fundácií kláštora. Príjem kláštora ešte dopĺňali almužny a dary od rôznych dobrodincov.

Kláštor musel zo svojich príjmov pokryť predovšetkým materiálne potreby svojich členiek, teda zabezpečiť im stravu, ošatenie, v prípade potreby lekára a samozrejme teplo a svetlo. Kláštor sa musel postarať z vlastných prostriedkov aj o nábytok pre potreby rehoľníčiek a do spoločných priestorov (jedáleň, škola, atď.). Nábytok pre osobnú potrebu (posteľ, skriňa) si museli žiačky vnútornej školy priniesť so sebou. Časť príjmu investoval kláštor do údržby budov a určité náklady si vyžiadala aj prevádzka kláštorného kostola.

Bratislavský kláštor Notre Dame sa napriek svojmu prestížnemu postaveniu a podpore zo strany Márie Terézie nachádzal v neporovnateľne ťažšej finančnej situácii ako kláštor anglických pannien, ktorý založila tá istá panovníčka v roku 1770 v Budíne. Kláštor získal od svojej zakladateľky priestory na hrade a kapitál v hodnote 122 000 zlatých, Mária Terézia podrobne stanovila využitie výnosov z týchto peňazí. V rozpočte boli položky určené na zaopatrenie rehoľníčok (jedlo, odev, teplo, svetlo, lieky) a štipendistiek vnútornej školy, na plat pre učiteľa kreslenia a tanca, na údržbu kaplnky i na platy pre duchovných, ktorí v nej mali slúžiť omše. Kláštor tak mal v čase svojho vzniku vhodné priestory, kaplnku s duchovnými a ročný príjem v hodnote 3 980 zlatých.⁴⁷⁰ Samozrejme v tejto sume nie sú započítané poplatky žiačok vnútornej školy za stravu a ošatenie.⁴⁷¹

Kláštor kanonistiek Notre Dame v Bratislave predstavuje určité špecifikum v porovnaní s kláštormi iných reholí v Uhorsku. Kláštory rôznych reholí, vrátane jezuitov a piaristov ako určitých pandánov ku kláštoru notredamiiek, boli finančne zabezpečené predovšetkým z výnosov svojich fundácií, prípadne si prostriedky na živobytie zabezpečovali žobraním. Kláštor notredamiiek získaval podstatnú časť prostriedkov na živobytie svojou prácou, teda výchovou mladých šľachtických dievčat vo vnútornej škole. Hoci rehoľná komunita poskytovala v oboch svojich školách bezplatné vyučovanie, poplatky žiačok vnútornej školy za pobyt v kláštore tvorili hlavný zdroj príjmov celého kláštora. Kláštor v Bratislave sa od začiatku tešil podpore zo strany Márie Terézie, ktorá mu poskytla podporu a dary v celkovej hodnote 71 376 zlatých, pričom v tejto sume nie je započítaná votívna fundácia 6 300 zlatých a príspevky na veno dievčat a rôzne ceremónie spojené so vstupom žiačok vnútornej školy do rehoľnej komunity. Táto suma, akokoľvek vysoká, však nepokrývala ani náklady kláštora spojené s výstavbou kostola a ostatných budov.

470 MOL, C 39, Acta idealia, cs. 88.

471 Mária Terézia nariadila, aby žiačky vnútornej školy boli podľa svojich finančných možností rozdelené do dvoch skupín. Poplatky v prvej triede stanovila na 250 zlatých ročne (150 zl. strava, 100 zl. ošatenie), žiačky druhej triedy mali platiť 180 zlatých ročne (100 zl. strava, 80 zlatých ošatenie).

Reformy Márie Terézie a Jozefa II.

Rehoľné komunity v Uhorsku sa museli podobne ako ostatné cirkevné inštitúcie v krajine vyrovnáť s reformami osvietenských panovníkov a prispôbiť sa novým pomerom a okolnostiam. Prvotným cieľom reformných opatrení Márie Terézie, ktoré sa dotkli rehoľných komunít, bolo podriaďiť kontrole štátu verejnoprospešné aktivity náboženských rádov, teda výchovu, vzdelávanie a charitatívnu činnosť, ako aj spravovanie fondácií určených na podporovanie týchto aktivít. V 60. rokoch 18. storočia štát postupne prevzal kontrolu nad finančnými zdrojmi šľachtických konviktov a obsahom výchovy a vzdelávania v týchto inštitúciách. Pod štátnu kontrolu sa dostali aj fondácie významných sociálnych ústavov⁴⁷² a nemocníc milosrdných bratov. Ďalším cieľom cirkevných reforiem Márie Terézie bolo podriaďiť kontrole štátu počet členov žobravých rehoľí a rozsah územia, na ktorom jednotlivé kláštory zbierali almužny. Celý proces regulácie kláštorov žobravých rehoľí sa začal mandátom Miestodržiteľskej rady, ktorý zemepánom a cirkevnej vrchnosti zakazoval založiť kláštor akejkoľvek žobravej rehole bez predchádzajúceho súhlasu panovníka. Všetky kláštory žobravých rehoľí mali zaslať Miestodržiteľskej rade fundačné listiny spolu s informáciami o hodnote svojho majetku, o svojich záväzkoch a povinnostiach a o počte fondáciou zabezpečených členov. Biskupi mali informovať Miestodržiteľskú radu o počte rehoľníkov v jednotlivých kláštoroch, vrátane laikov a novicov, a uviesť, koľko z nich je zabezpečených výnosmi z fondácie zakladateľa a aký počet rehoľníkov považujú pre jednotlivé kláštory za optimálny vzhľadom na ich potreby a záväzky.⁴⁷³

Generálny vikár Ostrihomskej diecézy Ladislav Bányay vypracoval k spomínanému intimátu Miestodržiteľskej rady rozsiahly elaborát, v ktorom uviedol všetky žobravé rehoľné komunity vo svojej diecéze, počet ich konventov i členov. Vikár uznal právo týchto komunít na zbieranie almužien, zároveň však pripomenul, že všetky žobravé náboženské rády, s výnimkou františkánov, môžu podľa záverov Tridentského koncilu vlastníť hnutelný i nehnuteľný majetok a z jeho výnosov si majú zadovážiť prostriedky na vlastné živobytie. Podľa jeho názoru však ani rehoľné komunity, ktoré takéto majetok nemajú, by nemali žiť len z almužien, ale aj z práce vlastných rúk. Vikár považoval počet žobravých rehoľníkov vo svojej diecéze za príliš vysoký a navrhol ho znížiť. Presné číslo však napriek predchádzajúcim tvrdým vyjadreniam neuviedol, obmedzil sa len na konštatovanie, že pápež Gregor XI. ustanovil dvanásť rehoľníkov ako minimálny počet potrebný na založenie nového konventu, pričom každý konvent by mal mať len toľko členov, koľko môže dostatočne zabezpečiť z výnosov svojho majetku a dostupných almužien.

Miestodržiteľská rada v reakcii na spomínaný elaborát vyzvala L. Bányaya, aby presne určil potrebný počet osôb v jednotlivých konventoch. Z následnej odpovede vyplýva, že snahy L. Bányaya o zredukovanie stavu žobravých rehoľníkov v diecéze sa týkali len konventov františkánov a kapucínov. L. Bányay naďalej trval na tom, že počet žobravých rehoľníkov v jeho diecéze treba zredukovať a svoje konštatovanie doplnil tvrdením, že v každom konvente františkánov by stačilo dvanásť rehoľníkov. Napokon sa však neodhodlal takéto návrh predložiť a navrhol podstatne miernejšie

472 Napr. Széchényi-Kollonichov chudobinec v Bratislave.

473 ŠA Bratislava, MPF, LAD. 54, fasc. 1.

zníženie počtu františkánov⁴⁷⁴ a kapucínov⁴⁷⁵. Počet rehoľníkov v kláštoroch ostatných mendikantských rehoľí navrhol ponechať z rôznych dôvodov v nezmenenej podobe.⁴⁷⁶ Čiastočné zníženie počtu členov mendikantských rehoľí navrhli aj biskupi péčskej a kaločskej diecézy, ale neskôr svoj názor zmenili a žiadali zachovať existujúci stav rovnako ako ostatní členovia uhorského biskupského zboru. Ako príklad ich argumentácie možno uviesť stanovisko gyórskeho biskupa Františka Zichyho. Podľa jeho názoru urobili členovia žobravých rehoľí veľa pre cirkev v Uhorsku, ľudia im dávajú almužny dobrovoľne a on osobne nikdy nepočul, že by niekto kvôli tomu schudobnel. Považoval však za vhodné, aby rehoľníci žili podľa ustanovení svojej regule a predstaveným konventov sa malo nariadiť, aby dbali na dodržiavanie rehoľnej disciplíny u svojich podriadených.⁴⁷⁷

Reakcia uhorskej cirkevnej hierarchie a postup Miestodržiteľskej rady i samotnej panovníčky naznačuje, že uhorská spoločnosť nebola na zásadnú redukciu počtu žobravých rehoľníkov pripravená. Miestodržiteľská rada v zápisnici zo zasadnutia k tejto otázke vyzdvihla význam mendikantských rádov pri obnove katolíckej cirkvi v krajine a ocenila najmä ich pôsobenie medzi vidieckym obyvateľstvom. Vzhľadom na rozsah územia uznala počet rehoľníkov mendikantských rádov za primeraný, navrhla zachovať existujúci stav a ponechať otvorenú možnosť zvýšiť počet rehoľníkov, ak by to bolo v budúcnosti potrebné. Redukcia rehoľníkov sa mala uskutočniť len v tých diecézach, v ktorých to požadovali miestni ordinári. V snahe zmierniť finančné zaťaženie obyvateľstva, Miestodržiteľská rada navrhla, aby biskupi vymedzili každému konventu vo svojej diecéze územie, na ktorom jeho členovia môžu zbierať milodary.⁴⁷⁸ Mária Terézia prijala návrhy Miestodržiteľskej rady a 23. apríla 1770 vydala mandát, v ktorom s konečnou platnosťou upravila existenciu a pôsobenie mendikantských rehoľí v krajine. Mandát stanovil maximálny počet rehoľníkov vo všetkých konventoch žobravých rehoľí, uvedené čísla v podstate kopírovali stav z roku 1767. Zvýšiť počet rehoľníkov bolo v budúcnosti možné len so súhlasom diecézneho biskupa a panovníka. Biskupi mali každému konventu vo svojej diecéze vyhradiť územie, na ktorom mohli zbierať almužny, územie sa malo nachádzať čo najbližšie k danému konventu a malo byť primerané počtu rehoľníkov a jeho celkovým príjmom.⁴⁷⁹

Rast kláštorného majetku výrazne obmedzilo nariadenie Márie Terézie, ktoré stanovilo výšku tzv. vena pri vstupe do kláštora na desatinu z celého dedičstva po rodičoch, veno však nemohlo presiahnuť hodnotu 1 500 zlatých. Kandidát rehoľného života nemohol dostať viac ani z titulu dedičstva ani z vôle rodičov či iných príbuzných. Rehoľníkom bola počas života povolená mimoriadna ročná penzia, jej výška však nemohla presiahnuť 200 zlatých. Kapitál, z ktorého výnosov sa penzia vyplácala, sa nemohol darovať kláštoru, ale musel byť uložený vo verejnom fonde. Všetky dary, ktoré by rehoľník získal z akéhokoľvek dôvodu, mali byť považované za súčasť vena a ich hodnota nemohla presiahnuť stanovenú sumu. Kláštory boli povinné zabezpečiť

474 Počet rehoľníkov mariánskej provincie navrhol znížiť zo 440 na 303, v provincii sv. Salvátora z 334 na 184 a v provincii sv. Jána Kapistránskeho zo 111 na 70 rehoľníkov.

475 Počet kapucínov sa mal znížiť zo 156 na 139.

476 Napríklad uviedol, že minoriti pomáhajú kňazom na Orave a Liptove, väčší počet trinitárov zvyšuje úroveň bohoslužieb, dominikánov je len o málo viac ako určuje bula Gregora XI., atď.

477 List F. Zichyho Miestodržiteľskej rade z 28.8.1767. ŠA Bratislava, Mariánska provincia františkánov, LAD. 54, fasc. 1.

478 Tamže.

479 ŠA Bratislava, Mariánska provincia františkánov, 469, LAD. 72, fasc. 3, n. 19.

pre všetkých svojich rehoľníkov stravu, ošatenie a potrebnú bielizeň. V prípade, že na tieto ciele nemali dostatok finančných prostriedkov, mali o tom informovať panovníka a Miestodržiteľskú radu. Predstaveným rehoľných komunít bolo prísne zakázané žiadať od rodičov a príbuzných rehoľníkov, aby darovali kláštoru naturálie alebo peniaze, ktoré boli nad rámec dohodnutého vena.⁴⁸⁰

Obdobie vlády Jozefa II. vnímali rehoľné komunity spolu s ostatnými cirkevnými inštitúciami v krajine ako obdobie plné príkoria zo strany panovníka a štátnej moci. Na základe nariadenia panovníka museli všetky kláštory prerušiť kontakty so svojimi predstavenými v zahraničí a podriaďiť sa v duchovných i svetských záležitostiach Miestodržiteľskej rade a diecéznym biskupom. Biskupi boli povinní kláštory vo svojej diecéze pravidelne vizitovať a kontrolovať ich účty, exempcie kláštorov boli zrušené. Panovník nariadil zmeny rádových štatútov a rádovej hierarchie. Kláštorov sa dotkli aj všetky nariadenia, ktoré upravovali konanie bohoslužieb a rôznych pobožností či postavenie svetských alebo rehoľných kňazov. Kláštory všetkých rehoľí museli na základe nariadení panovníka opakovane vypracovať veľké množstvo tabuliek a hlásení, ktoré podrobne mapovali majetkové, finančné a personálne pomery týchto inštitúcií. Následne sa od roku 1782 začal proces rušenia vybraných kláštorov, predovšetkým kláštorov kontemplatívnych rádov. Niektoré rehole boli zrušené ako celok (napr. klarisky, kartuziáni, kamalduli, premonštráti, pavlíni), iné postihla len redukcia počtu ich kláštorov.⁴⁸¹

Priebeh rušenia kláštorov v Uhorsku naznačuje, že okrem poslania a aktivít rádu rozhodovala o ďalšej existencii rehoľných komunít i skutočnosť, aký rozsiahly majetok vlastnili. Dôkazom sú osudy františkánskych a pavlínskych kláštorov počas desaťročia panovania Jozefa II. Obidve rehole možno z hľadiska ich poslania a aktivít označiť za veľmi podobné. Františkáni i pavlíni sa aktívne venovali pastorácii a významne prispeli k rekatolizácii Uhorska. Obe rehole prevzali po zrušení jezuitov do svojej správy niekoľko škôl. Zásadný rozdiel spočíval v majetkových pomeroch konventov oboch rádov. Kým františkáni financovali svoje konventy najmä zo zbierok almužien, pavlínske kláštory vlastnili množstvo nehnuteľností a kapitálu. Táto skutočnosť pravdepodobne viedla k tomu, že rád pavlínov bol ako celok zrušený a rehoľa františkánov zostala zachovaná. Napriek výraznej antipatii panovníka a jeho poradcov k mendikantským rádom, v Uhorsku sa zachovalo 80 zo 118 františkánskych a dvadsiatich kapucínskych konventov. V rakúskych dedičných krajinách nariadil Jozef II. zrušiť trinásť z pôvodných šesnástich františkánskych kláštorov, kvôli jeho predčasnej smrti sa časť z nich podarilo zachrániť. Na rozdiel od Rakúska, františkáni sa v Uhorsku výrazne podieľali na pastorácií veriacich a v prípade zrušenia rádu by ich nemal kto nahradiť.⁴⁸²

Reforma kláštorov sa mala v celej monarchii uskutočniť rovnakým spôsobom, podľa rovnakých princípov a nariadení. Stav katolíckej cirkvi a kláštorných inštitúcií v Uhorsku sa však od situácie v rakúskych dedičných krajinách odlišoval tak zásadným spôsobom, že rovnaká politika realizovaná rovnakými osobami priniesla odlišné

480 MOL, E 151, 47d, 285 cs., intimát Miestodržiteľskej rady z 8.8.1774.

481 K rušeniu kláštorov: Sedlák, F.: Rušenie kláštorov za Márie Terézie a Jozefa II. In: Slovenská archivistika, 30, 1995, č. 2, s. 171 – 182. Velladics, M.: A szerzetes rendházak felszámolása II. József korában. In: Egyháztörténeti Szemle, II/1, 2001, s. 3 – 42.

482 Beales, D.: Property and Plunder European Catholic monasteries in the Age of revolution, 1650-1815. Cambridge 2003, s. 208.

výsledky.⁴⁸³ Na území Rakúska dominovali rehoľnému životu kláštory tradičných rádov – benediktínov, cistercitov a premonštrátov, ktorí v čase protireformácie a katolíckej obnovy prevzali úlohy v pastoračnej práci. V tejto časti monarchie bolo na začiatku vlády Jozefa II. asi 500 rehoľných domov, v ktorých žilo 10 000 rehoľníkov a 1000 mníšok. Rušenie kláštorov za vlády Jozefa II. prežila približne polovica z nich.⁴⁸⁴ Staré kláštory rehoľných rádov stredovekého pôvodu boli zachované, reforma viac postihla kláštory žobravých rehoľí. Zachované kláštory museli vybudovať na svojich panstvách nové farnosti, kostoly a školy. To bolo podmienkou ďalšej existencie nezrušených rehoľných domov, s výnimkou tých, ktoré sa venovali vzdelávaniu mládeže a starostlivosti o chorých.⁴⁸⁵

Katolícka cirkev v Uhorsku mala aj na konci 18. storočia neuspokojivú sieť farností a nedostatok kňazov pôsobiach v pastorácií. Na dobudovanie farskej siete boli potrebné finančné prostriedky, tie bolo možné získať z majetku zrušených rehoľí a kláštorov. Z tohto dôvodu boli zrušené všetky opátstva premonštrátov, šesť z ôsmich kláštorov benediktínov i všetky kláštory už spomínaného rádu sv. Pavla eremitu. Rozhodnutie o zrušení kláštorov uvedených rádov zrejme podporila i skutočnosť, že s výnimkou pavlínov tieto rády len minimálne ovplyvňovali cirkevný a náboženský život v krajine. Majetok zrušených kláštorov bol včlenený do náboženského fondu a až do zániku monarchie sa využíval na materiálne zabezpečenie novozriadených farností a ich duchovných.

Skutočnosť, že reforma kláštorov Jozefa II. nemala premyslenú koncepciu, možno presvedčivo ilustrovať na osudoch kláštorov mariánskej provincie františkánov. Počet konventov v provincii panovník prikázal znížiť z pôvodných dvadsaťosem na dvadsať a výrazne obmedzil počet rehoľníkov vo všetkých zachovaných konventoch. Redukcia rehoľníkov však nemala jasné pravidlá a nesledovala žiadny konkrétny cieľ. Reštrikcie sa najviac dotkli väčších kláštorov, v ktorých povolený počet rehoľníkov zostal často nižší ako v kláštoroch, ktoré pôvodne patrili k menej významným a žil v nich menší počet rehoľníkov. Františkáni dostali zákaz zbierať almužny, príjem z kvešтовania nahradila pravidelná ročná podpora z Uhorskej komory. Výška prideleného príspevku nebola úmerná ostatným príjmom konventu a stanovenému počtu rehoľníkov.

483 Beales, D.: Joseph II. and the monasteries of Austria and Hungary, s. 181.

484 Tamže, s. 162.

485 Tamže, s. 175.

Tabuľka č. 9: Personálny stav a príjmy konventov mariánskej provincie františkánov v roku 1791⁴⁸⁶

	Počet rehoľníkov- Mária Terézia	Počet rehoľníkov – Jozef II.	Vlastné príjmy ⁴⁸⁷	Príspevok z Uhorskej komory	Príjmy spolu ⁴⁸⁸	Príjem na osobu
Székesfehérvár	36	23	35 zl.	770 zl.	805 zl.	35 zl.
Andócs	28	18	75 zl.	860 zl.	935 zl.	52 zl.
Komárno	23	16	45 zl.	1 134 zl.	1 179 zl.	74 zl.
Nové Zámky	27	18		1 397 zl.	1 379 zl.	78 zl.
Eisenstadt	21	14	612 zl.	692 zl.	1 304 zl.	93zl.
Keszthely ⁴⁸⁹	31		25 zl.			
Malacky	29	15	130 zl.	514 zl.	644 zl.	43 zl.
Sv. Ladislav	27	23	25 zl.	1 103 zl.	1 128 zl.	49 zl.
Güssing	22	21	98 zl.	440 zl.	538 zl.	26 zl.
Nitra	36	28	265 zl.	1 687 zl.	1 952 zl.	70 zl.
Pápa	22	17	625 zl.	857 zl.	1 482 zl.	87 zl.
Pešť	39	17	363 zl.	573 zl.	936 zl.	55 zl.
Bratislava	75	20	965 zl.	807 zl.	1 772 zl.	89 zl.
Frauenkirchen	36	19	295 zl.	1 848 zl.	2 143 zl.	113 zl.
Szombathely	28	24	986 zl.	1 205 zl.	2 191 zl.	91 zl.
Simontornya	19	19		406 zl.		21 zl.
Ostrihom	28	19	675 zl.	1 301 zl.	1976 zl.	104 zl.
Sümeg	26	18	130 zl.	1 509 zl.	1 639 zl.	91 zl.
Trnava	48	20	442 zl.	1 934 zl.	2 376 zl.	119 zl.
Veszprém	18	17		972 zl.	972 zl.	57 zl.

V kontexte masívneho rušenia kláštorov vo Francúzsku, Nemecku, Belgicku, v severnom a strednom Taliansku na prelome storočí sa javí reforma kláštorov Jozefa II. ako umiernená a menej radikálna. Bola to však najradikálnejšia kláštorná reforma, akú v Európe realizoval katolícky panovník do vypuknutia Francúzskej revolúcie.⁴⁹⁰ Reforma

486 ŠA Bratislava, Mariánska provincia františkánov, 836.

487 Údaje neobsahujú príjem z fundácií, ktorých výnosy boli určené na olej, údržbu kostola či budovy.

488 Konventy v Eisenstade, Malackách, Güssingu a Frauenkirchen dostávali od rodiny fundátora pravidelný ročný deputát v naturáliách.

489 Jozef II. nariadil kláštor zrušiť, preto mu nebola priznaná podpora z Uhorskej komory. Kláštor však napokon zrušený nebol.

490 Beales, D.: Joseph II. and the monasteries of Austria and Hungary, p. 162.

významne znížila počet rehoľných inštitúcií v krajine⁴⁹¹ a zásadným spôsobom poznačila aj kláštory, ktoré počas desaťročia panovania Jozefa II. neboli zrušené. Zákaz kontaktov s rádovým vedením v zahraničí, zásahy do organizačnej štruktúry rádov, do nábožen-ského života a vzdelávania rádového dorastu spôsobili úpadok disciplíny a poriadku, ktorý sa v mnohých kláštoroch nepodarilo odstrániť ešte dlho po smrti Jozefa II. Reformy tohto osvietenského panovníka negatívne ovplyvnili aj materiálne pomery zachovaných rehoľných inštitúcií. Úporná snaha o úplnú sekularizáciu verejného života a pocit neis- toty, ktorý v ľuďoch vyvolávali jeho unáhlené a tradíciu nerešpektujúce reformy spôso- bili, že v čase jeho vlády získali kláštory minimálne množstvo nového kapitálu v podobe fundácií, ktoré by zvýšili ich príjmy.

491 Údaje o počte rehoľných domov v Uhorsku sa rôznia, často aj podľa toho, čo autor rozumie pod pojmom Uhorsko. Maďarská historička Marta Velladics, ktorá sa dlhodobo venuje problematike rušenia kláštorov za vlády Jozefa II. uvádza, že v Uhorsku bolo v čase nástupu Jozefa II. na trón 315 konventov, počas jeho panovania bolo 140 z nich zrušených. Beales, D.: Property and Plunder European Catholic monasteries, s. 209.

V.2. Votívne fundácie

Votívne fundácie – cesta k spáse pre duše v očistci

Kresťania oddávna verili, že existuje priestor medzi nebom a peklom, v ktorom sa nachádzajú duše zosnulých a čakajú na svoju spásu. Najmä pod vplyvom Gregora I. Veľkého sa vytvorila predstava, že duše “nie úplne zlých” a “nie úplne dobrých” trpia po smrti v ohni, ktorý však nie je ohňom večných múk, ale ohňom očisty. Vytvoril sa tak priestor očistca i jeho pomenovanie, pojem sa však medzi veriacimi stal bežným až v druhej polovici 17. storočia. Spolu s predstavou očistca sa upevnil i názor, že pobyt duše v očistci a proces jej spásy možno urýchliť odslúžením zádušných omší a modlitbami živých.⁴⁹²

Fundácie na zádušné omše boli známe už v stredovekom Uhorsku, reformácia však existenciu očistca poprela, v dôsledku čoho sa tradícia zádušných omší na niekoľko desaťročí prerušila. Renesancia zádušných omší nastala až v polovici 17. storočia, súčasne s obnovou katolíckej cirkvi v krajine a formovaním barokovej zbožnosti. Katolík v období baroka podriadil spáse svojej duše celý život a každodenné aktivity. Pravidelne sa zúčastňoval omší a pobožností, chodil na púte, bol členom cirkevných bratstiev a konal skutky milosrdenstva. Napriek tomu nemohol po smrti dúfať v okamžitú spásu a musel počítať s dočasným pobytom v očistci. Zádušné omše sa stali jedným z nástrojov, ktoré mohli pobyt duše v očistci skrátiť a prispieť k jej spáse.

Votívne (zádušné) fundácie⁴⁹³ tvoril kapitál zverený cirkevnej inštitúcii, ktorá sa zaviazala z jeho výnosov slúžiť dohodnutý počet zádušných omší. Zádušné omše sa slúžili vo všetkých farských kostoloch, v ich filiálkach a v kostoloch náboženských rádov. Zakladatelia zádušných fundácií pochádzali zo všetkých spoločenských vrstiev. Šľachta darovala votívne fundácie farským kostolom na svojich panstvách a kláštorným kostolom, ktoré sama založila alebo podporovala počas svojho života. Predstavitelia mnohých šľachtických rodov darovali votívnu fundáciu niektorému kostolu v Bratislave alebo v inom väčšom meste, v ktorom kvôli pracovným povinnostiam alebo z reprezentačných dôvodov prežili významnú časť svojho života. K významným zakladateľom votívnych fundácií patrili aj cirkevní hodnostári. Väčšina z nich založila votívnu fundáciu v kostole, v ktorom zavŕšila svoju cirkevnú kariéru, ale votívnu fundáciou často obdarovali i kostoly, v ktorých pôsobili dlhšiu časť svojho života. Majetnejší kňazi darovali votívne fundácie farským kostolom, ktoré dlhšie obdobie spravovali, niekedy aj kostolom v rodnom meste či obci. Pomerne významnú skupinu fundátorov tvorili obyvatelia miest, zriedkavejšie votívne fundácie zakladali obyvatelia vidieka.

Založenie votívnej fundácie podobne ako založenie fundácií na dobročinné účely predstavovalo majetkovo-právny akt, ktorý musel byť potvrdený fundačnou listinou alebo testamentom. Oba dokumenty jasne deklarovali vôľu fundátora venovať na spásu svojej duše, prípadne duší svojich príbuzných, kapitál alebo iný majetok, z ktorého výnosov sa mal odslúžiť stanovený počet omší. Fundátor stanovil periodicitu omší a spôsob ich odslúženia. Zádušné omše sa slúžili v deň úmrtia fundátora alebo mesačne a štvrt-

492 Ariès, P.: Dějiny smrti. Praha 2000, s. 194 – 195.

493 O podrobný výklad pojmu sa pokúsila B. Zilynská v štúdiu Záduší. In: Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Z. Hledíkové. Sest. I. Hlaváček. Praha 1998, s. 535 – 547.

ročne. Omše boli podľa hodnoty fundácie a želania fundátora čítané alebo spievané, s hudbou a zvonením alebo bez týchto sprievodných atribútov.

Úspešná rekatolizácia a prevládajúce formy barokovej zbožnosti významne prispeli k tomu, že v priebehu 17. a 18. storočia vzniklo v Uhorsku veľké množstvo votívnych fundácií. Geografické umiestnenie sakrálneho objektu, jeho význam v náboženskom živote Uhorska, ako aj náboženské cítenie a majetkové pomery patrónov ovplyvnili počet i celkovú hodnotu votívnych fundácií, ktoré jednotlivé kostoly spravovali. Najviac votívnych fundácií získali kostoly vo veľkých mestách, sídelné chrámy uhorských cirkevných hodnostárov a kapitulárne kostoly. Mnohé významné cirkevné inštitúcie postupne obdržali a spravovali veľké množstvo votívnych fundácií v celkovej hodnote viac ako 100 tisíc zlatých. Do tejto skupiny patrila i Bratislavská kapitula; na jej príklade možno ilustrovať ako cirkevné inštitúcie spravovali a využívali majetok takej vysokej hodnoty.

Votívne fundácie pod správou Bratislavskej kapituly

Bratislavská kapitula patrila na začiatku novoveku k najvýznamnejším cirkevným inštitúciám v Uhorsku. Geografická poloha Bratislavy ju uchránila pred tureckým nebezpečenstvom a blízkosť Viedne jej poskytovala určitú ochranu pred nekatolíckou väčšinou v meste a mestskej rade. Spoločenský význam kapituly a jej postavenie v cirkvi vzrástlo aj vďaka rastúcemu významu mesta v Uhorsku po roku 1526. Obnova náboženského života, rastúci význam viery v existenciu očistca a potrebu modlitieb za duše v očistci sa od polovice 17. storočia prejavili v rastúcom počte zádušných fundácií, ktoré Bratislavská kapitula získala pod svoju správu. Zakladateľmi týchto fundácií boli najmä samotní prepošti a bývalí i súčasní kanonici kapituly. Niekoľko fundácií založili a zverili kapitule aj významní cirkevní hodnostári, ktorí v kapitule nikdy nepôsobili, alebo svetské osoby. Čas vzniku fundácie a prevládajúce "módne trendy" sa premietli i do spôsobu, akým boli zádušné omše slúžené. Väčšina fundátorov, ktorí svoje votívne fundácie založili v období od polovice 17. do polovice 18. storočia, si želala odslúžiť zádušné bohoslužby štvrťročne. V priebehu 18. storočia rástol počet fundátorov, ktorí žiadali, aby sa zádušné omše za ich spásu slúžili každý mesiac.

Bratislavská kapitula do roku 1771⁴⁹⁴ získala 53 zádušných základín v hodnote 102 501 zlatých 93 grajciarov. Ako protihodnotu za získaný kapitál musela odslúžiť 220 spievaných a 222 čítaných omší ročne. Bratislavská kapitula ako inštitúcia nemala z kapitálu votívnych fundácií v podstate žiadny zisk, výnosy z kapitálu predovšetkým významne vylepšovali ročný príjem kanonikov kapituly. V účtovnom roku 1771/1772 bol príjem z kapitálu votívnych fundácií 6 296 zlatých 68 grajciarov. Z tejto sumy získali kanonici až 5 301 zlatých 82 grajciarov za odslúženie stanoveného počtu omší. V tomto roku mala kapitula dvanásť kanonikov, každý z nich získal priemerne 442 zlatých. Zvyšná časť ročného príjmu sa použila na zaplatenie fiškála, účtovníka (tým bol opäť jeden z kanonikov), na poštovné a na písacie potreby.⁴⁹⁵

Každá votívna fundácia, bez ohľadu na hodnotu svojho kapitálu, bola spravovaná ako samostatná finančná jednotka. Bratislavská kapitula si viedla zoznam získaných fundácií, ktorý okrem mena fundátora obsahoval rok založenia fundácie, hodnotu jej kapitálu, dohodnutý spôsob slúženia omší a poznámku o tom, komu, kedy a na aké úroky bol

494 Z tohto roku pochádza prvý zachovaný zoznam votívnych fundácií Bratislavskej kapituly.

495 SNA, Bratislavská kapitula, Súkromný archív, Rationes sollicitaturae, kr. 34.

kapitál požíčaný. Bratislavská kapitula okrem skupiny votívnych fundácií spravovala ešte celok tzv. zbožných fundácií. V uvedenom roku ich bolo devätnásť v celkovej hodnote 83 910 zlatých. Išlo najmä o fundácie určené na pobožnosti v kaplnkách v Dóme sv. Martina a na ich udržiavanie, na večné svetlo pred hlavným oltárom a niekoľko fundácií pre chudobných. Do tejto skupiny bol včlenený aj kapitál Bratstva Kristovho tela, Bratstva sv. Jána Almužníka a kapitál Seminára sv. Imricha.⁴⁹⁶ Uvedené fundácie založili najmä kanonici Bratislavskej kapituly. Zbožné fundácie boli rovnako ako votívne fundácie spravované ako samostatné finančné jednotky.

Votívne a zbožné fundácie vytvorili z účtovného hľadiska jeden celok, ktorý v účtovnom roku 1771/1772 predstavoval kapitál v hodnote 189 111 zlatých. Ako už bolo vyššie uvedené, každá fundácia bola spravovaná samostatne a účtovník viedol o ich majetku prehľadnú evidenciu. Akumulácia kapitálu však bola potrebná kvôli jeho investovaniu, keďže potencionálnych dlžníkov zaujímali najmä vyššie finančné čiastky. Votívne a zbožné fundácie mali z tohto dôvodu jednotne vedený register dlžníkov. V zozname dlžníkov sú v uvedenom účtovnom roku zapísaní najmä členovia uhorskej šľachty a bratislavskí mešťania. Väčšina pôžičiek mala priemernú hodnotu niekoľko tisíc zlatých, k najväčším dlžníkom patrila vdova po Danielovi Esterházym (14 200 zl.), bratia Ján a Matej Freyovci a barón Zedlitz (11 700 zl.).

Založenie votívnej alebo zbožnej fundácie pre Bratislavskú kapitolu patrilo k nepísaným povinnostiam kanonikov tejto inštitúcie a zároveň bolo aj otázkou ich osobnej prestíže. Z tohto dôvodu kapitál celku neustále vzrastal a úmerne tomu i jeho výnosy. Pozvoľný rast kapitálu votívnych a zbožných fundácií sa zastavil v období vlády Jozefa II. Počas desaťročia jeho panovania získala kapitula len jednu votívnu fundáciu v hodnote 1000 zlatých, ktorú založil ostrihomský kanonik Ján Hiross v roku 1780. V dôsledku niektorých cirkevných reforiem došlo k výrazným zmenám v štruktúre kapitálu spomínaného finančného celku. Kapitál Bratstva Kristovho tela a sv. Jána Almužníka sa stal súčasťou náboženského fondu, kapitula však získala kapitál kostola sv. Salvátora, ktorý dostala do svojej správy po zrušení Spoločnosti Ježišovej. Príjmovú časť postihlo najmä nariadenie Jozefa II. uložiť kapitál fundácií vo verejnom fonde na nízky, len triapolpercentný úrok. Kapitula uložila v tomto fonde 29 247 zlatých z kapitálu Seminára sv. Imricha a ďalších 13 908 zlatých z kapitálu niektorých votívnych a zbožných fundácií.

Po smrti Jozefa II. počet nových votívnych fundácií pomerne rýchlo narastal. Väčšina fundátorov žiadala ako protihodnotu za poskytnutý majetok dve omše mesačne a časť výnosu fundácie bola vopred určená pre kapitolu na pokrytie nákladov spojených so spravovaním fundácie. Výrazné zmeny možno sledovať v zozname dlžníkov tohto finančného celku. Najvýznamnejšími dlžníkmi sa stali predstavitelia popredných magnátskych rodov (Pálffy, Esterházy, Batthyányi, Apponyi), dlh niektorých rodín v poslednom desaťročí 18. storočia a v prvom desaťročí storočia nasledujúceho vzrástol do neobvyklých výšok. Len na ilustráciu možno uviesť, že v roku 1810 dosiahol dlh dedičov Kazimíra Esterházyho 34 200 zlatých, Karola Pálffyho 42 930 zlatých a Karola Esterházyho 35 300 zlatých. Výdavky spojené s napoleonskými vojnami spôsobili, že dlh eráru v rokoch 1802 – 1805 vzrástol až na 57 171 zlatých. Erár však po smrti Jozefa II. platil zo svojich dlhov bežnú, päťpercentnú úrokovú sadzbu.

Bratislavská kapitula bola 17. a 18. storočí elitnou cirkevnou inštitúciou, ktorá združovala vzdelanostnú a spoločenskú elitu vtedajšej katolíckej cirkvi v Uhorsku. Kapitula

⁴⁹⁶ Podrobný zoznam: Rimely, C.: Capitulum insignis Ecclesiae Collegiatae Poseniensis, s. 195 – 209.

nepatrila k tým cirkevným inštitúciám, ktoré sa aktívne podieľali na rekatolizácií obyvateľstva a hrali významnú úlohu v náboženskom živote veriacich. Charakter uzavretej komunity a jej elitárske postavenie v štruktúre katolíckej cirkvi sa premietli i do charakteru votívnych fundácií, ktoré táto inštitúcia spravovala. Táto skutočnosť výrazne vystúpi do popredia, ak porovnáme votívne fundácie Bratislavskej kapituly so zádušnými základinami cirkevnej inštitúcie, ktorá mala aktívny podiel na rekatolizácii uhorského obyvateľstva a bezprostredne sa podieľala na jeho náboženskom živote.

Votívne fundácie františkánskeho konventu v Bratislave

Bratislavský konvent františkánov patril k najstarším konventom rehole v Uhorsku a bol jedným z mála, ktorý nezanikol v dôsledku nepriaznivých náboženských a politických pomerov panujúcich v krajine v 16. storočí a v prvých desaťročiach nasledujúceho storočia. Hoci konvent v uvedenom období neprestal existovať, postihla ho rovnaká kríza ako celú katolícku cirkev v Uhorsku. Na začiatku 17. storočia žili v konvente len traja rehoľníci a budova kláštora i kostola bola v dôsledku opakovaných zemetrasení v rokoch 1590 – 1613 značne poškodená. Postupujúca katolícka obnova a rastúci význam mesta priaznivo ovplyvnili ďalšie osudy tejto cirkevnej inštitúcie. Bratislavský konvent františkánov sa stal najväčším konventom rehole v Uhorsku a tešil sa významnej podpore bratislavských mešťanov i v meste žijúcej šľachty.

Štruktúra votívnych fundácií františkánskeho konventu sa výrazným spôsobom odlišuje od súboru základín, ktoré spravovala Bratislavská kapitula. Hoci prvé dve votívne fundácie získal konvent už na konci 17. storočia, väčšina jeho zádušných fundácií bola založená až v druhej polovici nasledujúceho storočia. Zakladateľmi boli svetské osoby z radov uhorskej šľachty a bratislavských mešťanov, viac ako polovica fundácií nemala hodnotu vyššiu ako niekoľko sto zlatých. Zásadný rozdiel je však badateľný v spôsobe slúženia zádušných omší. Zatiaľ čo fundátori z radov cirkevnej hierarchie preferovali spievané omše, svetskí fundátori, ktorí zverili svoje fundácie konventu, uprednostňovali čítané zádušné omše.⁴⁹⁷ V roku 1785 spravoval konvent dvadsaťtri zádušných fundácií v hodnote 27 633 zlatých, ktoré zaväzovali konvent odslužiť 1 047 čítaných a dve spievané omše.⁴⁹⁸

Konvent františkánov v Bratislave získal v sledovanom období výrazne nižší počet votívnych fundácií ako Bratislavská kapitula. Ako už bolo vyššie spomenuté, každý kanonik kapituly považoval za svoju povinnosť darovať kapitule votívnu fundáciu v primeranej hodnote. Z tohto dôvodu počet fundácií kapituly pravidelne vzrastal. Rehoľníci žijúci v konvente nedisponovali žiadnym osobným majetkom, preto sa nemohli stať zakladateľmi fundácií, ktoré by darovali svojmu kláštora. Kláštor tak mohol získať len votívne fundácie svetských fundátorov, tí však mali v Bratislave k dispozícii niekoľko ďalších kostolov, ktorým ich mohli zveriť.

497 Tento trend však môže súvisieť so skutočnosťou, že poplatok za spievanú omšu bol stanovený na 1 zlatý 50 grajciarov, kým za čítanú omšu to bolo len 50 grajciarov. Väčšina fundátorov uprednostnila lacnejšiu formu zádušnej omše, rozhodujúcim sa stal ich počet. Omše sa slúžili mesačne, týždenne, v niektorých prípadoch i častejšie. ŠA Bratislava, Mariánska provincia františkánov, LAD. 1, fasc. 15, n. 2.

498 Tamže.

Záver

Úpadok katolíckej cirkvi na začiatku 17. storočia sa prejavoval nielen v kvalite náboženského života, ale aj v hospodárskej oblasti. Majetok, ktorý patril cirkvi v stredoveku, bol v tomto období do veľkej miery rozkradnutý a sekularizovaný, cirkev vlastnila a spravovala len nepatrnú časť jeho pôvodnej hodnoty. Napriek tomu, že vládnuca dynastia Habsburgovcov katolícku konfesiu výrazne preferovala a podporovala, nemohla na obnovu jej inštitúcií venovať rozsiahle majetkové donácie ako panovníci v stredoveku. Nástromom obnovy katolíckej cirkvi a jej inštitúcií sa stali fundácie, ktoré zakladali spoločenské a cirkevné elity. Z výnosov základín boli finančne zabezpečené takmer všetky cirkevné, školské a charitatívne inštitúcie katolíckej cirkvi, ktoré vznikli a pôsobili v Uhorsku v období raného novoveku.

Katolícka cirkev spravovala svoje fundácie nezávisle od štátnej moci až do roku 1723, kedy vznikla Miestodržiteľská rada a následne sa na jej pôde vytvorila komisia pre zbožné fundácie. V tomto období dochádza k prvým konfliktom medzi reformujúcim sa štátom a katolíckou cirkvou v otázke využívania cirkevného majetku a prerozdelenia jeho výnosov. Vytvorením komisie pre zbožné fundácie sa vykročilo na cestu k podriadeniu fundácií na verejnoprospešné ciele štátnej kontrole. V druhej polovici 18. storočia sa štátna kontrola fundácií stala jedným z hlavných predpokladov osvietenskej reformy školských, charitatívnych a cirkevných inštitúcií.

V čase nástupu Márie Terézie na trón sa celé vyššie a stredné katolícke školstvo nachádzalo pod kontrolou náboženských rádov. Jezuiti a piaristi určovali obsah vzdelávania a výchovy a súčasne vlastnili finančné prostriedky na udržiavanie škôl. Jezuitské a piaristické školy nemali vlastné finančné zdroje, ale boli financované z výnosov základín kolégií jezuitov a piaristov, ktoré ich spravovali. Táto skutočnosť predstavovala podľa môjho názoru hlavnú príčinu, prečo sa zásadné reformy školstva začali v Uhorsku až po zrušení Spoločnosti Ježišovej v roku 1773. Existujúce právne normy oprávňovali uhorských panovníkov ovplyvňovať spôsob spravovania a aktivity fundácií, ktorých výnosy boli určené na verejnoprospešné ciele, ale neumožňovali im ovplyvňovať spravovanie fundácií, ktoré vlastnili náboženské rády a boli určené na ich hmotné zabezpečenie.

Osvietenská zmena uhorského školstva sa začala zásahmi štátnej moci do výchovy a vzdelávania v šľachtických konviktoch. Základiny konviktov nepatrili náboženským rádom, jezuiti a piaristi ich len spravovali. Držiteľom patronátneho práva nad týmito inštitúciami bol na základe zákonných článkov uhorského snemu panovník a Mária Terézia toto právo využila na reformu vzdelania, ktoré konvikty poskytovali svojim chovancom. Prehraté vojny o rakúske dedičstvo naznačili potrebu zásadných reforiem v krajine, ktoré však mohla realizovať len nová vrstva štátnych úradníkov, ktorú vzhľadom na rozsah poskytovaného vzdelania nemohli pripraviť existujúce jezuitské a piaristické školy. Keďže v 50. a 60. rokoch 18. storočia nemohla štátna moc nariadiť zavedenie výučby jazykov a iných predmetov do učebných osnov rehoľných škôl, na príkaz Márie Terézie sa tieto predmety začali vyučovať v konviktoch. Reforma vzdelávania v konviktoch a založenie kráľovských akadémií sa stali dočasnou náhradou reformy vyššieho a stredného školstva v krajine.

Ratio educationis publikované v roku 1777 položilo základy jednotnej školskej sústavy, ktorá mala poskytovať všetkým obyvateľom krajiny vzdelanie primerané ich

potrebám a spoločenskému postaveniu. Z tohto dôvodu konvikty stratili svoje dovtedajšie postavenie v systéme školstva a vzdelávania, naďalej však vychovávali spoločenskú elitu krajiny a podporovali konfesijné záujmy panovníčky. V dôsledku nastolenia náboženskej tolerancie v čase panovania Jozefa II. stratili konvikty aj svoje konfesijné poslanie a ich aktivity sa v podstate zredukovali na materiálne podporovanie chudobných študentov počas štúdia na stredných a vyšších školách. Jozef II. z ekonomických dôvodov uprednostňoval podporovanie odkázaných osôb formou pravidelných podpôr a štipendií pred ústavnou starostlivosťou, preto v roku 1784 nariadil zrušenie všetkých konviktov v krajine a transformáciu celého ich majetku na kapitál, z ktorého výnosov sa mali vyplácať vybraným študentom štipendiá.

Kňazské semináre sa spôsobom finančného zabezpečenia a organizáciou vnútorného života podobali konviktom, rozdiely spočívali najmä v zameraní výchovno-vzdelávacích aktivít. Poslaním kňazských seminárov bolo náboženské a mravné formovanie budúcich katolíckych kňazov, ktoré sa považovalo za výlučnú doménu katolíckej cirkvi. Z tohto dôvodu sa Mária Terézia zamerala len na kontrolu využívania výnosov fondácií týchto inštitúcií, obsah výchovy a prijímanie seminaristov ponechala v kompetencii diecéznych biskupov. Reforme však podriadila obsah teologického štúdia na univerzitách (Viedeň, Trnava) a neskôr i v diecéznych seminároch. Reforma výchovy katolíckych kňazov sa stala jednou z priorít Jozefa II., preto ju odňal diecéznym biskupom a plne podriadil svojej kontrole. Diecézne semináre nariadil zrušiť a vytvoril generálne semináre, ktoré vychovávali klerikov plne podľa jeho predstáv. Zriadenie generálnych seminárov patrilo k najkontroverznejším reformám Jozefa II. a boli zrušené bezprostredne po jeho smrti.

Zmeny v školstve pokračovali reformou trnavskej univerzity. Financovanie teologickej a filozofickej fakulty zabezpečovala fondácia P. Pázmány, ktorú spravovalo trnavské kolégium Spoločnosti Ježišovej. Právnická fakulta bola hmotne zabezpečená z výnosov fondácií I. Lósyho a J. Lippaia, obe fondácie spravovala Ostrihomská kapitula. Skutočnosť, že panovník sa stal na základe zákonných článkov z roku 1715 a 1723 najvyšším patrónom školských fondácií v krajine, podľa môjho názoru otvorila cestu k reforme univerzity v roku 1769 a k jej akceptovaniu zo strany Spoločnosti Ježišovej a Ostrihomskej kapituly. Jezuitské a piaristické gymnáziá nemali vlastné fondácie, ale boli financované z výnosov základnín jednotlivých kolégií. Táto skutočnosť z nich robila súkromné vzdelávacie ústavy s právom verejnosti, ktoré dlhodobo odolávali kontrole a vplyvu štátu. Situácia sa zmenila až v roku 1773 po zrušení Spoločnosti Ježišovej. Majetok všetkých jezuitských kolégií (s výnimkou trnavského kolégia) sa sústredil do verejnoprávneho študijného fondu, ktorý sa stal hlavným nástrojom financovania stredného školstva v Uhorsku. Vytvorením študijného fondu sa finančné prostriedky na udržiavanie gymnázií dostali pod kontrolu štátu a vytvoril sa priestor na realizáciu reformy vzdelávania na tomto stupni škôl. Mestské a dedinské školy patrili do kompetencie mestských, dedinských a cirkevných komunít, ktoré prevádzku škôl financovali a rozhodovali o rozsahu poskytovaného vzdelania. Na základe *Ratio educationis* mestá a obce naďalej zodpovedali za financovanie škôl na svojom území, ale obsah vyučovania museli prispôbiť požiadavkám štátu v zmysle spomínanej právnej normy.

Starostlivosť o starých, chorých a nevládných patrila v období raného novoveku do kompetencie cirkvi a miestnych samospráv, štát sa v tejto oblasti spoločenského života začal výrazne angažovať až v druhej polovici 18. storočia. Spoločenské a ekonomické zmeny spolu s osvietenstvom postupne zmenili pohľad spoločnosti na chudobu, uchádzajúci o podporu sa začali deliť na "hodných" a "nehodných". "Hodné" osoby dispono-

vali určitým “sociálnym kapitálom”, na základe ktorého sa stali objektom starostlivosti existujúcich charitatívnych inštitúcií. “Nehodné“ osoby, najmä ľudia schopní pracovať, sa zo systému sociálnej starostlivosti vylúčili; svoje životné potreby si mali zabezpečiť prácou vlastných rúk. Tento prístup k riešeniu sociálnych problémov, poplatný vtedajším ekonomickým a sociálnym teóriám, riešil len dôsledky chudoby, a nie príčiny jej vzniku.

Druhá polovica 18. storočia je obdobím, kedy sa postupne začala oddeľovať sociálna a zdravotnícka starostlivosť, štát prostredníctvom právnych noriem začal formovať úroveň zdravotnej starostlivosti v krajine a participovať na starostlivosti o siroty a opustené deti. Uvedené procesy patrili k hlavným trendom vývoja sociálnej starostlivosti v čase panovania Márie Terézie a Jozefa II. Obaja osvietenský panovníci sa však rozchádzali v názoroch, ktoré formy sociálnej starostlivosti treba preferovať a do akej miery sa má na riadení tejto oblasti spoločenského života podieľať cirkev a štát. Osvietenský panovníci podriadili oblasť charity a sociálnej starostlivosti kontrole štátu, starostlivosť o odkázané osoby však zostala povinnosťou mestských, dedinských a cirkevných komunít. Hlavným zdrojom financovania sociálnej starostlivosti ostali aj naďalej fundácie a milodary.

Kláštory boli významnou súčasťou života ranonovovekej cirkvi i uhorskej spoločnosti. Rehoľné komunity významne prispeli k obnove katolíckej cirkvi v krajine, k rekatolizácii jej obyvateľstva a väčšina z nich aktívne pôsobila v oblasti školstva, vzdelávania a starostlivosti o chorých a chudobných. Rozsiahlymi nehnuteľnosťami zabezpečené stredoveké kláštory v priebehu 16. storočia väčšinou zanikli, časť ich majetku získali v 17. storočí jezuiti. Základ finančného zabezpečenia konventov novovekých rehoľných komunít predstavovala prvotná fundácia ich zakladateľa. Fundáciu mohol tvoriť kapitál uložený na úroky alebo dostatočne výnosná nehnuteľnosť. Výnimkou boli len konventy františkánov a kapucínov, ktoré na základe rádoých konštitúcií nemohli vlastníť žiadny majetok. Všetky rehoľné komunity počas svojej existencie získali početné fundácie a rôzne milodary, ktoré významne navýšili ich príjmy. Súčasťou príjmov rehoľných inštitúcií boli poplatky za zvonenie, pochovávanie v podzemných kryptách kostolov a dary novícov. Konventy žobravých rehoľí získavali podstatnú časť svojich príjmov zbieraním almužien. V ojedinelých prípadoch si rehoľné komunity časť svojich príjmov zabezpečovali vlastnou prácou.

Osvietenské reformy rehoľných inštitúcií v Uhorsku možno rozdeliť na etapy, ktoré sa kryjú s obdobím panovania jednotlivých osvietenských panovníkov. Mária Terézia sledovala svojimi reformnými opatreniami dva zásadné ciele. Prvým z nich bolo podriaďiť kontrole štátu verejnoprospešné aktivity rehoľných komunít a fundácie určené na ich financovanie. Druhým cieľom bolo zastaviť rast počtu žobravých rehoľníkov a zbieranie almužien podrobiť kontrole štátnych úradov a diecéznych biskupov. Jozef II. považoval všetky rehoľné komunity, ktoré nevykonávali verejno-prospešné aktivity za zbytočné a nezodpovedajúce vtedajším potrebám spoločnosti. Z tohto dôvodu nariadil zrušiť veľký počet konventov a ich majetok včleniť do náboženského fondu. Jeho výnosy sa v budúcnosti mali použiť na dobudovanie farskej siete a podporovanie katolíckych kňazov v chudobných farnostiach. Nezrušené rehoľné komunity a spôsob využívania ich majetku podriadil prísnej kontrole štátu.

Zakladanie votívnych fundácií bezprostredne súviselo s rastúcim významom viery v existenciu očistca a v potrebu slúžiť omše za duše v očistci. Význam tejto formy katolíckej zbožnosti vzrastal v Uhorsku od polovice 17. storočia, v tomto období však bola vlastná najmä cirkevným a svetským elitám vtedajšej uhorskej spoločnosti. Od polovice

18. storočia sa slúženie omší a modlenie za duše v očistci stalo súčasťou ľudovej zbožnosti a táto skutočnosť sa prejavila aj v rastúcom počte votívnych fundácií. Votívne základiny a ich kapitál sa nestali bezprostrednou súčasťou reforiem osvietenských panovníkov, existujúce politické a cirkevné pomery v krajine však nepriamo ovplyvňovali aj vznik a existenciu týchto základín.

Dejiny katolíckych fundácií v období raného novoveku sú dejinami školských, charitatívnych a cirkevných inštitúcií, ktoré táto konfesia vlastnila a spravovala. V 17. storočí boli základiny nástrojom obnovy katolíckej cirkvi, v 18. storočí sa podriadenie ich majetku kontrole štátu stalo jedným z predpokladov školských, sociálnych a cirkevných reforiem osvietenských panovníkov. Osvietenské reformy nebolo možné realizovať bez dostatočného finančného pokrytia. Fundácie výchovných, školských, charitatívnych a rehoľných inštitúcií vytvorili dostatočnú finančnú bázu, ktorá umožnila realizáciu zámerov osvietenských panovníkov. Postup osvietenských reforiem úzko súvisel s procesom podriadenia katolíckych fundácií kontrole štátu a jeho úradov. Štátna kontrola fundácií zároveň významným spôsobom posilnila vplyv štátu na riadenie školstva a systému sociálnej starostlivosti, obmedzila kompetencie cirkvi v tejto oblasti a stala sa nástrojom realizácie cirkevných reforiem.

Zoznam tabuliek

- Tabuľka č. 1** - Fundácie Konviktu sv. Adalberta v Trnave
pre svetských študentov..... s. 65
- Tabuľka č. 2** - Fundácie Konviktu sv. Adalberta pre klerikov..... s. 66
- Tabuľka č. 3** - Fundácie šľachtického konviktu v Nitre s. 79
- Tabuľka č. 4** - Majetok uhorských konviktov v roku 1784 s. 93
- Tabuľka č. 5** - Počet štipendistov v Uhorsku v rokoch 1784 – 1794 s. 95
- Tabuľka č. 6** - Počet klerikov jednotlivých diecéz
v Generálnom seminári v roku 1757 s. 105
- Tabuľka č. 7** - Počet klerikov v kňazských seminároch v Trnave v roku 1757 s. 107
- Tabuľka č. 8** - Počet rehoľníkov mariánskej provincie františkánov
v rokoch 1632 – 1740 s. 171
- Tabuľka č. 9** - Personálny stav a príjmy konventov
mariánskej provincie františkánov v roku 1791 s. 188

Pramene a literatúra

Archívne pramene

AMB: Archív mesta Bratislavy

AMB, Milosrdní bratia

AMB, Kanonistky Notre Dame

MOL: Magyar Országos Levéltár (Maďarský krajinský archív), Budapešť

MOL, Helytartótanács (Miestodržiteľská rada), C 39, Acta fundationalia

MOL, Helytartótanács (Miestodržiteľská rada), C 80, Departmentum foundationum saecularium

MOL, Helytartótanács (Miestodržiteľská rada), C 74, Departmentum seminaristicum

MOL, E 151, Magyar Kamara Archivuma (Archív Uhorskej komory), Acta ecclesiastica ordinum et monialium

SNA: Slovenský národný archív v Bratislave

SNA, Súkromný archív Bratislavskej kapituly, Seminarium sancti Emerici ducis

SNA, Súkromný archív, Fundácia Františka Töröka

SNA, Súkromný archív, Fundácia sv. Štefana

SNA, Súkromný archív, Rationes sollicitaturae

ŠA: Štátny archív Bratislava

ŠA, Bratislava, Kongregačné písomnosti Bratislavskej župy 1761 – 1802.

ŠA, Bratislava, Mariánska provincia františkánov

Edície prameňov a dobová literatúra

Cordara, Julii: Collegii Germanici ac Hungarici Historia. Libri quatuor. Romae 1770.

Corpus Juris Hungarici seu Decretum Generale Inclyti Regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum in duos tomos distinctum. Budaë 1779.

Documenta artis paulinorum. Ed. N. Aradi. 1 – 3. fűzet. Budapest 1975 – 1978.

Kovachich, Martin J.: *Merkur von Ungarn, oder Litterarzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer.* Pest 1786 – 1787.

Linzbauer, Xaver F.: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae.* Budea 1852.

Ratio educationis 1777 a 1806. Zost. J. Mikleš, M. Novacká. Bratislava 1988.

Schwartner, Martin: *Statistik des Königreichs Ungern. Ofen 1811.*

Wallaszky, Paulus: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initus regni ad nostra usque tempora delineatus.* Budaë 1808.

Zoznam použitej a citovanej literatúry

Ariès, Phillippe: Dějiny smrti. Praha 2000.

Bahlcke, Joachim: Geistlichkeit und Politik. Der ständisch organisierte Klerus in Böhmen und Ungarn in der frühen Neuzeit. In: Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa: übernationale Gemeinsamkeit in der politischen Kultur vom 16. – 18. Jahrhundert. Hrsg. von J. Bahlcke. Leipzig 1996.

Bahlcke, Joachim: Michael Fridrich hrabě z Althannu (1680-1734). Životní etapy preláta ve službách habsburské monarchie na počátku 18. století. In: Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám. Zost. B. Chocholáč, L. Jan, T. Knoz. Brno 1999, s. 501-513.

Balogh, Adam: Archív mariánskej provincie františkánov In: Slovenská archivistika, 12, 1977, č. 1, s. 128–149.

Banič, Anton A.: Pomocníci A. Bernoláka v rokoch 1786 – 1790 pri diele slovenského literárneho obrodzenia. In: Kultúra 9, 1937, s. 193–201.

Beales, Derek: Joseph II. and the monasteries of Austria and Hungary. In: Religious Changes in Europe 1650-1914. Essays for John McManners. Ed. N. Aston. Oxford 1997.

Beales, Derek: Property and Plunger. European Catholic monasteries in the Age of Revolution, 1650-1815. Cambridge 2003.

Bělina, Pavel: Osvícenský absolutismus. (Několik poznámek na okraj jednoho století pojmu). In: Pocta Josefu Petráňovi. Ed. Z. Beneš, E. Maur, J. Pánek. Praha 1991, s. 459 – 473.

Bireley, Robert: The Refashioning of Catholicism 1450 – 1700. Washington 1999.

Black, Jeremy: States and societies in Early Modern Europe. A Revisionist History. London 2004.

Bodnárová, Miloslava: Protireformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v 18. storočí. In: Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredo európskeho kontextu. Zost. J. Doruľa. Bratislava 1998, s. 58–68.

Bodnárová, Miloslava: Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v prvej polovici 16. storočia. In: Trnavská univerzita 1635 – 1777. Zost. M. Šimončíč. Trnava 1996, s. 333–345.

Bodnárová, Miloslava: Vplyv mestských rád na cirkevný život miest v 16. storočí. In: Evanjelici a evanjelická teológia na Slovensku. Zborník pri príležitosti sedemdesiatky doc. ThDr. A. Hajduka a doc. ThDr. D. Š. Veselého. Zost. D. P. Daniel. Bratislava 1999, s. 35–54.

Bodnárová, Miloslava: Vývoj územnej organizácie evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku. In: Slovenská archivistika, 31, 1996, č. 1, s. 25-37.

Bogar, Benedikt: Milosrdní bratři. Praha 1934.

Bokesová – Uherová, Mária: Dejiny zdravotníctva na Slovensku. Martin 1989.

Bokesová – Uherová, Mária: Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu. Bratislava 1973.

Bucko, Vojtech: Mikuláš Oláh a jeho doba 1493 – 1568. Bratislava 1940.

Burke, Peter: Lidová kultura v raně novověké Evropě. Praha 2005.

Callahan, William J. – Higgs, David: Church and society in Catholic Europe of the 18th century. Cambridge 1979.

Cavallo, Sandra: Charity, power and patronage in eighteenth-century Italian hospitals: the case of Turin. In: *The Hospital in History*. Ed. L. Granshaw, R. Porter. London; New York 1989.

Comerford, Kathleen M.: Italian Tridentine Diocesan Seminaries: A Historiographical Study. In: *Sixteen Century Journal*, 29, 1998, 4, s. 999-1022.

Coreth, Anna: *Pietas Austriaca. Österreichische Frömmigkeit im Barock*. 2. Auflage. Wien 1982.

Crown, Church and Estates. *Central European Politics in the 16th and 17th Centuries*. Ed. R. J. W. Evans. Houndmills; Basingstoke; Hampshire; London 1991.

Cserenyey, Štefan: *Pamätihodnosti z dejín nitrianskeho biskupstva od roku 1500*. Trnava 1933.

Čaplovičová, Kristína: Absolutizmus ako historický jav a pojem. In: *Historický časopis*, 49, 2001, č.1, s. 100-118.

Čičaj, Viliam: Vývoj vzdelanosti v našich mestách v období neskorého feudalizmu. In: *Historický časopis*, 34, 1986, č. 3, s. 349-361.

Čík, Xavér S.: *Dejiny Mariatálu*. Marianka 1942.

Čížmár, Marián: *Kalazanského zbožné školy v Sabinove. Príspevok k dejinám piaristov v Sabinove (1739 – 1922)*. Prešov 2001.

Čornejová, Ivana: *Pražská univerzita a absolutizmus*. In: *Seminář a jeho hosté II. Sborník příspěvků k nedožitým 70. narozeninám doc. PhDr. R. Nového*. Sest. P. Kreuz, V. Šustek. Praha 2004, s. 175-186.

Daniel, David P.: K problému a interpretácii konfesionalizácie a protireformácie na Slovensku. In: *Evanjelici a evanjelická teológia na Slovensku. Zborník pri príležitosti sedemdesiatky doc. ThDr. A. Hajduka a doc. ThDr. D. Š. Veselého*. Zost. D. P. Daniel. Bratislava 1999, s. 55-67.

Daniel, David P.: The Acceptance of the Formula of Concord in Slovakia. In: *Archiv für Reformationsgeschichte*, 70, 1979, s. 260-299.

Dawson, Christopher: *Rozdělení nebo reforma západního křesťanstva*. Praha 1998.

Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku. Zost. E. Krapka, V. Mikula. Cambridge 1990.

Dejiny Trnavy. Zost. J. Šimončíč, J. Watzka. Bratislava 1988.

Dejiny hmotné kultury II/I. Zost. J. Petráň. Praha 1995.

Dejiny Univerzity Karlovy II. 1622 – 1802. Red. I. Čornejová. Praha 1996.

Dickson, Peter G. M.: *Finance and Government under Maria Theresia, 1740 – 1780*. Vol. 1 – 2. Oxford 1987.

Dinges, Martin: Health care and poor relief in regional Southern France in the Counter-Reformation. In: *Health care and relief in Counter-Reformation Europe*. Ed. O. P. Grell, A. Cunningham. London 1999, s. 240- 279.

Dudeková, Gabriela: *Juraj Schulpe a sociálna politika v Uhorsku na prelome 19. a 20. storočia*. Dizertačná práca. FF UK, Katedra archívnickva a pomocných vied historických. Bratislava 2001.

Duchhardt, Heinz: *Das Zeitalter des Absolutismus*. München 1998.

Duka - Zolyómy, Norbert: *Zdravotníctvo v 13 spišských mestách za poľského panstva (1412-1770)*. In: *Vlastivedný časopis*, 22, 1973, s. 30-37.

Eberhard, Winfried: *Voraussetzungen und strukturelle Grundlagen der Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa*. In: *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen*

Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur. Hrg. J. Bahlcke, A. Strohmeyer. Stuttgart 1999, s. 89–103.

Elbel, Martin: Bohemia Franciscana. Františkánský řád a jeho působení v českých zemích 17. a 18. století. Olomouc 2000.

Evans, Robert J. W.: Die Grenzen der Konfessionalisierung, die Folgen der Gegenreformation für die Habsburgerländer (1650–1781). In: Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur. Hrg. J. Bahlcke, A. Strohmeyer. Stuttgart 1999, s. 395–412.

Evans, Robert J. W.: Vznik habsburské monarchie 1550–1700. Praha 2003.

Fazekas, István: Dorfgemeinde und Glaubenswechsel in Ungarn im späten 16. und 17. Jahrhundert. In: Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur. Hrg. J. Bahlcke, A. Strohmeyer. Stuttgart 1999, s. 339–350.

Fazekas, István: Pázmaneum története az alapítástól a jozefinizmus koráig (1623 – 1784). In: A Bécsi Pázmáneum. Ed. I. Zombori. Budapest 2002.

Felhö, Ibolya – **Vörös**, Antal: A Heytartótanácsi Levéltár. Budapest 1961.

Forster, Marc R: Catholic revival in the age of the baroque. Religious identity in Southwest Germany, 1550 – 1750. Cambridge 2001.

Forster, Marc R.: With and without confessionalization, varieties of Early Modern German Catholicism. In: Journal of modern history. Vol. 1, 1997, n. 4, s. 315–343.

Foucault, Michel: Dějiny šílenství. Praha 1993.

Frank, Karl Suso: Dějiny křesťanského mnišství. Praha 2003.

Františkánský kláštor v Hlohovci. Bratislava 1993.

Fuchs, Rudolf: Die Wiener Stadtbank. Wien 1998.

Fundárková, Anna: Tajný radca Pavol Pálfi. In: Pálfiovci v novoveku. Vzostup významného uhorského šľachtického rodu. Zost. A. Fundárková, G. Pálffy. Bratislava; Budapest 2003, s. 47 – 62.

Geremek, Bronislav: Slitování a šibenice. Dějiny chudoby a milosrdenství. Praha 1999.

Gönczy, Magdolna: Az árvaházak kialakulása Maria Terezia alatt. Budapest 1932.

Graus, Igor: Uhorský kráľovský Rad rytierov sv. Štefana, apoštolského kráľa a prax prepožičiavania jeho inšigní v období vlády Márie Terézie, Jozefa II. a Leopolda II. (1764 – 1792). In: Zlatá a strieborná cesta cisára Františka Lotrinského po stredoslovenských bankských mestách. Zost. E. Kowalská, M. Čelková. Banská Bystrica 2001, s. 61–68.

Grell, Peter O.: The Protestant imperative of Christian care and neighbourly love. In: Health Care and Poor Relief in Protestant Europe 1500 – 1700. Ed. P. O. Grell, A. Cunningham. London; New York 1997, s. 43–65.

Halaga, Ondrej R.: Z dejín Košickej univerzity. K 300 ročnému jubileu založenia. In: Historický časopis, 4, 1956, č. 4, s. 521–535.

Henderson, John: Charity and welfare in Early Modern Tuscany. In: Health care and relief in Counter-Reformation Europe. Ed. O. P. Grell, A. Cunningham. London 1999, s. 56–86.

Historická úloha absolutní monarchie ve střední Evropě 17.–18. století. Zost. E. Maur. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica, 3, 1989. Praha 1991.

Hof, Ulrich im: Evropa a osvícenství. Praha 2001.

Holinka, Rudolf: Založení trnavské university. In: Trnavský sborník 1635 - 1935. K 300. výročí založení university v Trnavě. Bratislava 1935, s. 1– 42.

- Houdek**, Ivan: Dva historické pamätníky na Kamzíku pri Bratislave. In: Bratislava, 11, 1966, s. 131–148.
- Hsia**, Ronnie Po-Chia: The world of Catholic renewal 1540 – 1770. Cambridge 1998.
- Hudec**, Rudolf: Františkánska rehoľa v Nitre. In: Nitra v slovenských dejinách. Zost. R. Marsina. Martin 2002, s. 271–278.
- Hudec**, Rudolf: „Historia domus“ bratislavského františkánskeho konventu. In: Slovenská archivistika, 34, 1999, č. 2, s. 57–66.
- Hudec**, Rudolf: Marcibányiho fundácia a jej význam pre chudobných študentov nitrianskeho gymnázia. In: 300 rokov piaristov v Nitre (1701 – 2001). Zost. P. Kollár. Nitra 2001, s. 35–39.
- Hurt**, Rudolf: Dějiny cisterciáckého klášteera na Velehradě. I.–II. Olomouc 1934 – 1938.
- Chalupecký**, Ivan: Protireformácia alebo rekatolizácia. In: Historické štúdie, 40, 1999, s. 131–140.
- Chalupecký**, Ivan: Spoločnosť Ježišova a jej podiel na katolíckej obnove. In: Rehole a kláštory v stredoveku. Zost. R. Kožiak, V. Múcska. B. Bystrica; Bratislava 2002, s. 187 – 195.
- Châtelier**, Louis: The Europe of the Devout. The Catholic Reformation and the Formation of a New Society. Cambridge 1989.
- Ingrao**, Charles: The Habsburg Monarchy 1618 – 1815. Cambridge 1994.
- Innes**, Joanna: State, Church and Voluntarism in European Welfare, 1690 – 1850. In: Charity, Philanthropy and Reform. From the 1690 to 1850. Palgrave 1998, s. 15–65.
- Janáček**, Josef: Rudolf II. a jeho doba. Praha 1987.
- Janáček**, Josef: Ženy české renesance. Praha 1996.
- Jankovič**, Vendelín: Budovy Trnavskej univerzity. In: Ochrana pamiatok – Monumentorum tutela, 13, 1988, s. 365–375.
- Jankovič**, Vendelín: Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici. Bratislava 1941.
- Jankovič**, Vendelín: Trnavská univerzita. Bratislava 1995.
- Jedin**, Hubert: Catholic Reformation or Counter-Reformation? In: Counter-Reformation. The Essential Readings. Ed. D. M. Luebke. Oxford 1999, s. 21–45.
- Jezuitský konvikt**. Sídlo uměleckého centra Univerzity Palackého v Olomouci. Zost. J. Fiala, L. Mlčák, K. Žurek. Olomouc 2002.
- Jones**, Colin: Perspectives on poor relief, health care and the counter-reformation in France. In: Health care and relief in Counter-Reformation Europe. Ed. O. P. Grell, A. Cunningham. London 1999, s. 215–239.
- Judák**, Viliam: Kňazský seminár sv. Gorazda v Nitre. Bratislava 1995.
- Judák**, Viliam: Náboženská situácia na Slovensku v 17. storočí z pohľadu vatikánskych dokumentov. In: Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu. Zost. J. Doruľa. Bratislava, 1998, s. 58 – 68.
- K dejinám** školstva, vzdelanosti a kultúry v dobe osvietenkej. Zborník Múzea školstva a pedagogiky na Slovensku. Zost. M. Hamada, M. Novacká. Bratislava 1987.
- Kadlec**, Jaroslav: Dějiny katolické církve III. Olomouc 1993.
- Kalvárie** a križové cesty na Slovensku. Zost. M. Čičo, M. Kalinová, S. Paulusová a kol. Bratislava 2002.
- Kamenický**, Miroslav: Náboženský zákon z roku 1608 a Bratislava. In: Historické štúdie, 40, 1999, s. 159–167.

Kamenický, Miroslav: Rehoľa Notre Dame v Bratislava. In: Trnavská univerzita 1635 – 1777. Zost. J. Šimončíč. Trnava 1996, s. 321–332.

Karšai, František: Prešovské kolégium v dejinách pedagogiky. In: Prešovské kolégium v slovenských dejinách. Zost. I. Sedlák. Košice 1967, s. 41–59.

Khavanova, Olga: Elite Education and Politics: Hungarian Nobles at the Viennese Theresianum in the Eighteenth Century. In: Sic Itur ad Astra, 4, 2000, sz. 77–90.

Khavanova, Olga: Materinská starostlivosť a šľachtické vzdelávacie inštitúcie. In: Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti. Zost. T. Lengyelová. Bratislava 2004, s. 244–255.

Khavanova, Olga: Reforma elitarnovo obrazovania v monarchii Gabsburgov. In: Jevropejskij al'manach, 2001, s. 62 – 73.

Khavanova, Olga: Zaslugi otcov u talanty synovej. Vengerskije dvorijane v učebnych zavedenijach monarchii Gabsburgov 1746–1784. Sankt-Peterburg 2006.

Kianička, Daniel: Úrad apoštolského syndika pri kremnickom františkánskom konvente. In: Ľudia, peniaze, banky. Bratislava 2003, s. 193–206.

Kiraly, Béla: The Hungarian Church. In: Church and society in Catholic Europe of the eighteenth century. Ed. W. J. Callahan, D. Higgs. Cambridge 1979, s. 106–121.

Kiraly, Béla: Hungary in the late 18th century. New York; London 1969.

Knoz, Tomáš: Absolutismus nebo „absolutismus“? K dejinám jedného pojmu. In: Časopis Matice moravské, 121, 2002, s. 451–483.

Kónya, Peter: Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní (1670 – 1711). Prešov 2000.

Kónya, Peter: Evanjelici augsburského vyznania v Prešove v 17. – 19. storočí. In: Miscellanea anno 1998. Acta Collegii Evangelici Prešoviensis III. Zost. P. Kónya, R. Matlovič. Prešov 1998, s. 59–104.

Kowalská, Eva: Bratislavské ľudové školstvo na konci 18. storočia. In: Historický časopis, 31, 1983, č. 5, s. 777–788.

Kowalská, Eva: Die ungarischen Städte und das Problem der Konfessionalisierung aus kulturpolitischer Sicht. In: Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur. Hrg. J. Bahlcke, A. Strohmeier. Stuttgart 1999, s. 351–366.

Kowalská, Eva: Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí. Bratislava 2001.

Kowalská, Eva: Funkcia farára v jezuitskej cirkevnej politike. In: Historický časopis, 39, 1991, č. 2, s. 149–161.

Kowalská, Eva: Horizonte der Mädchenausbildung im 18. Jahrhundert. In: Städtisches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts. Zost. V. Čičaj. O. Pickl. Bratislava 1998, s. 195–204.

Kowalská, Eva: Ľudové školstvo a formovanie vzdelanosti v mestách na Slovensku v 18. storočí. In: Historický časopis, 34, 1986, č. 5, s. 695–709.

Kowalská, Eva: Otázka intolerancie po vydaní tolerančného patentu. In: Historický časopis, 47, 1999, č. 2, s. 187–201.

Kowalská, Eva: Štátne ľudové školstvo na Slovensku na prelome 18. a 19. storočia. Bratislava 1987.

Kušniráková, Ingrid: Arcibratstvo sv. Štefana a jeho činnosť. In: Historický časopis, 50, 2002, č. 2, s. 225–236.

Kušniráková, Ingrid: Bratislavský konvent milosrdných bratov v 17. a 18. storočí. In: Bratislava, 15, 2003, s. 83–94.

Kušniráková, Ingrid: Nemocnice milosrdných bratov v Uhorsku v súradniciach osvietenenských reforiem Márie Terézie a Jozefa II. In: Historický časopis, 51, 2003, č. 3, s. 403–416.

Kušniráková, Ingrid: Törökovská fundácia pod správou Bratislavskej kapituly. In: Slovenská archivistika, 35, 2000, č. 1, s. 60–76.

Kvačala, Ján: Dejiny reformácie na Slovensku. Liptovský Svätý Mikuláš 1935.

Lenčíš, Štefan: Milosrdní bratia v Spišskom Podhradí. Prešov 1999.

Lengyelová, Tünde: Zdravotníctvo, hygiena a sociálne služby v zemepanských mestách v 16. 17. storočí. In: Historické štúdie, 42, 2002, s. 145 – 152.

Luby, Štefan: Dejiny súkromného práva na Slovensku. Bratislava 1946.

Lusardi, Ralf: Stiftung und städtische Gesellschaft. Religiöse und soziale Aspekte des Stiftungsverhaltens in spätmittelalterlichen Stralsund. Berlin 2000.

Mannová, Elena: Dobročinné spolky a konštruovanie kolektívnych identít. In: Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny. Zost. E. Mannová, M. Csáky. Bratislava 1999, s. 195-212.

Maur, Eduard: Merkantilistický populacionizmus a kritika feudalizmu. In: Český časopis historický, 72, 1974, č. 6, s. 848-869.

Mareš, Petr: Sociologie nerovnosti a chudoby. Praha 1999.

Mencl, Václav: Universitní budovy v Trnavě. In: Trnavský sborník 1635-1935. K 300. výročí založení university v Trnavě. Bratislava 1935, s. 43–56.

Mészárosová, Klára: Jesuiten und die Gegenreformation in Ungarn. In: Gegenreformation und Barock in Mitteleuropa, in der Slowakei. Hrsg. L. Kačic. Bratislava 2000, s. 125–131.

Munka, Jozef: Patronátne bremená a cirkevné dávky. Dunajská Streda 1937.

Návrat k prameňom. Zborník štúdií k 350. výročíu príchodu piaristov na Slovensko. Zost. P. Kollár. Prievidza 1992.

Orosová, Martina: Bratislavskí žobráci v 18. storočí. In: Slovenská archivistika, 34, 1999, č. 1, s. 91–106.

P. Paulín Bajan, OFM (1701 – 1792) a slovenská hudba, literatúra, jazyk v 18. storočí. Zost. L. Kačic. Bratislava 1992.

Pamätnica 305. výročia založenia piaristického gymnázia vo Svätom Jure. Zost. J. Janek. Sv. Jur 1992.

Pamätník 400 ročného jubilea Rehole sv. Uršuly 1535 – 1935. Zost. S. Ernstová. Trnava 1935.

Péter, Katalin: The Way from the Church of the Priest to the Church of the Congregation. In: Frontiers of Faith. Religious Exchange and the Constitution of Religious Identities 1400-1750. Ed. E. Andor, I. G. Tóth. Budapest 2000, s. 9–19.

Petráňová, Alena: K využití práce žebráků a tuláků v textilní výrobě v Praze kolem r. 1781. In: Československý časopis historický, 10, 1962, č. 1, s. 95–118.

Petráňová, Alena: Venkovská chudina evidovaná v buquoyovském “zaopatřovacím” zřízení v druhé polovině 18. století. In: Jihočeský sborník historický, 30, 1961, s. 114–134.

Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1631 – 1950. Zost. M. Zemek, A. Filip, J. Bombera. Prievidza 1992.

Piaristi v Prievidzi 1666 - 1996. História a súčasnosť. Zost. P. Kollár. Prievidza 1996.

Počátky českého národního obrození (1770 – 1791). Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století. Zost. J. Petráň. Praha 1990.

- Pojar**, Miloš: Reformace a protireformace ve střední Evropě. In: Problém tolerance a intolerance v dějinách a perspektívě. Zost. M. Machovec. Praha 1995, s. 44–75.
- Pullan**, Brian: Catholics and the poor in the Early Modern Europe. Poverty and charity: Europe, Italy, Venice 1400-1700. Aldershot; Brookfield 1994.
- Radványi**, Hadrián: K činnosti paulínov v Trnave. In: Dejiny a kultúra rehoľných komunít na Slovensku. Zost. J. Šimončič. Trnava 1994, s. 225–232.
- Rheinheimer**, Martin: Chudáci, žebráci a vaganti. Lidé na okraji společnosti. Praha 2003.
- Rimely**, Carolus: Capitulum insignis Ecclesiae Collegiatae Poseniensis ad S. Martinum olim SS Salvatore. Posonii 1880.
- Rimely**, Carolus: Historia Collegii Pazmaniani. Viennae 1865.
- Ružička**, Vladimír: Školstvo na Slovensku v období neskorého feudalizmu. Bratislava 1974.
- Sachsse**, Christoph – Tennstedt, Florian: Geschichte der Armenfürsorge in Deutschland. Berlin; Köln 1998.
- Scott**, Hamish M. (ed.): The European nobilities in the 17th and 18th centuries. Vol. 2. Northern, Central and Eastern Europe. London; New York 1995, s. 178-179.
- Scott**, Hamish M.: Reform in the Habsburg Monarchy, 1740 – 1790. In: Enlightened absolutism. Reform and reformers in the later 18th century Europe. Ed. H. M. Scott. London 1990.
- Sedlák**, František: Rušenie kláštorov za Márie Terézie a Jozefa II. In: Slovenská archivistika, 30, 1995, č. 2, s. 171–182.
- Sedlák**, František: Verejné základiny dištriktu Šaľa 1785 – 1954. In: Slovenská archivistika, 27, 1992, č. 2, s. 17–41.
- Schilling**, Heinz: Die Konfessionalisierung von Kirche, Staat und Gesellschaft. – Profil, Leistung, Defizite und Perspektiven eines Geschichtswissenschaftlichen Paradigmas. In: Die katholische Konfessionalisierung. Hg. von W. Reinhardt, H. Schilling. Münster 1995, s. 1-40.
- Scheller**, Benjamin: Memoria an der Zeitenwende. Die Stiftungen Jacob Fuggers des Reichen vor und während der Reformation (1505-1555). Berlin 2004.
- Schilling**, Heinz: Confessionalisation and the Rise of Religious and Cultural Frontiers in Early Modern Europe. In: Frontiers of Faith. Religious Exchange and the Constitution of Religious Identities 1400-1750. Ed. E. Andor, I. G. Tóth. Budapest 2000, s. 21–35.
- Schimert**, Peter G.: Péter Pázmány and the reconstitution of the Catholic aristocracy in Habsburg Hungary, 1600-1650. Michigan 1997.
- Sorkin**, David: Reform Catholicism and Religious Enlightenment. In: Austrian History Yearbook, 30, 1999, p. 187–219.
- Svátek**, Josef: Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy. In: Sborník archivních prací, 20, 1970, č. 2, s. 505-624.
- Šášky**, Ladislav: Bratislavský generálny seminár a bernolákovské hnutie. In: K počiatkom slovenského národného obrodzenia. Zborník štúdií HÚ SAV pri príležitosti 200 ročného jubilea narodenia A. Bernoláka. Bratislava 1964, s. 97–111.
- Šátek**, Jozef: Náboženské pomery v Skalici od reformácie do jozefinizmu. Trnava 1946.
- Šotola**, Jaroslav: Zrušení jezuitského řádu na Moravě v roce 1773. In: Vlastivědný věstník moravský, 54, 2002, č. 3, s. 260–276 a č. 4, s. 387–399.
- Špiesz**, Anton: Bratislava v 18. storočí. Bratislava 1987.

- Špiesz, Anton:** Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1780. Košice 1983.
- Špirko, Jozef:** Cirkevné dejiny II. Martin 1943.
- Špirko, Jozef:** Výchova kňazstva na území Spišskej diecézy. Dejiny spišského seminára. Bratislava 1943.
- Štibraná, Ingrid:** Život šľachtických chovaniak v bratislavskom konvikte Notre Dame v druhej polovici 18. storočia. In: Bratislava, 14, 2002, s. 35–51.
- Tibenský, Jozef:** Príspevok k dejinám osvietenstva a jozefinizmu na Slovensku. In: Historické štúdie, 14, 1969, s. 98–115.
- Tóth, István G.:** Počiatky rekatolizácie na východnom Slovensku. (Pôsobenie Jána Vanovicziho a rádu pavlínov). In: Historický časopis, 50, 2002, č. 4, s. 587–606.
- Tüskés, Gábor – Knapp, Éva:** Bruderschaften in Ungarn im 17. und 18. Jahrhundert. In: Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde. München 1992, s. 1–23.
- Tüskés, Gábor – Knapp, Éva:** Volksfrömmigkeit in Ungarn: Beiträge zur vergleichenden Literatur- und Kulturgeschichte. Hrsg. D. Hamening. Dettelbach 1996.
- Urfus, Valentín:** Osvícenská populationistika a zdravotní policie ve městech (se zřetelom k Praze 18. století). In: Documenta Pragensia, 7, 1987, č. 2, s. 416–423.
- Valach, Július:** Piaristi na Slovensku. Vznik, vývoj a ciele rehole. In: Trnavská univerzita 1635 – 1777. Zost. J. Šimončíč. Trnava 1996, s. 295–319.
- Vantuch, Anton:** Založenie Trnavskej univerzity. In: Trnavská univerzita v slovenských dejinách. Bratislava 1987, s. 44–68.
- Varsík, Branislav:** Národnostný problém Trnavskej univerzity. Bratislava 1938.
- Vašek, Bedřich:** Dějiny křesťanské charity. Olomouc 1941.
- Válka, Josef:** Morava reformace, renesance a baroka. Brno 1995.
- Velladics, Marta:** A szerzetes rendházak felszámolása II. József korában. In: Egyháztörténeti Szemle, II/1, 2001, s. 3–42.
- Vilímková, Milada:** Staviteľé paláců a chrámů. Kryštof a Kilián Ignác Dientzenhoferovci. Praha 1986.
- Vocelka, Karl:** Habsburská zbožnosť a lidová zbožnosť. (K mnohovrstevnatosti vzťahů mezi elitní a lidovou kulturou). In: Folia Historica Bohemica, 18, 1997, s. 225–239.
- Vocelka, Karl:** Otázky výzkumu 18. století v habsburské monarchii ve světle nejnovější metodologické diskuse. In: Časopis Matice moravské, 121, 2002, s. 433–449.
- Vozár, Jozef:** Erárne penzie a provízie v baníctve na Slovensku do polovice 18. storočia. In: Historické štúdie, 16, 1971, s. 193–228.
- Vyvíjalová, Mária:** Stánok vzdelanosti a národného uvedomenia bernolákovcov v Bratislave. In: Vlastivedný časopis, 36, 1987, č.4, s. 168–176.
- Wagner, Hans:** Royal graces and legal claims: the pension payments of Maria Theresa and their withdrawal by Joseph II. In: Intellectual and social developments in the Habsburg Empire from Maria Theresa to World War I. Ed. S. B. Winters, J. Held. New York-London 1975, s. 5–29.
- Walker, Claire:** Combining Martha and Mary: Gender and work in 17th century english cloisters. In: Sixteenth Century Journal, 30, 1999, s. 397–418.
- Wilson, Peter H.:** Absolutism in Central Europe. London; New York 2000.
- Winkelbauer, Thomas:** Konfese a konverse. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17. století. In: Český časopis historický, 98, 2000, č. 3, s. 476–540.

Winter, Eduard: Frühaufklärung. Der Kampf gegen dem Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die deutsch – slawische Begegnung. Berlin 1966.

Winter, Eduard: Jozefinizmus a jeho dějiny: Praha 1945.

Woolf, Stuart: The Poor in Western Europe in the Eighteenth and Nineteenth Centuries. London; New York 1986.

Wunder, Bernd: Die Institutionalisierung der Invaliden-, Alters- und Hinterbliebenenversorgung der Staatsbediensteten in Österreich (1748-1790). In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 92, 1984, s. 341-406.

Zilynská, Blanka: Záduší. In: Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Z. Hledíkové. Šest. I. Hlaváček. Praha 1998, s. 535 – 547.

Zlatoš, Štefan: Písmo sväté u bernolákovcov. (Juraj Palkovič a jeho slovenský preklad biblie). Trnava 1939.

Zlatoš, Štefan: Z dejín Trnavskej univerzity. In: Pamiatke Trnavskej univerzity 1635 – 1777. Trnava 1935, s. 9–97.

Zúbek, Jozef T.: Zásahy osvietenstva do štúdia uhorských františkánov. (S osobitným zreteľom na slovenských františkánov). Odtlačok zo Sborníka záhorských akademikov. Bratislava 1942.

Žuffová, Jaroslava: Obnova univerzitných budov v Trnave. In: Trnavská univerzita 1635 – 1777. Zost. J. Šimončíč. Trnava 1996, s. 199–207.

Menný register

- Aisdorfer**, Karol – 73
Alaghy, Melchior – 43
Althann, Michal Karol – 180
Amade, Helena – 65
- Balassa**, František – 89, 150, 179
Balassa, Pavol – 79, 84, 89, 149
Balassa, Žigmund – 168
Balassová, Zuzana – 60, 73, 75
Bányay, Ladislav – 184
Baranyay, Matej – 79, 81
Barinay, Ladislav – 67, 80
Barkóczy, František – 66, 71, 72, 85, 104, 113 – 117
Batthyányi, Adam – 43
Batthyányi, Jozef – 72
Becher, Johann Joachim – 52, 54
Berchtoldt, František – 150
Bethlen, Gabriel – 43
Birovsky, Juraj – 79
Bocskay, Štefan – 32
Borgias, František – 113
Bornemisza, Pavol – 66
Buquoy, Ján – 151
- Dallós**, Mikuláš – 103
Dessewffy, Štefan – 81
Diebel, Ladislav – 112
Drugeth, Juraj – 165
- Ehrenfried**, Gottlieb – 149
Erdódy, Gabriel – 73, 74, 142
Erdódy, Ján – 123
Erdódy, Krištof – 43
Erdódyová, Anna – 43
Erdódyová, Zuzana – 43
Esterházy, Anton – 143
Esterházy, Daniel – 193
Esterházy, František – 72, 116, 143, 148
Esterházy, Karol – 143, 193
Esterházy, Kazimír – 193
Esterházy, Mikuláš (palatín) – 36, 43
Esterházy, Mikuláš – 143
- Febronius**, Johannes Nicolaus von Hontheim – 53
Felbiger, Johann Ignac – 150, 181
Fenessay, Juraj – 103
Ferdinand I. – 19, 32, 42, 67
Ferdinand II. – 42, 46, 67, 104, 122
Ferdinand III. – 122, 165, 177
František I. – 23
Forgach, František – 49, 128, 165
Forgach, Žigmund – 165
Francke, August Herman – 147
Frey, Ján – 193
Frey, Matej – 193
- Galgóczy**, Ján – 178
Gardaj, Martin – 66
Görgey, Juraj – 90
Görgey, Vilhelm – 90
Gregor I. Veľký – 191
Gregor XI. – 184, 185
Grotius, Hugo – 52
Gubasóczy, Ján – 66, 103
Gusztinyi, Ján – 75, 79
Gyöngyös, Juraj – 143
- Harrach**, Arnošt – 42,
Harrach, Ernest – 78, 79
Hiross, Ján – 193
Hörnigk, Philip Wilhelm – 52, 54
- Jagelovský**, Vladislav – 166
Jani, František – 66,
Jansenius, Cornelius – 53
Jesenszky, Jozef – 84
Jesenszky, Michal – 84
Jozef I. – 54
Jozef II. – 8, 19, 22, 23, 25, 35, 51, 53, 55, 56 – 58, 72, 92, 94, 97, 98, 107, 117 – 119, 130, 131, 150 – 153, 155 – 159, 161, 162, 167 – 169, 171, 173, 175, 177, 184, 186 – 189, 193, 196, 197
Justy, Johann Heinrich Gottlob von – 52
- Kalazanský**, Jozef – 129
Kalvín, Ján – 31

- Kapornaky, Štefan** – 17, 18
Karol V. – 30
Karol VI. – 20, 21, 34, 50, 52 – 55, 71, 104, 109, 110, 116, 128, 140, 148, 160
Karoly, Alexander – 178
Karoly, Pavol – 73, 74
Karolyová, Kristína – 178
Keczer, Alexander – 73 – 75
Khuen de Lichtenberg, Františka – 166
Kisdy, Benedikt – 102, 114, 115
Klobusiczky, Ján – 91
Klobusiczky, Samuel – 91
Koháry, Štefan – 66
Kollonich, Leopold – 173
Kopcsányi, Michal – 137
Korompay, Peter – 65, 66
Krainik, Ladislav – 92
Ladislaides, Ján – 65, 66
Leibniz, Gottfried Wilhelm – 51
Leopold I. – 34, 123, 173
Leopold II. – 9, 23, 53, 57, 158, 159, 162
Lev X. – 169
Lippai, Juraj – 49, 66, 73, 103, 123, 196
Lósy, Imrich – 102, 123, 196
Lubomirski, Stanislav H. – 143, 166
Luxemburský, Žigmund – 166
- Maholányi, Ján** – 145, 173
Makay, Michal – 81
Marczibányiová, Alžbeta – 90
Mária Terézia – 8, 9, 16, 21, 22, 25, 35, 36, 41, 51 – 53, 55 – 57, 65 – 67, 69, 71, 72, 74, 78, 79, 83 – 88, 90, 103, 104, 107, 109 – 114, 116, 117, 119, 123, 125 – 127, 130, 131, 136, 137, 140 – 143, 145 – 150, 153, 161, 162, 167, 169, 172 – 178, 179, 181 – 185, 188, 195 – 197
Martini, Karl Anton – 52
Matej II. – 33, 36, 165, 177
Mattyassovszky, Ladislav – 77, 79
Matz, Samuel – 77
Maximilián II. – 32, 104
Melanchton, Filip – 30
Melius, Peter – 31
Mezey, Gabriel – 89
Muratori, Ludovico Antonio – 52, 53, 114, 151
- Muslay, Barnabáš** – 17
Muslay, Gabriel – 18
Muslay, Ján – 17, 18, 65
Muslay, Peter ml. – 18
Muslay, Peter st. – 17, 18
Muslay, Štefan – 17, 18
- Nebest, Juraj** – 74
Nebest, Pavol – 74, 75
- Oláh, Mikuláš** – 29, 42, 44, 67, 101, 102
O’Neillová, Judita – 180 – 182
Orban, František – 65, 66
- Pálffy, Karol** – 193
Pálffy, Pavol – 166
Pálffy, Tomáš – 114, 115
Passionei, Domenico – 53
Pavol IV. – 163
Pavol V. – 177
Pázmány, Peter – 9, 14, 36, 42, 43, 49, 59, 63, 65, 67, 71, 101 – 104, 122, 126, 128, 196
Perényi, Gabriel – 168
Pettko, Mikuláš – 74
Pius IV. – 42
Pius V. – 101
Porubszka, Eva – 90
Posta, Ján – 149
Pufendorf, Samuel – 52
- Racsay, Ján** – 66, 71, 72, 79
Rákóczi, František II. – 78, 173
Rátonyi, Gabriel – 91
Rautenstrauch, Štefan – 112
Reviczky, Karol – 89
Riegger, Paul Joseph – 52, 112
Rosos, Ján – 89
Rosos, Jozef – 89
Rosos, Pavol – 89
Rudolf II. – 32, 177
- Savojsky, Eugen** – 53
Schnefler, Ferdinand – 144, 145
Schröder, Wilhelm von – 52, 54
Simoni, Anton – 92
Sonnenfels, Joseph von – 52

Starhemberg, Gundacker Thomas – 53

Stöckel, Leonard – 30

Szechényi, Juraj – 15, 72, 75, 103,
160, 174

Szelepcsényi, Juraj – 70, 72, 142, 173

Szilyi, Andrej – 66

Szobek, Karol – 88

Szobek, Štefan – 88

Szörényi, Ladislav – 66

Szula, Imrich – 90

Szula, Pavol – 90

Telekessy, Štefan – 103, 114

Thomasius, Christian – 52,

Thököly, Imrich – 39, 173

Thurzo, Krištof – 43

Torkos, Ján – 17

Torkos, Štefan – 17

Toronay, Pavol – 89

Trautson, Johann Joseph – 112

Urban VIII. – 42

Wesselényi, František – 121, 123,
166, 169

Wolff, Christian – 51, 52

Zeiller, Martin – 139

Zichy, František – 185

Miestny register

- Andócs** (Maďarsko) – 188
Augsburg (Nemecko) – 122
Banská Bystrica – 141
Bracovce – 73
Bratislava – 15, 16 – 18, 34, 37, 38, 49, 93, 94, 96, 99, 102, 103, 111, 118, 141, 142, 144, 146, 155, 158, 170, 172, 173, 175, 177, 178, 180, 183, 184, 188, 191, 192, 194
Brezno – 167
Budín (Maďarsko) – 15, 16, 60, 67, 72, 75, 85, 93, 94, 107, 116, 118, 128, 129, 146, 155, 166, 170, 177, 178, 179, 182, 183
Burgos (Španielsko) – 169
Bytča – 43
Bzovík – 70, 123, 125, 127
Čakovec (Chorvátsko) – 168
Debrecín (Maďarsko) – 31, 89, 93
Dechtice, sv. Katarína – 43
Dédes (Maďarsko) – 168
Diósgyőr (Maďarsko) – 168
Eberau (Rakúsko) – 43
Eger (slov. Jáger, Maďarsko) – 15, 46, 103, 114, 115, 127, 142, 144
Eisenstadt (Rakúsko) – 43, 142, 143, 188
Feldioara (maď. Földvár, Rumunsko) – 126
Forchtenstein (maď. Frakno, Rakúsko) – 43
Frauenkirchen – 188
Galanta – 43
Graz (Rakúsko) – 42, 101, 111, 142
Güssing (Maďarsko) – 43, 188
Győr (Maďarsko) – 15, 17, 60, 75, 93, 103, 118, 128, 129, 155, 166
Föhlhövicz (Maďarsko) – 104
Halle (Nemecko) – 147
Horné Jaseno – 84
Horné Lefantovce – 168
Humenné – 59, 165
Ilava – 15
Innsbruck (Rakúsko) – 179
Jenő (Maďarsko) – 168
Keszthely (Maďarsko) – 170, 172, 188
Kežmarok – 168, 169
Kluž (rum. Cluj, maď. Koloszvár, Rumunsko) – 128
Komárno – 166, 188
Köszeg (Maďarsko) – 15, 147, 148
Košice – 32, 60, 62, 73, 89, 93, 99, 102, 111, 114, 115, 127 – 129, 158, 166
Krásna nad Hornádom (maď. Széplak) – 104
Krupina – 168
Lackenbach (maď. Lakompach, Rakúsko) – 43
Lád (Maďarsko) – 168
Landsee (maď. Lánsezér, Rakúsko) – 43
Levoča – 15, 60, 75, 77, 81, 90, 93
Linz (Rakúsko) – 33, 36
Malacky – 188
Mariánka – 168
Mariánska Čel'ad' (dnes kataster obce Veľké Lovce) – 168
Márianosztra (Maďarsko) – 168
Mesztegyő (Maďarsko) – 171
Mikulov (ČR) – 36
Močarany – 168
Modra – 103, 105
Moháč (maď. Mohács, Maďarsko) – 168
Moriczhida (Maďarsko) – 177
Muráň – 167
Nemescsó (Maďarsko) – 147
Nitra – 46, 77, 81, 90, 93, 99, 103, 170, 188
Nové Hradý (ČR) – 151
Nové Zámky – 15, 188
Olomouc (ČR) – 59, 101
Oradea (slov. Veľký Varadín, maď. Nagyvárad, Rumunsko) – 89, 93, 142, 143, 148, 168
Ostrihom (Maďarsko) – 15, 166, 170, 188
Pápa (Maďarsko) – 142, 144, 168, 188
Pastuchov – 165
Pávia (Taliansko) – 118
Pécs (Maďarsko) – 148, 168
Pešť (Maďarsko) – 92, 94, 123, 155, 160, 168, 169, 170, 178, 188

- Piliš** (Maďarsko) – 165
Podolíneč – 166
Poloma – 79
Praha (ČR) – 37, 42, 59, 101, 158, 179
Prešov – 166
Prievidza – 166
Pusté Úľany – 150
Rijeka (Chorvátsko) – 60, 93
Rím (Taliansko) – 99, 101, 104, 114, 118, 158
Rožňava – 79, 93
Sabinov – 81, 93
Sárospatak – 89
Sátoraljauhely (Maďarsko) – 168
Satu Mare (maď. Szatmárnémeti, Rumunsko) – 168
Senec – 85, 153, 167
Sibiu (maď. Nagyszeben, Rumunsko) – 147
Simontornya (Maďarsko) – 188
Skalica – 38, 166, 168 – 170
Spišská Kapitula – 166
Spišské Podhradie – 143, 144
Spišský hrad – 43
Stadt am Hof (Nemecko) – 180
Sümeğ (Maďarsko) – 188
Svätý Jur – 70, 167 – 169
Szekszárd (Maďarsko) – 123
Szentanna (Maďarsko) – 93, 94
Székesfehérvár (slov. Stoličný Belehrad, Maďarsko) – 168, 170, 172, 188
Szombathely (Maďarsko) – 172, 188
Šaľa – 49, 123, 125, 127
Šaštín – 168
Šenkvice – 70
Šoproň (Maďarsko) – 166, 170
Tomášikovo (pôvodne Tallós) – 16, 148, 150, 167
Toporec – 90
Trebišov – 168
Trenčín – 15, 60, 75, 77, 81, 93, 166
Trnava – 37, 38, 42, 46, 49, 59, 60, 62, 63, 66, 67, 70 – 72, 78, 81, 83 – 85, 87 – 89, 91, 93, 99, 101 – 105, 107, 111, 112, 116, 117, 121, 122, 127 – 129, 146, 165, 168, 170, 172, 177, 178, 182, 188, 196
Turda (maď. Torda, Rumunsko) – 168
Užhorod (Ukrajina) – 73
Vác (Maďarsko) – 85, 93, 94, 167, 170, 172
Valtice (ČR) – 142
Varaždin (Chorvátsko) – 60, 93
Velehrad (ČR) – 165
Veszprém (Maďarsko) – 188
Viedeň (Rakúsko) – 15, 16, 19, 32, 33, 36, 37, 42, 67, 71, 72, 73, 85, 89, 94, 99, 101 – 104, 111, 114, 116 – 118, 123, 142, 150, 158, 166, 170, 173, 192, 196
Vranov nad Topľou – 168
Wondorf (Rakúsko) – 168
Záhreb (Chorvátsko) – 60, 93, 118